МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОВАЛЕНКО РУСЛАН ІВАНОВИЧ

Прим. № _____
УДК 349.3:364.3(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Р.І. Коваленко
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий консультант:
доктор юридичних наук, професор
Занфірова Тетяна Анатоліївна

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Коваленко Р.І. Проблеми правового регулювання соціальної безпеки в Україні. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2025.

Дисертаційне дослідження «Проблеми правового регулювання соціальної безпеки в Україні» присвячене комплексному аналізу теоретичних та практичних аспектів правового регулювання соціальної безпеки в Україні в контексті сучасних викликів та загроз. Актуальність теми зумовлена необхідністю формування ефективної системи забезпечення соціальної безпеки в умовах глобалізації, євроінтеграційних процесів та трансформації соціально-економічних відносин в Україні.

У роботі здійснено ґрунтовний аналіз теоретико-методологічних засад дослідження соціальної безпеки як багатовимірного феномена, що охоплює різні аспекти життєдіяльності суспільства. Автор розглядає еволюцію наукових підходів до розуміння поняття «безпека» загалом та «соціальна безпека» зокрема, простежуючи трансформацію цих концепцій від традиційного розуміння безпеки як захисту від зовнішніх загроз до сучасного інтегративного підходу, що поєднує елементи різних теоретичних концепцій.

Дослідження базується на аналізі широкого спектра наукових джерел, включаючи праці вітчизняних та зарубіжних учених, які вивчали проблеми соціальної безпеки. Автор критично осмислює різні теоретичні підходи до розуміння соціальної безпеки, зокрема традиційний, консервативний, ліберальний та сучасний інтегративний, виявляючи їх сильні та слабкі сторони, а також можливості застосування в українському контексті.

Особливу увагу в дисертації приділено аналізу правового регулювання соціальної безпеки на міжнародному та національному рівнях. Автор досліджує міжнародно-правові акти, що встановлюють стандарти у

сфері соціальної безпеки, зокрема документи Організації Об’єднаних Націй, Міжнародної організації праці, Ради Європи та Європейського Союзу. Він аналізує роль міжнародних організацій у формуванні глобальної системи соціальної безпеки та їх вплив на розвиток національних систем соціального захисту.

У контексті міжнародно-правового регулювання соціальної безпеки автор детально розглядає такі фундаментальні документи, як Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Європейську соціальну хартію, а також інші міжнародні договори та конвенції, що встановлюють стандарти у сфері соціального захисту. Особливу увагу приділено аналізу Цілей сталого розвитку ООН як глобальної програми дій, спрямованої на забезпечення соціальної безпеки та сталого розвитку.

Дослідження національного законодавства України у сфері соціальної безпеки охоплює аналіз конституційних положень, законів та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти соціального захисту та забезпечення соціальної безпеки. Автор виявляє проблеми та недоліки правового регулювання соціальної безпеки в Україні, такі як, зокрема, фрагментарність законодавства, відсутність системного підходу до забезпечення соціальної безпеки, невідповідність окремих норм міжнародним стандартам, а також проблеми практичної реалізації правових норм.

У дисертації здійснено порівняльний аналіз правового регулювання соціальної безпеки в Україні та інших країнах, зокрема державах-членах Європейського Союзу. Автор виявляє спільні риси та відмінності у підходах до забезпечення соціальної безпеки, аналізує успішні практики зарубіжних країн та можливості їх адаптації до українських реалій. Особливу увагу приділено досвіду країн, які пройшли шлях трансформації соціально-економічних систем та інтеграції до європейського соціального простору.

Важливим аспектом дослідження є аналіз впливу євроінтеграційних процесів на розвиток системи соціальної безпеки в Україні. Автор розглядає зобов'язання України у сфері соціальної політики та соціального захисту, що випливають з Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також з інших міжнародних договорів. Проаналізовано процес адаптації українського законодавства до права ЄС у сфері соціальної безпеки, виявлено досягнення та проблеми на цьому шляху.

У дисертації значна увага приділяється аналізу сучасних викликів та загроз соціальній безпеці в Україні, зокрема таких, як збройний конфлікт на сході України, пандемія COVID-19, економічна криза, демографічні проблеми, трудова міграція, соціальна нерівність та бідність. Автор досліджує вплив цих факторів на стан соціальної безпеки в Україні та визначає ефективність правових механізмів реагування на ці виклики.

Особливий акцент у роботі зроблено на проблемах забезпечення соціальної безпеки вразливих груп населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю, дітей, людей похилого віку, малозабезпечених сімей. Автор аналізує правові механізми соціального захисту цих категорій населення, виявляє недоліки та прогалини у правовому регулюванні, а також пропонує шляхи вдосконалення законодавства у цій сфері.

У дисертації розглядаються інституційні механізми забезпечення соціальної безпеки в Україні, зокрема система органів державної влади та місцевого самоврядування, що є відповідальними за реалізацію соціальної політики та забезпечення соціальної безпеки. Автор аналізує повноваження та функції цих органів, виявляє проблеми координації їх діяльності та пропонує шляхи вдосконалення інституційної системи забезпечення соціальної безпеки.

Важливим аспектом дослідження є аналіз ролі недержавних суб'єктів у забезпеченні соціальної безпеки, зокрема громадських організацій,

профспілок, благодійних фондів, бізнес-структур. Автор розглядає правові засади їх діяльності у сфері соціального захисту, аналізує практику соціального партнерства та корпоративної соціальної відповідальності, а також пропонує шляхи посилення ролі недержавного сектора у забезпеченні соціальної безпеки.

У дисертації здійснено аналіз фінансово-економічних механізмів забезпечення соціальної безпеки в Україні, зокрема системи соціального страхування, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги та соціальних послуг. Автор виявляє проблеми фінансування соціальних програм, аналізує ефективність використання бюджетних коштів у соціальній сфері та пропонує шляхи вдосконалення фінансово-економічних механізмів забезпечення соціальної безпеки.

На основі проведеного дослідження сформульовано концептуальні засади вдосконалення правового регулювання соціальної безпеки в Україні. Запропоновано комплексний підхід до реформування системи соціальної безпеки, що включає вдосконалення законодавства, інституційних механізмів, фінансово-економічного забезпечення, а також посилення міжнародного співробітництва у цій сфері.

Автор обґрунтовує необхідність прийняття спеціального закону про соціальну безпеку, який би визначив поняття, принципи, суб’єкти, об’єкти, механізми забезпечення соціальної безпеки, а також встановив систему моніторингу та оцінки стану соціальної безпеки. Сформульовано концепцію такого закону, визначено його структуру та основні положення.

У дисертації розроблено пропозиції щодо вдосконалення окремих напрямів правового регулювання соціальної безпеки, зокрема у сферах соціального захисту, трудових відносин, охорони здоров’я, освіти, житлової політики, екологічної безпеки. Автор пропонує конкретні зміни до чинного законодавства, спрямовані на підвищення ефективності правового

регулювання соціальної безпеки та забезпечення відповідності національного законодавства міжнародним стандартам.

Особливу увагу в дисертації приділено розробці механізмів моніторингу та оцінки стану соціальної безпеки в Україні. Автор пропонує систему індикаторів соціальної безпеки, методику їх розрахунку та інтерпретації, а також механізми використання результатів моніторингу для вдосконалення соціальної політики та правового регулювання соціальної безпеки.

У роботі обґрунтовано необхідність посилення ролі судової влади у забезпеченні соціальної безпеки, зокрема через механізми судового захисту соціальних прав громадян, конституційного контролю за відповідністю законодавства у соціальній сфері конституційним принципам та міжнародним зобов'язанням України. Автор аналізує практику Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із захистом соціальних прав, та виробляє пропозиції щодо вдосконалення механізмів судового захисту у цій сфері.

Важливим аспектом дослідження є аналіз перспектив розвитку правового регулювання соціальної безпеки в Україні в контексті глобальних тенденцій та викликів. Розглянуто вплив таких факторів, як цифровізація, автоматизація, зміна клімату, демографічні зміни, на систему соціальної безпеки та сформульовано пропозиції щодо адаптації правового регулювання до цих викликів.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає у розвитку наукових уявлень про соціальну безпеку як об'єкт правового регулювання, уточненні понятійно-категоріального апарату, розробці теоретичних засад правового регулювання соціальної безпеки в умовах глобалізації та євроінтеграції. Практичне значення дослідження полягає у розробці конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства та інституційних

механізмів забезпечення соціальної безпеки в Україні, які можуть бути використані у правотворчій та правозастосовній діяльності.

Дисертаційне дослідження робить вагомий внесок у розвиток науки права соціального забезпечення, конституційного права, адміністративного права, міжнародного права, а також міждисциплінарних досліджень у сфері соціальної безпеки. Результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні відповідних дисциплін, а також у подальших наукових дослідженнях проблем правового регулювання соціальної безпеки.

Ключові слова: соціальна безпека, правове регулювання, соціальний захист, соціальні права, соціальна політика, міжнародні стандарти, євроінтеграція, соціальні ризики, вразливі групи населення, соціальне страхування, пенсійне забезпечення, соціальна допомога, соціальні послуги.

ABSTRACT

Kovalenko R.I. Issues of Legal Regulation of Social Security in Ukraine. – *Manuscript.*

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Legal Sciences, specialty 12.00.05 – labor law; social security law. – Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Kyiv, 2025.

The dissertation research "Issues of Legal Regulation of Social Security in Ukraine" provides a comprehensive analysis of theoretical and practical aspects of legal regulation of social security in Ukraine, considering contemporary challenges and threats. The relevance of the topic is determined by the necessity to form an effective system of social security provision amidst globalization, European integration processes, and transformations in socio-economic relations in Ukraine.

The study thoroughly examines theoretical and methodological foundations of social security as a multidimensional phenomenon encompassing various

aspects of societal life. The author explores the evolution of scientific approaches to the concepts of "security" in general and "social security" specifically, tracing the shift from traditional understandings of security as protection from external threats to modern integrative approaches combining elements from various theoretical concepts.

The research is based on an analysis of a wide range of scholarly sources, including works by Ukrainian and international scientists addressing social security issues. The author critically evaluates different theoretical frameworks—traditional, conservative, liberal, and modern integrative approaches—identifying their strengths and weaknesses, as well as their applicability within the Ukrainian context.

Particular attention is given to the analysis of legal regulation of social security at both international and national levels. The author investigates international legal acts setting social security standards, notably documents from the United Nations, International Labour Organization, Council of Europe, and the European Union. The role of international organizations in shaping the global social security system and their influence on national social protection systems are analyzed.

Within the international legal context, the dissertation examines key documents such as the Universal Declaration of Human Rights, International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights, the European Social Charter, and other international treaties and conventions establishing standards in social protection. Special emphasis is placed on analyzing the UN Sustainable Development Goals as a global action program aimed at ensuring social security and sustainable development.

The national legislation of Ukraine in the field of social security is studied, focusing on constitutional provisions, laws, and regulatory acts governing various aspects of social protection and social security. Problems and shortcomings identified include legislative fragmentation, the absence of a systematic approach

to social security provision, inconsistencies with international standards, and issues related to the practical implementation of legal norms.

A comparative analysis of legal regulation of social security in Ukraine and other countries, especially EU member states, is carried out. Commonalities and differences in approaches to social security provision are identified, along with successful foreign practices and their potential adaptation in Ukraine. The experiences of countries undergoing socio-economic transformations and integration into the European social space are particularly emphasized.

The dissertation extensively analyzes the impact of European integration processes on Ukraine's social security system. Ukraine's obligations arising from the Association Agreement with the European Union and other international agreements in social policy and social protection are explored. The adaptation process of Ukrainian legislation to EU social security law is examined, noting achievements and challenges encountered.

Significant attention is devoted to analyzing contemporary challenges and threats to social security in Ukraine, including the armed conflict in eastern Ukraine, the COVID-19 pandemic, economic crises, demographic issues, labor migration, social inequality, and poverty. The author investigates the impact of these factors on social security and evaluates the effectiveness of legal mechanisms responding to these challenges.

The dissertation emphasizes the social security issues faced by vulnerable groups, such as internally displaced persons, people with disabilities, children, elderly people, and low-income families. Legal mechanisms of social protection for these groups are analyzed, identifying shortcomings and gaps in legal regulation and proposing ways to enhance relevant legislation.

Institutional mechanisms of social security provision in Ukraine are explored, focusing on the system of governmental and local self-governing bodies responsible for social policy implementation. Problems in coordination among

these institutions are identified, and recommendations for improving institutional frameworks are offered.

The role of non-governmental actors, including civil organizations, trade unions, charitable foundations, and business structures, in social security provision is analyzed. The author evaluates legal foundations for their activities, social partnership practices, corporate social responsibility, and proposes ways to strengthen the role of the non-governmental sector in social security.

Financial-economic mechanisms of social security provision, including social insurance, pensions, social assistance, and services, are studied. Problems in financing social programs and efficient use of budgetary funds are identified, alongside recommendations for improving these financial-economic mechanisms.

Based on the conducted research, the author formulates conceptual foundations for enhancing the legal regulation of social security in Ukraine. A comprehensive approach to reforming the social security system is proposed, encompassing legislative improvements, institutional reforms, financial-economic mechanisms, and stronger international cooperation.

The author justifies the need for adopting a special law on social security, defining concepts, principles, subjects, objects, mechanisms, and establishing a monitoring and evaluation system for social security. A concept of this law, its structure, and core provisions are outlined.

Proposals for improving specific areas of social security regulation—social protection, labor relations, healthcare, education, housing policy, and environmental safety—are developed, including concrete legislative amendments aimed at enhancing legal efficiency and compliance with international standards.

The dissertation elaborates mechanisms for monitoring and evaluating social security conditions in Ukraine, proposing a system of social security indicators, methodologies for their calculation and interpretation, and mechanisms for utilizing monitoring results to enhance social policy and legal regulation.

The necessity of strengthening judicial power's role in ensuring social security through mechanisms of judicial protection of social rights and constitutional review of social legislation is substantiated. Analysis of practices from the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights regarding social rights protection is conducted, with proposals to improve judicial protection mechanisms.

Prospects for developing legal regulation of social security in Ukraine in the context of global trends and challenges, including digitalization, automation, climate change, and demographic shifts, are analyzed, with proposals for adapting legal frameworks accordingly.

Theoretical significance lies in advancing scientific understanding of social security as an object of legal regulation, refining conceptual frameworks, and developing theoretical foundations for social security regulation in globalization and European integration contexts. Practical significance includes specific recommendations for legislative and institutional improvements in Ukraine, useful in law-making and application processes.

The dissertation significantly contributes to the development of social security law, constitutional, administrative, international law, and interdisciplinary social security studies. Its results can be utilized in educational processes and future research on legal regulation of social security issues.

Keywords: social security, legal regulation, social protection, social rights, social policy, international standards, European integration, social risks, vulnerable populations, social insurance, pensions, social assistance, social services.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Коваленко Р.І. Трудовий потенціал як складова соціальної безпеки. *Соціальне право.* 2018. № 1. С. 77-83. URL: https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/51.

2. Коваленко Р.І. Соціальна безпека в умовах глобальної цифровізації. *Європейські Перспективи.* 2022. № 1. С. 237-24. DOI: 10.32782/EP.2022.1.39. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2022-1/EP_2022_1_237.pdf.

3. Коваленко Р.І. Міждисциплінарні підходи до забезпечення багатовимірної безпеки в умовах глобалізації. *Право.ua.* 2022. № 1. С. 264-268. DOI: 10.32782/LAW.UA.2022.1.41. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2022-1/Pravo_ua_2022_1_264.pdf .

4. Коваленко Р.І. Філософський підхід щодо розуміння поняття «безпека». *Соціальне право.* 2022. № 2. С. 57-63. URL: https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/494 .

5. Коваленко Р.І. Взаємозв'язок концепції сталого розвитку із соціальною безпекою. *Соціальне право*. 2022. № 2. С. 54-60. URL: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2022-02-07 .

6. Коваленко Р.І. Ознаки та багатовимірний підхід до соціальної безпеки в умовах сучасних викликів. *Наше право.* 2022. № 4. С. 248-252 DOI: 10.32782/NP.2022.4.42. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2022-4/NP_2022_4_248.pdf .

7. Коваленко Р.І. Соціальна безпека: філософські та соціальні аспекти взаємодії розвитку суспільства. *Наше право.* 2023. № 1. С. 277-281. DOI: 10.32782/NP. 2023.1.44. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2023-1/NP-2023-1_277.pdf .

8. Коваленко Р.І. Співвідношення понять «суспільний» і «соціальний» у юридичній науці. *Соціальне право.* 2023. № 1. С. 31-37. URL: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2023-01-05 .

9. Коваленко Р.І. Правове регулювання соціального захисту нових форм зайнятості: сучасні проблеми та перспективи розвитку. *Право та державне управління.* 2023. № 2. С. 555-560. URL: https://doi.org/10.32782/pdu.2023.2.81.

10. Коваленко Р.І. Правове регулювання соціальної безпеки через призму соціального захисту окремих категорій громадян. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 444-449. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.66 .

11. Коваленко Р.І. Нормативно-правове забезпечення праці особливої категорії працівників. *Соціальне право.* 2023. № 2. С. 47-53. DOI: URL: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2023-02-07.

12. Коваленко Р.І. Роль соціальної безпеки у формуванні стабільного суспільства. *Право.ua.* 2023. № 3. С. 276-281. DOI: 10.32782/LAW.UA.2023.3.43. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2023-3/Pravo_ua_2023_3_276.pdf .

13. Коваленко Р.І. Дацюк О.І. Правове регулювання праці працівників патронатної служби. *Соціальне право.* 2023. № 4. С. 50-54. URL: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2022-04-08 .

14. Коваленко Р.І. Еволюція концепції безпеки в умовах глобальних викликів: від історичних основ до сучасних загроз. *Європейські Перспективи.* 2023. № 4. С. 266-270, DOI: 10.32782/EP.2023.4.42. URL:https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2023-4/EP_2023_4_266.pdf.

15. Коваленко Р.І. Правове регулювання праці працівників, зайнятих на публічній службі в Україні: проблеми та перспективи. *Наше право.* 2023.

№ 4. С. 99-104. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2023-4/NP_2023_4_099.pdf.

16. Коваленко Р.І. Суспільні відносини у галузі права: теоретичні аспекти та практика регулювання. *Право.ua.* 2023. № 4. Ч. 1. С. 261- 264. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2023-4/Pravo_ua_2023_4_261.pdf .

17. Коваленко Р.І. Наукові підходи до визначення соціальних відносин. *Європейські Перспективи.* 2024. № 1. С. 321-324 URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2024-1/EP_2024_1_321.pdf .

18. Коваленко Р.І. Проблеми правового регулювання соціальної безпеки в контексті національної безпеки України. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2024. № 1. Т. 2. С. 136-14. URL: https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.2.23.

19. Денисюк М.О., Коваленко Р.І. Доктринальні підходи до моделей соціального діалогу. *Соціальне право.* 2024. № 1. С. 15-21. URL: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2024-01-02 .

20. Коваленко Р.І. Сучасні виклики безпеки в умовах глобалізації та цифрової трансформації: міждисциплінарний підхід до вирішення загроз. *Право і суспільство.* 2024. № 3. С. 436-439. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.66 .

21. Коваленко Р. І., Денисюк М.О. Правове регулювання соціального діалогу в Україні: сучасні виклики та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник УжНУ.* 2024. № 86. С. 43-48. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/8-2.pdf .

22. Коваленко Р.І., Денисюк М.О. Перспективи впровадження стандартів ЄС у правове регулювання соціального діалогу в Україні. *Соціальне право.* 2024. № 3. С. 18-23. URL : https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/1203 .

23. European standards for the protection of social rights of labor migrants / Inshyn M., Kolesnyk T., Kovalenko R., Dashutin I., Pavlichenko V. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues.* 2019. Vol. 22. Issue 6. P. 1-8. URL: https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85079124825 &partnerID=40&md5=fcc74c341ce7b4f972b769353e90ac05 .

24. Occupational safety and health of factory workers in European countries in the nineteenth century: historical and legal analysis / Kovalenko R., Inshyn M., Sirokha D., Tishchenko Y., Arsentieva O. *Labor History.* 2020. Vol. 61. Issue 3-4. P. 388-400. URL: https://doi.org/10.1080/0023656X.2020.1775796.

25. Inshyn M., Kovalenko R., Denysiuk M. Formation and establishment of the legal concepts of social dialogue and social partnership in the field of labor in Ukraine. *Cogent Arts and Humanities.* 2020. Vol. 7. № 1. URL: https://doi.org/10.1080/23311983.2020.1846255.

26. History of the origin and development of the trade union movement in Ukraine / Kovalenko R., Inshyn M., Hryshyna Y., Hubska O., Yurovska V. *Cogent Arts and Humanities.* 2023. Vol. 10, Issue 1. URL: https://doi.org/10.1080/23311983.2023.2173553.

27. Sirokha, D., Volynets, V., Kovalenko, R., Pohorielova, O. and Tkachuk, A.. Labor Protection in the Perspective of Artificial Intelligence: New Challenges for the EU and the ILO. *Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adam Mickiewicza*. 2024. 16. P. 67-98. URL: https://doi.org/10.14746/ppuam.2024.16.03

Опубліковані праці апробаційного характеру:

28. Коваленко Р.І. Теоретико-правовий підхід до розуміння поняття «соціальна безпека». *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення:* тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 20 квітня 2018 року) / за ред. д.ю.н., проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ, 2018. С. 85-88.

29. Коваленко Р.І. Вплив законодавства Європейського Союзу на формування соціальної безпеки в Україні. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* тези допов. учасн. ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовтня 2018 року) / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ: ФОП Маслаков, 2018. С. 17-20.

30. Коваленко Р.І. Відносно деяких аспектів міжнародно-правового регулювання соціальної безпеки. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* Міжнародна науково-практична конференції (м. Київ, 22 листопада 2019 року). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2019. С. 55-57.

31. Коваленко Р.І. Особливості визначення цілей соціальної безпеки в іноземних країнах. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* тези допов. учасн. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 06 листопада 2020 року) / за ред. проф. М.І. Іншина. Київ: Освіта України, 2020. С. 54-56.

32. Коваленко Р.І. Особливості розуміння «безпеки» в давньогрецький період. *Правові виклики сучасності: захист прав людини в умовах пандемії:* матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (м. Чернівці, 22 жовтня 2021 року). Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 143-146.

33. Коваленко Р.І. Доктринальний підхід до розуміння поняття «соціальна безпека». *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021. С. 134-140.

34. Коваленко Р.І. Воєнний стан та його вплив на соціальні відносини. *Соціально-правова політика України в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови:* матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 листопада 2023 року) / за ред. Д.І. Сірохи,

С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. Київ: Видавництво Людмила, 2023. С. 171-175.

35. Коваленко Р.І. Основні принципи правового регулювання соціального діалогу в ЄС та перспективи впровадження в Україні. *Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови:* матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 08 листопада 2024 року) / за ред. Д.І. Сірохи, С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. Київ, 2024. С. 79-82

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ: **19**

ВСТУП **20**

РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ **35**

1.1 Теоретичні підходи до розуміння поняття «безпека» 35

1.2 Сучасні теоретико-правові підходи до соціальної безпеки в умовах глобалізації 67

1.3 Поняття та ознаки соціальної безпеки 92

РОЗДІЛ 2 СИСТЕМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ **116**

2.1 Міжнародно-правове рулювання соціальної безпеки 116

2.2 Правове регулювання соціальної безпеки в Україні 145

2.3 Особливості правового регулювання соціальної безпеки в зарубіжних країнах 185

РОЗДІЛ 3 ПРАВОВА ПРИРОДА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ **225**

3.1 Поняття соціально-правових відносин та їх значення для формування соціальної безпеки 225

3.2 Реалізація соціально-правових відносин у механізмі соціальної безпеки 261

3.3 Соціальна взаємодія як складова механізму забезпечення соціальної безпеки 294

3.4 Суб’єкти соціальних відносин 319

РОЗДІЛ 4 ПРАВОВА ПРИРОДА СОЦІАЛЬНОГО ФАКТУ ТА РИЗИКИ ЙОГО ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНУ БЕЗПЕКУ **340**

4.1 Соціальний факт: поняття, класифікація та роль у правовому регулюванні 340

4.2 Правове значення соціальних фактів у механізмі соціальної безпеки 365

4.3 Соціальні ризики і їх роль у функціонуванні системи соціальної безпеки 394

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ: **443**

ДОДАТКИ **490**

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

ООН - Організація Об’єднаних Націй
ЄС - Європейський Союз
МОП - Міжнародна організація праці
ВООЗ - Всесвітня організація охорони здоров’я
ЄСХ - Європейська соціальна хартія
СНД - Співдружність Незалежних Держав
НАТО - Організація Північноатлантичного договору
РЄ - Рада Європи
ЄЕС - Європейське Економічне Співтовариство
ОАД - Організація Американських Держав
ВР - Верховна Рада
НАН - Національна академія наук
ВВП - Валовий внутрішній продукт
КСВ - Корпоративна соціальна відповідальність
ВПО - Внутрішньо переміщені особи
ЦСР - Цілі сталого розвитку
UNDP - Програма розвитку ООН (United Nations Development Programme)
США - Сполучені Штати Америки
ФРН - Федеративна Республіка Німеччина
COVID - Коронавірусна хвороба (Coronavirus Disease)
SARS - Тяжкий гострий респіраторний синдром (Severe Acute Respiratory Syndrome)
OECD - Організація економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development)
EITC - Податковий кредит на зароблений дохід (Earned Income Tax Credit)
RRSP - Зареєстрований пенсійний ощадний план (Registered Retirement Savings Plan)
TFSA - Неоподатковуваний ощадний рахунок (Tax-Free Savings Account)
OAS - Забезпечення по старості (Old Age Security)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження полягає в тому, що проблема правового регулювання соціальної безпеки в умовах війни в Україні обумовлена безпрецедентними викликами, з якими стикається держава та суспільство. Розв'язана російською федерацією повномасштабна військова агресія проти України спричинила масштабні соціальні, економічні та гуманітарні кризи, що призвело до значних втрат серед цивільного населення, руйнування інфраструктури, зростання рівня безробіття, вимушеного переселення мільйонів громадян та інших негативних наслідків.

В умовах воєнного стану, який було запроваджено в Україні у відповідь на збройну агресію, держава зобов'язана забезпечити соціальну безпеку своїх громадян, що включає захист їхніх прав і свобод, надання необхідної допомоги та підтримки найбільш вразливим верствам населення. Однак правове регулювання соціальної безпеки в умовах війни є надзвичайно складним завданням, позаяк потребує балансування між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав людини.

Варто зазначити, що жодна країна світу не має досвіду правового регулювання соціальної безпеки в умовах повномасштабної війни, подібної до тієї, що відбувається в Україні. Традиційні механізми соціального захисту, які функціонують у мирний час, виявляються недостатніми або неефективними в умовах воєнного стану. Це обумовлює необхідність розробки нових підходів та інструментів правового регулювання, які б відповідали специфіці воєнного часу та забезпечували належний рівень соціальної безпеки для всіх громадян.

Особливої уваги потребує питання захисту прав внутрішньо переміщених осіб, які були змушені залишити свої домівки через бойові дії: виникла гостра необхідність забезпечити їм доступ до житла, медичної допомоги, освіти та працевлаштування. Крім того, важливим є питання

соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, ветеранів війни, а також цивільних осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій.

Вагомим аспектом є також гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері прав людини та соціального захисту. Україна як член міжнародного співтовариства зобов'язана дотримуватися міжнародних норм і стандартів навіть в умовах воєнного стану. Виконання такої задачі вимагає ретельного аналізу існуючих нормативно-правових актів та їхнього вдосконалення з урахуванням сучасних викликів та потреб суспільства.

Отже, дослідження проблем правового регулювання соціальної безпеки в умовах війни є надзвичайно актуальним та необхідним для України. Воно сприятиме розробці ефективних правових механізмів, які забезпечать належний рівень соціального захисту громадян в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення, а також адаптації з урахуванням сучасних реалій національного законодавства до міжнародних стандартів.

У правовій доктрині проблематика соціальної безпеки розглядалась у різних контекстах, а саме: як елемент національної безпеки, як категорія соціального права, як інструмент державної соціальної політики. Значний внесок у дослідження окремих аспектів соціального захисту прав людини та безпеки зробили такі вчені, як Андрусишин Н.І., Андріїв В.М., Белоусов В.Д., Болотіна Н.Б., Вавженчук С.Я., Венедіктов С.В., Вишновецька С.В., Волинець В.В., Гаркавий В.А., Гаєвий В.В., Гетьманцева Н.Д., Дерев'янко А.І., Длугопольський О.В., Занфірова Т.А., Іншин М.І., Іщенко Ю.В., Кірмач А.В., Котуха О.С., Кучма О.Л., Лукаш С.С., Линдюк С.Д., Мацюк В.Я., Мельничук Н.О., Москаленко О.В., Оболенський О.Ю., Олійник Д.М., Подорожня Т.С., Серьогін С.М., Соколов В.М., Сокоринський Ю.В., Тихий В.П., Тищенко О.В., Черноус С.М., В.І. Щербина, Ярошенко О.М., а також зарубіжні дослідники Дж. Роулз, А. Сен, У. Бек, Дж. Най.

Водночас необхідно підкреслити, що питання правової природи соціальної безпеки як цілісної міждисциплінарної категорії, її функціонального зв'язку з правовими механізмами регулювання соціальних відносин, а також юридичної кваліфікації соціальних фактів і соціальних ризиків у контексті соціальної безпеки залишаються недостатньо дослідженими в українській правовій науці. Вказане свідчить про актуальність, новизну та необхідність комплексного теоретико-правового осмислення зазначеної проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 року № 179. Дисертаційне дослідження спрямоване на виконання Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 рр., схваленої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03 березня 2016 року, бюджетної теми № 20БФ042-01 «Правове забезпечення соціальної безпеки в євроінтеграційних умовах» від 01 квітня 2022 року по 31 грудня 2022 року, бюджетної теми № 24ДП042-01 «Удосконалення правового механізму вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) у колективних договорах (угодах)» від 01 червня 2024 року по 17 грудня 2024 року, кафедральної теми № 23КФ042-01 «Соціально-правова політика України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення» від 26 грудня 2023 року по 26 грудня 2028 року.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб на підставі комплексного аналізу та узагальнення

наукових підходів до розуміння соціальної безпеки, порівняння міжнародних стандартів, національного законодавства у вказаній сфері та практики їх застосування з'ясувати сутність явища соціальної безпеки, виявити проблеми сучасного механізму її забезпечення та розробити теоретико-правові пропозиції, спрямовані на його удосконалення.

Відповідно до поставленої мети в дисертаційному дослідженні визначено такі основні *завдання*:

– дослідити теоретичні підходи до розуміння поняття «безпека», зокрема її еволюцію у класичних і сучасних концепціях, та з'ясувати їх вплив на правове осмислення соціальної безпеки;

– виділити сучасні теоретико-правові підходи до соціальної безпеки в умовах глобалізації;

– сформулювати авторське визначення соціальної безпеки як правової категорії, визначити її сутнісні ознаки, структуру та відмінність від суміжних форм безпеки;

– дослідити систему міжнародно-правового регулювання соціальної безпеки, визначити перспективи імплементації міжнародних стандартів, принципів, норм і механізмів у національне законодавство;

– проаналізувати нормативну базу України у сфері соціальної безпеки, виявити її недоліки, протиріччя та прогалини; класифікувати основні проблеми правового регулювання соціальної безпеки;

– вивчити досвід зарубіжних держав щодо правового регулювання соціальної безпеки та визначити правові механізми, які доцільно інтегрувати у національну модель соціальної безпеки;

– визначити природу соціально-правових відносин, встановити їх роль у забезпеченні соціальної безпеки;

– охарактеризувати рівні реалізації соціально-правових відносин у механізмі соціальної безпеки;

– обґрунтувати роль соціальної взаємодії як регулятивного елементу механізму соціальної безпеки;

– класифікувати суб'єктів соціальних відносин у контексті забезпечення соціальної безпеки;

– дослідити природу соціального факту як правового явища;

– встановити функціональне значення соціальних фактів у механізмі правого забезпечення соціальної безпеки;

– проаналізувати соціальні ризики як окрему правову категорію.

Об'єкт і предмет дослідження. *Об'єктом* дослідження є система суспільних відносин у сфері правового забезпечення соціальної безпеки в Україні.

Предметом дослідження є правове регулювання соціальної безпеки в Україні.

Методи дослідження. Методологічний базис наукової праці складає система загальних і спеціальних методів наукового пізнання. Діалектичний метод дозволив дослідити соціальну безпеку як багатогранне явище, розглядаючи її розвиток у взаємозв'язку з іншими категоріями правової науки, зокрема національною безпекою та соціальним захистом (підрозділ 1.1). Історико-правовий метод дав можливість комплексно осмислити становлення і розвиток правового регулювання соціальної безпеки в Україні, виокремити етапи її формування та зміни під впливом соціально-економічних та політичних чинників (підрозділ 1.2). Формально-юридичний метод сприяв формулюванню правових визначень основних понять, що стосуються соціальної безпеки, а також систематизації ключових термінів та категорій, які можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях у цій сфері (підрозділи 1.3, 1.4). Системно-структурний і системно-функціональний методи використовувалися для з'ясування переваг і недоліків правового регулювання соціальної безпеки (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2), проведення класифікації суб'єктів соціальної

безпеки (підрозділ 1.3), виявлення особливостей державного механізму забезпечення соціальної безпеки (підрозділ 2.3), а також аналізу юридичних гарантій реалізації соціальних прав громадян (підрозділ 3.3). Метод моделювання дозволив сформулювати напрями удосконалення правового регулювання соціальної безпеки, зокрема щодо адаптації законодавства України до міжнародних стандартів у цій сфері (підрозділ 4.2). Порівняльно-правовий метод застосовувався для аналізу законодавства України та міжнародного права, а також норм Європейського Союзу щодо соціальної безпеки з метою виявлення особливостей адаптації українського законодавства до європейських стандартів (підрозділи 3.2, 3.3, 4.1).

Використання комплексу загальнонаукових і спеціальних методів дозволило здійснити всебічне дослідження проблематики соціальної безпеки, обґрунтувати необхідність удосконалення її правового регулювання та розробити відповідні науково обґрунтовані пропозиції.

Нормативно-правову основу дослідження становлять Конституція України, закони України у сфері соціального забезпечення, праці, охорони здоров’я, а також інші нормативно-правові акти, які регулюють питання соціальної безпеки. Окрему увагу приділено аналізу міжнародно-правових документів (Європейської соціальної хартії, конвенцій МОП, актів Ради Європи та ЄС тощо), які мають значення для формування та гармонізації національного законодавства у сфері соціальної безпеки.

Емпіричну основу дослідження складають статистичні дані Державної служби статистики України, звіти Кабінету Міністрів України, Міністерства соціальної політики, Національної служби здоров’я України, аналітичні матеріали міжнародних організацій (ООН, МОП, Світового банку), результати соціологічних досліджень, а також офіційні позиції та практичні рекомендації органів державної влади і недержавних аналітичних центрів.

Наукова новизна і теоретичне значення отриманих результатів. Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є однією з перших спроб на підставі комплексного аналізу наукових досліджень, вивчення міжнародних стандартів, національного законодавства та практики його застосування, досвіду зарубіжних країн з'ясувати сутність явища соціальної безпеки, систематизувати проблеми нормативно-правового регулювання соціальної безпеки та розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення правового механізму її забезпечення в умовах сучасних викликів.

У результаті дослідження сформульовано низку наукових положень і висновків, запропонованих особисто здобувачем, зокрема:

уперше:

– здійснено систематизацію теоретичних підходів до розуміння соціальної безпеки, що дозволило виокремити п'ять основних підходів (традиційний, консервативний, критичний, ліберальний та сучасний), розкрито їх особливості та обґрунтовано переваги інтегрованого підходу, який враховує багатовимірність соціальних процесів і базується на принципах людиноцентричності, превентивності та інклюзивності;

– окреслено ознаки соціальної безпеки, за якими її виокремлюють як складову національної безпеки: антропоцентричний характер, багатовимірність, комплексність, динамічність та адаптивність, зосередженість на ідентичності, міждисциплінарний характер, важлива роль недержавних суб'єктів, зв'язок із соціальною справедливістю та особлива вразливість до глобалізаційних процесів;

– запропоновано концепцію дуалістичної природи соціальної безпеки, що поєднує статичний (стан захищеності) та динамічний (процес забезпечення) аспекти цього правового феномена, на підставі якого встановлено, що соціальна безпека – це складне правове явище, яке являє собою динамічний процес, що характеризується безперервною взаємодією

соціальних суб’єктів, спрямованою на виявлення, попередження та нейтралізацію загроз соціальним інтересам, результатом якої є стан захищеності життєво важливих соціальних прав і свобод особи, суспільства і держави, що забезпечує можливість їх стабільного розвитку та гідний рівень життя;

– розроблено та обґрунтовано класифікацію трирівневої структури міжнародно-правового регулювання соціальної безпеки, що включає: 1) універсальний рівень (акти ООН), 2) галузевий рівень (конвенції МОП), 3) регіональний рівень (акти Ради Європи та ЄС). Запропонована класифікація базується на чотирьох взаємопов’язаних критеріях: суб’єктному складі (від універсального охоплення всіх держав світу до обмеженого регіонального кола учасників); ступені конкретизації правових норм (від загальних декларативних принципів до детальної регламентації); юридичній силі та механізмах контролю (від рамкових положень з обмеженими механізмами контролю до розвинених систем моніторингу та імплементації); предметній сфері регулювання (від загального визнання соціальних прав до формування розгорнутого каталогу з механізмами захисту);

– здійснено комплексний порівняльно-правовий аналіз регіональних моделей правового регулювання соціальної безпеки (скандинавської, європейської, північноамериканської) за критеріями інтеграції до системи національної безпеки, ступеня централізації, механізмів фінансування та адресності соціальної допомоги, що дозволило виявити їхні відмінні характеристики та визначити конвергентні тенденції розвитку;

– обґрунтовано концептуальне розмежування понять «соціальні відносини» та «суспільні відносини», де суспільні відносини розглядаються як макрорівень взаємодії між соціальними групами та інституціями, а соціальні відносини – як сфера забезпечення соціальних прав і гарантій;

– визначено, що соціальна безпека забезпечується на трьох взаємопов’язаних рівнях соціальних відносин: 1) індивідуальному рівні, що фокусується на забезпеченні базових потреб, прав і свобод окремої особи; 2) груповому рівні, який охоплює взаємодію різних соціальних груп (працівників, молодь, пенсіонерів, осіб з інвалідністю тощо) та механізми захисту їх інтересів; 3) інституційному рівні, що представлений формалізованими структурами (сімейними, освітніми, релігійними, владними та медичними інституціями), які забезпечують стабільність та регулювання суспільних відносин у різних сферах життя;

– визначено поняття «соціальна взаємодія» у правовому контексті як складний динамічний процес, який заснований на правових нормах, характеризується узгодженою діяльністю двох або більше суб’єктів, котрі здійснюють взаємний вплив для досягнення спільної мети;

– визначено цілісну систему ознак соціальних суб’єктів, що включає п’ять взаємопов’язаних елементів: правосуб’єктність, активну соціальну позицію, здатність до самоорганізації, соціальну відповідальність та здатність впливати на соціальні процеси;

– обґрунтовано концепцію трансформації соціального факту в нормативний припис, що відбувається не лінійно, а через складну взаємодію між фактичною реальністю, ціннісними орієнтаціями суспільства та інституційними структурами;

– здійснено системний аналіз правової природи соціальних фактів у механізмі соціальної безпеки та доведено їх дуалістичний характер, що поєднує емпіричну складову (статистичні показники, індекси бідності, демографічні дані) та нормативну складову (законодавчо закріплені соціальні стандарти та гарантії), що забезпечує трансформацію об’єктивних даних у юридично значущі явища;

удосконалено:

– класифікацію теоретичних підходів до розуміння безпеки шляхом виокремлення та порівняльного аналізу реалістичного, ліберального і марксистського підходів, що дозволило визначити їхні переваги, обмеження та можливості інтеграції в сучасних умовах;

– зміст поняття «безпека» в контексті глобалізаційних процесів як комплексного, багатовимірного процесу, спрямованого на створення стану захищеності життєво важливих інтересів індивіда, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз;

– ознаки соціальної безпеки: 1) єдність стану та процесу; 2) циклічність; 3) взаємообумовленість статичних та динамічних характеристик; 4) багаторівневість проявів; 5) нормативна закріпленість;

– систему недоліків правового регулювання соціальної безпеки в Україні через виокремлення та системний аналіз трьох ключових блоків проблем: структурних (фрагментарність та колізійність), функціональних (декларативність і недостатність фінансування соціальних програм) та адаптаційних (негнучкість, відсутність превентивних механізмів, неадаптованість до нових форм зайнятості та цифровізації);

– розуміння юридичної природи та сутності соціальних відносин, під якими слід розуміти багатовимірну систему взаємодій між індивідами, групами та інституціями, що формується під впливом культурних, економічних та політичних факторів і визначає характер функціонування суспільства через соціальну взаємодію;

– класифікацію суб’єктів соціальних відносин шляхом розробки трирівневої системи критеріїв: за рівнем організації (індивідуальні, колективні, інституційні); за сферою діяльності (державні, приватні, громадські); за функціональним призначенням (нормативні спільноти, регуляторні органи, правозахисні організації, економічні суб’єкти), що дозволяє системно підійти до розуміння їх природи та особливостей;

– систематизацію ознак соціального факту, до яких віднесено наступні: об’єктивність існування, примусовий характер, незалежність від індивідуальної волі, здатність до трансформації, регулятивну функцію, інституціональне закріплення, нормативний потенціал, соціальну значущість та динамічний характер;

– класифікацію соціальних фактів, яка за їх функціональним призначенням у механізмі соціальної безпеки включає такі види: індикативні (відображають стан соціального середовища), регулятивні (запускають правові механізми захисту), превентивні (сприяють прогнозуванню соціальних ризиків), що створює теоретичний фундамент для системного аналізу їх впливу на правову систему;

– обґрунтування, що соціальні ризики виступають не лише об’єктом соціологічного спостереження, а й системоутворюючим фактором правового регулювання у сфері соціальної безпеки, що вимагає їх нормативної інституціоналізації. Соціальні ризики охарактеризовано як специфічну правову категорію, яка відіграє прогностичну, функціональну та правотворчу роль у системі соціального захисту;

– класифікацію соціальних ризиків з урахуванням рівня впливу, природи походження та тривалості, що дозволило встановити їх багаторівневу структуру в контексті правової системи;

дістали подальшого розвитку:

– розуміння впливу сучасних воєнних конфліктів на переосмислення поняття безпеки, зокрема щодо посилення уваги до економічних, соціальних, культурних та гуманітарних аспектів безпеки, що вимагає інтеграції військового та гуманітарного підходів;

– концепція гармонізації національного законодавства у сфері соціальної безпеки з міжнародними стандартами через обґрунтування необхідності не лише формальної імплементації міжнародних норм, але й створення комплексної системи моніторингу та оцінки їх практичної

реалізації з урахуванням економічних можливостей держави та особливостей національної правової системи;

– поняття соціально-правових відносин, під яким слід розуміти врегульовані нормами права суспільні взаємозв'язки між суб'єктами, що виникають з метою реалізації та захисту соціально значущих інтересів і потреб людини та забезпечення соціальної безпеки суспільства;

– наукове розуміння ролі недержавного сектора у забезпеченні соціальної безпеки на основі аналізу законодавства та практики зарубіжних країн, що дозволило обґрунтувати необхідність розширення правових механізмів залучення бізнесу, громадських організацій та міжнародних партнерів до системи соціального захисту в Україні, особливо в умовах обмеженості державних ресурсів через воєнний стан;

– розуміння взаємозв'язку між соціальною безпекою та корпоративною соціальною відповідальністю стосовно ефективності моделі КСВ як елементу соціальної безпеки, що має інтегрувати законодавчі стимули, ринкові механізми та громадський контроль у цілісну систему соціальної безпеки;

– теоретична модель взаємозалежності між якістю соціальних і суспільних відносин та ефективністю системи соціальної безпеки держави, що демонструє їх синергетичний вплив на формування соціального капіталу, рівень довіри та здатність суспільства протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам;

– концепція системного підходу до правового регулювання соціальної безпеки, яка ґрунтується на принципах превентивності, адаптивності та координації між рівнями соціально-правових відносин і дозволяє підвищити ефективність соціального законодавства;

– концептуальний зв'язок між соціальною взаємодією та соціальною безпекою через призму правових механізмів, що дозволило визначити динамічний характер соціальної безпеки як процесу, що

формується та трансформується через постійні комунікації і взаємовплив різних соціальних суб'єктів;

– концепція подвійної природи соціального факту, який одночасно виступає як об'єктивне явище, що існує незалежно від волі індивіда, та як активний чинник формування соціальної реальності через механізми соціальної взаємодії;

– обґрунтування ключових завдань соціальних фактів у системі соціальної безпеки: діагностичне (виявлення реального стану соціального середовища), нормативно-формуюче (встановлення об'єктивних стандартів соціального захисту), активаційне (запуск юридичних механізмів соціального захисту), прогностичне (виявлення потенційних соціальних ризиків).

Практичне значення одержаних результатів виявляється у тому, що викладені у дисертаційній роботі положення в подальшому можуть бути використані:

– *у науково-дослідній сфері* – для подальших теоретичних досліджень нормативно-правового регулювання соціальної безпеки в Україні;

– *у правотворчій діяльності* – у процесі розробки змін і доповнень до нормативно-правових актів, які регулюють питання соціальної безпеки в Україні;

– *у правозастосовній діяльності* – для вдосконалення та підвищення ефективності правового регулювання реалізації соціальної безпеки в Україні;

– *в освітньому процесі* – при підготовці методичних розробок, підручників, а також навчальних посібників з таких курсів: «Соціальна безпека», «Соціальна відповідальність бізнесу», «Право соціального забезпечення», під час викладання навчальних дисциплін, пов'язаних з формуванням та становленням соціальної безпеки.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлені власні ідеї і розробки автора, що дозволили

вирішити поставлені завдання. Робота містить теоретичні та методичні положення і висновки, сформульовані дисертантом особисто. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підтвердження ідей здобувача. Усі публікації здійснені без співавторства, крім наступних: «Violations of Health Workers' Labor Rights during the COVID-19 Pandemic», де особистий внесок полягає в аналізі та висвітленні результатів щодо порушення міжнародних і національних норм, які захищають трудові права медичних працівників під час пандемії у різних країнах; «Combating discrimination in the field of employment: Analysis of ECtHR practices», де особистий внесок полягає в історичному, правовому, теоретичному та порівняльному аналізі практики Європейського суду з прав людини; «Features of service members' adaptation to civilian life: Legal aspects», де особистий внесок полягає у дослідженні досвіду Сполучених Штатів Америки у правовому регулюванні адаптації військовослужбовців до цивільного життя; «Правове регулювання соціального діалогу в Україні: сучасні виклики та перспективи вдосконалення» визначенні перспектив удосконалення правового регулювання соціального діалогу в Україні, «Перспективи впровадження стандартів ЄС у правове регулювання соціального діалогу в Україні»; розкрито можливості впровадження стандартів Європейського Союзу у національне законодавство; «Доктринальні підходи до моделей соціального діалогу» виділено доктринальні моделі соціального діалогу; «Formation and establishment of the legal concepts of social dialogue and social partnership in the field of labor in Ukraine» полягав в аналізі формування та становлення юридичних концепцій соціального діалогу та соціального партнерства у сфері праці в Україні; «European standards for the protection of social rights of labor migrants» складає дослідженні європейських стандартів захисту соціальних прав трудових мігрантів.

Апробація матеріалів дисертації. Висновки, положення і рекомендації, обґрунтовані автором у процесі підготовки дисертаційного дослідження, обговорювалися на 8 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях:«Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 20 квітня 2018 року); «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 26 жовтня 2018 року); «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 22 листопада 2019 року); «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 06 листопада 2020 року); «Правові виклики сучасності: захист прав людини в умовах пандемії» (м. Чернівці, 22 жовтня 2021 року); «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 26 листопада 2021 року); «Соціально-правова політика України в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 10 листопада 2023 року); «Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 08 листопада 2024 року).

Інформація про публікації автора дослідження. Основні результати дисертації, висновки та пропозиції знайшли відображення у 22 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, 5 статтях – у наукових виданнях інших держав, а також у 8 тезах доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, тринадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 496 сторінок, із них 425 сторінок – основний текст, 45 сторінки – список використаних джерел, що складається із 444 найменувань.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1 Теоретичні підходи до розуміння поняття «безпека»

Дослідження поняття безпеки набуває особливої актуальності в сучасних умовах глобалізації, технологічного прогресу та зростаючої взаємозалежності між державами і суспільствами. Важливість цього дослідження зумовлена низкою факторів, які формують нові виклики та загрози для індивідів, спільнот і держав.

По-перше, трансформація глобального середовища безпеки призводить до виникнення нових форм загроз, які не вписуються в традиційні парадигми безпеки. Кібератаки, гібридні війни, транснаціональний тероризм та кліматичні зміни є прикладами сучасних викликів, які вимагають переосмислення концепції безпеки та розробки нових підходів до її забезпечення. Зазначені виклики часто перетинають національні кордони, що підкреслює необхідність міждержавного співробітництва та глобальних стратегій безпеки.

По-друге, відсутність єдиного універсального визначення терміна «безпека» створює значні труднощі для теоретиків та практиків у сфері безпекових досліджень. Різноманітність підходів до концептуалізації безпеки відображає складність та багатовимірність цього поняття. Традиційні визначення, які зосереджуються переважно на військових аспектах та захисті територіальної цілісності держав, вже не відповідають повною мірою сучасним реаліям. Водночас з’являються нові концепції, такі як «людська безпека», «екологічна безпека» та «інформаційна безпека», які розширюють розуміння досліджуваного феномена.

Відсутність консенсусу щодо визначення безпеки призводить до неоднозначності в інтерпретації загроз та розробці відповідних стратегій їх подолання, що може спричинити неефективність політик безпеки на

національному та міжнародному рівнях. Таким чином, подальше дослідження та уточнення поняття безпеки є критично важливим для розробки адекватних та ефективних механізмів забезпечення безпеки в сучасному світі.

Аналіз сучасних тенденцій у дослідженні безпеки дає можливість виокремити кілька ключових напрямків. По-перше, спостерігається зростаючий інтерес до нетрадиційних аспектів безпеки, таких як кібербезпека, енергетична безпека та безпека навколишнього середовища. Ці напрямки відображають зміну характеру загроз у XXI столітті та необхідність розширення концептуальних рамок безпеки.

По-друге, відбувається поступовий перехід від державоцентричного підходу до більш людиноцентричного розуміння безпеки. Концепція «людської безпеки», яка фокусується на захисті індивідів та спільнот від широкого спектру загроз, включаючи бідність, хвороби та порушення прав людини, набуває дедалі більшого значення в академічному та політичному дискурсі.

По-третє, посилюється увага до взаємозв’язку між різними аспектами безпеки. Дослідники дедалі частіше визнають, що економічна, екологічна, соціальна та політична безпека тісно взаємопов’язані, що вимагає комплексного та інтегрованого підходу до аналізу та забезпечення безпеки.

Таким чином, актуальність дослідження поняття безпеки зумовлена необхідністю адаптації теоретичних концепцій та практичних підходів до нових реалій глобального середовища безпеки. Відсутність єдиного визначення безпеки вказує на складність цього феномена та вимагає подальших досліджень для розробки сучасних концепцій. Нинішні тенденції в дослідженні безпеки свідчать про розширення сфери безпекових досліджень та необхідність міждисциплінарного підходу до вирішення існуючих наразі викликів безпеки.

Отже, поняття «безпека» має глибокі історичні корені, що сягають давніх часів. Різні форми безпеки існували в ранніх суспільствах, зокрема фізична, економічна та політична безпека [1]. Поняття безпеки еволюціонувало, відображаючи зміни в соціально-економічних умовах та технологічному прогресі. Рухаючись від класичних теорій, таких як реалізм і марксизм, до сучасних підходів, що включають гуманітарну та екологічну безпеку, концепція безпеки стала багатогранною, вона містить нові виклики, такі як кібератаки та кліматичні зміни [2, с. 187,224].

Історичне розуміння безпеки показує її еволюцію від фізичної захищеності до складних сучасних концепцій, що охоплюють різні аспекти життя.

Стародавні часи характеризуються різноманітними цивілізаціями, в рамках яких людські спільноти розробили власні конвенції, практики та ідеї щодо управління страхом, конфліктами та іншими основними причинами, що породжували відчуття небезпеки. Фундаментальною тенденцією у спробах визначити концепцію безпеки є простеження її історичних коренів. Найвидатніші визначення безпеки були сформульовані в різні історичні періоди, відображаючи домінуючі практики та обставини тих часів. Сучасний науковий консенсус полягає в тому, що відбулися значні історичні зміни у способі концептуалізації безпеки [3, с. 335].

Найважливіше визначення стародавньої безпеки передбачало підтримання порядку, запобігання хаосу та анархії [4, с. 224]. Політична безпека полягала в уникненні зміни керівництва, війни або успішного перевороту. Таким чином, видатним визначенням безпеки в стародавні часи був спосіб захисту виживання та функціональності міста. За словами грецького поета Гесіода, Зевс одного разу приховав загальнолюдську чесноту збереження громадського порядку під кришкою скриньки Пандори, щоб місто піддалося невизначеним бідам [5, с. 45]. Політичний хаос є небезпечним і за своєю суттю розширює проблеми безпеки. Без громадського

порядку мешканці міста зазвичай змушені будувати соціальну інфраструктуру, необхідну для безпечного та стійкого життя.

Також слід зазначити, що значення безпеки в античні часи було пов’язане з військовою захищеністю та збереженням державних кордонів. Держави зосереджували свої зусилля на захисті від зовнішніх загроз через укріплення фортець, розвиток армій та дипломатичних союзів [6]. Цей підхід до безпеки відрізняється від сучасних, більш комплексних і людинорозмірних концепцій, таких як людська безпека та екологічна безпека.

В античні часи безпека була зосереджена на державоцентричних поглядах, де основну роль відігравав захист територій та населення від зовнішніх загроз [7]. Держава виступала головним суб’єктом забезпечення безпеки, зосереджуючи свої зусилля на військовій силі та оборонних спорудах [8].

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що концепція безпеки в стародавні часи формувалася в контексті різноманітних цивілізацій, які розробляли власні підходи до управління страхом і конфліктами. Історичне простеження розвитку поняття безпеки є ключовим для розуміння його сучасного значення. Найважливіші визначення безпеки відображали домінуючі практики та обставини різних епох, що призвело до значних змін у концептуалізації безпеки протягом історії.

В античності безпека передусім асоціювалася з підтриманням порядку, запобіганням хаосу та анархії, а також із захистом виживання та функціональності міст-держав.

У середньовічній Європі безпека асоціювалася із захистом святості та праведності. Церква використовувала латину для впливу в теології, праві, аналізі та церковних роботах. Латинські писання, поряд з іншими творами, керували християнською вірою, помітними догмами та церковними теологіями. Однак, оскільки латина зберегла писане койне для світського

використання, місіонери та священики переклали релігійну літературу на рідні мови для народного розповсюдження [9, с. 3]. Ці двомовні Біблії пропагували донести біблійні ідеї, підтверджували духовні реакції та різноманітність своїми перекладами, формуючи інтелектуальну історію середньовічного Заходу.

Важливим аспектом також було те, що у середні віки безпека була також зосереджена на захисті держави від зовнішніх загроз і підтримці внутрішнього порядку. Військові конфлікти, феодальні війни та загроза вторгнень зумовили необхідність створення системи оборони, що включала замки, фортеці та армії. Водночас зростала роль правової та соціальної безпеки, особливо для аристократії та духовенства [10]. Суспільні відносини базувалися на ієрархічних структурах, де безпека забезпечувалася через васальні угоди та взаємні зобов'язання [11]. У цьому контексті безпека мала державоцентричний характер з акцентом на військову та соціальну стабільність.

Згідно з дослідженням соціальна безпека в Середньовіччі була тісно пов'язана з правовими структурами та соціальними взаємодіями. Правова безпека забезпечувалася через встановлені юридичні норми та судову систему, яка регулювала соціальні права й обов'язки. Соціальні права суддів, наприклад, розглядалися як передумова їх соціальної безпеки, що сприяло стабільності та довірі в суспільстві [12]. Економічні та культурні фактори також впливали на соціальні відносини, сприяючи загальній соціальній безпеці. Правова та соціальна безпека в Середньовіччі залежала від юридичних норм, судової системи та соціальних взаємодій.

Таким чином, у середньовічній Європі безпека мала багатоаспектний характер і була тісно пов'язана як з духовними, так і з державними інтересами. Захист святості та праведності відігравав важливу роль, особливо під впливом християнської церкви, яка використовувала латинську мову для поширення теології та догм, водночас перекладаючи релігійні тексти на рідні

мови для кращого розуміння народом. Безпека держави зосереджувалася на захисті від зовнішніх загроз та підтримці внутрішнього порядку через військові конфлікти та правові системи. Васальні угоди та соціальні взаємодії, засновані на ієрархічних структурах, гарантували соціальну та правову безпеку для аристократії і духовенства. Загалом безпека в Середньовіччі була державоцентричною і включала правові, соціальні та військові аспекти, спрямовані на забезпечення стабільності та довіри в суспільстві.

У контексті сучасного періоду безпека в першу чергу стосується підтримки державоцентричної концепції. Безпека означає становлення постійної, більш економічно ефективної та менш примусової тактики політики, на відміну від стандартної реалістичної логіки, побудованої навколо військових та силових питань [13, с. 3]. Ця ідея вийшла за межі військової сфери і включає стратегічне планування як урядових, так і неурядових організацій для запобігання шкоді здоров'ю, навколишньому середовищу, культурі та населенню. Безпека випливає зі здатності держави керувати різними інституціями через формальні та неформальні правила.

Також слід звернути увагу на те, що значення безпеки в сучасну епоху є багатогранним і включає соціальну безпеку, яка тісно пов'язана із соціальними відносинами [14]. Глобалізація, технологічні зміни, кіберзагрози та кліматичні зміни ускладнюють традиційні підходи до безпеки [15]. Розуміння соціальних відносин, що базуються на стабільності та гармонії, критично важливе для індивідуального і колективного благополуччя. Правові рамки відіграють ключову роль у регулюванні цих взаємодій і забезпеченні соціальної безпеки. Тому соціальні відносини та їх регулювання є основою для забезпечення соціальної безпеки в умовах сучасних глобальних викликів.

В історичному контексті розуміння безпеки демонструє її еволюцію від простого фізичного захисту до комплексного поняття, що охоплює

різноманітні аспекти людського життя. У стародавні часи безпека асоціювалася переважно з підтриманням порядку, захистом міст-держав та військовою міццю. Середньовіччя додало до цього концепту релігійний вимір, підкресливши роль церкви та духовності у забезпеченні безпеки. Сучасна епоха значно розширила розуміння безпеки, включивши до нього економічні, екологічні, соціальні та технологічні аспекти. Сьогодні безпека розглядається як багатовимірне явище, що вимагає комплексного підходу та врахування глобальних викликів. Еволюція досліджуваного поняття відображає зміни в суспільних відносинах, технологіях та глобальних процесах, підкреслюючи необхідність постійного переосмислення концепції безпеки відповідно до нових реалій.

Сучасні теоретичні підходи до безпеки охоплюють широке коло аспектів, зокрема фізичну, інформаційну, економічну та соціальну безпеку. Враховуючи глобалізацію та технологічні зміни, ці підходи включають системний аналіз, ризик-менеджмент й інтеграцію безпеки в усі сфери діяльності [16]. Основним є міждисциплінарний підхід та концепції колективної безпеки й превентивних заходів, що зменшують ризики та підвищують стійкість суспільств [17]. Таким чином, сучасні підходи до безпеки є комплексними та багатовимірними, орієнтованими на інтеграцію безпеки у всі сфери життя та управління ризиками.

Історична еволюція безпекових концепцій демонструє поступовий перехід від традиційних парадигм до сучасних інтегрованих підходів. Класичні теорії безпеки формувалися під впливом геополітичних реалій своїх епох і заклали фундаментальні засади для подальшого розвитку безпекознавства як наукової дисципліни. Теоретичне осмислення безпеки пройшло складний шлях від спрощених моделей до комплексних систем аналізу та прогнозування загроз. Варто зазначити, що перехід до сучасних концепцій не означає повного відкидання класичних теорій, радше мова йде про їх трансформацію та адаптацію до нових умов глобалізованого світу.

Виклики безпеки проявляються на всіх рівнях функціонування колективу, тому різні державні чи недержавні суб’єкти сприймають і вирішують їх досить незалежно. Коаліція з різними державами чи недержавними супротивниками з терористичними нахилами, отримання зброї масового знищення та глобальна економічна нестабільність є поширеними викликами безпеці. У зв’язку з цим вони є предметом дослідження багатьох наукових робіт, завдяки чому заповнюються прогалини в галузі безпеки. Динаміка безпеки вимагає вивчення різних теоретичних аспектів, серед яких найбільш помітними є ліберальні, марксистські та реалістичні теорії безпеки. Зазначені теорії розуміння безпеки надають контекстуальну парадигму для розуміння викликів безпеці та зусиль щодо їх пом’якшення.

Політологи та теоретики розробили класичний реалізм як підхід до розуміння безпеки, який постулює елементи влади, внутрішньої політики, національних інтересів та вразливості. Основоположні переконання класичного реалізму закріплені в центральності влади в міжнародній державній діяльності, самопросуванні та протистоянні між державами, так Г. Моргентау вказує на те, що : 1) політичний реалізм бере початок у давніх уявленнях про "об'єктивні закони політики", які мають коріння в самій людській природі; 2) центральним для реалістичної концепції є поняття інтересу, що визначається через категорію домінування, а його раціональною основою виступає "прагнення до ідеального балансу сил"; 3) влада "охоплює всі форми соціальних взаємин... від фізичного насильства до витончених психологічних зв'язків, що дозволяють одному розуму контролювати інший"; 4) "нація не може ставити моральні принципи вище вимог ефективної політики", яка гарантує її виживання; 5) кожна нація захищає та просуває власні інтереси; 6) реалізм послуговується специфічним понятійним апаратом, який пояснює та легітимізує політичну дійсність. [18]. Класичний реалізм пов’язаний з давніми реалістичними доктринами, які стверджують,

що люди, демонструючи егоцентризм, є егоїстичними, схильними до зла і мають апетит до влади.

Класичний реалізм, з його акцентом на владі, національних інтересах та песимістичному баченні людської природи, тривалий час домінував у теоретичних дослідженнях безпеки, пропонуючи чітке пояснення протистояння держав на міжнародній арені. Проте обмеженість цього підходу, зосередженого переважно на військовій могутності та державоцентричному розумінні безпеки, спонукала до пошуку альтернативних концепцій, серед яких особливе місце посідає ліберальне розуміння безпеки, що пропонує принципово інший погляд, який базується на ідеях взаємозалежності, співробітництва, демократичних цінностей та міжнародних інституцій як гарантів колективної безпеки. На відміну від реалістичної парадигми, ліберальний підхід виходить з оптимістичного бачення можливостей міжнародної кооперації, економічної взаємозалежності та врегулювання конфліктів мирним шляхом, що відкриває новий теоретичний напрям для осмислення сучасних безпекових викликів у глобалізованому світі.

Наступним підходом до визначення безпеки є ліберальний підхід. Аналіз запропонованої Джозефом Наєм концепції «ліберального розуміння безпеки» демонструє суттєву еволюцію традиційних підходів до проблем міжнародної безпеки в умовах постбіполярного світу. У своїй фундаментальній праці автор вибудовує комплексну систему аргументації, що відображає принципово новий погляд на сутність безпекових викликів та механізми їх подолання.

Одним із ключових положень ліберального підходу за Дж. Наєм є багатовимірність безпеки, яка виходить далеко за межі традиційного військово-політичного розуміння. Дж. Най стверджує, що в сучасному глобалізованому світі безпека охоплює не лише військові, але й економічні, соціальні, екологічні та інформаційні аспекти [19, с. 23]. Подібне розширене

трактування безпеки відображає фундаментальні зміни у характері міжнародних відносин, де невійськові загрози, такі як тероризм, наркотрафік, епідемії та кліматичні зміни, набувають дедалі більшого значення.

Центральним елементом ліберального розуміння безпеки в концепції Дж. Ная виступає взаємозалежність. «Управління взаємозалежністю є основною причиною для інвестування американських ресурсів у міжнародне лідерство і має бути центральним елементом нової стратегії», – наголошує автор [19, с. 23]. На відміну від реалістичної парадигми, яка розглядає економічну взаємозалежність як потенційну загрозу національній безпеці, Дж. Най трактує її як фактор стабілізації міжнародних відносин та джерело «м'якої сили».

Особливе місце в ліберальному розумінні безпеки Дж. Най відводить ролі міжнародних інституцій. Значну частину свого аналізу він присвячує обґрунтуванню необхідності «більш активного інвестування в різноманітні багатосторонні інституції» [19, с. 28]. Міжнародні режими та організації розглядаються не просто як допоміжні інструменти зовнішньої політики, а як ключові механізми, що дозволяють державам ефективно координувати дії, зменшувати трансакційні витрати та спільно вирішувати транснаціональні проблеми. За твердженням Дж. Ная, міжнародні інституції «полегшують розподіл навантаження, надають уряду інформацію, сприяють дипломатії та запроваджують більшу дисципліну у зовнішню політику США» [19, с. 29].

Важливим компонентом ліберального підходу до безпеки є наголос на збереженні відкритої міжнародної економіки. «Підтримка відкритої міжнародної економіки буде складним завданням у світі, де держави розвитку дотримуються неомеркантилістських практик», – зазначає Най [19, с. 26-27]. Вчений критично ставиться до протекціонізму та ідеї регіональних торговельних блоків, аргументуючи це тим, що відкрита торгівля сприяє не лише економічному зростанню, але й політичній стабільності. Він

наголошує, що торгівля не є грою з нульовою сумою, позаяк економічна взаємодія сприяє розвитку довірливих відносин між державами.

У своєму аналізі Най також концептуалізує поняття «м'якої сили» (soft power), яке стане центральним елементом його пізніших робіт. «Сполучені Штати мають як традиційні ресурси жорсткої сили, так і нові м'які ідеологічні та інституційні ресурси, щоб зберегти своє провідне місце у нових сферах транснаціональної взаємозалежності» [19, с. 31]. Ця концепція передбачає використання не лише військової могутності, але й привабливості культури, ідеологічного впливу та інституційних зв'язків для забезпечення національної безпеки та просування міжнародних інтересів.

На відміну від реалістичного підходу, який фокусується переважно на військовій силі та балансі потужностей, ліберальний підхід Дж. Ная розширює спектр безпекових загроз, наголошує на важливості міжнародного співробітництва та інституцій, визнає значення відкритої економіки як фактора стабільності та враховує роль недержавних суб'єктів у формуванні міжнародного безпекового середовища. Водночас слід відзначити, що Най не відкидає цілком реалістичний підхід, а пропонує інтегративну модель, що поєднує геополітичний баланс сил із управлінням транснаціональною взаємозалежністю.

Підсумовуючи вищезазначене, зробимо висновок, що ліберальне розуміння безпеки у викладі Джозефа Ная являє собою комплексний підхід, що виходить за межі традиційного державоцентричного та військово-орієнтованого бачення. Розглядаючи безпеку як багатовимірний феномен, що вимагає уваги до економічних, соціальних, екологічних та інформаційних аспектів, а також підкреслюючи роль міжнародних інституцій та відкритої економіки, Най формує теоретичні підвалини для нового розуміння міжнародних відносин в умовах глобалізації, що становлять фундаментальний виклик традиційним уявленням про міжнародну безпеку.

Тому у розумінні безпеки лібералізм припускає, що операції різних державних та недержавних суб'єктів можуть ефективно взаємодіяти на основі спільних інтересів. Він виходить за рамки парадигми взаємодії держав на основі влади, запропонованої реалізмом, і стверджує, що довготривалий мир та безпека досяжні через співпрацю, міжнародні організації та комунікацію. На основі такої спільної структури ліберальне розуміння може допомогти зберегти мир замість ескалації умов і запропонувати дипломатію та діалог для пом'якшення викликів безпеці

Отже, ліберальне розуміння безпеки пропонує конструктивну альтернативу реалістичній парадигмі, наголошуючи на можливості ефективної взаємодії різних міжнародних суб'єктів на основі спільних інтересів замість силового протистояння. Цей підхід обґрунтовує досяжність довготривалого миру через механізми співпраці, міжнародні організації та дипломатичну комунікацію, що сприяє зниженню напруженості та запобіганню конфліктам у міжнародному середовищі. Однак, попри оптимістичне бачення лібералізму, значна частина дослідників звертається до марксистського розуміння безпеки, яке пропонує радикально відмінний аналіз міжнародних відносин, розглядаючи безпекові виклики крізь призму класової боротьби, економічної нерівності та структурного насильства капіталістичної світової системи, що дозволяє виявити приховані механізми домінування та експлуатації, які залишаються поза увагою як реалістичної, так і ліберальної теоретичних традицій.

Марксистська теорія безпеки базується на ідеї, що капіталістичне суспільство є джерелом нестабільності через його економічну структуру, яка сприяє нерівностям між класами. Карл Маркс у своїй праці «Про єврейське питання» (1843) стверджує, що «безпека є верховним соціальним поняттям громадянського суспільства, поняттям поліції, ідеєю, що все суспільство існує лише для гарантування кожному з його членів збереження його особи, його прав і його власності» [20]. Це твердження вказує на те, що в

капіталістичному суспільстві безпека зводиться до захисту індивідуальних прав і власності, що, як правило, слугує інтересам буржуазії.

Дослідження, які, наприклад, провів Джордж С. Рігакос, підкреслюють, що ця концепція безпеки є інструментом держави для підтримки існуючого порядку, який базується на експлуатації пролетаріату [21]. Таким чином, справжнє колективне зменшення ризиків, на думку марксистів, неможливе в рамках капіталізму, оскільки він породжує конфлікти між класами через нерівність у розподілі ресурсів.

Сучасні марксистські аналізи, які, зокрема, проводять Джордж С. Рігакос і Марк Неоклеус, ідентифікують безпеку як «небезпечну ілюзію», яка відволікає увагу від експлуатації, відчуження та матеріальних нерівностей, сприяючи співучасті з поліцейською владою [22]. Безпека, за їхніми словами, «робить буржуазним все, що є природно спільним», що призводить до накопичення, залежностей і навіть голоду «в ім’я безпеки».

Таким чином, марксистська теорія безпеки критикує капіталізм за те, що він забезпечує безпеку лише для буржуазії, а не для всього суспільства. Це вимагає переосмислення соціальних порядків, що веде нас до аналізу економічних сил і їх впливу на соціальні зміни.

Марксистське розуміння безпеки пропонує радикальну критику існуючих соціальних порядків, акцентуючи увагу на економічних силах як визначальних чинниках суспільних змін та нерівномірного розподілу благ. Цей теоретичний підхід наголошує на колективній природі економічних рішень та їх впливі на загальний добробут, водночас виявляючи глибинні протиріччя між інтересами пролетаріату та буржуазії, що формуються внаслідок історично усталених нерівностей та можуть призводити до соціально-економічних криз. Подальший аналіз марксистської теорії безпеки логічно спрямовує дослідницьку увагу на більш детальний розгляд впливу класових конфліктів на соціальну безпеку, що дозволяє простежити, як внутрішні суперечності капіталістичної системи трансформуються у

конкретні безпекові виклики на різних рівнях суспільної організації та зумовлюють специфічні форми структурного насильства й соціальної вразливості окремих груп населення.

Дослідження свідчать, що безпека та класова боротьба тісно пов’язані, оскільки нерівність між класами може викликати соціальні конфлікти, які впливають на загальну безпеку суспільства. Наприклад, Річард Г. Вілкінсон та Кейт Е. Пікетт у своїй праці стверджують, що вищі рівні економічної нерівності пов’язані з вищими рівнями злочинності, що безпосередньо впливає на безпеку [23].

Також класова боротьба проявляється через економічні диспропорції, коли відносно невелика група – буржуазія – контролює більшу частину багатства, що призводить до бідності, бездомності та зловживань. Це підтверджується дослідженнями Роберта Д. Булларда, де акцентується увага на тому, що нижчі класи часто живуть у небезпечніших умовах, таких як забруднені райони, що погіршує їхню безпеку [24].

Зазначений аспект вказує на те, що класова боротьба має не лише економічний, а й соціальний характер, позаяк вона впливає на доступ до ресурсів, таких як безпечне житло та охорона здоров’я, що є ключем до колективної безпеки.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що безпека та класова боротьба тісно пов’язані через економічну нерівність, що призводить до соціальних проблем, таких як злочинність і бідність, а це спонукає нас до аналізу ролі добробуту меншини в експлуатації більшості. Оскільки відносно небагато людей, підприємств та урядів контролюють більшу частину багатства держави, виникає багато випадків економічної нерівності, індивідуального зубожіння, бездомності та зловживань. Тому добробут меншості призначений для контролю та експлуатації більшості.

Аналіз класичних теорій безпеки – реалістичної, ліберальної та марксистської – демонструє принципово різні підходи до розуміння її

природи. Розглянуті теоретичні парадигми пропонують відмінні інтерпретації міжнародних відносин, що ґрунтуються на різних припущеннях щодо людської природи, механізмів взаємодії держав та детермінант соціальних процесів.

Важливо відзначити, що жодна з цих теорій не може претендувати на абсолютну повноту розкриття всіх аспектів безпеки. Реалістична парадигма, зосереджуючись на питаннях влади, державних інтересів та геополітичного протистояння, часто ігнорує роль недержавних суб'єктів та транснаціональних загроз. Ліберальний підхід, наголошуючи на потенціалі міжнародної співпраці та інституцій, недостатньо враховує внутрішні структурні конфлікти. Марксистська теорія, акцентуючи увагу на класовій боротьбі та економічній нерівності, іноді недооцінює значення культурних та ідентичних чинників у міжнародних конфліктах.

У сучасних умовах глобалізованого світу найбільш продуктивним видається інтегративний підхід, що поєднує елементи різних теоретичних традицій. Комплексний аналіз безпекових викликів має враховувати як міждержавні відносини влади (реалізм), так і потенціал міжнародної кооперації (лібералізм), а також структурні нерівності та класові суперечності (марксизм). Лише такий багатовимірний підхід дозволить адекватно осмислити складну природу сучасних загроз – від міждержавних конфліктів до тероризму, кліматичних змін, пандемій та кібербезпеки.

Критичне переосмислення класичних теорій безпеки та їх адаптація до реалій XXI століття залишається важливим завданням для академічної спільноти. Теоретичні дослідження у цій сфері мають не лише пояснювальний, але й практичний потенціал, оскільки формують концептуальні засади для розробки ефективних безпекових стратегій на національному та міжнародному рівнях.

Сучасні теоретичні підходи до безпеки охоплюють широке коло аспектів, зокрема фізичну, інформаційну, економічну та соціальну безпеку. В

умовах глобалізації та технологічних змін ці підходи включають системний аналіз, ризик-менеджмент й інтеграцію безпеки в усі сфери діяльності [16]. Основними є міждисциплінарний підхід та концепції колективної безпеки й превентивних заходів, що зменшують ризики та підвищують стійкість суспільств [17].

Оскільки безпека є комплексним, багаторівневим явищем, що охоплює різні сфери суспільного життя, в науковій літературі запропоновано численні класифікації видів безпеки за різними критеріями. Сьогодні у теорії національної безпеки та теорії державного управління використовуються багато понять, серед найважливіших з яких можна виділити такі, як «безпека», «національна безпека», «стратегія національної безпеки», «регіональна безпека», «міжнародна безпека», «етнополітична безпека» та інші.

Слід погодитися з думкою Н.А. Молчанова, що поняття «безпека» досить доступне на інтуїтивно-побутовому рівні. Тому воно відносно широко вживається. Але все-таки «безпека» – категорія філософська і її суть у науковому плані повною мірою ще не досліджена. Доказом сказаного є, зокрема, постійні дискусії навколо різних підходів до забезпечення національної безпеки, світоглядно-філософського розуміння таких понять, як «національні інтереси», «індивідуальна безпека», «суспільна безпека», «міжнародна безпека», критеріїв їх оцінки, структуризації та характеристик можливих загроз безпеці, принципів побудови ефективних механізмів її забезпечення та інших, у тому числі, у розвинених країнах [25].

Погоджуючись з думкою Н.А. Молчанової стосовно того, що поняття «безпека» є досить зрозумілим у побутовому сенсі, проте його наукове осмислення ще потребує поглиблення, ми все ж вважаємо, що саме ця теоретична недовершеність породжує різноманітні підходи до розуміння безпеки на рівні особистості, суспільства, держави та світового порядку. Це

вказує на те, що безпека є багатогранним явищем, яке не можна звести до простих формулювань.

Тому необхідно зосередитися на виявленні сутнісних характеристик безпеки, її структури, типології загроз, а також ефективних механізмів запобігання цим загрозам.

На думку В.П. Тихого, безпека завжди свідчить, що в ній є два взаємодіючі боки – безпека від когось (чогось) і безпека когось (чогось). Тому необхідно розрізняти безпеку в двох значеннях: у тому сенсі, що предмет безпечний, не створює небезпеки заподіяння шкоди, не здатний її заподіяти, не загрожує небезпекою, надійний і в тому розумінні, що предмету не загрожує небезпека, він надійно захищений, гарантований, забезпечений від небезпеки [26, с.24].

Майкл Фулер у своїй роботі «Визначення безпеки: концептуальні підходи в міжнародних відносинах» (1988) запропонував чотири підходи до розуміння безпеки: військову, політичну, економічну та соціальну. Одним з найбільш поширених підходів до безпеки є підхід, заснований на понятті безпеки як відсутності загроз. Відповідно до зазначеного підходу безпека означає відсутність загроз, що можуть негативно вплинути на життя та діяльність окремих осіб, держав, регіонів або всього світу. Загрози можуть включати в себе військову агресію, тероризм, економічну нестабільність, екологічні кризи, наркотики та інші явища, які завдаватимуть шкоду життю та добробуту людей.

Інший підхід до безпеки заснований на ідеї безпеки як забезпечення потреб та інтересів. Відповідно до цього підходу безпека визначається тим, наскільки існуючі системи забезпечують потреби та інтереси окремих осіб, груп, держав або світу в цілому. Цей підхід включає в себе елементи соціальної, економічної та політичної безпеки, які взаємодіють один з одним, щоб забезпечити безпеку та добробут.

М. Фулер у своєму дослідженні розглядає різні підходи до безпеки в залежності від того, на якому рівні вона розглядається. Наприклад, безпека на рівні окремої держави може включати в себе військову безпеку, політичну безпеку та безпеку національної економіки, тоді як безпека на рівні міжнародних відносин – колективну безпеку, безпеку економічних відносин та безпеку довколишнього середовища.

М. Фулер також висвітлює проблеми безпеки, які виникають у зв'язку з глобалізацією та транснаціоналізацією. На його думку, світ став більш складним та залежним від міжнародних відносин, тому важливість безпеки стає дедалі більш актуальною на рівні держав та міжнародних організацій.

Таким чином, Майкл Фулер наголошує на тому, що поняття безпеки має багато різних вимірів, кожен з яких важливий для забезпечення стабільності та добробуту у міжнародній політиці. Також він висвітлює важливість різних видів безпеки, які взаємодіють один з одним, щоб забезпечити безпеку та стабільність у міжнародній політиці [27].

Кеннет Нолан (Kenneth N. Waltz) у своєму дослідженні «Теорія міжнародної політики» (1979) висунув тезу про те, що національна безпека залежить від структури міжнародної системи. К. Нолан визначає безпеку як «стан, в якому відсутні загрози або наявність яких немає суттєвого впливу на важливі інтереси держави» [28, с. 130]. Він стверджує, що безпека є основним фактором, який визначає дії держав у міжнародній політиці, оскільки безпека дозволяє державам зосередитися на розвитку свого добробуту та інтересів, замість того, щоб спрямовувати зусилля на захист від загроз.

К. Нолан також розглядає різні види безпеки, зокрема мілітарну, економічну та політичну. Говорячи про мілітарну безпеку, вчений акцентує увагу на тому, що держави повинні забезпечувати свою безпеку шляхом військового балансування, оскільки в умовах анархічної міжнародної системи основною загрозою є війна та зовнішні атаки. Мілітарна безпека

полягає у підтримці достатньої військової могутності для відлякування можливих агресорів [29, с. 161].

У контексті економічної безпеки К. Нолан розглядає вплив глобалізації та взаємозалежності між державами на їхню вразливість. Він зазначає, що економічні взаємозв'язки можуть як зміцнювати безпеку через взаємні вигоди, так і створювати ризики через залежність від іноземних ресурсів і ринків [29, с. 129].

К. Нолан вказує на важливість політичної структури для забезпечення безпеки держав. Він стверджує, що стабільність міжнародної системи залежить від того, наскільки політичні інституції всередині держав здатні адаптуватися до змін та забезпечувати ефективне управління зовнішніми загрозами [29, с. 194].

Автор також аналізує різні підходи до забезпечення безпеки в міжнародній політиці, включаючи баланс сил, колективну безпеку та відсутність війни. Науковець вважає, що найефективнішим способом забезпечення міжнародної безпеки є баланс сил між державами, оскільки він дозволяє зменшити загрозу з боку інших держав та забезпечити стабільність у міжнародних відносинах.

Таким чином, К. Нолан у своєму дослідженні запропонував структурний підхід до розуміння національної безпеки, визначаючи її як стан відсутності або несуттєвого впливу загроз на основні інтереси держави. Отже, він розглядає безпеку як визначальний фактор міжнародної політики, що дозволяє державам зосередитися на розвитку замість захисту від загроз. Ключовим механізмом забезпечення міжнародної безпеки, на думку К. Нолана, виступає баланс сил між державами, що дає можливість зменшити взаємні загрози та забезпечити стабільність системи. При цьому дослідник наголошує на тому, що в умовах відсутності централізованої глобальної влади держави змушені покладатися на власні ресурси та стратегічні коаліції для захисту своїх національних інтересів.

Водночас К. Уолц зазначає, що міжнародна система безпеки має вирішальне значення для виживання держав в анархічному середовищі міжнародних відносин. Основний принцип, за яким функціонує ця система, – це баланс сил. За відсутності централізованої влади, яка б забезпечувала глобальну безпеку, держави повинні самостійно дбати про свою безпеку, орієнтуючись на власні ресурси та коаліції. Він підкреслює, що національна безпека не може бути досягнута лише внутрішніми заходами, вона також залежить від зовнішнього середовища та поведінки інших держав [28, с. 102].

Крім того, К. Уолц зауважує, що структура міжнародної системи визначає, як держави реагують на загрози безпеці. У багатополярній системі більше шансів на нестабільність і конфлікти, оскільки баланс сил між кількома великими державами часто є хитким. Біполярні ж системи, такі як у період «холодної війни», забезпечують більшу стабільність через чіткішу лінію розподілу сил між двома великими державами або блоками [28, с. 161].

Таким чином, система міжнародної безпеки в концепції Канет Уолца є основним інструментом, який допомагає державам виживати та функціонувати в умовах міжнародної анархії.

К. Болдінг наголошує на тому, що безпека – це множинне поняття, яке може розглядатися з різних точок зору. Вчений визначає безпеку як «становище, у якому можливість настання небезпеки є мінімальною» [30, с. 3]. Він трактує безпеку як поняття, що є важливим у багатьох сферах життя, включаючи міжнародні відносини та соціальні стосунки.

Автор також виділяє кілька видів безпеки, зокрема військову, економічну, соціальну та екологічну. Він стверджує, що «військова безпека є однією з найбільш важливих форм безпеки, оскільки вона забезпечує захист від можливих військових загроз. Економічна безпека, на думку автора, включає в себе здатність держави до економічного розвитку та забезпечення власних ресурсів. Соціальна безпека, у свою чергу, охоплює стабільність соціальної системи та забезпечення прав людини. Екологічна безпека

передбачає захист довкілля та збереження ресурсів для майбутніх поколінь» [30 , с. 66].

Отже, К. Болдінг визначає безпеку як стан, у якому можливість настання небезпеки є мінімальною, та розглядає різні її види, такі як військова, економічна, соціальна та екологічна.

Аналіз розглянутих концепцій безпеки, представлених у роботах Н.А. Молчанової, М. Фулера, К. Нолана, К. Уолца та К. Болдінга, дозволяє виявити певну парадоксальність сучасного безпекового дискурсу, оскільки поняття безпеки залишається фрагментованим та концептуально неузгодженим.

Безпека – це не статичний стан, а постійний процес адаптації до змінних загроз та викликів, що характеризується різними рівнями стійкості систем (від індивідуальної до глобальної). Кожен із розглянутих теоретиків висвітлює лише окремі аспекти цього процесу: структурні (К. Нолан, К. Уолц), функціональні (М. Фулер), типологічні (К. Болдінг).

Особливо перспективним видається розвиток концепції «безпекової взаємозалежності», яка інтегрує елементи структурного підходу К. Нолана з багатовимірним баченням безпеки у М. Фулера та К. Болдінга. У сучасному глобалізованому світі безпека на будь-якому рівні (від індивідуального до міжнародного) знаходиться у складних відносинах взаємозалежності з безпекою інших рівнів та вимірів. Військова безпека впливає на економічну, економічна – на соціальну, соціальна – на екологічну тощо, утворюючи складну мережу взаємозв’язків та взаємовпливів.

Важливо, на наш погляд, виділити «адаптивну безпеку», яка передбачає не просто захист від існуючих загроз, а розвиток здатності систем (від індивідуальної до глобальної) адаптуватися до нових, часто непередбачуваних викликів. Така концепція особливо актуальна в умовах швидких технологічних змін, гібридних загроз та глобальних викликів, таких як пандемії чи кліматичні зміни.

Таким чином, теоретичне осмислення безпеки потребує виходу за межі окремих підходів на користь інтегративної моделі, яка враховувала б багаторівневість, багатовимірність та процесуальність безпеки як складного соціального феномена. Така модель дозволила б подолати концептуальну фрагментацію сучасного безпекового дискурсу та створити теоретичний фундамент для розробки ефективних стратегій забезпечення безпеки на всіх рівнях – від індивідуального до глобального.

Сучасні теоретичні підходи до поняття безпеки відзначаються складністю та багатогранністю. Вони враховують широкий діапазон її видів, таких як фізична, інформаційна, економічна та соціальна безпека.

Міждисциплінарний підхід та концепції колективної безпеки стали ключовими в розумінні цього феномена.

Безпека розглядається як складне, багаторівневе явище, що охоплює різні сфери суспільного життя. Це зумовило появу численних класифікацій видів безпеки за різними критеріями. Серед основних видів виділяють національну безпеку, міжнародну безпеку, регіональну безпеку та інші.

Важливим аспектом є розуміння безпеки як з точки зору захисту від загроз, так і забезпечення безпеки для конкретних суб’єктів. Це підкреслює необхідність комплексного підходу до аналізу та забезпечення безпеки. Такі дослідники, як Майкл Фулер, Кеннет Нолан та Кеннет Болдінг, зробили значний внесок у розвиток теорії безпеки. Вони запропонували різні підходи, які включають військові, політичні, економічні та соціальні аспекти безпеки.

Сучасне розуміння безпеки відходить від традиційної бінарної логіки «безпека – небезпека» на користь континуального бачення безпеки як динамічного процесу адаптації до змінних загроз. Військовий, економічний, політичний, соціальний та екологічний виміри безпеки взаємопов’язані та утворюють складну систему взаємозалежностей.

У контексті глобалізації та транснаціоналізації безпека дедалі більше розглядається не лише на рівні окремих держав, але й на регіональному та

глобальному рівнях. Міждисциплінарний підхід та концепції колективної безпеки набувають особливого значення в сучасних дослідженнях. Структура міжнародної системи (багатополярна, біполярна чи однополярна) визначає специфіку безпекових викликів та механізмів реагування на них.

Формування інтегративної моделі безпеки, що враховує багаторівневість, багатовимірність та процесуальність цього феномена, дозволить подолати концептуальну фрагментацію та створити теоретичний фундамент для розробки ефективних стратегій забезпечення безпеки на всіх рівнях – від індивідуального до глобального.

Н. Стежко, О. Шевчук виділяють той факт, що виклики та нові тенденції у визначенні безпеки включають вплив глобалізації та технологічних змін, що вимагають адаптації теоретичних рамок для вирішення нових реалій [31, 20-25].У той час, Н. В. Гришина вказує, що в умовах цифрової трансформації управління персоналом важливо враховувати безпекове інформаційне середовище, яке впливає на економічні системи [32]. Це охоплює зміни в електронній комерції та необхідність забезпечення кібербезпеки в умовах діджиталізації бізнесу. Соціальні відносини також відіграють ключову роль у забезпеченні соціальної безпеки, впливаючи на стабільність і розвиток суспільства [33].

У своїй роботі Х.В. Юськів висвітлив також декілька важливих аспектів щодо нових викликів для безпеки. Першочергово він звертає увагу на те, що глобалізація змінила характер загроз безпеці, зробивши їх більш взаємозалежними та універсальними. Це означає, що загрози, які раніше стосувалися однієї держави, тепер мають глобальний вплив і поширюються швидкими темпами. Також вчений акцентує увагу на тому, що сучасні загрози включають не тільки військові, але й соціально-економічні, екологічні, інформаційні та політичні аспекти, а сама глобалізація створила нові загрози, які стосуються всіх аспектів функціонування держав [34]

Науковець зосереджує увагу на тому, що у сучасному світі загрози стали транснаціональними, що ускладнює контроль і протидію їм. Зокрема йдеться про тероризм, торгівлю наркотиками, кіберзагрози та інші форми організованої злочинності, які виходять за межі однієї держави [34].

Тому автор доходить висновку про необхідність координації спільних зусиль між державами та міжнародними інститутами для боротьби з новими загрозами, оскільки безпека більше не може бути забезпечена лише на національному рівні [34].

Такі виклики та нові тенденції в сфері безпеки справді потребують міждисциплінарного підходу, особливо в контексті технологічних змін та глобалізації, позаяк із розвитком технологій виникають нові загрози, такі як кібератаки та гібридна війна. Це вимагає не тільки технічних рішень, але й правових, економічних і соціальних підходів для повного розуміння та ефективного реагування на ці загрози. Сама ж глобалізація призводить до зростаючої взаємозалежності між державами та суспільствами, що ускладнює питання безпеки. Наприклад, війни, економічні кризи, екологічні проблеми та пандемії мають глобальний характер і потребують координації на міжнародному рівні. Тому для ефективного вирішення сучасних проблем безпеки необхідно залучати знання з різних галузей, таких як право, політика, соціологія, економіка, інформаційні технології та екологія. Це дозволить приймати комплексні рішення, які враховуватимуть всі аспекти проблеми.

Також потрібно мати на увазі, що сучасні загрози часто не обмежуються кордонами окремих держав. Для їх подолання потрібні спільні зусилля міжнародних організацій, державних установ і приватного сектора. Координація та співпраця на міжнародному рівні стають вирішальними факторами у забезпеченні безпеки.

Також, А.І. Деревянко наголошує, що соціальні нерівності та нестабільність можуть значно посилювати загрози безпеці, оскільки вони створюють умови для соціальної напруги і конфліктів [35, с.180]. Наприклад,

економічні диспропорції і відсутність доступу до основних ресурсів можуть підривати довіру до інститутів і сприяти радикалізації певних груп населення. Крім того, нерівність часто корелює з підвищеною злочинністю і насильством, що додатково ускладнює забезпечення безпеки. Важливо враховувати ці фактори при розробці стратегій соціальної безпеки, щоб ефективно реагувати на сучасні виклики.

Таким чином, соціальні нерівності підвищують ризики безпеки через посилення соціальної напруги, конфліктів і злочинності. Врахування соціальних відносин та інтеграція соціальних наук у розробку стратегій безпеки можуть допомогти у створенні більш стійких та справедливих суспільств. Загалом міждисциплінарний підхід дозволяє врахувати всі аспекти та виміри сучасних загроз, забезпечуючи більш повне та ефективне реагування на виклики безпеки в умовах швидких змін у світі.

Тому однією з ключових проблем у визначенні безпеки є її суб'єктивний і динамічний характер. Безпека може сприйматися різними зацікавленими сторонами (від окремих осіб до держав) по-різному, тому і її тлумачення змінюватиметься залежно від конкретного контексту та періоду часу. Як припускає Б. Бузан, безпека – це «особливий тип політики», де певні події соціально сконструйовані як екзистенціальні загрози, що спонукає до вжиття надзвичайних заходів [36].

Нассіф М. Адіонг зазначає, що «диверсифікація загроз безпеці призвела до появи нових концептуальних рамок, таких як поняття «гуманітарна безпека», яке робить акцент на захисті індивідів і громад, а не тільки держави» [37, с. 6]. Дану думку підтримує і І. Чапсон, який підкреслює зміну фокусу безпеки з виключно національних інтересів до більш широкого розуміння, яке охоплює безпеку людей у контексті глобальних викликів, таких як екологічні та соціальні загрози. Ця зміна фокусу також підкреслила взаємозв'язок між безпекою та розвитком, оскільки безпека, наприклад, на морі дедалі більше пов'язується з безпекою людини та сталим розвитком [38].

Серед нових викликів залишається загроза війни, яка впливає на переосмислення безпеки. Війна є значною загрозою, що привертає увагу до забезпечення безпеки, зокрема фінансово-економічної та соціальної.

У дослідженні М.Г. Орела, Г.П. Ситника підкреслюється значення мови як чинника національної стійкості та збереження ідентичності національних меншин під час конфліктів [39]. В.С. Вергуненко, Н.В. вказують на те, що зачосова розглядають управління фінансово-економічною безпекою як ключовий елемент стратегії розвитку суб'єкта господарювання у воєнний час [40]. Обидва дослідники акцентують увагу на важливості комплексного підходу до безпеки, що включає економічні, соціальні та культурні аспекти.

Війна в Україні має значний вплив на національну та глобальну продовольчу безпеку. Р.Ю. Агакерімова відзначає, що воєнні конфлікти порушують виробничі ланцюги та постачання, що призводить до дефіциту продовольства та зростання цін [41]. В.А. Котелевич, С.В. Гуральська, В. В. Гончаренко додають, що якість і безпечність харчових продуктів безпосередньо впливають на здоров'я та добробут населення, що ускладняється в умовах війни [42].

Сама війна в Україні серйозно впливає на продовольчу безпеку, погіршуючи доступність та якість харчових продуктів, що негативно позначається на здоров'ї населення.

Не слід забувати, що війна суттєво позначається і на соціальній сфері, зокрема на соціальних відносинах та безпеці. Як стверджують А.Й. Клещов, Н.А. Шевчук, С.С.Тульчинська, військові конфлікти призводять до руйнування інфраструктури, зростання безробіття і погіршення умов життя, що посилює соціальне напруження та нестабільність [43]. Крім того, війна ускладнює забезпечення базових соціальних послуг, таких як охорона здоров'я та освіта, що негативно впливає на добробут населення. Таким чином, війна не тільки погіршує економічну ситуацію, але й спричиняє

глибокі соціальні наслідки, які вимагають комплексного підходу до їх подолання.

З огляду на історичні факти у класичних теоріях міжнародних відносин безпека розглядалася переважно у вузькому, державоцентричному контексті. Реалістична парадигма ототожнювала безпеку з військовою могутністю та здатністю держави захищати власні інтереси [44, с. 18]. Під час «холодної війни» поняття безпеки асоціювалося із стримуванням, зокрема ядерним, що відображало виключно військовий вимір [44, с. 21].

Радикальне переосмислення цього поняття відбулося в 1994 році, коли Програма розвитку ООН (UNDP) запропонувала концепцію «людської безпеки». З даного приводу досить дочно вказує га це М. Воротнюк, де наголошує що згідно з цією концепцією безпека має вимірюватися не лише відсутністю збройного конфлікту, але й забезпеченням життєвих потреб людини, її добробуту та розвитку [45]. Водночас з'явилися підходи, що акцентували увагу на суспільній безпеці – збереженні ідентичності, цінностей та соціальної єдності перед зовнішніми і внутрішніми загрозами [46, с. 13]. Таким чином, з одного боку, безпека традиційно асоціювалася з військовим захистом, а з іншого – з якістю життя та соціальним розвитком.

Також геополітичні наслідки сучасних воєнних конфліктів виражаються у зміні розподілу сил у світі. Агресія однієї держави проти іншої, як у випадку з війною в Україні, спонукає міжнародну спільноту до перегляду стратегічних пріоритетів і зміцнення альянсів, зокрема до активізації роботи НАТО [47]. Як зазначає К. Краусе, «такі події викликають переосмислення системи колективної безпеки, що вже не може базуватись виключно на державних інтересах» [48, с. 35].

Історична еволюція концепції безпеки демонструє фундаментальне зрушення від вузького державоцентричного трактування до багатовимірного підходу, орієнтованого на людину. У класичних теоріях міжнародних відносин, особливо в реалістичній парадигмі, безпека ототожнювалася

переважно з військовою могутністю держави та її здатністю захищати національні інтереси, що найяскравіше проявилося під час «холодної війни» в доктрині ядерного стримування.

Проте війна впливає і на соціальний вимір безпеки, що включає не лише фізичний захист, а й збереження соціальної єдності та культурної ідентичності. Як наголошує Ф. Маркау, війна призводить до масштабних міграційних потоків, інтеграційних викликів для країн, що приймають біженців, і підвищує ризики соціальної напруги [49, с. 256]. Війна має значний вплив на соціальний вимір безпеки, який включає не лише фізичний захист, але й збереження соціальної єдності та культурної ідентичності. Таким чином, війна впливає на соціальну структуру, створюючи як виклики, так і можливості для зміцнення внутрішньої згуртованості.

Сучасні воєнні конфлікти стимулюють перегляд як міжнародних, так і національних стратегій безпеки. Після початку російського вторгнення в Україну багато держав переглянули свої оборонні доктрини. НАТО, зокрема, прийняло нову Стратегічну концепцію 2022 року, де росія була визначена як основна загроза безпеці союзників [47].

На національному рівні країни змушені коригувати свої оборонні стратегії. Наприклад, Німеччина оголосила про суттєве збільшення оборонних витрат і створення спеціального фонду для модернізації Бундесверу [50]. Аналогічні кроки здійснюються і в інших державах. Зокрема Швеція, Польща та Японія збільшують свої оборонні бюджети, що свідчить про зміну підходів до безпеки в умовах нових загроз [50].

Таким чином, сучасні воєнні конфлікти змушують країни переглядати міжнародні та національні стратегії безпеки**.** Російське вторгнення в Україну стало каталізатором для багатьох держав, які почали переглядати свої оборонні доктрини.

Також війна має вплив на рівні окремої людини, оскільки вона безпосередньо загрожує її фізичному життю та здоров’ю. Громадяни, що

знаходяться в зоні конфлікту, стикаються з повсякденною небезпекою. Це в певній мірі стосується навіть тих людей, які перебувають далеко від бойових дій, позаяк вони відчувають психологічний вплив – підвищення рівня тривожності, стресу та невпевненості у майбутньому. Суспільна безпека в умовах війни набуває нових вимірів. Захист суспільства стає не лише завданням держави, але й питанням соціальної згуртованості та культурної ідентичності. Масовий відтік населення, руйнування інфраструктури, зростання соціальної нерівності – усе це викликає необхідність комплексного підходу до забезпечення безпеки, що включає як військові, так і гуманітарні заходи.

Тому сучасні воєнні конфлікти спричиняють глибоке переосмислення поняття «безпека». Традиційне розуміння безпеки як виключно військового захисту поступається місцем комплексній концепції, що охоплює економічні, соціальні, культурні та гуманітарні аспекти. Війна стимулює зміну стратегічних підходів як на міжнародному, так і на національному рівнях, вимагаючи активізації колективних заходів, модернізації оборонних можливостей і забезпечення соціальної стабільності [45]. Таким чином, майбутня безпека залежить від здатності держав та міжнародної спільноти інтегрувати військовий та гуманітарний підходи задля створення умов для стійкого розвитку і збереження людських цінностей.

Тому, аналізуючи вищевикладене, можемо говорити про те, що глобалізація та технологічні зміни суттєво впливають на розуміння безпеки, вимагаючи адаптації теоретичних підходів. Характер загроз стає більш взаємозалежним та універсальним, охоплюючи військові, соціально-економічні, екологічні та політичні аспекти. Транснаціональний характер загроз ускладнює їх контроль та протидію їм. Це вимагає координації зусиль між державами та міжнародними інститутами. Міждисциплінарний підхід стає необхідним для ефективного реагування на сучасні виклики безпеки.

Соціальні нерівності та нестабільність розглядаються як фактори, що посилюють загрози безпеці.

Концепція безпеки набуває суб'єктивного і динамічного характеру. Спостерігається зміщення фокусу з національної безпеки до більш широкого розуміння, що включає безпеку індивідів і громад. Також головним стає те, що в сучасних умовах функціонування людства війна залишається значним фактором, який впливає на переосмислення безпеки, особливо в контексті фінансово-економічної та соціальної сфер. Воєнні конфлікти мають суттєвий вплив на продовольчу безпеку, порушуючи виробничі ланцюги та постачання. Війна також негативно впливає на соціальні відносини, призводячи до руйнування інфраструктури, зростання безробіття та погіршення умов життя. Таким чином, сучасне розуміння безпеки вимагає комплексного підходу, який враховує різноманітні аспекти та рівні загроз у глобалізованому світі, включаючи економічні, соціальні та культурні фактори.

На основі проведеного дослідження можна зробити нижченаведені висновки щодо сучасних теоретичних підходів до розуміння поняття «безпека».

Концепція безпеки зазнала значної еволюції від простого розуміння фізичного захисту до комплексного, багатовимірного феномена. Від підходу, орієнтованого на державу та військову міць, концепція безпеки розширилася, включаючи аспекти людської безпеки, сталого розвитку та глобальних викликів.

Класичні теорії безпеки, такі як реалізм, лібералізм та марксизм, заклали основу для розуміння безпеки в контексті міжнародних відносин. Реалістичний підхід акцентує увагу на силі та національних інтересах, ліберальний – на співпраці та міжнародних інституціях, а марксистський – на соціально-економічних аспектах безпеки.

Сучасні виклики, такі як глобалізація, технологічні зміни та транснаціональні загрози, вимагають переосмислення традиційних концепцій безпеки. Зростає важливість нетрадиційних аспектів безпеки, таких як кібербезпека, енергетична безпека тощо.

Спостерігається тенденція до більш людиноцентричного розуміння безпеки, що відображається в концепції «людської безпеки». Вона передбачає захист індивідів та спільнот від широкого спектру загроз, включаючи бідність, хвороби та порушення прав людини.

Визнання взаємозв'язку між різними аспектами безпеки підкреслює необхідність комплексного та інтегрованого підходу до її забезпечення. Економічна, екологічна, соціальна та політична безпека розглядаються як взаємопов'язані елементи. Нові тенденції у визначенні безпеки включають врахування впливу цифрової трансформації, необхідність міжнародної координації зусиль для протидії транснаціональним загрозам, а також зростаючу роль соціальних відносин у забезпеченні стабільності.

Важливим аспектом сучасного розуміння безпеки є її суб'єктивний та динамічний характер. Безпека може по-різному сприйматися різними зацікавленими сторонами та змінюватися залежно від контексту. Війна залишається значним фактором, що впливає на переосмислення безпеки, особливо в контексті фінансово-економічної та соціальної сфер. Вона суттєво позначається на продовольчій безпеці, соціальних відносинах та загальному добробуті населення.

Таким чином, сучасне розуміння безпеки вимагає комплексного, міждисциплінарного підходу, який враховує різноманітні аспекти та рівні загроз у глобалізованому світі. Це передбачає адаптацію теоретичних концепцій та практичних підходів до нових реалій, а також розробку більш всеохоплюючих та нюансованих концептуалізацій безпеки.

На основі проведеного аналізу можна запропонувати наступне визначення поняття «безпека»: «Безпека – це явище, яке передбачає

комплексний, багатовимірний процес, що спрямований на створення стану захищеності життєво важливих інтересів індивіда, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз і забезпечує стабільний розвиток, збереження фундаментальних цінностей та досягнення стратегічних цілей в умовах динамічного глобального середовища» [51, с. 62].

Таким чином, можна говорити про те, що поняття безпеки зазнало значної історичної еволюції від простого розуміння фізичного захисту в античні часи через релігійно-ієрархічне тлумачення в Середньовіччі до комплексного, багатовимірного феномена в сучасну епоху, що відображає зміни в суспільних відносинах, технологіях та глобальних процесах.

Класичні теорії безпеки (реалістична, ліберальна, марксистська) пропонують принципово різні інтерпретації природи безпеки, акцентуючи увагу на різних аспектах: реалістична – на владі та державних інтересах, ліберальна – на міжнародній співпраці та інституціях, марксистська – на класовій боротьбі та соціально-економічних нерівностях.

Сучасне розуміння безпеки виходить за межі традиційної бінарної логіки «безпека – небезпека». Вона розглядається як постійний динамічний процес адаптації до змінних загроз, що включає військові, економічні, політичні, соціальні та екологічні аспекти, які утворюють складну систему взаємозалежностей. Тому в умовах глобалізації та технологічних змін характер загроз безпеці стає більш транснаціональним та універсальним, що зумовлює необхідність координації зусиль між державами та міжнародними інститутами, а також застосування міждисциплінарного підходу для ефективного реагування [52].

Таким чином, сучасні виклики безпеки, зокрема кібератаки, гібридні війни, тероризм, кліматичні зміни, пандемії, вимагають переосмислення традиційних концепцій безпеки та розробки нових теоретичних підходів, які б враховували їх комплексний характер.

1.2 Сучасні теоретико-правові підходи до соціальної безпеки в умовах глобалізації

В умовах глобалізації, соціально-економічних трансформацій та зростаючої невизначеності в світовій політиці питання соціальної безпеки набуває особливої актуальності. Сучасні теоретичні підходи до соціальної безпеки відіграють важливу роль у формуванні ефективних стратегій та політик, спрямованих на забезпечення стабільності та благополуччя громадян.

У контексті постійно змінюваного соціального та економічного середовища існує потреба в постійному перегляді та оновленні теоретичних концепцій соціальної безпеки. Це включає адаптацію до нових викликів, таких як цифрова трансформація, зміни на ринку праці, демографічні зміни, а також зростаюча соціальна нерівність.

Аналіз сучасних теоретичних підходів дозволяє глибше зрозуміти механізми та інструменти соціальної безпеки, ідентифікувати найбільш ефективні моделі соціальної політики та визначити оптимальні шляхи їх імплементації в національному контексті. Це відкриває можливості для розробки більш гнучких та інноваційних підходів до забезпечення соціальної безпеки, що враховують особливості розвитку сучасного світу.

Оскільки питання соціальної безпеки в сучасному світі, де соціально-економічні зміни відбуваються з швидкістю, що не має прецедентів, відзначаються високою актуальністю, стає очевидною необхідність глибокого теоретичного осмислення цих процесів і вивчення основних теоретичних підходів до соціальної безпеки. Це можна зробити за допомогою аналізу широкого спектра наукових джерел і теоретичних підходів до соціальної безпеки, таких як ліберальний, соціал-демократичний, консервативний та критичний, що відображають різноманіття інтерпретацій та методології, які можуть бути застосовані для аналізу соціальних змін. Зазначені підходи допоможуть ідентифікувати ключові фактори, що

впливають на соціальну стабільність, а також надають інструментарій для розробки більш цілісних і ефективних стратегій соціального захисту.

Аналізуючи ці теорії, зазначимо, що необхідно враховувати не лише їхню історичну еволюцію та теоретичні основи, але й практичне застосування у різних культурних та економічних контекстах. Тому дослідження сучасних теоретичних підходів стає не лише теоретичним завданням, але й практичною необхідністю. Розуміння теоретичних основ соціальної безпеки є критично важливим для розробки ефективних політик та стратегій, які зможуть забезпечити гармонійний розвиток суспільства в умовах швидких змін та нових глобальних викликів.

У вітчизняній доктрині права незначна кількість науковців приділяли увагу теоретичним підходам до формування концепції соціальної безпеки. Проте можна виділити ряд зарубіжних вчених, які внесли унікальний вклад у розуміння та формування концепції соціальної безпеки і відображають різні філософські, економічні та соціальні переконання для формування концепції соціальної безпеки через призму розуміння важливості становлення та формування соціальної системи у державі. Таким чином, дослідження основних теоретичних підходів до соціальної безпеки є логічним і розглянути його можна лише шляхом виділення соціальної системи і її значення для функціонування держави ти суспільства.

Так, Є.Б. Ніколаєв визначає соціальну безпеку як динамічну концепцію, що постійно вносить нові акценти в інтерпретації суспільних процесів. Основні твердження зводяться до наступного:

1) соціальна безпека являє собою динамічну концепцію, яка привносить нові акценти в інтерпретації суспільних процесів. Вона характеризується різноманітністю наукових поглядів та труднощами у визначенні її предмета. Ця концепція має зв’язок із національною безпекою та моделлю людського розвитку;

2) соціальна безпека виступає важливою складовою національної безпеки та соціальної політики, оскільки її аналітичні методи частково запозичені від економічної безпеки, а сама концепція соціальної безпеки не отримала достатнього розвитку як самостійний науково-практичний напрям, незважаючи на її значимість;

3) концепція соціальної безпеки спрямовує свою увагу на захист інтересів індивіда, але лише в межах, що не суперечать інтересам держави і влади;

4) автор також акцентує увагу на важливості впливу соціально-економічного середовища на зміст і напрями розвитку концепції соціальної безпеки, особливу увагу приділяючи моделі просування та захисту інтересів людини у рамках цієї концепції;

5) науковець вказує на невизначеність та різноманітність інтерпретацій соціальної безпеки, що відображається в різних підходах до її визначення та розуміння як елемента національної безпеки, він трактує соціальну безпеку як стан захищеності соціальних інтересів особи, суспільства і держави від загроз національній безпеці;

6) метою концепції соціальної безпеки є гарантування правової та інституційній захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, що включає умови, за яких критерії соціальної захищеності не опускаються нижче визначених порогів, які становлять загрозу національній безпеці [53, с. 15-17]

Підхід Є.Б. Ніколаєва до соціальної безпеки як динамічної концепції заслуговує на увагу через його гнучкість та інтеграцію різних аспектів безпеки, зокрема національної та соціально-економічної. Важливим є його акцент на тому, що соціальна безпека – це не статична, а динамічна категорія, позаяк вона постійно змінюється в контексті суспільних процесів, що робить її актуальною для аналізу сучасних загроз. Однак, незважаючи на важливість цієї концепції для соціальної політики та захисту інтересів індивіда, вона досі

недостатньо розвинута як самостійний напрямок, що свідчить про необхідність подальших досліджень.

Слід звернути увагу на підхід О.І Кліпкової, яка також відобразила у своїй роботі основні твердження стосовно концепції соціальної безпеки через визначення понять «безпека» та «соціальна безпека». Вона ставила собі за мету виокремити характерні ознаки та концептуальні засади дилеми соціальної безпеки, вказавши, що соціальна безпека розглядається у контексті національної безпеки та включає в себе державу, суспільство та людину як ключові компоненти і саме поняття соціальної безпеки стало актуальним через глобалізацію, соціальні конфлікти та етнічні протиріччя.

Серед основних проблем формування концепції вчена виділяє відсутність чітких меж між поняттями «національна безпека» та «соціальна безпека». Хоча соціальну безпеку можна розглядати як один з п’яти секторів у п’ятивимірному підході до теорії безпеки, але цей підхід критикується за нездатність охопити всі аспекти соціальної безпеки, що стосуються держави, суспільства та індивіда, де кожна сфера має свої акценти та напрями реалізації соціальних гарантій. Також до ключових проблем авторка відносить те, що соціальна безпека може бути під загрозою, коли суспільство усвідомлює загрозу своїй ідентичності, де дії одного суспільства, спрямовані на зміцнення власної безпеки, можуть послабити соціальну безпеку іншого суспільства, оскільки причиною цьому є вплив глобалізації на розуміння соціальної безпеки, позаяк глобалізація призводить до розмивання меж між суспільною та державною безпекою, викликаючи дилеми у сприйнятті соціальної безпеки та потенційні негативні наслідки для окремих груп суспільства [54].

Таким чином, можна сказати, що у своїй роботі О.І. Кліпкова глибоко аналізує концепцію соціальної безпеки, акцентуючи увагу на важливості розуміння понять «безпека» та «соціальна безпека». Вона виокремлює ключові ознаки та концептуальні засади соціальної безпеки, вказуючи на її

тісний зв’язок з національною безпекою, включає до її складу державу, суспільство та індивіда як основних компонентів. Вона підкреслює актуальність соціальної безпеки в контексті глобалізації, соціальних конфліктів та етнічних протиріч, одночасно вказуючи на проблематику відсутності чітких меж між поняттями «національна безпека» та «соціальна безпека». Вчена критикує п’ятивимірний підхід до теорії безпеки за його нездатність охопити всі аспекти соціальної безпеки, звертаючи увагу на те, що соціальна безпека може бути під загрозою в ситуаціях, коли суспільство відчуває загрозу своїй ідентичності, а також на вплив глобалізації, який призводить до розмивання меж між суспільною та державною безпекою.

Підхід О.І. Кліпкової до концепції соціальної безпеки вказує на кілька ключових проблем і критичних аспектів, які є найбільшими для її подальшого розуміння та розвитку. Цей аналіз чітко демонструє складність у визначенні межі між національною та соціальною безпекою, що є особливо актуальним в умовах глобалізації. Розмивання меж дійсно створює нові виклики, оскільки питання державної та суспільної безпеки починають переплітатися, викликаючи конфлікти між окремими викликами суспільства та держави. О. І. Кліпкова акцентує увагу на тому, що соціальна безпека не обмежується лише захистом індивідів, вона також включає питання ідентичності суспільства, що в контексті глобалізації стає вразливим через вплив зовнішніх факторів. Авторка справедливо зазначає, що таке обмеження може призвести до ситуацій, коли зміцнення безпеки однієї групи чи держави може негативно вплинути на інші групи, підтримуючи їхню соціальну стабільність. Це видається особливо актуальним в умовах глобалізації, коли дії однієї держави можуть викликати глобальні наслідки, впливаючи на соціальну безпеку інших країн, порушуючи баланс інтересів і створюючи нові проблеми для міжнародної стабільності та співпраці.

Отже, підхід О.І. Кліпкової відзначається комплексністю та глибиною, оскільки він враховує взаємозв’язки між державою, суспільством

та індивідами, а також впливає на них. Наведений критичний аналіз існуючих підходів до соціальної безпеки підкреслює потребу розробки більш гнучких моделей, які б відображали всі аспекти соціальної безпеки в сучасному світі.

Концепція соціальної безпеки охоплює захист суспільства від різних загроз, таких, наприклад, як економічна нестабільність, соціальна нерівність та екологічні проблеми. Вона включає аналіз соціальних відносин, які впливають на стабільність суспільства, і передбачає розробку стратегій для забезпечення соціального добробуту [55].

Аналіз підходу О.І. Кліпкової до концепції соціальної безпеки виявляє сучасну фундаментальну проблему стосовно меж між національною та соціальною безпекою в умовах глобалізації. На нашу думку, ключовим теоретичним викликом є не стільки відсутність чітких дефініцій, скільки необхідність розробки динамічної моделі безпеки, що враховувала б складні взаємозв'язки між державою, суспільством та індивідом у глобалізованому світі.

Особливо цінним у підході О.І. Кліпкової є акцент на проблемі ідентичності як центральному аспекті соціальної безпеки, що часто залишається поза увагою традиційних безпекових концепцій. У контексті сучасних викликів, зокрема міграційних криз, інформаційних війн та культурної глобалізації, питання збереження ідентичності стає критичним для соціальної стабільності.

Водночас п'ятивимірний підхід дійсно демонструє обмеженість у спробах охопити всю комплексність соціальної безпеки, оскільки не враховує динамічний характер загроз та взаємопроникнення різних безпекових сфер. На нашу думку, перспективним напрямком є розвиток інтегративної концепції соціальної безпеки, що розглядала б її не як окремий сектор, а як наскрізний вимір, що пронизує всі рівні безпеки – від індивідуального до глобального.

Наступною є концепція соціальної безпеки, що висвітлена у роботі С. Д.Линдюка і представлена як багатовимірна та складна категорія, яка включає економічні, політичні, соціальні та гуманітарні аспекти. Вона спрямована на забезпечення захисту соціальних інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Науковець зазначає, що соціальна безпека розглядається в межах двох основних напрямків: суб'єктивної конструкції, яка захищає ідентичність, та об'єктивного фокусу підходу, що впливає на загрози зовнішнього характеру для соціальної системи. Окрему увагу автор приділяє проблемам чіткого розмежування між соціальною та національною безпекою в нормативно-правових актах, що ускладнює формування єдиної концепції соціальної безпеки на державному рівні [55, с. 94]. Вчений акцентує увагу на важливості інтеграції соціальної безпеки в загальну систему національної безпеки, зокрема, через збереження і розвиток людського потенціалу та підтримку ефективного функціонування соціальних інститутів [55, с. 96].

На основі аналізу наукових джерел та емпіричних даних автор пропонує власне визначення соціальної безпеки як системи взаємопов'язаних елементів, спрямованих на мінімізацію соціальних ризиків і загроз для особи, суспільства та держави [55, с. 98]. Він підкреслює, що соціальна безпека забезпечується через гармонійний розвиток соціальних відносин і створення умов для стійкості суспільства до зовнішніх і внутрішніх викликів [55, с. 106].

Таким чином, С.Д. Линдюк пропонує комплексний підхід до розуміння соціальної безпеки, що враховує як внутрішні, так і зовнішні фактори, які впливають на соціальні системи та їхню здатність до розвитку та стійкості в умовах глобалізації.

Слід також врахувати, що соціальна відповідальність бізнесу також відіграє важливу роль у зміцненні соціальної безпеки, оскільки підприємства в розвинених країнах активно сприяють вирішенню соціальних проблем через різні ініціативи [56].

О.В. Длугопольський та Д.М. Олійник у своїй статті підтримують концепцію корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), згідно з якою бізнес має не лише дотримуватися законодавчих вимог, але й брати активну участь у вирішенні соціальних проблем. Вони вказують на важливість добровільного внеску компаній у розвиток суспільства через екологічні, соціальні та економічні ініціативи. Автори звертають увагу на те, що КСВ не лише сприяє суспільній користі, але й позитивно впливає на репутацію компанії, підвищуючи її привабливість для інвесторів та споживачів.

Дослідження фокусується на тому, що впровадження КСВ в Україні може здійснюватися на основі використання досвіду розвинених країн, де соціально відповідальна поведінка бізнесу стала невід'ємною частиною корпоративної стратегії. Автори також наголошують на необхідності розвитку механізмів КСВ в українських компаніях як одного з шляхів їхнього успішного розвитку в умовах глобалізації [56, с. 265-270].

Розглянутий підхід до корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) розкриває важливий аспект зміцнення соціальної безпеки через залучення бізнесу до вирішення суспільних проблем. На нашу думку, така концепція має суттєвий потенціал для посилення соціальної безпеки, однак потребує більш критичного осмислення.

Слід погодитися з авторами щодо важливості добровільного внеску компаній у розвиток суспільства, проте вважаємо необхідним наголосити на системних обмеженнях впровадження КСВ. Пряме запозичення досвіду розвинених країн без адаптації до локальних соціально-економічних умов може призвести до формалізації КСВ та її перетворення на маркетинговий інструмент без реального соціального впливу.

Ключовою проблемою, на наш погляд, є відсутність збалансованого підходу, який би гармонізував інтереси бізнесу, держави та суспільства в реалізації соціальної відповідальності. Ефективна модель КСВ як елементу соціальної безпеки має інтегрувати законодавчі стимули, ринкові механізми

та громадський контроль, формуючи цілісну систему, в якій соціальна відповідальність стає не опцією, а необхідною умовою функціонування бізнесу в сучасному соціально орієнтованому середовищі.

Варто також звернути увагу на підхід О.Ю. Романенкової, яка розглядає соціальну безпеку через призму психологічних чинників, таких як сприйняття ризиків, вплив емоцій на поведінку та рішення, а також соціальний контекст, що формує уявлення про безпеку. Авторка також говорить про роль технологій, інформаційного перевантаження та кібербезпеку як основні виклики сучасного світу. Вона вказує на важливість розвитку критичного мислення, резильєнтності та соціальної підтримки для забезпечення психологічної стійкості в умовах глобальних загроз і швидких змін. Таким чином, соціальна безпека є багатогранною концепцією, що охоплює різні аспекти життя, включаючи психологічну безпеку та стратегії взаємодії [57].

Аналізуючи наукові підходи до розуміння соціальної безпеки, можемо стверджувати, що вона являє собою самостійну та специфічну категорію, яка при існуванні тісного зв’язку з національною безпекою має низку унікальних характеристик, що визначають її особливе місце в системі безпекових досліджень. Розгляд цих особливостей дозволяє глибше зрозуміти сутність соціальної безпеки та її значення для сучасного суспільства.

Соціальна безпека першочергово відрізняється від національної своїм антропоцентричним характером. Якщо національна безпека традиційно фокусується на захисті державних інтересів, територіальної цілісності та суверенітету, то соціальна безпека ставить у центр уваги людину, її ідентичність, добробут та соціальні потреби.

Другою важливою характеристикою соціальної безпеки є її багатовимірність та комплексність. На відміну від національної безпеки, яка переважно зосереджується на зовнішніх загрозах військового або

політичного характеру, соціальна безпека враховує також внутрішні чинники, пов’язані з соціальною структурою, нерівністю та якістю життя.

Третьою відмінною рисою соціальної безпеки є її динамічність та адаптивність. Ця характеристика відображає здатність соціальної безпеки еволюціонувати відповідно до змін у суспільному розвитку та нових викликів. На відміну від національної безпеки, яка часто спирається на більш усталені геополітичні концепції, соціальна безпека є більш гнучкою та чутливою до соціальних трансформацій, технологічних змін та глобалізаційних процесів.

Четвертою унікальною характеристикою соціальної безпеки є її зосередженість на ідентичності та суспільній цілісності. Соціальна безпека торкається глибинних аспектів суспільного буття, пов’язаних із цінностями, культурою, соціальними зв’язками та колективною ідентичністю, що робить її особливо важливою в умовах глобалізації та культурної гомогенізації.

П’ятою особливістю соціальної безпеки є її міждисциплінарний характер. Розуміння соціальної безпеки вимагає залучення знань з різних галузей – права, соціології, психології, економіки, політології, культурології, що значно розширює методологічний інструментарій дослідження порівняно з традиційними підходами до національної безпеки. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє більш комплексно аналізувати фактори впливу на соціальну безпеку.

Шостою важливою відмінністю є роль недержавних суб’єктів у забезпеченні соціальної безпеки. Зокрема йдеться про соціальну відповідальність бізнесу, яка відіграє важливу роль у зміцненні соціальної безпеки, оскільки підприємства в розвинених країнах активно сприяють вирішенню соціальних проблем через різні ініціативи. Це значно розширює коло суб’єктів, відповідальних за підтримання соціальної безпеки, порівняно з національною безпекою, де держава та її силові структури традиційно відіграють домінуючу роль.

Сьомою характерною рисою соціальної безпеки є її тісний зв’язок із концепцією соціальної справедливості та рівності. Соціальна безпека передбачає не лише захист від загроз, а й забезпечення справедливого розподілу ресурсів, доступу до можливостей розвитку та соціальної інклюзії. На відміну від національної безпеки, яка більше зосереджена на питаннях сили та впливу, соціальна безпека стосується якості соціальних відносин, соціальної згуртованості та колективного добробуту.

Восьмою унікальною характеристикою соціальної безпеки є її особлива вразливість до глобалізаційних процесів. Глобалізація призводить до розмивання меж між суспільною та державною безпекою, викликаючи дилеми у сприйнятті соціальної безпеки та потенційні негативні наслідки для окремих груп суспільства. Це формує новий рівень складності для забезпечення соціальної безпеки, оскільки дії одного суспільства, спрямовані на зміцнення власної безпеки, можуть послабити соціальну безпеку іншого суспільства.

Підсумовуючи наведене, можемо стверджувати, що соціальна безпека, попри свій зв’язок з національною безпекою, має низку унікальних характеристик, які визначають її особливу роль у сучасному світі. До них варто віднести антропоцентричний характер, багатовимірність та комплексність, динамічність та адаптивність, зосередженість на ідентичності та суспільній цілісності, міждисциплінарний характер, роль недержавних суб’єктів, зв’язок із соціальною справедливістю та вразливість до глобалізаційних процесів. Розуміння цих особливостей є важливим для розробки ефективних стратегій забезпечення соціальної безпеки в умовах сучасних викликів та трансформацій.

Однак концепція соціальної безпеки стикається з рядом проблем, які потребують вирішення. У цьому контексті мова йде про відсутність чітких меж між соціальною та національною безпекою, складність балансування між захистом індивідуальних прав та інтересами держави, недостатній

розвиток соціальної безпеки як самостійного науково-практичного напряму, а також виклики глобалізації, які можуть створювати конфлікти між різними аспектами соціальної безпеки.

Таким чином, концепція соціальної безпеки вимагає комплексного, міждисциплінарного підходу, який враховує як традиційні, так і нові виклики сучасного світу. Вона повинна забезпечувати баланс між різними рівнями соціальної організації – від індивіда до глобального суспільства, адаптуватися до швидких змін у технологічній та соціальній сферах, зосереджуючись при цьому на захисті основних соціальних інтересів та цінностей. Розвиток цієї концепції є критично важливим для формування стійких та адаптивних соціальних систем, здатних ефективно протистояти сучасним загрозам та викликам, забезпечуючи при цьому високий рівень життя та соціального благополуччя.

Підходи до розуміння соціальної безпеки також варіюються від аналізу соціальної вразливості населення до формування ідеологічних концепцій. Н.А. Андрусишин підкреслює важливість оцінювання соціальної вразливості через структурно-функціональні, конфліктні та інтеракціоністські підходи. Вчений у своїй статті виділяє кілька основних підходів до розуміння соціальної безпеки. Перший підхід пов’язаний із дослідженням соціальних ризиків, що фокусується на вивченні загроз, які впливають на соціальні групи та окремих індивідів. Ці ризики можуть виникати через економічні, екологічні, соціальні чи політичні фактори. Другий підхід розглядає соціальну безпеку як альтернативу соціальній вразливості та досліджує механізми забезпечення захисту населення від різного роду загроз, включаючи соціальні, екологічні та економічні. Третій підхід акцентує увагу на вивченні факторів вразливості, які збільшують ймовірність настання соціальних ризиків, таких як похилий вік, бідність, соціальна ізоляція тощо. Четвертий підхід стосується вивчення соціально вразливих груп населення, які мають підвищену ймовірність настання

соціальних ризиків через їхню обмежену здатність захищатися від негативних впливів [58].

А.І. Дерев'янко фокусується на ідеологічному підході, розглядаючи соціальну безпеку як результат взаємодії між соціальними групами та державою [35].

Обидва підходи наголошують на комплексності та багатовимірності соціальної безпеки, зокрема на ролі соціальних відносин у забезпеченні стабільності та згуртованості суспільства. Традиційний підхід до безпеки зосереджується на фізичному захисті та державній владі, але потребує оновлення через сучасні глобальні виклики. Соціальна безпека трактується через аналіз вразливості населення та ідеологічні підходи, підкреслюючи багатовимірність і важливість соціальних відносин.

Традиційний підхід до розуміння поняття соціальна безпека фокусується на забезпеченні фізичного захисту та соціальної стабільності через державні інститути та політику [58]. Соціальна держава відіграє ключову роль у цьому процесі, забезпечуючи добробут населення через соціальні програми та регулювання економічних відносин [59]. Такий підхід включає в себе захист від соціальних ризиків, таких як безробіття, бідність та соціальна нерівність, і спрямований на підтримку стабільності і гармонії в суспільстві.

Традиційний підхід до соціальної безпеки наголошує на ролі встановлених систем, структур і правил у підтримці безпечного середовища для окремих людей і громад [60, 61]. Ця точка зору часто зосереджена на виявленні та зменшенні конкретних ризиків виникнення несприятливих подій.

Таким чином, традиційний підхід до соціальної безпеки ґрунтується на центральній ролі держави у забезпеченні добробуту та стабільності суспільства через встановлені інститути, системи та правила. Цей підхід фокусується на фізичному захисті громадян, підтримці соціальної

стабільності та зменшенні ризиків, таких як безробіття, бідність та нерівність. Хоча він забезпечує системний та всеохоплюючий підхід до соціального захисту, традиційна модель може бути недостатньо гнучкою для реагування на сучасні виклики, пов’язані з глобалізацією, технологічним прогресом та новими формами соціальних ризиків. Крім того, цей підхід може недооцінювати важливість індивідуальної та громадської ініціативи у вирішенні соціальних проблем. Тому, хоча традиційний підхід складає важливу основу соціальної безпеки, він потребує адаптації та доповнення більш інноваційними методами для ефективного реагування на комплексні виклики сучасного світу.

Також слід виділити консервативний підхід до поняття соціальної безпеки, який фокусується на збереженні традиційних цінностей та існуючих соціальних структур для забезпечення стабільності й порядку. Він підкреслює значення економічної безпеки як ключового елемента сталого розвитку, що підтверджується дослідженням В. В. Гаркавого [62].

Деякі науковці, які виступають прихильниками консервативного підходу до соціальної безпеки, наголошують на важливості індивідуальної відповідальності та особистої впевненості в підтримці безпеки, зосереджуючись на особистій готовності та збереженні традиційних цінностей і норм [63]. Також у роботі Дж. П. Аллегранте та його колег (Allegrante J.P., Hanson D., Sleet D.A., Marks R.) акцентується увага на важливості підтримання стабільності через державні інститути і традиційні соціальні структури. Вони вважають, що соціальна безпека має базуватися на існуючих законодавчих механізмах, що забезпечують мінімальні стандарти захисту населення від ризиків і загроз. Автори підкреслюють, що втручання держави у запобігання соціальним ризикам є ключовим елементом у підтримці соціальної стабільності та безпеки [64, с. 23]. Це положення означає, що головна відповідальність за безпеку лежить на кожній людині, а

втручання уряду чи держави повинно обмежуватися створенням базової основи у вигляді законів і правил.

Дещо схожою з консервативним підходом видається наукова позиція Г.Л. Віленського, який робить акцент на традиційних цінностях, таких як сім'я, церква та місцеві спільноти, як основні агенти соціальної підтримки. Держава виступає як доповнення до цих інституцій [65, с. 48-70].

Консервативний підхід до соціальної безпеки характеризується збереженням традиційних цінностей, існуючих соціальних структур та індивідуальною відповідальністю. Він підкреслює важливість економічної безпеки, ролі сім'ї, церкви та місцевих спільнот у забезпеченні соціальної підтримки. Держава розглядається не як головний гарант соціальної безпеки, а як допоміжний інструмент, який створює базову законодавчу основу для захисту населення.

На наш погляд, консервативний підхід має як сильні, так і слабкі сторони. Його перевага полягає у наголосі на особистій відповідальності та самостійності, що може сприяти розвитку стійкості та ініціативності в суспільстві. Крім того, збереження традиційних цінностей може забезпечити стабільність і передбачуваність соціального середовища.

Однак цьому підходу притаманні й значні обмеження. По-перше, він може недооцінювати складність та динамічність сучасних соціальних викликів, які часто виходять за межі можливостей індивідуального контролю. По-друге, надмірний акцент на традиційних структурах може призвести до ігнорування потреб маргіналізованих груп та нових соціальних реалій. По-третє, обмежена роль держави може призвести до виникнення прогалин у соціальному захисті, особливо найбільш вразливих верств населення.

У сучасному глобалізованому світі, де соціальні ризики стають дедалі більш складними та взаємопов'язаними, консервативний підхід може виявитися недостатньо гнучким. Він може не враховувати нові форми

соціальних загроз, такі як кібербезпека, кліматичні зміни чи глобальні пандемії, які вимагають більш активного втручання держави та міжнародної співпраці.

Отже, хоча консервативний підхід пропонує важливі принципи особистої відповідальності та збереження традиційних цінностей, він потребує суттєвого доповнення та адаптації до сучасних реалій. Ефективна система соціальної безпеки повинна балансувати між індивідуальною відповідальністю та колективними зусиллями, між збереженням традицій та інноваціями, враховуючи комплексність сучасних соціальних викликів.

Розглянувши консервативний підхід до соціальної безпеки, який акцентує увагу на збереженні традиційних цінностей, індивідуальній відповідальності та мінімальному втручанні держави, можемо визначити конкретні шляхи його адаптації до сучасних реалій.

На нашу думку, ефективна адаптація консервативного підходу потребує впровадження таких механізмів:

1) створення багаторівневої системи соціального захисту, де традиційні інститути (сім’я, громада, церква) взаємодіють з державними та недержавними структурами, розподіляючи відповідальність відповідно до масштабу та характеру загроз. Такий підхід дозволить зберегти принцип субсидіарності, водночас забезпечуючи адекватну реакцію на складні системні виклики;

2) модернізацію законодавчої бази з урахуванням нових типів загроз (цифрових, екологічних, глобальних), але з опорою на традиційні цінності та принципи, що забезпечить наступність і стабільність правової системи;

3) запровадження механізмів державно-приватного партнерства у сфері соціальної безпеки, де держава встановлює базові стандарти, а реалізація програм може делегуватися локальним спільнотам та приватному сектору через систему соціального замовлення;

4) розвиток адаптивних інструментів раннього виявлення та реагування на нові соціальні ризики з активним залученням традиційних соціальних інститутів до моніторингу та оцінки загроз на локальному рівні.

Такий збалансований підхід дозволить зберегти цінні аспекти консервативної моделі, одночасно розширюючи її здатність реагувати на складні сучасні виклики соціальній безпеці.

Наступним підходом є критичний, де розуміння поняття соціальної безпеки включає аналіз соціальної вразливості населення та ролі соціальної держави. Н.А. Андрусишин визначає соціальну вразливість як складну категорію, що відображає ризики та небезпеки, з якими стикаються окремі групи населення [58]. Н.Ю. Королевська підкреслює значення соціальної держави в забезпеченні соціальної безпеки через політичні та економічні механізми [59].

Критичний підхід до соціальної безпеки акцентує увагу на аналізі соціальної вразливості населення та ролі соціальної держави. Соціальна вразливість є складною категорією, яка відображає ризики та небезпеки**,** з якими стикаються різні групи населення, і важливість соціальної держави у забезпеченні соціальної безпеки через використання політичних і економічних механізмів. Він вважає, що державні політики часто відображають інтереси пануючих класів та не завжди ефективні в розв’язанні проблем соціальної безпеки [66, с. 75-100].

Критичний підхід до соціальної безпеки ставить під сумнів основні припущення та структури влади, які формують традиційне та консервативне розуміння цієї концепції. Він визначає, як соціальні, економічні та політичні чинники можуть сприяти створенню та збереженню небезпечних умов, особливо для маргіналізованих або знедолених груп. Так, Ван Ю., Граціотін Д., Крісо С. та Вагнер С. застосовують критичний підхід до розуміння соціальної безпеки в контексті аналізу безпеки в критично важливих системах. Вони детально досліджують комунікаційні канали між різними

функціональними відділами під час аналізу безпеки, включаючи їх частоту, цілі та проблеми, що виникають. При цьому враховуються не лише технічні аспекти, але й соціальні, організаційні та управлінські фактори, що впливають на безпеку. Автори пропонують встановити чіткі цілі комунікації на початку аналізу безпеки та визнають необхідність подальших досліджень для вирішення виявлених проблем [61].

Таким чином, **соціальна вразливість** визначається як складна категорія, що відображає ризики та небезпеки для окремих груп населення. Значення **соціальної держави** підкреслюється через її політичні та економічні механізми, що забезпечують соціальну безпеку. Критичний підхід інтегрує різні аспекти вразливості та ролі держави у створенні стабільного середовища.

Соціальна безпека потребує комплексного аналізу вразливостей і функцій держави для захисту населення. Аналіз соціально-економічних структур дозволяє виявити соціальну нерівність та маргіналізацію. Державні політики часто відображають інтереси пануючих класів і не завжди ефективно вирішують проблеми соціальної безпеки.

Критичний підхід до розуміння соціальної безпеки пропонує глибокий та всебічний аналіз соціальних, економічних та політичних факторів, які впливають на безпеку та добробут суспільства. Цей підхід є цінним, оскільки він виходить за рамки традиційного та консервативного розуміння соціальної безпеки, звертаючи увагу на структурні нерівності та приховані механізми влади.

На нашу думку, сильними сторонами критичного підходу є: комплексність аналізу, фокус на маргіналізовані групи, критичне осмислення державних політик та міждисциплінарність. Він враховує широкий спектр факторів, включаючи соціальну вразливість, роль держави, економічні структури та комунікаційні процеси, що дозволяє створити більш цілісну картину соціальної безпеки. Особливо важливим є те, що цей підхід звертає

увагу на проблеми найбільш вразливих верств населення, які часто ігноруються в традиційних підходах.

Однак і критичний підхід має певні обмеження, такі як складність імплементації, ризик надмірної критики та потенційна політизація. Глибокий аналіз може ускладнити розробку конкретних політик та заходів, а постійне ставлення під сумнів існуючих структур може призвести до паралічу дій та нездатності запропонувати конструктивні рішення. Незважаючи на ці обмеження, ми вважаємо, що критичний підхід є надзвичайно важливим для розуміння та вирішення складних проблем соціальної безпеки в сучасному світі. Він дозволяє виявити приховані проблеми та нерівності, які можуть бути непомітними при використанні більш традиційних підходів. Проте для досягнення реальних змін критичний аналіз повинен супроводжуватися конструктивними пропозиціями та практичними рішеннями. Оптимальним підходом може бути інтеграція критичного мислення з елементами традиційних та консервативних підходів, що дозволить створити більш збалансовану та ефективну систему соціальної безпеки, яка враховує як структурні проблеми, так і практичні аспекти їх вирішення.

Водночас ліберальний підхід до соціальної безпеки акцентує увагу на співпраці та інституційних рамках для забезпечення стабільності і добробуту суспільства. В.В. Гаркавий у своїй роботі відзначає, що соціальна безпека є важливою складовою національної безпеки, але її досягнення можливе через ринкові механізми та індивідуальну відповідальність громадян. Такий підхід підтримує баланс між свободою особистості та захистом від соціальних ризиків, при цьому акцент робиться на розвитку економічної стабільності для підтримки соціальної безпеки [62, с. 62].

Важливим елементом є економічна безпека, яка вважається критичною для сталого розвитку, адже дозволяє ефективно протистояти викликам та використовувати можливості. Ліберальний підхід до розуміння соціальної безпеки, представлений у документі, підкреслює мінімальне

втручання держави у соціальні процеси, роблячи акцент на індивідуальній відповідальності кожного громадянина. Він базується на ринкових механізмах та добровільних соціальних ініціативах, де держава забезпечує лише базові умови для підтримки безпеки. У цьому підході важливо зберігати баланс між свободою особистості та соціальними гарантіями, що створює умови для самостійного розвитку індивідів і спільнот без надмірної державної опіки [67, с. 32].

Зазначений підхід підкреслює значення міжнародної співпраці та розбудови міцних соціальних інститутів для забезпечення соціальної безпеки, враховуючи економічні, культурні та політичні фактори. Ліберальний підхід до соціальної безпеки фокусується на співпраці та інституційних механізмах для забезпечення економічної стабільності та загального добробуту суспільства.

Лібералізм в соціальній безпеці вказує на мінімальну роль держави, підкреслюючи значення особистої відповідальності та приватної ініціативи у соціальному захисті. Основна ідея полягає в тому, що ринок найкраще регулює соціальні відносини, а державні інтервенції повинні бути обмежені [68, с. 35-56].

Адам Сміт (1723-1790) у своїй фундаментальній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» стверджував, що вільний ринок, керований принципом «невидимої руки», здатний саморегулюватися та забезпечувати загальний добробут без значного державного втручання [69, с. 345-350]. Він вважав, що кожен індивід, діючи в своїх власних інтересах, неусвідомлено сприяє економічному благополуччю всього суспільства. Сміт підкреслював, що ринкова конкуренція стимулює виробників покращувати якість товарів та послуг, знижувати ціни та впроваджувати інновації, що в кінцевому результаті приносить користь споживачам.

А. Сміт також наголошував на мінімальній ролі держави в економіці, обмежуючи її функції забезпеченням національної оборони, підтриманням

правопорядку та будівництвом громадських споруд, які не можуть бути ефективно створені приватним сектором [69, с. 400-405]. Аналізуючи думку автора, можна припустити, що надмірне державне регулювання може призвести до спотворення ринкових механізмів, зниження ефективності економіки та обмеження індивідуальних свобод.

Відомий економіст та філософ Фрідріх Августович фон Гаєк (1899-1992) у своїй праці «Дорога до рабства» підкреслював, що надмірна державна участь у соціальному забезпеченні та плануванні економіки може призвести до обмеження особистих свобод та встановлення тоталітарних режимів [70, с. 87-92]. Свою позицію він аргументував тим, що централізоване планування економіки не здатне ефективно розподіляти ресурси через відсутність повної інформації та неможливість врахування всіх індивідуальних потреб і переваг [70, с. 95].

Науковець стверджував, що ринкові ціни є носіями важливої інформації, яка дозволяє учасникам ринку приймати оптимальні рішення щодо виробництва та споживання [70, с. 120-125]. Виходячи з аналізу підходу Ф. Гаєка, можемо констатувати, що свобода вибору та конкуренція є необхідними умовами для інновацій й економічного прогресу. Соціальні ж програми, які потребують значних державних витрат та регулювання, можуть підірвати економічну стабільність та призвести до втрати індивідуальної відповідальності.

Таким чином, обидва мислителі зробили значний внесок у ліберальний підхід до соціальної безпеки, наголошуючи на важливості економічної свободи, особистої відповідальності та обмеження ролі держави в соціально-економічних процесах. Вони вважають, що держава повинна створювати умови для функціонування вільного ринку, захищати права власності і при цьому не втручатися в економічні рішення громадян.

Ліберальний підхід до соціальної безпеки, представлений у тексті, пропонує цікаву перспективу, яка акцентує увагу на індивідуальній

відповідальності, мінімальному втручанні держави та ролі вільного ринку у забезпеченні соціального добробуту. Цей підхід, підкріплений ідеями таких видатних мислителів, як Адам Сміт та Фрідріх Гаєк, має свої сильні сторони, але водночас і викликає певні застереження.

Зокрема наголос на особистій відповідальності та економічній свободі може стимулювати інновації, підприємництво та ефективність ринку. Ідея «невидимої руки» ринку та самоорганізації економічних процесів без надмірного державного втручання виглядає привабливо, особливо в контексті запобігання бюрократизації та неефективності державного управління. Крім того, такий підхід може сприяти розвитку громадянського суспільства та соціальної відповідальності бізнесу.

Однак, на нашу думку, повне покладання на ринкові механізми у забезпеченні соціальної безпеки може мати серйозні недоліки. По-перше, ринок не завжди ефективно вирішує проблеми соціальної нерівності та захисту найбільш вразливих верств населення. Існують сфери, де державне регулювання та соціальні програми необхідні для забезпечення базового рівня добробуту та соціальної справедливості. По-друге, в умовах глобальних викликів, таких як пандемії, кліматичні зміни або економічні кризи, лише ринкові механізми можуть виявитися недостатніми для ефективного реагування. Тому, на наш погляд, оптимальний підхід до соціальної безпеки повинен базуватися на балансі між ліберальними ідеями індивідуальної відповідальності та ринкової ефективності, з одного боку, та необхідністю державного регулювання і соціального захисту, з іншого.

Такий збалансований підхід міг би забезпечити економічну динаміку та інновації, одночасно гарантуючи базовий рівень соціального захисту та реагуючи на глобальні виклики, які виходять за межі можливостей окремих індивідів чи ринкових механізмів.

Також слід наголосити на сучасному підході до розуміння поняття соціальної безпеки, який характеризується інтеграцією різних наукових дисциплін із акцентом на багатовимірність соціальних процесів.

На думку Джона Роулза, соціальна безпека повинна бути розглянута через призму справедливості, де основною метою є забезпечення рівних можливостей та захист найменш захищених верств населення [71, с. 75-80]. Він підкреслює важливість створення інституцій, які гарантують соціальну справедливість та безпеку для всіх громадян.

Розвиваючи цю ідею справедливості як основи соціальної безпеки, Амартія Сен у своїй концепції «можливостей» поглиблює розуміння проблеми, наголошуючи, що соціальна безпека полягає не лише у забезпеченні матеріальних потреб, але й у створенні умов для реалізації потенціалу кожної особистості. На його переконання, саме розвиток людини має бути центральним елементом соціальної політики, що забезпечує цілісний підхід до питань соціальної безпеки [72, с. 85-90]. Він вважає, що розвиток людини має бути центральним елементом соціальної політики.

Ульріх Бек у своїй теорії «суспільства ризику» зазначає, що сучасне суспільство стикається з новими глобальними загрозами, які вимагають переосмислення традиційних підходів до соціальної безпеки [73, с. 25-35]. До них належать екологічні кризи, техногенні катастрофи та інші ризики, що виникають у процесі глобалізації.

На думку Н.І. Андрусишин, сучасний підхід до розуміння поняття соціальної безпеки охоплює багатовимірний аналіз, який враховує економічні, соціальні, екологічні та політичні аспекти. Такий комплексний підхід дозволяє виявити взаємозв’язки між різними факторами, що впливають на рівень соціальної захищеності населення, та розробити більш ефективні стратегії забезпечення соціальної безпеки в умовах складних системних викликів сучасності [58]. Це підхід, який визнає взаємозалежність між державами та суспільствами, з особливим акцентом на людський вимір

безпеки [59]. Важливою складовою є розуміння соціальних відносин, що базуються на культурних нормах, економічних умовах та індивідуальному досвіді. Такий підхід сприяє розробці ефективних політик, що забезпечують стабільність суспільства та добробут громадян.

Із урахуванням сучасного підходу до розуміння соціальної безпеки можна виокремити її основні характеристики:

1) людиноцентричність – фокус на забезпеченні гідного рівня життя для кожної особи, враховуючи її індивідуальні потреби та права [74, с. 45];

2) багатовимірність – визнання того, що соціальна безпека охоплює не лише економічні аспекти, але й доступ до освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг та захисту прав [75, с. 112];

3) превентивність – перехід від реактивних до проактивних заходів, спрямованих на запобігання соціальним ризикам та кризам [73, с. 30];

4) інклюзивність – залучення всіх верств населення до соціальних процесів та забезпечення для них рівних можливостей [76, с. 67];

5) партнерство між державою, бізнесом та громадянським суспільством – співпраця різних секторів для досягнення спільних цілей у сфері соціальної безпеки [77, с. 150].

Сучасний підхід до соціальної безпеки інтегрує багатовимірний аналіз і людський вимір, підкреслюючи взаємозалежність і значущість соціальних відносин для стабільності та добробуту.

Таким чином, сучасний підхід до розуміння соціальної безпеки, представлений у тексті, демонструє значний прогрес у порівнянні з традиційними та консервативними поглядами. Він характеризується комплексністю, багатовимірністю та орієнтацією на людину, що відображає складність сучасного світу та його викликів.

На нашу думку, ключовими перевагами цього підходу є: 1) інтеграція різних наукових дисциплін, що дозволяє розглядати соціальну безпеку з різних перспектив і створювати більш ефективні стратегії її забезпечення; 2) акцент на справедливості та рівних можливостях, що сприяє створенню більш інклюзивного суспільства; 3) розширене розуміння безпеки, яке виходить за рамки лише матеріального забезпечення і включає реалізацію потенціалу кожної особистості; 4) визнання нових глобальних загроз і ризиків, що дозволяє краще підготуватися до майбутніх викликів; 5) баланс між державними, приватними та громадськими ініціативами у забезпеченні соціальної безпеки[78, с. 243].

Особливо важливим, на наш погляд, є акцент на превентивності та проактивному підході до соціальних ризиків. Це дозволяє не лише реагувати на проблеми, але й запобігати їх виникненню, що є більш ефективним з точки зору ресурсів та результатів.

Однак і наведений підхід також має певні виклики: 1) складність імплементації – багатовимірний підхід вимагає складної координації між різними секторами та інституціями; 2) ресурсоємність – забезпечення всебічної соціальної безпеки може вимагати значних фінансових та людських ресурсів; 3) балансування різних аспектів – можуть виникати конфлікти між різними вимірами соціальної безпеки, які потребують складних компромісів.

Загалом вважаємо, що сучасний підхід до соціальної безпеки є значним кроком вперед у розумінні та забезпеченні добробуту суспільства. Він враховує складність сучасного світу, глобальні виклики та індивідуальні потреби людей. Цей підхід створює основу для розробки більш ефективних та справедливих соціальних політик.

Однак важливо, що реалізація цього підходу вимагає не лише теоретичного розуміння, але й практичних дій на всіх рівнях суспільства. Це включає розвиток відповідних інституцій, освітніх програм, механізмів соціального партнерства та культури соціальної відповідальності.

У майбутньому можна очікувати, що наведений підхід буде далі розвиватися, враховуючи нові технологічні можливості (наприклад, великі дані та штучний інтелект) для кращого розуміння та прогнозування соціальних процесів, а також адаптуючись до нових глобальних викликів, таких як кліматичні зміни та демографічні зрушення.

На основі вищезазначеного можна виділити чотири основні підходи до розуміння соціальної безпеки: традиційний, консервативний, критичний та ліберальний, а також сучасний підхід, який інтегрує різні аспекти попередніх підходів.

Враховуючи вищевикладене, можна говорити про те, що кожен підхід має свої сильні сторони та недоліки. Традиційний та консервативний підходи забезпечують стабільність, але можуть бути недостатньо адаптивними. Критичний підхід важливий для виявлення структурних проблем, але потребує практичних рішень. Ліберальний підхід стимулює економічну ефективність, але може посилювати нерівність.

Сучасний інтегрований підхід видається найбільш перспективним, оскільки його основу складають комплексність сучасних викликів та потреба в балансі між різними аспектами соціальної безпеки. Він пропонує багатовимірний погляд на проблему, враховуючи як індивідуальні потреби, так і глобальні тенденції.

Таким чином, оптимальний підхід до соціальної безпеки повинен бути гнучким, інклюзивним та адаптивним, здатним реагувати на мінливі соціальні, економічні та технологічні умови, забезпечуючи при цьому базовий рівень захисту для всіх членів суспільства.

1.3 Поняття та ознаки соціальної безпеки

Поняття «соціальна безпека» є багатоаспектним явищем, яке не має однозначного розуміння в науковій літературі. Першочергово це пов’язано з

тим, що досліджуваному поняттю властивий комплексний характер, що сформувався у результаті впливу багатьох чинників.

Одним із чинників є існування різних підходів до розуміння самого поняття «безпека», що має суто філософське походження. З огляду на це його слід розглядати як універсальний і невід'ємний елемент людської життєдіяльності. У філософському контексті слово «безпека» означає стан відсутності загрози для існування і розвитку людського суспільства, а поняття «безпека» в переважній більшості розглядається як соціальний, економічний, політичний, культурний та екологічний феномен.

Наступним чинником, який впливає на складність розуміння поняття «соціальна безпека», є різне трактування терміна «соціальність». Допомагають розв'язати існуючу проблему результати досліджень Н.О. Ткаченка та А. Хом'яка. На думку Н.О. Ткаченка, соціальність включає особисту соціальну відповідальність, яка важлива для майбутніх фахівців фармації [79]. Водночас А. Хом'як вважає, що спілкування є ключовим процесом міжособистісного розуміння у соціальній взаємодії [80]. Отже, соціальність охоплює як індивідуальну відповідальність, так і ефективне спілкування в суспільстві.

Досить вдалим, на наш погляд, є підхід до розуміння феномена «соціальність» О.В. Малишевського, який зазначає, що розтлумачити поняття «соціальність» можна через аналіз соціальних відносин, які визначають стабільність та згуртованість суспільства [81]. Також Г.І. Приходько відзначив, що соціальність включає в себе взаємодію між індивідами та групами, їхні ролі, норми та цінності, які формують соціальну структуру та впливають на суспільну поведінку [82]. Важливо враховувати, що соціальність – це динамічний феномен, який змінюється під впливом соціальних, економічних та політичних умов.

Варто звернту увагу на думк Т.А. Занфірової, яка доречно вказує на те, що філософсько-правове розуміння соціальної безпеки ґрунтується на

визнанні гідності людини та її невід'ємних прав як найвищої цінності. Соціальна безпека в цьому контексті постає як стан, що забезпечує реалізацію фундаментальних прав людини, зокрема права на гідне життя, працю, соціальний захист та розвиток [83, с.203].

Таким чином, всі підходи зводяться до того, що поняття «соціальність» охоплює взаємодію між людьми, їхні ролі та цінності, які формують соціальну структуру та поведінку, змінюючись під впливом різних умов, і включає особисту відповідальність та ефективну комунікацію, що є ключовими для соціальної взаємодії.

Варто враховуючи той факт, що поняття «соціальна безпека» включає дві основні категорії «безпека» і «соціальність», а саме поняття «соціальність» не може існувати само по собі, оскільки воно завжди визначається через взаємодію з іншими елементами суспільства. На наш погляд, у сучасній соціологічній науці феномен «соціальність» також не може існувати окремо, позаяк він завжди визначається через взаємодію з іншими елементами суспільства.

Прихильником даного підходу є і Джордж Герберт Мід, який розробив теорію символічного інтеракціонізму, в якій стверджував, що особистість та суспільство формуються через символічну взаємодію між індивідами [84, с. 120]. Він підкреслював, що соціальна реальність є результатом постійних комунікаційних процесів.

Водночас Еміль Дюркгейм стверджував, що соціальні факти є продуктом колективної свідомості та виникають в процесі взаємодії між індивідами [85, с. 45]. Крім того, він зазначав, що суспільство більше за суму його частин і що соціальні явища мають свої власні характеристики, які не можуть бути зведені до індивідуальних дій.

Макс Вебер запровадив поняття соціальної дії, яке визначав як дію, орієнтовану на поведінку інших та наділену суб’єктивним сенсом [86, с. 88]. Він вважав, що соціальна дія завжди відбувається у контексті взаємодії з

іншими індивідами, завдяки чому вона формує соціальну структуру та інститути.

Таким чином, багато дослідників сходяться на думці, що феномен «соціальний» є продуктом соціальної взаємодії між індивідами, групами та соціальними інститутами. Без цієї взаємодії соціальні явища не можуть виникнути або бути зрозумілими в повній мірі і така взаємодія завжди буде супроводжуватися відповідним процесом у вигляді певних відносини. Під соціальним процесом слід розуміти динамічні взаємодії між індивідами, групами та інституціями в суспільстві, які формують соціальну реальність шляхом встановлення відповідних відносин.

У даному випадку потрібно встановити, що являє собою така взаємодія. У своєму дослідженні Блау Пітер Майкл підкреслював, що соціальна взаємодія базується на принципах соціального обміну, де індивіди взаємодіють з метою отримання взаємних вигод або винагород [87, с. 34]. Він вважав, що такі обміни формують основи соціальної структури та влади в суспільстві.

Саме концепція соціального обміну Блау Пітера Майкла дозволяє нам перейти до більш детального аналізу поняття «відносини» як ключового елемента соціальної взаємодії. Якщо взаємодія – це динамічний процес контактів між соціальними суб’єктами, то відносини – стійкі форми цих контактів, що характеризуються певною тривалістю, нормативністю та структурованістю. Відносини виникають на основі повторюваних взаємодій та обмінів, набуваючи інституціоналізованого характеру, що дозволяє їм виступати фундаментом соціальної організації. Детальне дослідження природи соціальних відносин є необхідним для розуміння механізмів забезпечення соціальної безпеки, оскільки саме через систему відносин реалізовуються як безпекові виклики, так і захисні механізми суспільства.

І.В. Кравченко пропонує таку дефініцію поняття «відносини»: «Це стійкі та регулярні зв’язки між соціальними суб’єктами, що виникають у

процесі їхньої діяльності та спілкування» [88, с. 45]. Він підкреслює, що відносини виступають основою соціальної структури та визначають характер соціальних процесів.

Такої ж думки дотримується і Парсонс Толкотт, який зазначав, що відносини формуються через взаємодію індивідів відповідно до встановлених норм та цінностей, що забезпечує функціонування соціальної системи [89, с. 88].

Прихильником даної теорії є і П.О. Сорокін, який у своїй роботі трактував відносини як «динамічні зв'язки, що об'єднують індивідів у соціальні групи та інститути, сприяючи стабільності та змінам у суспільстві» [90, с. 120].

Отже, на основі наведених наукових позицій ми дійшли висновку, що соціальні відносини являють собою багатовимірну систему взаємодій між індивідами, яка визначає характер функціонування суспільства через соціальні взаємодії.

Таким чином, соціальна безпека повинна розглядатися як складний феномен, що виникає в результаті соціальних взаємодій у системі соціальних відносин між індивідами, групами та соціальними інститутами, де кожен індивід може реалізувати свої права та можливості в контексті встановлених соціальних норм і цінностей.

Соціальна безпека завжди буде продуктом колективних дій та свідомості, спрямованих на створення умов для безпечного і стабільного розвитку суспільства.

Важливість самого феномена соціальної безпеки визначено на міжнародному рівні. Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права визнають право на соціальну безпеку як фундаментальне право людини [91, с. 19]. Крім того, Конвенція Міжнародної організації праці № 102 та Рекомендація № 202 містять вказівки щодо розвитку й впровадження соціальних систем [92, с. 33].

Наукове осмислення феномена соціальної безпеки ускладнюється комплексністю цього явища, різними підходами до його визначення та багатофакторністю чинників впливу. Це вимагає подальших міждисциплінарних досліджень для вироблення цілісного розуміння сутності та складових соціальної безпеки.

У світлі глобальних викликів та змін у суспільстві, таких як демографічні та економічні зрушення, кліматичні зміни, та політичні конфлікти, поняття соціальної безпеки стає критичним для забезпечення стабільності та благополуччя націй. Розуміння та вивчення цього поняття допомагає розвивати ефективні стратегії соціального захисту, вдосконалювати правові механізми та політику, спрямовану на забезпечення безпеки та гідності кожного індивіда і суспільства в цілому.

Науковий підхід до розгляду соціальної безпеки дозволяє поєднувати інтелектуальні ресурси та ідеї з різних галузей, забезпечуючи більш повне розуміння і вирішення сучасних проблем, пов’язаних із соціальною безпекою. Такий міждисциплінарний підхід допомагає аналізувати складні взаємозв’язки та розвивати наукові і практичні рішення, спрямовані на підвищення рівня соціальної безпеки на всіх її рівнях.

На думку А. Гемерійк, соціальна безпека – це важлива складова сучасних суспільств, яка забезпечує добробут та захист осіб і громад. Досліджуване поняття охоплює багатовимірне розуміння того, як уряди, інституції та соціальні структури можуть гарантувати права, потреби та захист уразливих категорій громадян [93, с. 34]. Протягом часу тлумачення поняття «соціальна безпека» змінювалося, відображаючи трансформації соціальних, економічних та політичних реалій.

Таким чином, соціальна безпека включає багатовимірний підхід до захисту життєвих інтересів громадян, акцентуючи увагу на економічних, соціальних і політичних аспектах.

У контексті нашого дослідження С.Д. Линдюк пропонує детальний аналіз підходів до визначення соціальної безпеки та класифікації її основних аспектів. Автор виокремлює кілька напрямів, у рамках яких можна розглядати соціальну безпеку. Перший напрямок умовно можна назвати вертикальним, позаяк у його межах здійснюється аналіз соціальної безпеки на рівні окремих елементів ієрархічної структури держави, другий – горизонтальним, оскільки він зосереджений на трудовому потенціалі, ринку праці, соціальній сфері та міграційній безпеці. Третій напрямок пов'язаний із зовнішньоекономічними факторами, що впливають на соціальні суб'єкти на макро- та мікрорівні. Останній напрямок – моністичний – стосується вирішення проблем, пов'язаних із корупцією та тіньовою економікою [55, с. 95]. С. Д. Линдюк також наголошує на тому, що багато науковців розглядають соціальну безпеку як стан захищеності соціальних інтересів суспільства і окремих індивідів від загроз, акцентуючи увагу на необхідності забезпечення стабільного розвитку соціальних систем [55, с. 96]. Водночас вчений зазначає, що соціальна безпека включає в себе як індивідуальні, так і колективні інтереси, а також вплив зовнішніх та внутрішніх загроз на ці інтереси.

І.Ф. Гнибіденко [94, с. 17] визначає соціальну безпеку як стан захищеності соціальних інтересів. В.А. Гошовська [95, с. 97] трактує її як стан захищеності соціальних інтересів від загроз. О.П. Коваль [96, с. 63] розглядає соціальну безпеку як стан, при якому відсутні загрози здоров'ю та життю людини. І.Ф. Корж [97], а також як збалансований стан функціонування соціальної системи. Е.М. Лібанова, О.М. Палій [98] під соціальною безпекою розуміють захищеність від загроз соціальним інтересам. О.Г. Сидорчук [[99], с. 51] тлумачить її як захищеність від невоєнних загроз. О.Ф. Новікова [100] визначає соціальну безпеку як стан захищеності соціальних інтересів, що забезпечується через заходи соціального захисту. О.О. Давидюк [101] розглядає її як стан, за якого забезпечується номінальний рівень соціальних

умов та благ. О.В. Скрипнюк, В.П. Тихий [102] визначають соціальну безпеку як стан підтримання гідного рівня життя громадян. Б.М. Данилишин, В.І. Куценко [103] трактують її як стан стабільного розвитку суспільства, при якому поліпшується якість життя. П.І. Шевчук [104] розглядає соціальну безпеку як стан, при якому наявні можливості для реалізації соціальних інтересів. О.Г. Білорус [105] визначає її як рівень захищеності соціальних інтересів населення. І.І. Білоус [106] трактує соціальну безпеку як стан захищеності соціальних інтересів від загроз і наголошує на необхідності соціальної стабільності як ключового чинника в системі національної безпеки. Л.В. Кравченко у своєму дослідженні зазначає, що соціальна безпека – це стан гарантованої правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз [107, с. 15].

С.Д. Линдюк робить висновок, що концепт соціальної безпеки в сучасних умовах стає дедалі більше взаємозалежним із глобальними процесами, а його дослідження потребує міждисциплінарного підходу для ефективного застосування в науковій і практичній діяльності [55, с. 98].

А.В. Білюга вважає, що поняття «соціальна безпека» включає в себе захист соціальних прав і благополуччя громадян від різноманітних загроз. Зазначене охоплює забезпечення соціальних гарантій, таких як пенсії, медичне страхування і допомога по безробіттю [108]. У контексті державної фінансової безпеки соціальна безпека також пов’язана з рівнем безробіття, що впливає на економічну стабільність держави [109]. В умовах глобалізації та технологічного розвитку соціальна безпека потребує комплексного підходу, який враховує економічні, політичні і соціальні аспекти. Соціальна безпека є багатовимірним поняттям. Воно містить соціальні гарантії та економічну стабільність, а тому потребує комплексного підходу[110, с.268].

Є.Б. Ніколаєв розглядає соціальну безпеку через призму кількох важливих аспектів. Він вважає, що соціальна безпека являє собою динамічну

концепцію, яка привносить нові акценти в інтерпретацію суспільних процесів, підкреслюючи складність чіткого визначення її змісту та предмета. Автор критикує надмірну економізацію підходів до соціальної безпеки, наголошуючи на необхідності міждисциплінарного аналізу. Є.Б. Ніколаєв вказує на проблематичність співвідношення інтересів індивіда та держави в концепції соціальної безпеки, порівнюючи вітчизняний підхід із західною концепцією «людської безпеки» (human security). Автор зазначає, що концепція соціальної безпеки обґрунтовує важливість захисту інтересів індивіда, але лише в межах, що не суперечать інтересам держави і влади. Він також відзначає, що ця концепція відображає певні авторитарні риси політичних відносин і може еволюціонувати в різних напрямках. Загалом стаття зазначеного науковця містить критичний аналіз існуючих підходів до розуміння соціальної безпеки і вказує на необхідність подальшого розвитку цієї концепції з урахуванням різних аспектів суспільного життя [111, с. 65].

О.П. Коваль розглядає соціальну безпеку як відсутність загроз національній безпеці з боку власних громадян. До таких загроз автор відносить явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [112, с. 27].

І.С. Сахарук трактує соціальну безпеку як соціальну захищеність людини і суспільства, створення умов для ефективної реалізації соціальних прав з метою покращення якості життя, забезпечення його гідного рівня [113, с. 28].

Н.Д. Гетьманцева визначає соціальну безпеку як природну потребу людини, необхідну для задоволення мети її життєдіяльності, яка формується на основі відносин між людиною, суспільством і державою та характеризується довірою, партнерством, справедливістю і моральністю, відсутністю у сторін агресивних і зловмисних намірів [114, с. 14].

С.В. Вишновецька, трактуючи досліджуване поняття через призму соціальної безпеки працівника, під соціальною безпекою розуміє «стан

захищеності особи від можливих ризиків, пов’язаних з порушенням її життєво важливих інтересів у сфері соціальних прав і свобод (прав на життя, на працю і її гідну оплату, на професійну освіту, лікування, відпочинок, гарантований соціальний захист з боку роботодавця)» [115, с. 245].

Водночас О.Є. Костюченко наголошує на тому, що «соціальна безпека − це нормативно забезпечений стан, у якому суб’єкти права, реалізовуючи свою свободу, здатні забезпечити своє життя (існування) та захистити свої права й інтереси у поточному і майбутньому періодах з метою стійкого розвитку» [115, с. 266].

Таким чином, більшість науковців розглядають соціальну безпеку як стан захищеності через призму соціальних інтересів, відсутності загроз життю, забезпечення соціальних умов та гідного рівня життя, стабільності розвитку суспільства і можливості реалізації соціальних інтересів.

Отже, на підставі проведеного аналізу можемо трактувати соціальну безпеку як нормативно забезпечений стан захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи, суспільства і держави,

При цьому ключовими ознаками соціальної безпеки, є: 1) комплексність – охоплення різних соціальних аспектів життєдіяльності суспільства; 2) динамічність – постійна адаптація до змін у соціальному середовищі; 3) захищеність – спрямованість на захист соціальних інтересів від загроз; 4) превентивність – орієнтація на попередження виникнення соціальних ризиків; 5) збалансованість – пошук оптимального балансу між інтересами особи, суспільства та держави; 6) стабільність – спрямованість на забезпечення стабільного функціонування соціальної системи; 7) гуманістична спрямованість – орієнтація на гідність людини та реалізацію її соціальних прав.

Нам також доцільно, крім наведених доктринальних підходів, розглянути альтернативний підхід, згідно з яким соціальна безпека являє собою не стан захищеності, а динамічний процес. Цей підхід має свої

теоретичні та практичні переваги, особливо в умовах сучасного швидкозмінного суспільства. Передумовою такого підходу може, зокрема, служити думка Є.Б. Ніколаєва, який розглядає соціальну безпеку як «динамічну концепцію, що привносить нові акценти в інтерпретацію суспільних процесів». С.Д. Линдюк також підкреслює, що «концепт соціальної безпеки в сучасних умовах стає дедалі більше взаємозалежним із глобальними процесами». Аналіз соціальних взаємодій, здійснений Блау Пітером Майклом, Джорджем Гербертом Мідом, Емілем Дюркгеймом та іншими вченими, підтверджує динамічний, процесуальний характер соціальних явищ.

В свою чергу В.В Волинець, Т.А, Занфірова, М.І. Іншин вказують на те, що соціальна безпека є невід'ємною складовою загальної системи національної безпеки, що забезпечує захист життєво важливих соціальних інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Вона передбачає стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від впливу на них загроз національній безпеці [116, с. 87].

Таким чином, соціальна безпека як процес може бути визначена як: 1) безперервна, цілеспрямована діяльність суб’єктів соціальної системи (індивідів, соціальних груп, інституцій та держави), спрямована на формування й удосконалення механізмів ідентифікації, попередження та нейтралізації загроз соціальним інтересам; 2) забезпечення динамічної рівноваги соціальних відносин в умовах постійних соціальних трансформацій; 3) створення, підтримка та розвиток систем соціального захисту, які адаптуються до нових соціальних викликів; 4) реалізація та захист соціальних прав і свобод у постійно змінюваному соціальному, економічному та політичному середовищі; 5) формування соціальної стійкості та резильєнтності суспільства перед новими категоріями ризиків.

Виходячи із вищенаведеного, можна виділити такі ключові характеристики соціальної безпеки як процесу: 1) безперервність

(постійність), яка означає, що соціальна безпека є безперервним процесом, що не має кінцевого стану досягнення; 2) адаптивність, що передбачає постійне пристосування до змінюваних економічних, політичних, екологічних умов; 3) інтерактивність, яка вказує на формування соціальної безпеки через безперервну взаємодію соціальних суб'єктів різних рівнів; 4) системність, що підкреслює включення взаємопов'язаних процесів на рівнях соціальної системи; 5) превентивність, яка означає орієнтацію не лише на реагування на загрози, але й на випереджувальне створення безпечного соціального середовища; 6) повторюваність, що передбачає постійне вдосконалення через циклічне повторення процесів аналізу, планування, дії та оцінки; 7) ресурсозалежність, яка вказує на потребу в постійному залученні та оновленні ресурсів для забезпечення ефективності.

Особливості підходу до розуміння соціальної безпеки як процесу полягають у відповідності та адаптації сучасним викликам, методологічній гнучкості, практичній орієнтованості, акценті на суб'єктності. Такий підхід краще відображає реалії постійно змінюваного середовища відповідно до наявних чи нових категорій ризиків, що дозволяє інтегрувати різні теоретичні підходи та міждисциплінарні методології. Також особливістю є те, що даний підхід фокусується на конкретних діях та механізмах забезпечення безпеки, а не на ідеальному кінцевому стані, підкреслює активну роль усіх соціальних суб'єктів у формуванні безпеки та дозволяє більш ефективно оцінювати динаміку змін й ефективність заходів із забезпечення соціальної безпеки.

Розуміння соціальної безпеки як процесу, а не як стану, відкриває нові теоретичні та практичні перспективи. Такий підхід дозволяє відійти від статичного розуміння безпеки та сконцентруватися на динамічних аспектах соціальних взаємодій, що особливо важливо в контексті глобалізації, технологічних революцій та нових соціальних викликів.

Процесуальний підхід до соціальної безпеки підкреслює важливість безперервної взаємодії між різними соціальними суб'єктами: індивідами,

соціальними групами, інституціями та державою. Ця взаємодія є ключовим механізмом, через який формується, підтримується та трансформується соціальна безпека. У наведеному контексті соціальна безпека постає не як досягнутий результат, а як постійний процес соціальної взаємодії, спрямований на мінімізацію ризиків та загроз соціальним інтересам.

Важливим аспектом процесуального розуміння соціальної безпеки є її темпоральний вимір. Соціальна безпека не існує лише «тут і зараз», вона має минуле, теперішнє та майбутнє, формується через історичний досвід, реалізовується в поточних соціальних практиках та проєктується на майбутнє через стратегічне планування і передбачення можливих ризиків. Це дозволяє розглядати соціальну безпеку як процес, що розгортається в часі, має свою динаміку, тенденції та траєкторії розвитку.

Таким чином, соціальна безпека як процес передбачає безперервну діяльність з формування, підтримки та розвитку соціальних механізмів, які забезпечують захист від ризиків та загроз, сприяють стабільності соціальних відносин та створюють умови для реалізації соціальних прав і свобод.

З огляду на вищевикладене доцільно здійснити поєднання доктринальних підходів з розумінням соціальної безпеки як стану і як процесу, що дозволить сформувати інтегративний підхід, який більш повно відображає багатовимірність цього правового та соціального феномена. Таким чином, дане поєднання не лише усуває недоліки кожного з окремих підходів, але й створює нове теоретичне підґрунтя для комплексного розуміння соціальної безпеки в сучасних умовах.

На підставі поєднання цих двох підходів можна сформулювати наступну дефініцію поняття соціальної безпеки: «Соціальна безпека – це складне правове явище, яке охоплює динамічний процес, що характеризується безперервною взаємодією соціальних суб’єктів, спрямованою на виявлення, попередження та нейтралізацію загроз соціальним інтересам, результатом якої є стан захищеності життєво

важливих соціальних прав і свобод особи, суспільства і держави, що забезпечує можливість їх стабільного розвитку та гідний рівень життя.

У наведеному підході виокремлено два ключові аспекти: процесуальний (динамічний) та результативний (статичний). Процесуальний аспект відображає безперервну діяльність, спрямовану на забезпечення соціальної безпеки, а результативний – стан захищеності, що досягається завдяки цій діяльності.

Аналіз інтегративного підходу дозволяє виділити такі ознаки соціальної безпеки, що відображають її дуальну природу:

1) єдність стану та процесу. Соціальна безпека одночасно є і станом суспільства в конкретний момент часу, і процесом, що розгортається в часовому континуумі. Ця єдність проявляється в тому, що кожен досягнутий стан соціальної безпеки стає відправною точкою для нового етапу процесу її забезпечення;

2) циклічність. Процес забезпечення соціальної безпеки призводить до формування певного стану захищеності, який, у свою чергу, створює умови для подальшого розвитку процесу. Ця циклічність відображає постійну еволюцію соціальної безпеки, її здатність адаптуватися до нових викликів та загроз;

3) взаємообумовленість статичних та динамічних характеристик. Якісні характеристики стану соціальної безпеки (рівень захищеності, стабільності, гідності життя) визначаються ефективністю процесів її забезпечення. Водночас характеристики процесу (адаптивність, проактивність, ресурсозабезпеченість) залежать від досягнутого стану соціальної безпеки;

4) багаторівневість проявів. Соціальна безпека як стан і як процес проявляється на різних рівнях соціальної системи – від індивідуального до глобального. На кожному рівні співвідношення статичних та динамічних аспектів може мати свою специфіку, що відображає особливості соціальних

взаємодій на відповідному рівні.

5) нормативна закріпленість. Соціальна безпека як стан знаходить відображення в нормативно-правових актах, що фіксують певні стандарти та гарантії. Водночас як процес вона реалізовується через соціальні практики, що можуть як відповідати нормативним моделям, так і трансформувати їх.

Інтегративний підхід до розуміння соціальної безпеки має низку переваг порівняно з односторонніми підходами. По-перше, він дозволяє більш повно відобразити складну природу соціальної безпеки, поєднуючи статичні та динамічні аспекти її прояву. По-друге, він забезпечує методологічну основу для комплексного дослідження феномена соціальної безпеки з урахуванням її різноманітних вимірів. По-третє, він формує теоретичне підґрунтя для розробки ефективних механізмів забезпечення соціальної безпеки, що враховують як необхідність досягнення певного стану захищеності, так і підтримання безперервності процесу його забезпечення. По-четверте, він відображає реальну діалектику соціальних процесів, у яких стан і процес нерозривно пов’язані та взаємообумовлені.

Водночас сама соціальна безпека має суспільно вагоме значення. Так, Р.М. Тітмусс наголошує на різних аспектах соціальної допомоги та політики, включаючи питання пенсійних систем, ролі держави у забезпеченні соціального благополуччя громадян, вплив промисловості та сім’ї на соціальну політику, а також детально розглядає Національну службу здоров’я в Англії. Тітмусс акцентує увагу на важливості глибокого та всебічного підходу до соціальної системи, оскільки це має ключове значення для справедливого та ефективного соціального управління. Він виходить з того, що соціальна політика є фундаментальним правом і повинна бути забезпечена державою. Автор підтримує широкі соціальні програми, що гарантують високий рівень захисту всім членам суспільства. При цьому він наголошує, що суспільство вже давно досягло того етапу в розвитку соціальних послуг, коли потрібно подумати не лише про створення нових

послуг, але й про реформування вже існуючих. Соціальні послуги, як й інші інституції, повинні змінюватися в чутливому зв’язку з мінливими потребами суспільства

Одним із наслідків цього є те, що більше уваги може приділятися зміні людської поведінки у порівнянні зі зміною навколишнього середовища. Цей аспект мінливої структури влади в управлінні заслуговує на ретельне і методичне дослідження [117, с. 23, 40].

Загалом Тітмусс підкреслює необхідність комплексного та відповідального підходу до соціальної політики, який враховує як індивідуальні, так і суспільні аспекти, сприяючи справедливому та ефективному управлінню.

Водночас С.Д. Линдюк у своїй праці «Концептуальні засади забезпечення соціальної безпеки в умовах воєнного стану» зосереджує увагу на вивченні та аналізі способів забезпечення соціальної безпеки під час військових конфліктів. Він висвітлює методи, стратегії та політики, які можуть бути використані для забезпечення стабільності та захисту населення під час воєнного стану [118].

Також у своїй роботі автор наголошує на тому, що дослідження соціальної безпеки визначають основні загрози, виклики і впливи, зокрема й ті, які стосуються різних сфер життєдіяльності суспільства. Об’єктом вивчення соціальної стабільності є: рівень захисту суб’єктів соціальної стабільності; здатність громадських установ протидіяти та усувати загрози; відсутність ризиків, викликів, небезпек; комплекс заходів (умов) захисту; запобігання ризикам; соціальна ідея незмінного та витривалого суспільства; оцінка стану системи та її ключових компонентів; оперативне вирішення конфліктів, які виникають [118, с. 208-209]. Науковець акцентує увагу на тому, що концепція соціальної безпеки включає в себе вивчення термінології, складових і сфер застосування соціальної безпеки, розглядає її рівні, роль у системі національної безпеки, а також визначає основні об’єкти і суб’єкти,

що впливають на забезпечення соціальної безпеки. Важливим аспектом є врахування зовнішніх і внутрішніх факторів, які можуть становити загрозу соціальній стабільності, і розробка стратегій для їх нейтралізації. Центральним елементом виступає забезпечення фізичної безпеки, цілісності держави та житла особи, а також забезпечення задоволення життєво важливих потреб. Окремо зазначено, що реалізація концепції соціальної безпеки залежить не тільки від державної політики, але й від відповідального ставлення самих громадян. Стратегія державного управління в цій сфері має бути спрямована на попередження і нейтралізацію соціальних загроз та забезпечення ефективності системи соціальної безпеки [118, с. 216-217].

У своєму дослідженні С.Д. Линдюк глибоко аналізує механізми забезпечення соціальної безпеки, акцентуючи увагу на необхідності забезпечення стабільності та захисту населення. Він особливо наголошує на необхідності вивчення різних аспектів соціальної безпеки, включаючи її термінологію, складові, рівні, та роль у системі національної безпеки, а також визначення основних об’єктів і суб’єктів, що впливають на її забезпечення.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що соціальна безпека є комплексним та багатоаспектним поняттям, яке охоплює широкий спектр питань, пов’язаних із забезпеченням стабільності та захисту населення. Ключовою характеристикою соціальної безпеки є комплексність підходу, що вимагає всебічного розгляду різних аспектів соціальної політики та управління, адаптивність соціальних послуг та інституцій відповідно до мінливих потреб суспільства, відповідальність у балансуванні між зміною людської поведінки та навколишнього середовища, стратегічність у розробці ефективних методів нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз.

До її важливих характеристик також належать: багаторівневість розгляду соціальної безпеки – від індивідуального до національного рівня; інтегрованість у систему національної безпеки; акцент на превентивності та

нейтралізації соціальних загроз, а також важливість участі та відповідального ставлення самих громадян.

Соціальна безпека вимагає гнучкості в адаптації до різних умов, включаючи воєнний стан, та системного підходу, що розглядає її як цілісну систему з різними компонентами та взаємозв'язками між ними. Таким чином, забезпечення соціальної безпеки потребує комплексного, гнучкого та відповідального підходу, який враховує як індивідуальні, так і суспільні аспекти та спрямований на створення стабільного, захищеного і справедливого соціального середовища.

Аналізуючи підходи різних науковців, можемо стверджувати, що соціальна безпека являє собою динамічний стан захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, який забезпечує стабільний розвиток соціальної системи, підтримання гідного рівня та якості життя громадян, а також реалізацію їх соціальних прав та інтересів в межах, що не суперечать інтересам держави.

Таким чином ми доходимо висновку, що соціальна безпека спрямована на:

Збалансування соціальних відносин – передбачає пошук балансу між інтересами особи, суспільства та держави, тобто гармонізацію інтересів окремих осіб, суспільства та держави для досягнення стійкого розвитку і стабільності. Збалансованість може бути досягнута шляхом:

1) інтеграції багатопрофільних підходів – використання міждисциплінарних методів, що дозволяють враховувати різноманітні аспекти безпеки, такі як фізична, економічна та соціальна безпека;

2) взаємодії різних рівнів та систем – координація зусиль на різних рівнях – від місцевого до міжнародного, що включає участь як урядових, так і неурядових організацій;

3) розвитку соціального захисту, забезпечення і добробуту – реалізація ефективних соціальних політик, спрямованих на підтримку

вразливих верств населення, забезпечення доступу до основних послуг та створення умов для соціальної стабільності;

4) адаптації до сучасних викликів – оперативне реагування на нові загрози, такі як кіберзлочинність, соціальна нерівність, вплив збройних конфліктів, шляхом перегляду та оновлення традиційних рамок безпеки.

Ці підходи забезпечують комплексний підхід до соціальної безпеки, що враховує інтереси різних груп та сприяє загальному благополуччю суспільства.

Адаптація до сучасних викликів, таких як зростання соціальної нерівності, міграційні процеси та збройні конфлікти, вимагає перегляду традиційних підходів до соціальної безпеки. Саме здатність соціальної системи оперативно реагувати на нові загрози визначає її стійкість та потенціал для підтримання стабільних соціальних відносин у довгостроковій перспективі.

Водночас стабільність соціальних відносин виступає не лише результатом, але й необхідною умовою забезпечення соціальної безпеки. Вона передбачає підтримання стійкого функціонування та розвитку соціальної системи, забезпечуючи її здатність ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики. Стабільність як ключовий аспект соціальної безпеки охоплює множину взаємопов’язаних вимірів – від економічного та політичного до соціокультурного та екологічного.

Стабільність соціальних відносин – забезпечення стабільного функціонування та розвитку соціальної системи. Стабільність є важливою складовою соціальної безпеки, позаяк вона має на меті забезпечення стабільного функціонування та розвитку соціальної системи. Стабільність може бути розглянута як один із ключових аспектів соціальної безпеки, що забезпечує стійкість суспільства перед різними загрозами і викликами. Вона включає в себе:

1) економічну стабільність – підтримка економічного зростання, боротьба з безробіттям, забезпечення фінансової стійкості;

2) соціальну стабільність – захист прав і свобод громадян, забезпечення рівного доступу до послуг та ресурсів, зменшення соціальної нерівності;

3) політичну стабільність – забезпечення ефективного управління, підтримка демократичних інститутів, боротьба з корупцією;

4) екологічну стабільність – захист навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів, боротьба зі змінами клімату;

5) інформаційну стабільність – забезпечення безпеки інформаційних систем, боротьба з кіберзагрозами, захист приватності даних.

Стабільність є ключовим фактором у забезпеченні соціальної безпеки, оскільки вона дозволяє суспільству ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики, зберігаючи при цьому свої основні функції та забезпечуючи добробут громадян.

Гуманістична спрямованість – орієнтована на забезпечення гідного рівня життя та реалізацію соціальних прав громадян. Гуманістична спрямованість соціальної безпеки дійсно є важливим аспектом, який орієнтується на забезпечення гідного рівня життя та реалізацію соціальних прав громадян.

Сучасні теоретичні підходи до соціальної безпеки враховують не лише традиційні аспекти безпеки, але й гуманістичні принципів. Це включає забезпечення рівних можливостей, доступу до основних соціальних послуг, таких як охорона здоров’я, освіта, житло та соціальний захист, а також підтримку вразливих верств населення.

На основі аналізу та систематизації наукових підходів до визначення сутності соціальної безпеки встановлено її дуалістичну природу, що проявляється в єдності статичного та динамічного аспектів. Обґрунтовано, що соціальна безпека одночасно є і станом захищеності життєво важливих

соціальних інтересів особи, суспільства і держави, і безперервним правовим процесом виявлення, попередження та нейтралізації загроз цим інтересам. Аргументовано, що така дуалістична концепція забезпечує більш повне розуміння цього складного правового феномена, особливо в умовах сучасних суспільних трансформацій та глобальних викликів.

Дослідження дозволило виділити ключові ознаки соціальної безпеки: комплексність, що проявляється в охопленні різних соціальних аспектів життєдіяльності суспільства; динамічність як здатність адаптуватися до змін у соціальному середовищі; захищеність, що передбачає спрямованість на захист соціальних інтересів від загроз; превентивність, яка орієнтована на попередження соціальних ризиків; збалансованість, що вимагає пошуку оптимального співвідношення між інтересами особи, суспільства та держави; стабільність, спрямована на забезпечення стійкого функціонування соціальної системи; та гуманістична спрямованість, орієнтована на забезпечення гідності людини та реалізацію її соціальних прав.

Запропоновано авторське визначення поняття соціальної безпеки як складного правового явища, що охоплює динамічний процес безперервної взаємодії соціальних суб'єктів, спрямованої на виявлення, попередження та нейтралізацію загроз соціальним інтересам, результатом якої є стан захищеності життєво важливих соціальних прав і свобод особи, суспільства і держави, що забезпечує можливість їх стабільного розвитку та гідний рівень життя. Такий підхід створює теоретичне підґрунтя для розробки ефективних правових механізмів забезпечення соціальної безпеки, що враховують як необхідність досягнення певного стану захищеності, так і забезпечення безперервності процесу його підтримання.

Висновки до розділу 1

1. Історична еволюція концепцій безпеки демонструє фундаментальне зрушення від державоцентричного трактування до багатовимірного підходу,

орієнтованого на людину. Трансформація поняття «безпека» відбувалася від простого фізичного захисту в античності через релігійно-ієрархічне тлумачення в Середньовіччі до комплексного феномена в сучасну епоху, що відображає зміни в суспільних відносинах та глобальних процесах.

Класичні теорії безпеки (реалістична, ліберальна, марксистська) пропонують принципово різні інтерпретації природи безпеки. Реалістична парадигма акцентує увагу на владі та державних інтересах, ліберальна – на міжнародній співпраці та інституціях, марксистська – на класовій боротьбі та соціально-економічних нерівностях. Жодна з цих теорій не може претендувати на абсолютну повноту розкриття всіх аспектів безпеки.

Сучасне розуміння безпеки виходить за межі традиційної бінарної логіки «безпека – небезпека» і розглядається як динамічний процес адаптації до змінних загроз. Військовий, економічний, політичний, соціальний та екологічний виміри безпеки взаємопов’язані та утворюють складну систему взаємозалежностей.

2. Здійснено комплексний аналіз основних теоретико-правових підходів до соціальної безпеки, які сформувалися в науковій думці. Встановлено, що традиційний, консервативний, критичний та ліберальний підходи відображають різноманітність інтерпретацій та методологій, що можуть бути застосовані для аналізу соціальних змін та забезпечення соціальної безпеки.

Обґрунтовано, що соціальна безпека є самостійною та специфічною категорією з унікальними характеристиками, серед яких: антропоцентричність, багатовимірність, динамічність, зосередженість на ідентичності, міждисциплінарність, важлива роль недержавних суб’єктів, зв’язок із соціальною справедливістю та вразливість до глобалізаційних процесів. Наведені характеристики визначають її особливу роль у сучасному світі та відрізняють від національної безпеки.

Визначено, що в умовах глобалізації існуючі теоретичні підходи до

соціальної безпеки демонструють певні обмеження. Традиційний підхід недостатньо гнучкий для реагування на сучасні виклики, консервативний – недооцінює складність соціальних проблем, критичний – потребує практичних рішень, а ліберальний – може посилювати соціальну нерівність.

Доведено, що найбільш перспективним є сучасний інтегрований підхід, який характеризується людиноцентричністю, багатовимірністю, превентивністю, інклюзивністю та партнерством між різними секторами суспільства. Він враховує комплексність сучасних викликів та забезпечує баланс між різними аспектами соціальної безпеки.

Запропоновано шляхи модернізації існуючих підходів через створення багаторівневої системи соціального захисту, оновлення законодавчої бази, розвиток державно-приватного партнерства та впровадження адаптивних інструментів реагування на соціальні ризики.

Результати дослідження формують теоретичну основу для розробки ефективних стратегій забезпечення соціальної безпеки в умовах глобалізації, що враховують як національні особливості, так і міжнародний досвід.

3. Правовий аналіз становлення концепції соціальної безпеки засвідчив її еволюцію від вузького розуміння як елементу системи соціального захисту до широкого трактування як важливої складової національної безпеки держави. Виявлено, що на різних історичних етапах акценти у розумінні соціальної безпеки зміщувалися від забезпечення базових потреб людини до комплексного захисту соціальних прав та інтересів, формування стійких механізмів адаптації до соціальних викликів та створення умов для сталого розвитку суспільства.

Здійснено систематизацію методологічних підходів до дослідження соціальної безпеки, що включають загальнонаукові, спеціально наукові та міждисциплінарні методи. Аргументовано доцільність застосування інтегративного підходу, який поєднує інструментарій різних наукових дисциплін та дозволяє всебічно дослідити правові, соціальні, економічні та

політичні аспекти соціальної безпеки.

Досліджено сутність поняття соціальної безпеки та виявлено її дуалістичну природу, що проявляється в єдності статичного (стан захищеності) та динамічного (процес забезпечення) аспектів. Визначено ключові ознаки соціальної безпеки: комплексність, динамічність, захищеність, превентивність, збалансованість, стабільність та гуманістична спрямованість. Сформульовано авторське визначення соціальної безпеки, яке відображає її складний багатоаспектний характер та включає як процесуальні, так і результативні компоненти.

Встановлено, що соціальна безпека спрямована на збалансування соціальних відносин, адаптацію до сучасних викликів, забезпечення стабільності соціальної системи та реалізацію гуманістичних принципів у соціальній політиці держави. Визначено, що ефективне забезпечення соціальної безпеки вимагає комплексного, міждисциплінарного підходу, який враховує як правові, так і соціальні, економічні та політичні аспекти цього феномена.

РОЗДІЛ 2
СИСТЕМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1 Міжнародно-правове рулювання соціальної безпеки

У сучасних умовах глобалізації та інтеграційних процесів міжнародно-правове регулювання соціальної безпеки набуває особливої актуальності. Зростаюча взаємозалежність держав у соціально-економічній та політичній сферах зумовлює необхідність узгодження зусиль щодо забезпечення соціального захисту населення на міжнародному рівні. Питання соціальної безпеки перестають бути виключно внутрішньою справою окремої держави і стають предметом міжнародних угод, конвенцій та рекомендацій.

Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація праці, Рада Європи та інші, розробляють стандарти та норми, спрямовані на підвищення рівня соціальної захищеності громадян у різних країнах. Ці документи встановлюють мінімальні вимоги до соціального забезпечення, охорони праці, прав людини та інших аспектів, пов'язаних із соціальною безпекою.

Оскільки міжнародно-правове регулювання соціальної безпеки є важливим аспектом забезпечення стабільності та захисту прав людини на глобальному рівні, цей процес включає розробку та імплементацію міжнародних договорів, конвенцій, угод та резолюцій, які спрямовані на створення правових рамок для захисту соціальної безпеки.

У науковій літературі соціальна безпека найчастіше розглядається через призму соціального забезпечення – системи заходів, що покликані захистити людину від основних соціальних ризиків (хвороби, безробіття, старості тощо) та забезпечити гідний рівень життя. Соціальні права людини – це сукупність прав, що гарантують кожному соціальний захист і певний рівень добробуту, включаючи право на працю, освіту, охорону здоров'я,

соціальне забезпечення тощо. Ці права визнані невід'ємною частиною міжнародно-правових стандартів прав людини. Зокрема право кожної людини на соціальне забезпечення було вперше закріплене на універсальному рівні в Загальній декларації прав людини 1948 року (ст. 22) [119]. Згодом у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року прямо передбачено, що держави визнають право кожного на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст. 9) [120]. Як зазначає В.М. Андріїв, положення Декларації 1948 р. були розвинені в інших міжнародних актах та в законодавстві держав, заклавши основу каталогу соціальних прав [121, с. 7-10].

К.С. Фомічов підкреслює, що реалізація соціальних прав потребує активної ролі держави та відповідних ресурсів, а тому міжнародні стандарти відіграють важливу роль орієнтира для національної соціальної політики [122, с. 109-114]. Встановлені на міжнародному рівні соціальні стандарти мають загальний характер, але їх універсальність не розглядається як недолік – навпаки, вона означає всеосяжність підходів, що вимагає конкретизації цих стандартів у внутрішньому праві держави [122, с. 85-90]. Іншими словами, міжнародні норми визначають базис мінімальних соціальних гарантій, нижче якого держава не може опускатися, забезпечуючи права людини на належний рівень життя.

Важливою концепцією, що пов'язує соціальну безпеку з правами людини, є ідея «соціальної держави». Відповідно до конституцій багатьох країн, зокрема й України, держава визнається соціальною, тобто такою, що бере на себе обов'язок піклуватися про добробут громадян і гарантувати їм соціальний захист. Такі дослідники, як М.І. Бондар, О.В. Цятковська, А.М. Цятковська, наголошували, що в Конституціях ФРН та Бразилії право на соціальне забезпечення прямо гарантується як основоположне [123, с. 429-435]. Ефективна реалізація соціальних прав є одним із критеріїв демократичної правової держави, позаяк забезпечення мінімальних

соціальних стандартів сприяє реальній рівності, людській гідності та стабільності суспільства. Як наголошує М.І. Бондар, система соціального забезпечення хоча і формується кожною державою самостійно з урахуванням національних обставин, проте її базові засади мають відповідати міжнародним стандартам, що гарантують кожній людині право на гідне життя у випадку настання соціальних ризиків [123, с. 150-157].

Отже, соціальна безпека тісно пов'язана з комплексом соціальних прав. Право на соціальне забезпечення є центральним елементом цього комплексу і водночас механізмом реалізації інших соціальних прав (прав на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, освіту тощо). Забезпечуючи виконання соціальних зобов'язань перед громадянами, держава через систему соціального захисту фактично виконує свої міжнародно-правові обов'язки у сфері прав людини. Універсальність підходів, закріплена в міжнародних документах, означає, що кожна людина незалежно від країни проживання, повинна мати базові соціальні гарантії. Такий підхід формує глобальний соціальний стандарт, до досягнення якого мають прагнути всі держави.

Водночас П.М. Рабінович та О.Л. Венецька визначають міжнародні стандарти прав людини як принципи та норми, закріплені в міжнародних актах і документах, які текстуально уніфіковані та функціонально універсальні. Вони за допомогою абстрактних, переважно оціночних понять, визначають мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, що залежать від досягнутого рівня соціального розвитку та його динаміки. Ці стандарти встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони та захисту і передбачають санкції політико-юридичного чи політичного характеру за їх порушення [124, с. 28].

Таким чином, забезпечення соціальної безпеки на міжнародному рівні значною мірою залежить від діяльності міжнародних організацій. Вони відіграють ключову роль у координації зусиль різних держав та недержавних

суб’єктів, спрямованих на вирішення глобальних викликів. Міжнародні організації, такі як Організація Об’єднаних Націй (ООН), Всесвітня організація охорони здоров’я (ВООЗ), Міжнародна організація праці (МОП) та інші, розробляють і впроваджують політики та програми, спрямовані на покращення соціальної безпеки у всьому світі.

Їх діяльність охоплює широкий спектр питань, включаючи захист прав людини, боротьбу з бідністю, забезпечення доступу до охорони здоров’я та освіти, реагування на гуманітарні кризи, а також вирішення екологічних проблем і загроз, пов’язаних з кібербезпекою. Значна роль належить і регіональним організаціям, таким як Європейський Союз (ЄС) та Організація американських держав (ОАД), які сприяють регіональній співпраці та розвитку механізмів забезпечення соціальної безпеки.

Таким чином, міжнародні організації є важливими інституційними механізмами, що сприяють координації зусиль на глобальному рівні та допомагають країнам адаптуватися до сучасних викликів у сфері соціальної безпеки.

Міжнародні організації:

Найголовнішим міжнародним органом, який відіграє ключову роль у розробці міжнародних стандартів у сфері соціальної безпеки, є Організація Об’єднаних Націй (ООН).

Сучасні підходи ООН включають міждисциплінарні стратегії та співпрацю з державними і недержавними суб’єктами для подолання нових загроз, таких як глобалізація та технологічні зміни [7]. Важливість ООН у системі соціальної безпеки неможливо переоцінити, оскільки її діяльність сприяє стабільному розвитку та захисту уразливих груп населення. Таким чином, ООН активно сприяє соціальній безпеці, впроваджуючи комплексні та адаптивні стратегії для подолання сучасних викликів.

Підтвердженням зазначеного є Статут ООН, який містить кілька положень, що стосуються соціальної безпеки та підтримки соціальної стабільності на міжнародному рівні

Так, у статті 1 пункту 3 Статуту ООН зазначено, що ООН ставить за мету здійснювати міжнародне співробітництво щодо розв'язання економічних, соціальних, культурних і гуманітарних проблем. Також у ній закріплені заохочення стосовно розвитку прав людини й основних свобод для всіх без дискримінації за ознаками раси, статі, мови чи релігії. Ці положення є основоположними для міжнародного забезпечення соціальної безпеки. Зокрема в статті 55 акцентується увага на важливості підтримки стабільності та благополуччя, які необхідні для розвитку мирних і дружніх відносин між націями. Завданнями ООН визначено підвищення рівня життя, повну зайнятість і забезпечення економічного й соціального прогресу, що є ключовими компонентами соціальної безпеки. Також у статті 62 зазначено, що Економічна та Соціальна Рада ООН має повноваження проводити дослідження та розробляти рекомендації щодо міжнародних питань у галузях економіки, соціальної сфери, охорони здоров'я та прав людини. Це включає заохочення дотримання соціальних прав та основних свобод. Слід звернути увагу на статтю 73, у якій вказано, що члени ООН, які керують територіями, повинні забезпечувати економічний та соціальний прогрес населення цих територій, поважати його права й надавати захист від зловживань. Наведене положення також спрямоване на забезпечення соціальної безпеки в колоніальних та підопічних територіях [125].

З оглядну на вищевикладене можна констатувати, що ООН відіграє фундаментальну роль у формуванні глобальної системи соціальної безпеки. Статут ООН закладає правову основу для міжнародного співробітництва у сфері соціальної безпеки та розвитку. Особливо важливим є комплексний підхід ООН, який охоплює різні аспекти соціальної безпеки – від економічного розвитку до захисту прав людини. Ключовим аспектом

діяльності ООН є її адаптивність до нових викликів, таких як глобалізація та технологічні зміни. Це демонструє розуміння Організацією динамічної природи соціальної безпеки в сучасному світі. Міждисциплінарний підхід та співпраця з різними суб'єктами підкреслюють розуміння ООН складності соціальних проблем та необхідності залучення широкого кола учасників для їх вирішення.

Важливо відзначити, що ООН не лише встановлює стандарти, але й активно сприяє їх впровадженню через різні механізми, включаючи діяльність Економічної та Соціальної Ради. Це забезпечує практичну реалізацію принципів соціальної безпеки на глобальному рівні. Однак, незважаючи на значні зусилля ООН, залишаються виклики у забезпеченні ефективної імплементації цих стандартів на національному рівні, що вказує на необхідність подальшого вдосконалення механізмів моніторингу та підтримки держав-членів у реалізації міжнародних норм соціальної безпеки.

Одним з основних нормативно-правових актів ООН є Загальна декларація прав людини (1948 р.), спрямована на утвердження основних прав і свобод, які є невід'ємними для кожної людини незалежно від її національності, статі, раси, релігії чи інших ознак. Документ встановлює загальні стандарти захисту людської гідності, включаючи право на життя, свободу, безпеку, рівність перед законом, працю, освіту та участь у культурному житті. Декларація проголошує рівноправність усіх людей та їх право на справедливе ставлення і захист від дискримінації, закріплюючи основу для міжнародного правового регулювання прав людини.

Дана Декларація містить основоположні норми, що прямо належать до сфери соціальної безпеки. Зокрема у статті 22 Декларації зазначено, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для її гідності та вільного розвитку особистості економічних, соціальних і культурних прав за допомогою національних зусиль та міжнародного співробітництва. Ця стаття відображає ключові

принципи, які узгоджуються з основними ідеями, представленими в аналізі соціальної безпеки. Вона підкреслює значення соціального забезпечення як важливого елемента людської гідності і розвитку. Також у ній мова йде про міжнародне співробітництво, яке виступає ключовим фактором соціальної безпеки в умовах глобалізації. Таким чином, стаття 22, яка є основою для розуміння соціальної безпеки в сучасному світі, чітко вказує на необхідність як національних зусиль, так і міжнародного співробітництва для забезпечення економічних, соціальних і культурних прав.

Наступною нормою даної Декларації є стаття 25, у якій наголошується на тому, що кожна людина має право на належний життєвий рівень, що включає харчування, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування і є необхідним для підтримання здоров'я та добробуту її самої та її сім'ї [119]. Ці принципи важливі для розуміння концепції соціальної безпеки. Вони підкреслюють, що соціальна безпека охоплює різні аспекти життя, що забезпечують добробут і стабільність для кожної людини. У контексті глобалізації і сучасних викликів ці права залишаються фундаментальними для розробки політик, що забезпечують соціальну захищеність і стабільність на національному та міжнародному рівнях. Таким чином, Загальна декларація прав людини встановлює основу для подальшого регулювання соціальної безпеки, оскільки визначає базові соціальні права людини.

Базові соціальні права людини включають право на освіту, медичне обслуговування, соціальне забезпечення та житло. О.В. Журавська зазначає, що антропо-соціальні джерела формування права підкреслюють важливість гуманістичних цінностей у розробці правових норм [126]. Т.С. Подорожна, О.С. Котуха встановили, що соціальна компетентність є ключовим аспектом концепту «права людини», забезпечуючи здатність індивідів реалізовувати свої соціальні права [127]. Таким чином, базові соціальні права людини є фундаментальними для забезпечення гідного життя та соціальної

стабільності, позаяк їх реалізація задовольняє основні потреби та гарантує соціальну стабільність, спираючись на гуманістичні цінності і соціальну компетентність.

Європейська соціальна хартія (переглянута) [128] та Європейський кодекс соціального забезпечення [129] – це також ключові міжнародні документи, які регулюють важливі аспекти соціальної безпеки.

Європейська соціальна хартія (переглянута) охоплює широкий спектр соціальних прав та аспектів соціальної безпеки. Стаття 12 Хартії закріплює право на соціальне забезпечення, зобов'язуючи держави «підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні, принаймні на такому, який дорівнює рівню, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення». Стаття 13 встановлює право на соціальну та медичну допомогу, вимагаючи від держав, щоб «будь-якій малозабезпеченій особі, яка неспроможна отримати достатніх коштів своїми власними зусиллями або з інших джерел, зокрема за рахунок допомоги по соціальному забезпеченню, надавалась належна допомога». Стаття 30 Хартії закріплює право на захист від бідності та соціального відчуження, зобов'язуючи держави «вживати заходів для надання особам, що живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження або бідності, а також членам їхніх сімей, ефективного доступу, зокрема, до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги».

Аналіз положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) дозволяє зробити висновок про її фундаментальну роль у забезпеченні соціальної безпеки. Хартія встановлює комплексний підхід до соціального захисту, охоплюючи ключові аспекти соціальної безпеки: право на соціальне забезпечення, соціальну та медичну допомогу, захист від бідності та соціального відчуження.

Особливо важливим є те, що Хартія не лише декларує ці права, але й встановлює конкретні зобов'язання для держав щодо їх реалізації. Вона

вимагає підтримки системи соціального забезпечення на належному рівні, надання допомоги малозабезпеченим особам та вжиття заходів для ефективного доступу вразливих груп до основних соціальних благ.

На думку Л.Ю. Малюги, реалізація програм соціального захисту розширює можливості та економічну незалежність вразливих категорій населення, знижує їхню вразливість до насильства, експлуатації та бідності, що, у свою чергу, дозволяє їм ефективно брати участь у суспільному житті і сприяє сталому розвитку соціуму [130, с. 80-81]. Іншими словами, забезпечення соціальних прав через механізми соціальної безпеки позитивно впливає на суспільство в цілому, підвищуючи рівень добробуту і соціальної згуртованості.

Хартія підлягає нагляду з боку *Європейського комітету з соціальних прав* (ЄКСП) – незалежного органу, що розглядає доповіді держав-учасниць і колективні скарги щодо недотримання положень Хартії. Юриспруденція ЄКСП сприяла динамічному тлумаченню соціальних прав. Наприклад, Комітет роз'яснив зміст обов'язку держав поступово підвищувати рівень соціального забезпечення відповідно до економічного розвитку (в рамках ст. 12 §3 Хартії). Україна приєдналася до Хартії (переглянутої) у 1996 році, визнавши більшість її положень, хоча поки що не дозволяє подавати колективні скарги проти себе. Вплив Хартії на національне право проявляється, зокрема, у посиланні українських судів на її норми та висновки ЄКСП при розгляді справ щодо соціального захисту (особливо Конституційним Судом України).

Рада Європи приділяє увагу і спеціалізованим аспектам соціальної безпеки. Існують окремі конвенції, наприклад, *Європейська конвенція про соціальну безпеку* 1972 року (координація пенсій і соцстрахування між державами), Конвенція про соціальну допомогу 1953 року тощо. Хоча їх учасниками є обмежене коло держав, ці акти доповнюють загальну картину регіональних стандартів. Проте загалом Європейська соціальна хартія

залишається головним джерелом європейських соціальних прав, а практика ЄКСП – авторитетним тлумаченням зобов'язань держав.

Для України членство в Раді Європи й ратифікація її соціальних договорів стали чинником модернізації національного законодавства. Наприклад, імператив норми ст. 12 Хартії щодо підтримання соціального забезпечення на достатньому рівні вплинув на стандарти визначення прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати, пенсійного забезпечення тощо. Як зауважує Н.Б. Болотіна, міжнародні стандарти соціальних прав стимулюють удосконалення юридичної практики в Україні, слугуючи критерієм оцінки національних соціальних програм [131, с. 14-15]. Таким чином, через механізми Ради Європи українська система соціального захисту поступово інтегрується до загальноєвропейського правового простору.

О.В. Москаленко наголошує на тому, що «основною метою Ради Європи є забезпечення спільних цінностей у сфері соціальної згуртованості серед держав-членів» (European code of social security, 1964). Автор зазначає, що Європейський кодекс соціального забезпечення передбачає мінімальні соціальні стандарти, які повинні бути забезпечені при виникненні соціальних ризиків (хвороба, безробіття, старість тощо) [132, с. 208].

Отже, Хартія створює міцну правову основу для розвитку національних систем соціального захисту та підвищення рівня соціальної безпеки в європейських країнах. Для України імплементація цих норм є важливим кроком на шляху до європейської інтеграції та підвищення стандартів соціального захисту населення.

Також погоджуємося із думкою О.В. Москаленко, яка вказує на те, що Європейська хартія основних соціальних прав працівників (1989 р.) стала першою спробою створити міждержавну співпрацю у сфері соціального забезпечення та захисту населення на рівні ЄС. Авторка зазначає, що відповідно до цієї Хартії кожен працівник в ЄС має право на адекватний

соціальний захист незалежно від розміру та статусу підприємства, на якому він працює [132, с. 209].

Водночас Європейський кодекс соціального забезпечення встановлює мінімальні стандарти соціального забезпечення. Частина II Кодексу (статті 7-12) регулює медичне обслуговування, закріплюючи мінімальні вимоги до охоплення населення медичними послугами та їх обсягу. Частина III (статті 13-18) встановлює стандарти щодо допомоги у зв'язку з хворобою, включаючи її мінімальний розмір та тривалість виплат. Частина V (статті 25-30) регулює питання пенсійного забезпечення за віком, передбачаючи мінімальний вік для отримання пенсії та мінімальний розмір пенсійних виплат. У частині VII (статті 39-45) містяться стандарти щодо допомоги сім'ям з дітьми.

На мою думку, ці міжнародні документи відіграють важливу роль у встановленні загальноєвропейських стандартів соціальної безпеки. Вони створюють рамкові умови, до яких мають прагнути держави-члени Ради Європи. Однак ефективність цих норм значною мірою залежить від їх імплементації у національне законодавство та практику. Для України важливим завданням є не лише формальна ратифікація цих документів, але й реальне приведення системи соціального забезпечення у відповідність із встановленими стандартами, що вимагатиме суттєвих змін у законодавстві та соціальній політиці, а також значних фінансових ресурсів.

Наступним ключовим нормативним актом у даній сфері є Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.). Це важливий міжнародний документ, що забезпечує права людини в соціально-економічній сфері. Пакт гарантує права на працю, справедливі умови праці, соціальне забезпечення, охорону здоров'я, освіту та участь у культурному житті. Він зобов'язує держави гарантувати гідний рівень життя та поступове досягнення повної зайнятості. Документ також захищає права на створення профспілок, захист від дискримінації та рівний доступ до соціальних благ.

Пакт покладає на держави обов’язок здійснювати заходи для повної реалізації цих прав. Зокрема у статті 9 Пакту зазначено: «Держави-учасниці цього Пакту визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування» Цей пункт підкреслює обов’язок держав забезпечувати своїм громадянам доступ до систем соціального забезпечення, що включають різні види соціального страхування, такі як пенсійне страхування, страхування від безробіття, медичне страхування тощо. Це право є важливим компонентом соціальної безпеки, адже воно сприяє забезпеченню базових соціальних гарантій для всіх громадян, особливо вразливих груп населення.

Наступною ключовою нормою в досліджуваній сфері є стаття 11, яка визнає право кожної людини на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім’ї, включаючи достатнє харчування, одяг і житло. Це право передбачає доступ до достатнього харчування, одягу і житла, що є основними складовими соціальної безпеки.

Таким чином, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права є фундаментальним документом у сфері міжнародно-правового регулювання соціальної безпеки. Він закріплює широкий спектр соціально-економічних прав, які є ключовими компонентами соціальної безпеки.

Особливо важливими є положення статей 9 та 11, які визначають право на соціальне забезпечення та достатній життєвий рівень. Їх норми створюють міжнародно-правову основу для розвитку національних систем соціального захисту та забезпечення базових соціальних гарантій.

Пакт не лише декларує права, але й покладає на держави-учасниці конкретні зобов’язання щодо їх реалізації. Це створює механізм міжнародної відповідальності держав за забезпечення соціальної безпеки своїх громадян.

Важливо відзначити комплексний підхід Пакту до соціальної безпеки, який охоплює різні аспекти життя – від праці до культурного розвитку. Це

відображає розуміння багатовимірності соціальної безпеки та необхідності її всебічного забезпечення.

Такої думки і Т.А, Зафніфрова, яка наголошує, що сутність феномену свободи через історико-правовий аналіз дозволяє розглядати соціальну безпеку як стан, що забезпечує реалізацію фундаментальних свобод людини в соціальній сфері [133].

Однак реалізація положень Пакту залишається викликом для багатьох держав, особливо в умовах економічних криз та глобальних викликів, що вказує на необхідність подальшого розвитку міжнародних механізмів моніторингу та підтримки держав у забезпеченні соціальної безпеки.

Наступним нормативно-правовим актом є Конвенція про права дитини (1989 р.). Дана Конвенція виступає ключовим міжнародним інструментом, що визначає стандарти захисту прав дітей у всьому світі. У ній підкреслюється, що діти мають право на особливу турботу та допомогу, а тому держави зобов’язані забезпечити умови для їх повноцінного розвитку та благополуччя. Норми, відображені в документі, також вказують на соціальну складову. Зокрема в статті 26 Конвенції зазначено, що дитина має право на користування благами соціального забезпечення, а тому держави-учасниці вживають необхідних заходів для досягнення повного здійснення цього права. Слід звернути увагу на статтю 27, відповідно до якої держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку [134].

Важливо відзначити, що Конвенція покладає на держави-учасниці конкретні зобов’язання щодо реалізації цих прав. Це створює міжнародно-правову основу для розробки національних політик та програм, спрямованих на забезпечення соціальної безпеки дітей.

Аналізуючи положення Конвенції про права дитини, можемо дійти висновку, що цей міжнародно-правовий акт є фундаментальним документом, який встановлює всеосяжні стандарти захисту прав дітей, зокрема, в аспекті

їхньої соціальної безпеки. Об’єктом регулювання даних норм виступають соціальні гарантії та умови розвитку дітей у всіх сферах їхнього життя. Особливе значення мають статті 26 та 27, які безпосередньо стосуються соціального захисту дітей. Їх положення націлені на формування комплексної системи соціального забезпечення, включаючи право дітей на гідний рівень життя та доступ до соціальних благ

Наступним міжнародним нормативно-правовим актом є Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.). Цей документ також нормативно спрямований на розвиток і забезпечення соціальної безпеки державами-учасницями. Зазначене підтверджується статтею 11, згідно з положеннями якої держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у сфері зайнятості, забезпечуючи рівні права на соціальне забезпечення, особливо стосовно пенсій, безробіття, хвороби, інвалідності, старості та в інших випадків втрати працездатності. Також стаття 13 Конвенція гарантує жінкам рівні права у сфері сімейних пільг, банківських позик, кредитів та інших форм фінансового кредиту [135].

Таким чином, можна говорити про те, що Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок встановлює міжнародні стандарти, які сприяють підвищенню їх соціальної безпеки. Гарантія рівних прав у сфері праці, соціального забезпечення, освіти та участі в суспільному житті зменшує соціальні ризики та підвищує загальний рівень безпеки в суспільстві. Отже, імплементація положень Конвенції в національне законодавство безпосередньо впливає на зміцнення соціальної безпеки як жінок, так і суспільства в цілому.

Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006 р.). Вона також відіграє важливу роль у правовому регулюванні соціальної безпеки і полягає у забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю в усіх аспектах життя, включаючи доступ до освіти, праці, охорони здоров’я та соціальних

послуг. У даній Конвенції підкреслюється, зокрема, важливість поваги до гідності, автономії та незалежності осіб з інвалідністю, а також їхнього права на повну та ефективну участь у суспільстві через визнання права осіб з інвалідністю на соціальний захист і на достатній рівень життя, включаючи доступ до соціальної допомоги, програм житлового забезпечення та інших соціальних послуг. Особливо чітко це проявляться у статті 28, яка закріплює право осіб з інвалідністю на адекватний життєвий рівень та соціальний захист, крім того, у ній держави-учасниці визнають право цих осіб на доступ до послуг соціального забезпечення та програм зменшення бідності [136].

Таким чином, Конвенція про права осіб з інвалідністю є фундаментальним документом, який не тільки регулює правові аспекти соціальної безпеки для осіб з інвалідністю, але й стимулює держави впроваджувати політики та практики, що сприяють їхній повній участі та інтеграції у суспільстві.

Серед особливих документів, що регулюють сферу соціальної безпеки, важливе місце посідає Декларація про право на розвиток (1986 р.), яка встановлює право на розвиток як невід'ємне право людини та підкреслює важливість цього права для повної реалізації всіх інших прав людини. Це право передбачає, що всі особи і народи мають право брати участь у розвитку, сприяти і насолоджуватися економічним, соціальним, культурним і політичним розвитком, в якому всі права і свободи людини можуть бути повністю реалізовані.

Декларація про право на розвиток підкреслює, що держава несе основну відповідальність за створення національних і міжнародних умов, сприятливих для реалізації права на розвиток. Це включає в себе забезпечення соціальної безпеки, оскільки без неї досягнення сталого розвитку неможливе. Принципи, закладені в Декларації, сприяють формуванню політик, які підтримують соціальну стабільність, захищають

права людини і сприяють рівності і справедливості в розподілі ресурсів і можливостей [137].

Декларація також закликає до міжнародної співпраці з метою подолання перешкод для розвитку, таких як бідність, нерівність, недоступність освіти і медичних послуг, що є ключовими аспектами соціальної безпеки. Вона підкреслює важливість участі всіх членів суспільства у процесах прийняття рішень, які впливають на їхній розвиток і безпеку, що є основою для побудови комплексних і ефективних систем соціальної безпеки.

Соціальна безпека є невід'ємною складовою цього процесу, оскільки вона забезпечує захист від соціальних ризиків, сприяє зменшенню бідності та нерівності, покращенню якості життя та підтримує сталий розвиток суспільства. Таким чином, ефективна система соціальної безпеки – це ключовий інструмент реалізації права на розвиток, закріпленого в Декларації 1986 року [138, с. 50].

Ще одним актом ООН, який також встановлює певні соціальні стандарти в сфері соціальної безпеки, є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.). Він вважається одним із ключових міжнародних документів у сфері захисту прав людини. Пакт охоплює широкий спектр прав і свобод, серед яких право на життя (стаття 6), заборона катувань і жорстокого поводження (стаття 7), заборона рабства та примусової праці (стаття 8), право на свободу та особисту недоторканність (стаття 9), право на справедливий судовий розгляд (статті 14-15), свобода думки, совісті та релігії (стаття 18), свобода вираження поглядів (стаття 19), свобода мирних зібрань (стаття 21), свобода об'єднань (стаття 22), право на участь у веденні державних справ (стаття 25) та інші [139].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права в першу чергу спрямований на захист громадянських та політичних прав, але він має опосередкований зв'язок і з соціальною безпекою. Забезпечення цих прав

створює правові та інституційні передумови для стабільності суспільства, що є необхідною умовою для ефективного функціонування системи соціальної безпеки. Хоча Міжнародний пакт про громадянські і політичні права не містить прямих положень про соціальну безпеку, його реалізація створює необхідні передумови для ефективного функціонування системи соціального захисту. Захист громадянських та політичних прав підвищує рівень довіри до державних інститутів, сприяє соціальній згуртованості та забезпечує стабільність, без якої неможливе повноцінне забезпечення соціальної безпеки.

Особливу роль, крім декларацій, у регулюванні сфери соціальної безпеки відіграють і резолюції ООН. Так, Резолюція 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» являє собою глобальний план дій, спрямований на перетворення світу шляхом сталого розвитку. Вона встановлює конкретні цілі та завдання, які охоплюють усі аспекти життя суспільства. Реалізація Порядку денного до 2030 року вимагає спільних зусиль усіх країн та партнерів.

Особливу роль, крім декларацій, у регулюванні сфери соціальної безпеки відграють і резолюції ООН. Так, Резолюція 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» являє собою глобальний план дій, спрямований на перетворення світу шляхом сталого розвитку. Вона встановлює конкретні цілі та завдання, які охоплюють усі аспекти життя суспільства. Реалізація Порядку денного до 2030 року вимагає спільних зусиль усіх країн та партнерів.

Цілі сталого розвитку ООН (ЦСР) також мають велике значення для соціальної безпеки, оскільки вони орієнтовані на забезпечення стабільного та справедливого розвитку суспільства, що є ключовим елементом соціальної безпеки. Розглянемо деякі з цих цілей та їх вплив на соціальну безпеку.

Ціль 1. Подолання бідності – зниження рівня бідності безпосередньо впливає на соціальну безпеку, позаяк бідність часто є джерелом соціального

напруження та конфліктів. Забезпечення базових потреб громадян сприяє стабільності та згуртованості суспільства.

Ціль 2. Ліквідація голоду, забезпечення продовольчої безпеки – доступ до достатньої та якісної їжі є основою для здорового та продуктивного життя. Продовольча безпека знижує ризик соціальних потрясінь та сприяє загальному добробуту.

Ціль 3. Добре здоров'я та благополуччя – здоров'я населення є важливим аспектом соціальної безпеки. Системи охорони здоров'я, що забезпечують доступ до медичних послуг для всіх громадян, сприяють зниженню соціальної нерівності та підвищенню рівня життя.

Ціль 4. Якісна освіта – освіта виступає ключовим фактором соціальної мобільності та економічного розвитку. Вона сприяє інтеграції різних соціальних груп, знижує рівень злочинності та підвищує можливості для працевлаштування.

Ціль 5. Гендерна рівність – гендерна рівність знижує соціальну напруженість та сприяє утвердженню справедливості у суспільстві. Підвищення ролі жінок у всіх сферах життя підвищує загальний рівень добробуту та безпеки.

Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання – створення робочих місць та забезпечення гідних умов праці знижує рівень безробіття та соціальну нестабільність. Економічне зростання сприяє загальному розвитку суспільства.

Ціль 10. Зменшення нерівності – зменшення нерівності всередині країн та між ними сприяє соціальній згуртованості та стабільності. Це знижує ризик соціальних конфліктів та сприяє справедливому розподілу ресурсів.

Ціль 16. Мир, справедливість та міцні інститути – міцні інститути та верховенство права є основою для забезпечення соціальної безпеки. Вони забезпечують захист прав людини, справедливість та зниження рівня корупції [140].

Отже, для забезпечення соціальної безпеки важливо інтегрувати Цілі сталого розвитку в національні політики та сприяти їх ефективному впровадженню.

Таким чином, взаємозв'язок Концепції стійкого розвитку соціальної сфери здійснюється через встановлення, формування та функціонування соціальної безпеки на різних рівнях суспільного життя.

Дещо схожого підходу дотримується Джеффрі Сакс у своєму дослідженні «Епоха сталого розвитку» . У цій роботі автор розглядає різні аспекти сталого розвитку, включаючи його вплив і на соціальну безпеку. Джеффрі Сакс висвітлює важливість соціальної згуртованості та солідарності для сталого розвитку, де соціальна інтеграція є ключовою метою сама по собі, а також життєво важливим засобом для досягнення інших цілей, таких як подолання крайньої бідності, забезпечення загального доступу до освіти та охорони здоров'я, а також сприяння екологічній стійкості [141, с. 222]. Акцентується увага на ролі гендерної рівності для створення соціальної безпеки: «Гендерна рівність – це не самоціль, а потужний засіб сприяння економічному розвитку, соціальному добробуту та екологічній стійкості» [141, с. 232]. Окрім того, Сакс відзначає роль освіти для забезпечення соціальної безпеки: «Освіта є потужним фактором, що визначає добробут і можливості. Це ключ до подолання крайньої бідності та досягнення інших цілей сталого розвитку» [141, с. 245].

Аналіз основних аспектів наведеної наукової роботи дає підстави стверджувати, що сталий розвиток виступає важливим фактором забезпечення соціальної безпеки, яка включає гендерну рівність як інструмент для забезпечення соціального добробуту і стійкого розвитку, освіту як основний фактор соціального зростання, який впливає на рівень життя та можливості людей, та соціальну включеність, яка є основним принципом сталого розвитку, що сприяє забезпеченню соціальної безпеки.

Отже, Концепція сталого розвитку має велику цінність для України та становлення соціальної безпеки, оскільки вона спрямована на досягнення збалансованого зростання у всіх трьох сферах: економічній, соціальній та екологічній. Це допомагає країні розвиватися стабільно, забезпечуючи якість життя для її громадян і створюючи умови для майбутнього процвітання.

Прихильником даної думки також є В.В. Лях, який у своїй роботі розглядає сталий розвиток як основу для подолання сучасних викликів та досягнення успіху в майбутньому. Він аналізує, як сталий розвиток може допомогти Україні вирішити наболілі проблеми та забезпечити збалансоване зростання в економічній, соціальній та екологічній сферах [142, с. 9-10].

Таким чином, можна стверджувати, що Концепція сталого розвитку і соціальна сфера мають глибокий зв’язок між собою. Сталий розвиток передбачає забезпечення потреб сучасного покоління без шкоди для потреб майбутніх поколінь. Іншими словами, сталий розвиток повинен стати взаємодією між економічним, соціальним та екологічним розвитком, що сприятиме підвищенню якості життя людей. Соціальна сфера є важливою складовою сталого розвитку, оскільки вона визначає якість життя людей, їх соціальний захист, доступ до освіти, охорони здоров’я та інших соціальних послуг. Тому забезпечення сталого розвитку має бути спрямоване на розвиток не лише економіки, але й соціальної сфери, що дозволить створити більш збалансоване та стійке суспільство.

Так, у своєму дослідженні А.М. Вергун та І.О. Тарасенко зазначили, що серед важливих завдань досліджуваної Концепції важливе місце займає ліквідація бідності, впровадження моделей сталого виробництва і споживання, спрямованих на забезпечення життєдіяльності людини, охорона і раціональне використання природних ресурсів, а також оптимізація ресурсної бази економічного і соціального розвитку [143, с. 212]. Автори також наголошують на тому, що реалізація Концепції сталого розвитку потребує врахування соціальних аспектів, таких як боротьба з бідністю,

забезпечення доступу до освіти та охорони здоров'я, зменшення нерівності тощо, тим самим підтверджуючи важливість Концепції для регулювання соціальної сфери і становлення соціальної безпеки.

З огляду на вищевикладене можна зробити висновок про існування зв'язку між Концепцією сталого розвитку та соціальною сферою, а також їх вплив на соціальну безпеку.

Такі автори, як Б.М. Данилишин, В.І. Куценко, також у своїй роботі наголошують на взаємозв'язку між соціальною безпекою та сталим розвитком. Автори стверджують, що соціальна безпека є ключовим фактором сталого розвитку, оскільки вона забезпечує гармонійний розвиток суспільства та економіки, стабільність та міцність соціально-економічних систем [103, с. 28].

Проаналізувавши дослідження в даній сфері, можемо дійти висновку, що Концепція сталого розвитку, соціальна сфера та соціальна безпека є взаємопов'язаними поняттями, що взаємодіють між собою. Стале соціально-економічне зростання і підвищення рівня життя населення можливі лише за умови забезпечення соціальної безпеки, що включає у себе захист прав і свобод людини, забезпечення її матеріальних і соціальних потреб, зміцнення соціальної безпеки. Водночас стале соціально-економічне зростання та підвищення рівня життя населення має бути забезпечене з урахуванням принципів сталого розвитку, що передбачає збереження природних ресурсів та екологічної стійкості, ефективне використання ресурсів та підвищення енергоефективності, а також соціальну відповідальність бізнесу та влади. Таким чином, Концепція сталого розвитку, соціальна сфера та соціальна безпека є взаємопов'язаними складовими, що взаємодіють між собою для досягнення стабільного та збалансованого розвитку суспільства.

Роль ООН у правовому регулюванні соціальної безпеки є важливою та різноманітною. ООН як одна із найбільших і найвпливовіших міжнародних організацій активно працює над встановленням міжнародних

стандартів і норм, які сприяють забезпеченню соціальної безпеки, розробляє та приймає міжнародні договори і конвенції, які встановлюють стандарти соціальної безпеки.

ООН має спеціалізовані агентства, такі як Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), що також відіграють вирішальну роль у просуванні і реалізації програм і політик, спрямованих на підвищення рівня соціальної безпеки.

Так, Міжнародна організація праці (МОП) закріплює глобальні стандарти соціального забезпечення та соціальної безпеки, сприяє гармонізації національних систем соціального захисту, підвищенню рівня життя населення та забезпеченню соціальної справедливості.

Конвенції МОП № 102, № 117, № 118 та № 157 безпосередньо пов'язані із соціальною безпекою, оскільки вони встановлюють основні принципи та норми, спрямовані на покращення умов життя та праці, захист прав працівників і забезпечення соціальної справедливості.

Важливою особливістю нормотворчості МОП є наявність ефективних механізмів контролю за їх виконанням. Держави, що ратифікували конвенції, повинні регулярно звітувати перед МОП щодо вжитих заходів для імплементації норм. Спеціальні комітети експертів аналізують ці звіти і надають рекомендації, вказують на прогалини. Крім того, передбачено процедури подання скарг профспілками або організаціями роботодавців на невиконання державою трудових стандартів. Таким чином, міжнародні стандарти МОП у сфері соціального захисту підкріплюються моніторингом, що стимулює держави до дотримання взятих зобов'язань.

Як зазначає О.В. Москаленко, акти МОП заклали основу сучасного розуміння права на соціальне забезпечення як такого, що включає комплекс різних видів допомоги і страхування. Вони також вплинули на зміст національних законодавств. Наприклад, норми Конвенції № 102 враховуються при реформуванні пенсійної системи, страхування на випадок

безробіття тощо в Україні [144, с. 65-66]. Отже, через універсальні стандарти МОП принцип «соціального мінімуму» став загальновизнаним ідеалом: жодна людина не повинна залишитися без базового захисту від життєвих ризиків.

Конвенція № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення (1952 р.) [145] є фундаментальним документом, який встановлює мінімальні стандарти соціального забезпечення в дев'яти основних галузях. До них належать: медична допомога, допомога по хворобі, безробіттю, старості, при виробничих травмах, сімейні пільги, материнство, інвалідність та втрата годувальника. Ця Конвенція визначає обсяг, рівень та умови надання соціальних послуг і виплат, що забезпечує мінімальний рівень соціальної безпеки для всіх громадян. Впровадження її положень сприяє уніфікації стандартів соціального захисту між різними країнами, захисту вразливих верств населення від основних соціальних ризиків та підвищенню соціальної стабільності й справедливості в суспільстві.

Конвенція № 117 про основні цілі та норми соціальної політики (1962 р.) [146] спрямована на покращення умов життя та праці, забезпечення соціального прогресу. Вона встановлює основні принципи соціальної політики, які включають забезпечення справедливої оплати праці, поліпшення умов праці та охорони здоров'я працівників, сприяння соціальному прогресу та розвитку, а також захист прав трудящих у процесі економічного розвитку. Ця Конвенція підкреслює важливість соціальної політики як інструменту для досягнення соціальної безпеки, сприяє підвищенню рівня життя шляхом забезпечення гідних умов праці, підтримує соціальну інтеграцію та зменшення соціальної нерівності, заохочуючи держави розробляти та впроваджувати політики, що підвищують соціальний захист і безпеку населення.

Конвенція № 118 про рівноправність громадян держави та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення (1962 р.) [147]

забезпечує рівне ставлення до громадян та негромадян у сфері соціального забезпечення. Вона вимагає від держав-учасниць надавати іноземним працівникам та їхнім сім'ям ті ж соціальні пільги та послуги, що й своїм громадянам, у таких галузях, як медична допомога, допомога по хворобі та безробіттю, пенсії по старості, інвалідності та втраті годувальника, сімейні пільги. Ця Конвенція має важливе значення для соціальної безпеки в умовах глобалізації та міграції робочої сили, оскільки забезпечує соціальний захист мігрантів, зменшуючи ризики соціальної ізоляції та бідності, сприяє їхній соціальній інтеграції в приймаючих країнах та підтримує принцип недискримінації, що є основою соціальної справедливості та безпеки.

Конвенція № 157 про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення (1982 р.) [148] сприяє міжнародній координації систем соціального забезпечення для захисту прав мігрантів та їхніх сімей. Вона передбачає збереження набутого права або права, що знаходиться в процесі набуття, на соціальне забезпечення при переїзді до іншої держави, координацію національних систем соціального забезпечення через двосторонні або багатосторонні угоди, обмін інформацією та співпрацю між державами для забезпечення прав працівників-мігрантів. Метою цієї Конвенції є гарантування того, що працівники та їхні сім'ї не втратять права на соціальне забезпечення при зміні держави проживання або роботи. Це сприяє захисту соціальних прав мігрантів, підвищуючи їхню соціальну безпеку, підтримує мобільність робочої сили, що є важливим для економічного розвитку, та зміцнює міжнародне співробітництво у сфері соціального захисту.

Усі розглянуті конвенції безпосередньо пов'язані із соціальною безпекою, оскільки вони встановлюють міжнародні стандарти та принципи соціального забезпечення. Розглянуті документи сприяють гармонізації національних систем соціального захисту, забезпечуючи мінімальні стандарти для всіх країн, захисту прав працівників, включаючи мігрантів та

їхні сім'ї, що підвищує соціальну стабільність. Крім того, вони покращують умови життя та праці, що є ключовим для соціального прогресу та добробуту населення. Впровадження положень цих конвенцій у національне законодавство України сприятиме зміцненню системи соціальної безпеки, забезпеченню соціальної справедливості та інтеграції у світову спільноту з дотриманням міжнародних стандартів.

Право Європейського Союзу традиційно фокусується на економічній інтеграції, проте питання соціального захисту також є невід'ємною частиною європейської правової системи. Ще у 1989 році керівники держав Європейських Співтовариств прийняли Хартію Співтовариства про основні соціальні права працівників. Ця політична декларація (вона не була формально обов'язковою) проголосила ключові соціальні права трудящих, зокрема право на соціальний захист і соціальне забезпечення для працюючих мігрантів і осіб, які виходять на пенсію [149]. Хартія 1989 року окреслила напрямки подальшого розвитку соціальної політики ЄС і надала імпульс для ухвалення конкретних нормативних актів. Згодом багато її положень було інкорпоровано до правової системи ЄС, зокрема через *Хартію основоположних прав Європейського Союзу* 2000 року (набула чинності у 2009 році). Стаття 34 Хартії ЄС закріплює право на соціальну допомогу і забезпечення, що гарантує захист від соціальної ізоляції і бідності, а також визнає право на безкоштовне працевлаштування та соціальні послуги.

У рамках права ЄС сформовано дві основні площини регулювання соціальної безпеки: координація національних систем та встановлення мінімальних стандартів. Координація стосується передусім прав громадян ЄС, які реалізовують свободу пересування. Ще з 1970-х років у Співтоваристві діє механізм, згідно з яким особа, працюючи в іншій країні ЄС, не втрачає набуті права на соціальне забезпечення (стаж, пенсійні права тощо). Нині це регулюється регламентами ЄС, зокрема Регламентом № 883/2004 про координацію систем соціального забезпечення. Хоча Україна

не є членом ЄС, для українських громадян, що працюють у країнах ЄС, такі правила забезпечують захист їх соціальних прав, а двосторонні угоди України з державами-членами ЄС про соціальне забезпечення часто побудовані з урахуванням принципів права ЄС.

ЄС ухвалив низку директив у соціальній сфері, які переважно стосуються умов праці та недискримінації. Проте у сфері саме соціального забезпечення (соціального страхування і допомог) ЄС довгий час проявляв обережність, оскільки ці питання належать до національної компетенції. Ситуація почала змінюватися останніми роками. Зокрема у 2017 році Євросоюз проголосив *Європейський стовп соціальних прав,* який містить 20 принципів, у тому числі право на адекватну мінімальну допомогу по доходу, право на основні послуги, підтримку дітей тощо. Хоча Стовп є скоріше політичним документом, він уже вплинув на прийняття конкретних рішень. Прикладом може слугувати Директива 2019/1152 про прозорі та передбачувані умови праці (включає положення про соціальний захист працівників нестандартних форм зайнятості) та Директива 2022/2041 про адекватні мінімальні зарплати (опосередковано пов'язана із запобіганням бідності).

Водночас О.В. Тищенко підкреслює, що створення в Україні системи соціального забезпечення європейського рівня має базуватися на активному законотворчому процесі та систематизації соціально-забезпечувального законодавства [150, с. 143-145]. Цей процес включає оновлення нормативної бази з урахуванням стандартів ЄС з метою гарантування належного захисту прав громадян у соціальній сфері.

Отже, на основі проведеного аналізу міжнародно-правових інструментів у сфері соціальної безпеки можна зробити висновок, що міжнародні акти формують фундаментальну правову базу для забезпечення соціальної безпеки на глобальному рівні. Вони встановлюють мінімальні стандарти соціального захисту, сприяють уніфікації національних підходів та

стимулюють держави до постійного вдосконалення систем соціального забезпечення.

Ефективність цих інструментів проявляється у формуванні єдиного розуміння соціальної безпеки та її компонентів на міжнародному рівні, створенні механізмів міжнародного моніторингу та контролю за дотриманням соціальних прав, стимулюванні держав до прийняття та вдосконалення національного законодавства у сфері соціального захисту, а також у забезпеченні захисту прав вразливих груп населення, включаючи дітей, жінок, осіб з інвалідністю та мігрантів.

Водночас у контексті сучасних викликів, таких як глобалізація, технологічні зміни, демографічні зрушення та нові форми зайнятості, ефективність цих інструментів має певні обмеження. Деякі конвенції та рекомендації не повною мірою враховують реалії цифрової економіки та нестандартних форм зайнятості. Існують труднощі з адаптацією міжнародних норм до специфіки національних систем соціального захисту. Механізми імплементації та контролю за виконанням міжнародних норм часто є недостатньо ефективними. Крім того, не всі держави ратифікують ключові конвенції, що обмежує їх глобальний вплив[151, с. 250].

Особливо слід звернути увагу на те, що об’єктом правового регулювання міжнародних актів у сфері соціальної безпеки, виступають суспільні відносини, пов’язані із забезпеченням базових соціальних прав людини, таких як право на соціальне забезпечення, достатній життєвий рівень, охорону здоров’я, освіту. Важливим аспектом є забезпечення рівності та недискримінації у доступі до соціальних благ та послуг, а також встановлення мінімальних стандартів соціального захисту та умов праці. Особлива увага приділяється захисту вразливих груп населення, включаючи дітей, жінок, осіб з інвалідністю та мігрантів. Міжнародні акти також регулюють механізми соціального страхування та соціальної допомоги,

створюють умови для сталого соціально-економічного розвитку та подолання бідності.

Таким чином, міжнародні інструменти закладають потужну основу для забезпечення соціальної безпеки, але потребують постійного оновлення та вдосконалення для ефективного реагування на сучасні виклики та зміни у соціально-економічному середовищі. Вони відіграють ключову роль у формуванні глобального розуміння соціальної безпеки та встановленні мінімальних стандартів, які повинні дотримуватися всіма державами. Однак їх ефективність значною мірою залежить від готовності держав імплементувати ці норми у національне законодавство та забезпечити їх практичну реалізацію.

Міжнародно-правове регулювання соціальної безпеки тісно переплітається з національним законодавством. По-перше, ратифіковані Україною міжнародні договори стають частиною національного законодавства і застосовуються судами та іншими органами (ст. 9 Конституції України). Як наголошує С.В. Венедіктов, положення ратифікованих міжнародних актів у сфері праці і соціального захисту надалі розвиваються у внутрішньому праві шляхом прийняття законів та підзаконних актів, які конкретизують міжнародні стандарти з урахуванням національних особливостей [152, с. 17-18]. Наприклад, після приєднання до Конвенції МОП № 102 Україна внесла зміни до законодавства про пенсійне та інше соціальне страхування, щоб відповідати мінімальним нормам (збільшено розмір мінімальних пенсій, розширено охоплення страхуванням тощо). По-друге, навіть ті міжнародні норми, що не є юридично обов’язковими (резолюції, рекомендації), впливають на формування державної соціальної політики. Вони враховуються при розробці стратегічних документів, реформ (наприклад, Концепція запровадження мінімального базового доходу спирається на Рекомендацію МОП № 202). По-третє, участь у міжнародних організаціях і виконання зобов’язань за угодами,

зокрема в межах асоціації з ЄС, обумовлює імідж держави на світовій арені, впливає на обсяг міжнародної підтримки. Для України впровадження міжнародних соціальних стандартів є складовою процесу вступу до ЄС та підтвердженням відданості європейським цінностям.

Міжнародно-правове регулювання соціальної безпеки відіграє ключову роль у гарантуванні соціальних прав людини в сучасному світі. На універсальному рівні воно визначило соціальні права як невід'ємну частину прав людини (через акти ООН), на галузевому рівні – встановило конкретні мінімальні стандарти соціального захисту (через конвенції МОП), на регіональному європейському рівні – закріпило розгорнутий каталог соціальних прав і механізми контролю за їх дотриманням (через Європейську соціальну хартію та інші акти Ради Європи), а в рамках ЄС – інтегрувало соціальні цілі у процес економічної інтеграції та розвитку людиноорієнтованої політики. Міжнародні норми і стандарти впливають на національні правові системи, спрямовуючи їх розвиток, позаяк на їх основі держави переглядають законодавство, щоб виконати взяті зобов'язання, підвищують соціальні гарантії, створюють нові інститути соціального захисту. Як було зазначено, Україна активно долучається до міжнародно-правових процесів у соціальній сфері – ратифікує ключові договори, імплементує норми ЄС, співпрацює з МОП та Радою Європи. Це сприяє поступовому наближенню соціальних стандартів в Україні до міжнародних та європейських.

Взаємодія соціальної безпеки і соціальних прав проявляється в тому, що міжнародне право встановлює мінімальні вимоги до держав щодо забезпечення гідного життя людини, а держави, виконуючи ці вимоги, забезпечують своїм громадянам реалізацію основоположних прав. Міжнародне співтовариство виробило консенсус стосовно того, що соціальний добробут є спільною цінністю і передумовою стабільності та миру. Тому міжнародно-правове регулювання у цій сфері продовжує

розвиватися через оновлення існуючих стандартів (наприклад, нові рекомендації МОП, ініціативи ООН) і контроль за їх дотриманням.

Для України імплементація міжнародних соціальних стандартів залишається актуальним завданням на шляху зміцнення соціальної держави. Дотримання взятих зобов'язань, зокрема за Європейською соціальною хартією та конвенціями МОП, вимагає політичної волі та ресурсів, проте приносить відчутні результати у вигляді підвищення рівня життя населення та довіри громадян до держави. У перспективі набуття членства в ЄС гармонізація українського соціального законодавства з європейським стане необхідною умовою. Таким чином, міжнародно-правове регулювання виконує для національної системи соціальної безпеки подвійну функцію: орієнтира розвитку і нормативної основи, на якій вибудовуються соціальні права громадян. Забезпечуючи відповідність українського законодавства міжнародним стандартам, ми гарантуємо реалізацію конституційних соціальних прав людини та наближаємося до високих соціальних стандартів, прийнятих у світовому співтоваристві.

2.2 Правове регулювання соціальної безпеки в Україні

Система соціальної безпеки в Україні є складним і багатогранним аспектом правової бази держави. Протягом останніх років Кабмін доклав значних зусиль для приведення національних стандартів і правил у відповідність із законодавством Європейського Союзу, зокрема у сфері спрощення процедур стандартизації та сертифікації з метою полегшення доступу до ринків ЄС та України. Однак залишаються значні проблеми у забезпеченні комплексного та ефективного правового регулювання соціальної безпеки в Україні.

Враховуючи той факт, що соціальна безпека є однією з основних функцій сучасної держави, спрямованою на захист громадян від соціальних ризиків і забезпечення гідного рівня життя, зазначимо, що в Україні питання

соціальної безпеки набувають особливої актуальності в контексті соціально-економічних трансформацій, демографічних викликів та євроінтеграційних процесів.

Українське законодавство у сфері соціальної безпеки має розгалужену структуру, яка включає Конституцію України, кодекси, закони, підзаконні акти та міжнародні договори. Конституція України [153] є основою правового регулювання соціальної безпеки. Стаття 3 Конституції проголошує людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Стаття 46 гарантує право громадян на соціальний захист, що включає забезпечення у випадку повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Статті 47-49 гарантують право на житло, охорону здоров'я, медичну допомогу та безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Конституція України закладає фундаментальні принципи соціальної безпеки, визнаючи людину, її права та безпеку найвищою цінністю. Вона встановлює базові соціальні гарантії, включаючи право на соціальний захист, охорону здоров'я та гідний рівень життя.

Однак, незважаючи на розгалужену структуру законодавства, існують певні виклики у забезпеченні ефективної реалізації закріплених у ньому норм. Зокрема спостерігається потреба у більш чіткій координації між різними законодавчими актами, вдосконаленні механізмів реалізації конституційних гарантій та адаптації законодавства до сучасних соціально-економічних реалій.

Першим актом, який варто дослідити в наші сфері, є Закон України «Про основи національної безпеки України» [154], який, на жаль, втратив чинність. До певного часу він був базовим нормативно-правовим актом, який визначав засади державної політики у сфері національної безпеки. Соціальна безпека у даному акті виступала важливою складовою національної безпеки,

оскільки стабільність суспільства та добробут громадян є ключовими елементами стійкості держави. Також зазначений Закон визначав стратегічні цілі, пріоритети та механізми забезпечення соціальної безпеки.

У статті 3 Закону були визначені об'єкти національної безпеки, серед яких: людина і громадянин і їхні конституційні права і свободи; суспільство і його духовні та моральні цінності, культурна спадщина, інформаційний простір; держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність. Це означало, що соціальна безпека була інтегральною частиною національної безпеки, спрямованою на захист прав і свобод людини та громадянина. Хоча досліджуваний Закон і не містив чіткого визначення соціальної безпеки, він підкреслював її значення для забезпечення стабільності та стійкості держави. Водночас стаття 6 закріплювала основні напрямки державної політики з питань національної безпеки, серед яких особлива увага приділялася соціальній безпеці, а саме: забезпеченню соціальної та політичної стабільності в суспільстві; підвищенню рівня життя населення; забезпеченню соціальної справедливості та захисту вразливих верств населення.

У статті 7 Закону перераховувалися основні загрози національній безпеці України у соціальній та гуманітарній сферах: 1) погіршення соціально-економічного становища населення, зростання бідності та соціальної нерівності; 2) безробіття та трудова міграція, що призводять до відтоку кваліфікованих кадрів; 3) демографічна криза, зниження народжуваності, старіння населення; 4) погіршення стану здоров'я населення, зростання захворюваності на соціально небезпечні хвороби; 5) зниження рівня освіти та культури, моральних та духовних цінностей. У статті 8 передбачалися заходи щодо нейтралізації загроз національній безпеці, включаючи соціальну сферу: суттєве підвищення соціальної складової економічної політики, реальне покращення рівня життя населення шляхом збільшення заробітної плати та своєчасної виплати соціальних

допомог. Акцент робився на зниженні безробіття, підтримці найуразливіших верств населення, боротьбі з бідністю та майновою нерівністю. Важливими аспектами також є захист цивільного населення під час конфліктів, зміцнення демографічного потенціалу країни, створення ефективної системи соціального захисту, охорони здоров'я, боротьба з негативними явищами та забезпечення прав і захисту дітей.

Таким чином, Закон України «Про основи національної безпеки України», який втратив чинність 08.07.2018, встановлював правові засади державної політики у сфері соціальної безпеки, визначаючи її як важливу складову національної безпеки. Він окреслював стратегічні цілі, пріоритети та механізм забезпечення соціальної безпеки, а також визначав основні загрози та способи їх нейтралізації. Закон надавав правові підстави для розробки та реалізації комплексних заходів, спрямованих на підвищення рівня життя населення, забезпечення соціальної стабільності та соціальної справедливості в Україні.

21.06.2018 законодавець прийняв новий Закон України «Про національну безпеку України». Основні норми цього законодавчого акта у переважній більшості мають тільки загальний характер. Так, у статті 1 закріплено таке визначення поняття «національна безпека України»: «Національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз». У статті 4 встановлено, що державна політика у сфері національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [155].

Порівнявши Закон України «Про основи національної безпеки України» із Законом України «Про національну безпеку України», зробимо висновок, що у Законі «Про основи національної безпеки України» 2003 року

більш детально розглядаються соціальні аспекти безпеки, визначаються основні загрози національним інтересам і національній безпеці України в соціальній та гуманітарній сферах, встановлюються основні напрямки державної політики з питань національної безпеки в соціальній та гуманітарній сферах.

Новий Закон України «Про національну безпеку України» 2018 року має більш загальний характер, у ньому менше уваги приділяється конкретним соціальним аспектам безпеки. Він фокусується переважно на питаннях оборони, зовнішньої політики та державної безпеки.

Таким чином, Закон України «Про основи національної безпеки України» від 2003 року приділяв більше уваги соціальним аспектам безпеки, чітко визначаючи загрози та напрями державної політики в соціальній сфері. Новий Закон України «Про національну безпеку України» від 2018 року має більш загальний характер і менше акцентує увагу на конкретних соціальних питаннях.

Це може свідчити про зміну підходів до розуміння національної безпеки в Україні, де соціальні аспекти, хоча і залишаються важливими, але не виділяються окремо, а розглядаються як частина загальної системи національної безпеки. Такий підхід може мати як переваги (комплексний підхід до безпеки), так і недоліки (менша увага до специфічних соціальних проблем).

На наш погляд, зазначений підхід має більш негативний характер, оскільки він створює певні загрози для ефективного регулювання саме соціальної безпеки в Україні. Новий Закон, маючи більш загальний характер, створює ризики для належного забезпечення соціальної складової національної безпеки.

Відсутність чіткого визначення соціальних загроз та напрямів державної політики в соціальній сфері у новому Законі може призвести до розмивання фокусу та недостатньої уваги до цих питань з боку державних

органів. Загальний характер Закону не дає чітких орієнтирів для розробки та реалізації конкретних заходів у сфері соціальної безпеки, що створює ризик втрати конкретики у державній політиці. Без чіткого визначення соціальних загроз у Законі існує небезпека їх недооцінки при формуванні політики національної безпеки.

Відсутність конкретних показників соціальної безпеки у Законі також ускладнює моніторинг та оцінку ефективності державної політики у цій сфері. Менш детальне регулювання соціальних аспектів безпеки може послабити правову основу для розробки та впровадження відповідних програм та заходів. Без чіткого визначення соціальної безпеки як складової національної безпеки існує ризик фрагментації політики у цій сфері між різними відомствами, що може призвести до зниження її пріоритетності у загальній системі національної безпеки.

Загальний характер нового Закону може також ускладнити координацію дій різних відомств у сфері забезпечення соціальної безпеки. Всі ці фактори в сукупності створюють загрозу для ефективного регулювання соціальної безпеки в Україні, що вимагає додаткових зусиль для забезпечення належної уваги до соціальних аспектів у загальній системі національної безпеки. Це може включати розробку додаткових нормативно-правових актів, які б детальніше регулювали питання соціальної безпеки, або внесення змін до існуючого законодавства для більш чіткого визначення соціальних аспектів національної безпеки.

Наступним нормативним актом, який створює фундаментальну правову основу для забезпечення соціальної безпеки в Україні, встановлюючи мінімальні стандарти соціального забезпечення та механізми їх реалізації, є Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [156]. Цей Закон закріплює правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, які спрямовані на реалізацію основних соціальних гарантій, встановлених Конституцією та

законами України. У статті 1 Закону міститься визначення основних термінів, таких як «державні соціальні стандарти» та «державні соціальні гарантії». Згідно з цією статтею державні соціальні стандарти – це «встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій», а державні соціальні гарантії – це «встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму».

Стаття 6 Закону визначає основні державні соціальні стандарти, які застосовуються у різних сферах життєдіяльності. До них належать стандарти у сфері доходів населення, соціального обслуговування, житлово-комунального обслуговування, транспортного обслуговування та зв'язку, охорони здоров'я, освіти, культури, фізичної культури і спорту. Така широка сфера охоплення демонструє комплексний підхід до забезпечення соціальної безпеки.

Особливу увагу в Законі приділено державним соціальним гарантіям. У статті 9 зазначено, що «основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень». До основних державних соціальних гарантій включаються: мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Важливим аспектом Закону є закріплення порядку визначення та застосування державних соціальних стандартів і нормативів. У статті 5 вказується, що «державні соціальні стандарти і нормативи формуються, встановлюються та затверджуються у порядку, визначеному Кабінетом

Міністрів України за участю та погодженням з іншими сторонами соціального партнерства».

Закон також передбачає відповідальність за порушення законодавства про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Стаття 18 встановлює, що «посадові особи, винні у порушенні законодавства про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії, несуть відповідальність згідно із законом».

На нашу думку, Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» є важливим нормативно-правовим актом, який закладає основи соціальної безпеки в Україні. Він демонструє комплексний підхід до забезпечення соціального захисту, охоплюючи широкий спектр сфер життєдіяльності – від доходів населення до культури та спорту. Це свідчить про розуміння багатовимірності соціальної безпеки та прагнення створити всеохоплюючу систему соціальних стандартів.

Важливим аспектом Закону є встановлення мінімальних соціальних гарантій, що створює базовий рівень соціального захисту для всіх громадян. Чіткі визначення ключових понять, наведені в Законі, сприяють єдиному розумінню та застосуванню соціальних стандартів і гарантій. Наявність статті про відповідальність за порушення законодавства підкреслює важливість дотримання встановлених соціальних стандартів.

Однак, незважаючи на ці позитивні аспекти, Закон має певні обмеження та потенційні недоліки. Багато його положень відзначаються загальним характером, тому потребують додаткової конкретизації в інших нормативно-правових актах. Це може ускладнювати практичне застосування Закону та створювати простір для різних тлумачень.

Наступним недоліком є відсутність чітких механізмів регулярного перегляду та індексації соціальних стандартів відповідно до економічних реалій. Це може призвести до того, що встановлені стандарти швидко втрачатимуть актуальність в умовах економічних змін. Крім того, фіксовані

соціальні стандарти можуть бути недостатньо гнучкими для реагування на швидкі соціально-економічні зміни, що особливо важливо в сучасному динамічному світі.

Ще одним обмеженням Закону є його фокусування на мінімальних стандартах. Зокрема у ньому мало уваги приділяється стимулюванню підвищення якості життя понад цей мінімальний рівень. Це може обмежувати потенціал для соціального розвитку та прогресу.

Загалом досліджуваний Закон складає важливу правову основу для забезпечення соціальної безпеки в Україні, проте для підвищення його ефективності, на нашу думку, необхідно розглянути можливість внесення змін, які б враховували сучасні виклики та тенденції у сфері соціальної безпеки, забезпечували більшу гнучкість та адаптивність соціальних стандартів, а також включали механізми стимулювання постійного підвищення рівня життя населення. Це дозволило б створити більш динамічну та ефективну систему соціального захисту, здатну адекватно реагувати на мінливі потреби суспільства та забезпечувати стійкий соціальний розвиток.

Наступним важливим актом у даній сфері є Закон України «Про соціальні послуги» [157], який регулює важливі аспекти соціальної безпеки, встановлюючи основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків.

У статті 1 Закону надається визначення ключових термінів. Зокрема термін «соціальні послуги» трактується як «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають». Наведена дефініція підкреслює превентивний характер соціальних послуг та їх роль у забезпеченні соціальної безпеки.

Стаття 4 Закону визначає основні цілі надання соціальних послуг, серед яких: «профілактика складних життєвих обставин», «подолання складних життєвих обставин», «мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин». Зазначені цілі безпосередньо пов’язані із забезпеченням соціальної безпеки громадян.

Важливим аспектом соціальної безпеки є доступність соціальних послуг. Стаття 28 Закону встановлює, що «особі/сім’ї може бути відмовлено у наданні соціальних послуг у разі неповідомлення про суттєві зміни в її складних життєвих обставинах». Це положення покликане забезпечити ефективне використання ресурсів та надання допомоги тим, хто її найбільше потребує.

Закон також регулює питання фінансування соціальних послуг. Стаття 27 визначає, що «фінансування надання соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, плати за соціальні послуги, коштів благодійної допомоги (пожертвувань) та інших джерел, передбачених законодавством». Це положення забезпечує фінансову основу для реалізації заходів соціальної безпеки.

На нашу думку, досліджуваний Закон є важливим елементом правового регулювання соціальної безпеки в Україні, позаяк він встановлює чіткі рамки для надання соціальних послуг, які є ключовим інструментом забезпечення соціальної безпеки. Закон враховує різноманітні аспекти соціальної безпеки, включаючи профілактику, подолання та мінімізацію наслідків складних життєвих обставин.

Однак варто зазначити, що ефективність цього Закону значною мірою залежить від його практичної реалізації. Зокрема важливим є забезпечення достатнього фінансування для надання якісних соціальних послуг, а також розвиток системи моніторингу та оцінки ефективності цих послуг. Крім того, в умовах швидких соціальних змін може виникнути потреба в регулярному

оновленні переліку соціальних послуг та методів їх надання для відповіді на нові виклики соціальної безпеки.

Таким чином, Закон України «Про соціальні послуги» [157] та Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [156] є взаємопов’язаними нормативно-правовими актами, які спільно формують основу системи соціального захисту та забезпечення соціальної безпеки в Україні. Їх взаємозв’язок можна простежити у кількох ключових аспектах.

Отже, обидва закони спрямовані на забезпечення соціальних прав громадян та підвищення рівня їхнього соціального захисту. Якщо Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» встановлює загальні рамки та мінімальні стандарти соціального забезпечення, то Закон України «Про соціальні послуги» конкретизує механізми надання соціальної підтримки через систему соціальних послуг.

Важливо відзначити, що Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» є базовим для визначення обсягу та якості соціальних послуг. У статті 6 цього Закону зазначено, що до основних державних соціальних стандартів належать, зокрема, «нормативи надання соціальних послуг». Ці нормативи деталізуються та впроваджуються через механізми, визначені в Законі України «Про соціальні послуги».

Крім того, обидва закони підкреслюють важливість забезпечення доступності соціальної підтримки для всіх, хто її потребує. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» встановлює загальні принципи соціальних гарантій, а Закон України «Про соціальні послуги» конкретизує механізми їх реалізації через систему надання соціальних послуг.

Таким чином, досліджувані нормативно-правові акти є взаємодоповнюючими елементами правової бази соціальної безпеки в Україні. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні

соціальні гарантії» встановлює загальні рамки та стандарти, а Закон України «Про соціальні послуги» конкретизує механізми їх реалізації через систему соціальних послуг. Разом вони формують комплексну правову основу для забезпечення соціальної безпеки громадян України.

Наступним не менш важливим нормативним актом є Закон України «Про прожитковий мінімум» [158], який регулює ключові аспекти соціальної безпеки, встановлюючи правові основи для визначення прожиткового мінімуму, його застосування та гарантій держави щодо його забезпечення.

У статті 1 Закону надається визначення прожиткового мінімуму як «вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості».

Стаття 2 визначає, що прожитковий мінімум застосовується для «загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм». Зазначене підкреслює важливість прожиткового мінімуму як базового показника для забезпечення соціальної безпеки.

Важливий аспект полягає у встановленні прожиткового мінімуму для різних соціально-демографічних груп. Згідно зі статтею 4 прожитковий мінімум визначається окремо для дітей віком до 6 років, дітей віком від 6 до 18 років, працездатних осіб, осіб, які втратили працездатність.

Стаття 5 Закону визначає, що «прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення, щороку затверджується Верховною Радою України в Законі про Державний бюджет України на відповідний рік».

На нашу думку, цей Закон є одним із фундаментальних для забезпечення соціальної безпеки в Україні, оскільки він встановлює базовий

рівень соціальних гарантій. Прожитковий мінімум виступає ключовим показником для формування соціальної політики та визначення рівня соціальних виплат.

Однак варто зазначити, що ефективність цього Закону значною мірою залежить від адекватності методики розрахунку прожиткового мінімуму та регулярності його перегляду відповідно до економічних реалій. Існує ризик, що при недостатньо частому перегляді або неадекватній методиці розрахунку прожитковий мінімум може не відповідати реальним потребам населення, що негативно впливатиме на рівень соціальної безпеки.

Ще одним із фундаментальних законів, які регулюють сферу соціальної безпеки, є Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [159]. Цей Закон визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантуючи соціальний захист у разі настання страхових випадків.

Стаття 1 Закону закріплює основні терміни. Зокрема у ньому міститься дефініція поняття «загальнообов'язкове державне соціальне страхування», під яким законодавець пропонує розуміти систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

У статті 9 Закону визначено основні види матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, що включають допомогу по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах, на поховання, а також оплату лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу.

Стаття 20 регулює страхування від нещасного випадку, визначаючи страховим випадком пошкодження здоров'я або смерть застрахованого внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного

захворювання. Це положення є важливим аспектом забезпечення соціальної безпеки працівників.

Суттєвим елементом соціальної безпеки є розмір страхових виплат. У статті 42 зазначено, що сума щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, який застрахована особа мала до ушкодження здоров'я.

Закон також регулює питання фінансування страхових виплат. Згідно зі статтею 11 джерелами формування коштів Фонду соціального страхування України є страхові внески страхувальників та застрахованих осіб, суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків, а також благодійні внески та інші надходження.

Таким чином, цей Закон є фундаментальним для забезпечення соціальної безпеки в Україні, оскільки він містить механізм захисту громадян у разі настання соціальних ризиків, пов'язаних з втратою працездатності, нещасними випадками на виробництві та професійними захворюваннями. Закон встановлює чіткі правила та процедури надання соціальних гарантій, що сприяє підвищенню рівня соціальної захищеності населення. Водночас враховувати адекватність розмірів страхових виплат та їх відповідність реальним потребам застрахованих осіб. Крім того, важливим є забезпечення стабільного фінансування системи соціального страхування та ефективного управління коштами Фонду соціального страхування. В умовах економічних викликів та змін на ринку праці може виникнути необхідність адаптації системи соціального страхування до нових реалій, що вимагатиме подальшого вдосконалення законодавства у цій сфері.

Наступними важливими актами у досліджуваній сфері є закони України «Про пенсійне забезпечення» [160] та «Про загальнообов'язкове

державне пенсійне страхування» [161]. Вони регулюють важливі аспекти соціальної безпеки громадян у сфері пенсійного забезпечення.

Закон України «Про пенсійне забезпечення» [160] встановлює основні засади пенсійного забезпечення громадян в Україні. Стаття 1 цього Закону визначає, що «громадяни України мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених цим Законом» [162].

Закон регулює питання призначення пенсій різним категоріям громадян. Зокрема стаття 12 наступним чином встановлює загальний пенсійний вік: «Право на пенсію за віком мають: чоловіки – після досягнення 60 років і при стажі роботи не менше 25 років; жінки – після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 20 років».

Водночас Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [161] – це сучасніший і детальніший документ, який визначає принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Стаття 1 цього Закону визначає, що «система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає призначення, перерахунок і виплату пенсій, надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду».

Важливим аспектом соціальної безпеки є визначення страхового стажу. Стаття 24 Закону встановлює, що «страховий стаж – період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із цим Законом і за який сплачено страхові внески».

Закон також регулює питання пенсійних виплат. Стаття 9 встановлює такі види пенсій: «1) пенсія за віком; 2) пенсія по інвалідності; 3) пенсія у зв'язку з втратою годувальника».

На нашу думку, ці закони складають фундаментальну правову основу для забезпечення соціальної безпеки громадян у сфері пенсійного забезпечення. Вони встановлюють чіткі правила та механізми призначення і виплати пенсій, що є важливим елементом соціального захисту населення.

Однак ефективність зазначених законів значною мірою залежить від економічної ситуації в країні та демографічних тенденцій. В умовах старіння населення та економічних викликів може виникнути необхідність подальшого реформування пенсійної системи для забезпечення її стійкості та адекватності пенсійних виплат. Крім того, важливим аспектом є забезпечення справедливості пенсійної системи, зокрема, щодо різних категорій працівників та самозайнятих осіб.

Загалом досліджувані закони формують важливу правову базу для забезпечення соціальної безпеки в сфері пенсійного забезпечення, проте вони потребують постійного моніторингу та адаптації до змінюваних соціально-економічних умов для гарантії ефективного захисту прав та інтересів пенсіонерів.

Наступні нормативно-правові акти також містять норми, які регулюють деякі аспекти соціальної безпеки. У цьому контексті мова йде про закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [163] та «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [164]. Вони регулюють важливі аспекти соціальної безпеки, спрямовані на підтримку сімей з дітьми та малозабезпечених сімей.

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги. Стаття 3 цього Закону визначає такі види державної допомоги: допомога у зв'язку з вагітністю та

пологами, допомога при народженні дитини, допомога при усиновленні дитини, допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, допомога на дітей одиноким матерям та інші.

Важливим аспектом є визначення розмірів допомоги. Наприклад, стаття 9 встановлює, що допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається у розмірі 100 відсотків середньомісячного доходу жінки, але не менше 25 відсотків від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи.

Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» спрямований на підтримку сімей, чий дохід з об'єктивних причин нижчий від прожиткового мінімуму. У статті 1 цього Закону визначено, що малозабезпеченою сім'єю є «сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний доход нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї».

Стаття 5 цього Закону встановлює розмір державної соціальної допомоги, який визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом. При цьому розмір допомоги не може бути більшим, ніж 75 відсотків прожиткового мінімуму для сім'ї.

На нашу думку, досліджувані закони відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної безпеки, створюючи механізми підтримки вразливих категорій населення. Вони спрямовані на запобігання бідності та соціального виключення сімей з дітьми та малозабезпечених сімей.

Однак їх ефективність значною мірою залежить від адекватності розмірів допомоги та їх відповідності реальним потребам сімей. В умовах економічних викликів та інфляції важливо регулярно переглядати розміри допомоги для забезпечення їх відповідності актуальним економічним реаліям.

Крім того, важливим аспектом є забезпечення адресності допомоги та ефективних механізмів її надання. Це включає вдосконалення системи оцінки

доходів сімей та процедур призначення допомоги. Загалом зазначені закони формують потужну правову основу для соціального захисту сімей з дітьми та малозабезпечених сімей, але при цьому вони потребують постійного моніторингу та адаптації до змінюваних соціально-економічних умов з метою забезпечення їх ефективності у підтримці соціальної безпеки вразливих категорій населення.

Наступна низка нормативно-правових актів спрямована на регулювання соціальної безпеки через призму соціального захисту окремих категорій громадян. Серед основних нормативних документів слід виділити закони України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [165], «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [166] та «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [167]. Наведені законодавчі акти регулюють важливі аспекти соціальної безпеки специфічних категорій населення.

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» визначає основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства. У статті 1 цього Закону вказується, що особи з інвалідністю в Україні володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України та іншими законодавчими актами.

Важливим аспектом є працевлаштування осіб з інвалідністю. Стаття 17 встановлює, що з метою реалізації творчих і виробничих здібностей осіб з інвалідністю та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом.

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» визначає правовий статус ветеранів війни, забезпечує створення належних умов для їх життєзабезпечення, сприяє формуванню в суспільстві шанобливого ставлення до них. Стаття 4 цього Закону встановлює такі категорії ветеранів війни: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни.

Стаття 12 містить перелік пільг для учасників бойових дій та осіб, прирівняних до них, і включає безоплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів, першочергове безоплатне зубопротезування, безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням тощо.

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Стаття 1 цього Закону встановлює, що соціальний захист військовослужбовців – це діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі.

Стаття 9 цього Закону гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів.

Ці закони відіграють критично важливу роль у забезпеченні соціальної безпеки для специфічних категорій населення, які потребують особливого захисту та підтримки. Вони складають правову основу для забезпечення рівних можливостей, соціальної інтеграції та підтримки осіб з

інвалідністю, ветеранів війни та військовослужбовців. Крім того, в умовах сучасних викликів, зокрема військового конфлікту в Україні, може виникнути необхідність адаптації цих законів для більш ефективного реагування на нові потреби ветеранів та військовослужбовців. Важливим аспектом також є забезпечення комплексного підходу до соціальної інтеграції та реабілітації цих категорій населення.

Важливим нормативним актом у сфері охорони здоров'я та праці виступає Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [168]. Цей законодавчий документ визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні.

Однією із складових соціальної безпеки є право на охорону здоров'я. Стаття 6 Закону гарантує кожному громадянину України право на охорону здоров'я, що передбачає: «а) життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини; б) безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; в) санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де він проживає; г) безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку...».

Стаття 8 Закону встановлює державні гарантії права на охорону здоров'я: «створення розгалуженої мережі закладів охорони здоров'я; організацію і проведення системи державних і громадських заходів щодо охорони та зміцнення здоров'я; надання всім громадянам гарантованого рівня медико-санітарної допомоги...».

Закон також регулює питання фінансування охорони здоров'я. У статті 18 зазначено, що «фінансування охорони здоров'я здійснюється за рахунок Державного бюджету України та місцевих бюджетів, коштів юридичних та фізичних осіб, а також з інших джерел, не заборонених законом».

Таким чином, даний Закон є критично важливим для забезпечення соціальної безпеки в Україні, оскільки він встановлює базові принципи та гарантії у сфері охорони здоров'я та складає правову основу для функціонування системи охорони здоров'я і забезпечення права громадян на медичну допомогу.

Крім того, в контексті сучасних викликів, таких як пандемії та нові загрози здоров'ю, може виникнути необхідність адаптації законодавства для більш ефективного реагування на ці виклики. Важливим аспектом також є забезпечення рівного доступу до якісної медичної допомоги для всіх верств населення, що є ключовим елементом соціальної безпеки.

Закон України «Про охорону праці» [169] – це ключовий нормативно-правовий акт, що регулює важливі аспекти соціальної безпеки у сфері трудових відносин та безпеки праці.

Стаття 1 цього Закону визначає охорону праці як «систему правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності».

Актуальною складовою соціальної безпеки виступає право працівників на охорону праці. Стаття 6 Закону гарантує, що «умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства».

Закон також встановлює обов'язки роботодавця щодо забезпечення охорони праці. Стаття 13 визначає, що роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці.

Стаття 18 регулює питання навчання з охорони праці. У ній, зокрема, зазначено, що «працівники під час прийняття на роботу і в процесі роботи повинні проходити за рахунок роботодавця інструктаж, навчання з питань охорони праці, з надання першої медичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки у разі виникнення аварії».

Важливим аспектом є регулювання питань розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій. Стаття 22 встановлює, що «роботодавець повинен організовувати розслідування та вести облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій відповідно до положення, що затверджується Кабінетом Міністрів України за погодженням з всеукраїнськими об’єднаннями профспілок».

Таким чином, цей Закон є фундаментальним для забезпечення соціальної безпеки у сфері трудових відносин. Він формує правову основу для захисту життя, здоров’я та працездатності працівників, встановлюючи чіткі обов’язки роботодавців та права працівників у сфері охорони праці.

Однак його ефективність значною мірою залежить від практичної реалізації та контролю за дотриманням норм. У цьому контексті важливо забезпечити ефективний нагляд та контроль за станом охорони праці, а також розвиток культури безпеки праці серед роботодавців та працівників.

Крім того, в умовах технологічних змін та появи нових форм зайнятості, таких як дистанційна робота або гіг-економіка, може виникнути необхідність адаптації цього Закону для забезпечення охорони праці в нових умовах, Також важливим є постійне оновлення стандартів безпеки праці відповідно до нових технологічних викликів та ризиків.

З огляду на вищевикладе можна констатувати, що нормативні акти щодо правового регулювання соціальної безпеки можна класифікувати наступним чином:

1. Конституційні акти:

- Конституція України – Основний Закон України, що має найвищу юридичну силу, встановлює фундаментальні права та свободи людини і громадянина, зокрема соціальні права (статті 3, 46-49).

2. Закони України:

- загальні закони у сфері соціальної безпеки:

  - Закон України «Про національну безпеку України» – визначає соціальну безпеку як складову національної безпеки, встановлює напрями державної політики та механізми забезпечення;
  - Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» – встановлює базові соціальні стандарти та гарантії, механізми їх закріплення та реалізації;
  - Закон України «Про прожитковий мінімум» – визначає прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт;
  - Закон України «Про соціальні послуги» – визначає організаційні та правові засади надання соціальних послуг, їх види, порядок надання та отримання;

- закони, що регулюють систему соціального страхування:

  - Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» – регулює відносини у сфері соціального страхування, визначає види страхування, права та обов'язки суб'єктів;
  - Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – встановлює правові та фінансові основи пенсійного страхування;

- закони, що регулюють надання соціальних послуг та допомоги:

  - Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» – регулює питання надання державної допомоги сім'ям з дітьми, умови та порядок її отримання;

- Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям» – встановлює умови та порядок надання допомоги малозабезпеченим сім’ям;

- закони, що регулюють соціальний захист окремих категорій громадян:

- Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» – визначає правові гарантії та державну політику щодо осіб з інвалідністю;

- Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» – встановлює пільги та гарантії для ветеранів війни;

- Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» – регулює питання соціального захисту військовослужбовців та їх сімей;

- закони у сфері охорони здоров’я та праці:

- Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров’я» – встановлює правові основи охорони здоров’я громадян;

- Закон України «Про охорону праці» – регулює відносини у сфері забезпечення безпечних і здорових умов праці.

Таким чином, закони у сфері соціальної безпеки в Україні формують комплексну систему правового регулювання, де кожен закон доповнює та розширює інші. Конституція України встановлює базові права та гарантії, які деталізуються в спеціальних законах. Закони України «Про основи національної безпеки України» та «Про національну безпеку України» формують загальні рамки, в межах яких функціонують інші закони.

Закони про соціальні стандарти, соціальні послуги та прожитковий мінімум взаємодіють, створюючи основу для визначення рівня соціального забезпечення. Закони про пенсійне забезпечення, соціальне страхування та допомогу сім’ям формують систему соціального захисту. Закони про охорону здоров’я та праці забезпечують безпеку у відповідних сферах. Закони про

захист окремих категорій громадян (осіб з інвалідністю, ветеранів, військовослужбовців) доповнюють загальну систему спеціальними нормами.

Об’єктом регулювання усіх розглянутих законів є суспільні відносини у сфері соціальної безпеки, які включають відносини щодо соціального захисту, соціального забезпечення, охорони здоров’я, праці, пенсійного забезпечення та захисту прав окремих категорій громадян. А предметом виступають конкретні механізми, процедури, стандарти та гарантії забезпечення соціальної безпеки, за допомогою яких встановлюються соціальні стандарти, визначається прожитковий мінімум, регулюється надання соціальних послуг, встановлюється пенсійне забезпечення, впорядковується соціальне страхування, забезпечення охорони праці та здоров’я, надання соціальної допомоги різним категоріям громадян [170].

Досліджувані закони важливі для регулювання соціальної безпеки, оскільки вони:

– формують комплексну правову базу для забезпечення соціальної безпеки громадян;

– встановлюють мінімальні соціальні стандарти та гарантії;

– регулюють механізми соціального захисту та підтримки різних категорій населення;

– забезпечують правову основу для функціонування систем охорони здоров’я, пенсійного забезпечення, соціального страхування;

– визначають права та обов’язки держави, роботодавців і громадян у сфері соціальної безпеки;

– створюють механізми для захисту найбільш вразливих категорій населення;

– адаптують систему соціальної безпеки до сучасних викликів та змін у суспільстві.

Таким чином, ці закони формують цілісну систему правового регулювання соціальної безпеки, що є надзвичайно актуальним для забезпечення стабільності та розвитку суспільства.

Проте законодавчі акти у сфері соціальної безпеки в Україні, на нашу думку, мають ряд суттєвих недоліків, які потребують уваги та усунення. Такої ж точки зору дотримується й ряд інших учених. Так, Т. Гарасимів та О.П. Денега у своїх наукових роботах вказують на фрагментарний та непослідовний характер соціального законодавства України, при цьому вони наголошують на необхідності систематичного вдосконалення та адаптації до стандартів ЄС [171; 172]. Значення цієї проблеми висвітлюють і Л.Ю. Малюга [173], А.І. Мотрич [174] та М.П. Дибань [175], які доходять висновку, що слід провести кодифікацію соціальних законів з метою їх упорядкування та гармонізації.

Отже, однією із проблем є фрагментарність та неузгодженість законодавства. Досить часто окремі норми дублюються в законах та підзаконних актах або навіть вступають у суперечність. Це не лише ускладнює розуміння та застосування законодавства громадянами, але й створює проблеми для державних органів при реалізації соціальної політики. Крім того, багато норм мають декларативний характер, оскільки відсутні чіткі механізми їх реалізації. Особливо це стосується гарантій соціальних прав, які часто не підкріплені достатнім фінансуванням.

Прикладом у цьому аспекті можуть послужити закони України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» та «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», у яких частково дублюються положення щодо забезпечення прав та соціального захисту осіб з інвалідністю. Зокрема обидва закони містять норми про працевлаштування осіб з інвалідністю, але з різними формулюваннями та акцентами.

У статті 17 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» зазначено, що працевлаштування осіб з

інвалідністю здійснюється з урахуванням рекомендацій медико-соціальної експертизи. Водночас стаття 38 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» говорить про працевлаштування на основі індивідуальної програми реабілітації.

Ці положення хоча й не прямо суперечать одне одному, проте створюють певну неоднозначність у тлумаченні та застосуванні норм. Роботодавці та самі особи з інвалідністю можуть зіткнутися з труднощами у визначенні, який саме документ є пріоритетним при працевлаштуванні – рекомендації медико-соціальної експертизи чи індивідуальна програма реабілітації.

Крім того, ці закони по-різному визначають органи, відповідальні за сприяння працевлаштуванню осіб з інвалідністю. Це може призвести до розмивання відповідальності та неефективності у реалізації відповідних програм.

Такі неузгодженості ускладнюють реалізацію прав осіб з інвалідністю та створюють додаткові бар’єри для їх повноцінної інтеграції в суспільство. Це лише один з прикладів, який демонструє, як множинність законодавчих актів може призводити до плутанини та неефективності в системі соціального захисту.

Інша важлива проблема – недостатня гнучкість законодавства. В умовах швидких змін у суспільстві та економіці, особливо в контексті глобалізації та технологічного прогресу, правові норми не завжди встигають адаптуватися до нових реалій. Це призводить до невідповідності законодавчої бази реальним соціальним потребам. Особливо це помітно у сфері нових форм зайнятості, таких як фріланс або гіг-економіка, де працівники часто залишаються без належного соціального захисту.

Яскравим прикладом того, як правові норми не встигають адаптуватися до нових реалій, є регулювання дистанційної роботи та інших нових форм зайнятості в Україні.

До 2020 року українське трудове законодавство практично не містило норм, які б регулювали дистанційну роботу. Кодекс законів про працю України не передбачав такої форми організації праці, що створювало правову невизначеність для багатьох працівників та роботодавців, які фактично використовували цю форму зайнятості.

Пандемія COVID-19 різко прискорила перехід багатьох компаній на дистанційний режим роботи, що виявило значні прогалини в законодавстві. Зокрема не були чітко врегульовані питання:

- організації робочого місця при дистанційній роботі;
- обліку робочого часу;
- забезпечення охорони праці;
- компенсації витрат працівника на обладнання та комунальні послуги;
- особливостей укладання трудових договорів для дистанційних працівників.

Лише в березні 2021 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання дистанційної роботи» [176], який частково врегулював ці питання. Однак навіть після цих змін багато аспектів є недостатньо врегульованими.

Наприклад, законодавство досі не враховує повною мірою специфіку роботи фрілансерів та працівників у сфері гіг-економіки (зокрема водіїв Uber або кур’єрів Glovo). Ці працівники часто перебувають у «сірій зоні» трудового законодавства, не маючи належного соціального захисту та трудових гарантій.

Цей приклад демонструє, як швидкі зміни в економіці та суспільстві, особливо пов’язані з технологічним прогресом, випереджають розвиток законодавства. Зазначене створює правову невизначеність, може призводити

до порушення прав працівників та ускладнює забезпечення їх соціальної безпеки.

Наступним яскравим прикладом є війна в Україні, що створила нові реалії, до яких законодавство, особливо у сфері соціальної безпеки, не завжди встигає адаптуватися. Особливо це відчули внутрішньо переміщені особи (ВПО) та біженці. До повномасштабного вторгнення росії в лютому 2022 року законодавство України вже містило норми щодо ВПО, зокрема вони були закріплені в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [177]. Однак цей Закон був розроблений в контексті переміщення людей з Донбасу та Криму і не був готовий до масштабного переміщення мільйонів людей з різних регіонів країни.

Основні проблеми, які виявили неадаптованість законодавства:

1) реєстрація ВПО: існуюча система не була розрахована на таку кількість переміщених осіб, що призвело до значних затримок у реєстрації та отриманні відповідного статусу;

2) житлове забезпечення: законодавство не передбачало механізмів для швидкого та масового забезпечення житлом ВПО;

3) працевлаштування: не було ефективних механізмів для швидкого працевлаштування великої кількості переміщених осіб у нових регіонах;

4) освіта: виникли проблеми з переведенням дітей до нових шкіл та визнанням результатів навчання;

5) медичне обслуговування: система охорони здоров’я не була готова до масового переміщення пацієнтів та їх медичних даних;

6) соціальні виплати: виникли складнощі з переоформленням та отриманням соціальних виплат на нових місцях проживання.

У відповідь на ці виклики Кабмін був змушений оперативно приймати нові нормативні акти та вносити зміни до існуючих. Наприклад, було прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо

переміщеним особам» [178], яка встановила нові механізми надання фінансової допомоги ВПО.

Однак ці зміни часто носили реактивний характер і не завжди встигали за швидкістю розвитку подій. Це призводило до затримок у наданні необхідної допомоги та створювало додаткові труднощі для ВПО.

Наступним суттєвим недоліком є проблеми з індексацією соціальних виплат та переглядом соціальних стандартів. Механізми, передбачені законодавством, часто не відповідають реальним темпам інфляції та зростання цін, що призводить до зниження рівня соціального захисту населення. Це посилюється загальною проблемою недостатнього фінансування соціальних програм, коли багато соціальних гарантій, передбачених законами, не мають адекватного бюджетного забезпечення.

На дану проблему неодноразово звертали увагу науковці. Так, І.І. Смирнова, О.К.Сімакова, Ю.Д. Карлаш [179] наголошують на необхідності вдосконалення державних соціальних стандартів і гарантій для забезпечення ефективного соціального захисту. Автори доходять висновку, «що введення нових стандартів в Україні базується на державній політиці, яка спрямована на підтримку соціально вразливих верств населення з низьким рівнем доходів. Для них щороку підвищуються розміри державних соціальних стандартів і гарантій, приймаються рішення щодо соціального захисту населення з урахуванням реальних можливостей Державного бюджету, що є однією з основних причин неефективності соціального захисту в Україні. Продовжується практика планування витрат на соціальний захист за зниженими соціальним стандартам, які враховують можливості державних фінансів, а не потреби реального фінансування соціальних програм. Захист в Україні потребує нових підходів до формування та застосування соціальних стандартів. Базовим державним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого передбачені державні соціальні

гарантії та стандарти. Тому необхідно створити передумови для підвищення розміру прожиткового мінімуму до його реальної величини» [179].

Зазначену думку підтримує й І.О. Наливайко, який наголошує на тому, що потрібно «забезпечити адекватне фінансування соціальних гарантій та забезпечити його справедливе та ефективне використання» [180]. І.Г. Юник також звертає увагу на проблеми реалізації соціальної політики, зокрема пенсійного забезпечення та підтримки вразливих верств населення, при цьому наголошує, що «реалізація соціальної політики в Україні відбувається в надзвичайно складних умовах воєнного стану, обмеженого державного бюджету та зростаючих соціальних і економічних проблем у суспільстві. Основними викликами залишаються низький рівень пенсійного забезпечення, відсутність єдиної інформаційної соціальної системи, недостатня якість і доступність соціальних послуг, низькі соціальні стандарти та гарантії. Також спостерігається недосконаліть законодавчих положень, неефективність механізмів соціальної підтримки, складний процес надання соціальних послуг, корупційні ризики у цьому процесі та відсутність належного обліку використання коштів для соціальної підтримки всіх категорій отримувачів. Серед значних державних проблем є дефіцит державного бюджету та низький рівень економічного розвитку…» [181, с. 193].

В.Є. Нагорна, В.І. Берник, досліджуючи правове регулювання соціального забезпечення, також наголошують на важливості адаптації до поточних економічних умов. Вони, зокрема, вказують, що «проблемним питанням недостатнього соціального забезпечення громадян є те, що рівень матеріальної допомоги залежить від мінімального прожиткового мінімуму доходів громадян, який є необґрунтованим показником достатності такої допомоги рівню фактичних потреб осіб» [182].

Н.Ю. Королевська акцентує увагу на труднощах розвитку соціальної держави під час пандемії, вказуючи на необхідність коригування розрахунків

прожиткового мінімуму та соціальних виплат. Вчена наголошує на тому, що однією з основних проблем, яка виникла, було недосконале правове регулювання системи соціальних виплат та прожиткового мінімуму. Як зазначає Н.Ю. Королевська, необхідно було терміново впорядкувати систему розрахунків соціальних виплат для забезпечення належного рівня соціального захисту населення, що є важливою умовою подальшої розбудови соціальної держави в Україні [183, с. 31].

Основна суть проблеми полягає в тому, що існуючі механізми індексації та перегляду соціальних стандартів не відповідають реальним економічним умовам, зокрема темпам інфляції. Це призводить до поступового зниження реальної вартості соціальних виплат та стандартів, таких, наприклад, як прожитковий мінімум. Ситуація ускладнюється недостатнім фінансуванням соціальних програм, що часто призводить до неможливості реалізації законодавчо закріплених соціальних гарантій. Це створює розрив між задекларованими правами та реальними можливостями їх забезпечення.

Експерти та науковці одностайні у визнанні необхідності реформування системи соціальних стандартів та механізмів їх перегляду. Зокрема наголошується на важливості приведення прожиткового мінімуму у відповідність із реальними потребами населення, вдосконалення методології його розрахунку та забезпечення регулярного перегляду з урахуванням економічних реалій.

Ще одним недоліком правового регулювання законодавства про соціальну безпеку є недостатня увага до превентивних заходів. Законодавство більше зосереджене на реагуванні на вже існуючі соціальні проблеми, ніж на їх попередженні. Це призводить до неефективного використання ресурсів та не дозволяє вирішувати соціальні проблеми на системному рівні.

У дослідженні Г.В. Давиденка, О.В. Балахонова, [184] підкреслюється важливість адаптивних та інноваційних стратегій у системі соціального захисту населення України для ефективного реагування на сучасні глобальні виклики, такі як кіберзагрози та зміна клімату. Важливість превентивних заходів полягає у їх здатності мінімізувати соціальні ризики та захищати права людини.

Дана проблема, на думку багатьох науковців, має системний характер. Аналіз чинного законодавства та практики його застосування виявляє суттєві прогалини у цьому аспекті. Розглянемо конкретні приклади, які ілюструють досліджувану проблему.

Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01. 2019 № 2671-VIII закріплює основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, однак у ньому недостатньо уваги приділено превентивним заходам. Стаття 1 цього Закону трактує соціальні послуги як дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків. Проте конкретні механізми реалізації профілактичних заходів у ній не деталізовані.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 № 1105-XIV також демонструє недостатню увагу до превентивних заходів. Його норми зосереджені переважно на компенсаційних механізмах у разі настання страхових випадків, але мало уваги приділяють заходам, спрямованим на попередження цих випадків.

У сфері охорони здоров'я Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801-XII декларує важливість профілактики, але не містить чітких механізмів її реалізації. У статті 32 цього Закону мова йде про державну політику у сфері охорони здоров'я, суть якої полягає у «визнанні пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави збереження життя і здоров'я людини», але конкретні превентивні заходи та механізми їх фінансування у ній не деталізовані.

Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-XII хоча й спрямований на забезпечення безпечних умов праці, проте не містить достатньо ефективних механізмів превентивного характеру. Він здебільшого зосереджений на встановленні норм безпеки, але не передбачає системних заходів з профілактики виробничого травматизму та професійних захворювань.

У даному контексті варто зауважити, що нормативно-правова база переважно орієнтована на реагування на вже існуючі соціальні проблеми. Це призводить до неефективного використання ресурсів та унеможливлює системне вирішення соціальних викликів. Законодавство не забезпечує комплексного підходу до превентивних заходів, які могли б запобігти виникненню соціальних ризиків або мінімізувати їх наслідки.

Головною причиною наявної проблеми є відсутність довгострокових стратегій та планів у галузі соціальної безпеки. Це обмежує можливості для впровадження ефективних превентивних заходів та не дозволяє сформувати цілісну систему соціальної профілактики.

Відсутність довгострокових стратегій та планів у галузі соціальної безпеки, на думку С.Г. Литвинова, може бути обумовлена складністю і багатовимірністю самого поняття соціальної безпеки, яке охоплює різні аспекти життя, включаючи військову, економічну, соціальну та екологічну безпеку [185].

Низький рівень інформованості громадян щодо важливості профілактики соціальних ризиків та способів їх попередження є ще одним фактором, який посилює проблему. Відсутність належної освітньої та інформаційної роботи призводить до того, що населення не бере активної участі у превентивних заходах.

У сфері охорони здоров’я особливо помітний фокус на лікуванні, а не на профілактиці захворювань. Це не лише знижує ефективність системи

охорони здоров’я, але й призводить до збільшення витрат на медичне обслуговування.

Дослідження показують, що в галузі охорони здоров’я часто робиться більший акцент на лікуванні захворювань, ніж на їх профілактиці. А.М. Нагорна описує медико-статистичні закономірності COVID-19 серед працівників охорони здоров’я України під час першого року пандемії, що підкреслює потребу в ефективних заходах лікування, оскільки кумулятивний ризик інфікування SARS-CoV-2 працівниками галузі охорони здоров’я вищий у 2,5 рази, ніж серед загального населення, а смерті від COVID-19 – в 1,1 раза [186]. Водночас О.В. Лотоцька та інші автори наголошують на важливості профілактичної медицини як ключової складової громадського здоров’я, що допоможе зменшити захворюваність та навантаження на систему охорони здоров’я [187]. Хоча лікування є важливим, проте профілактика захворювань повинна бути пріоритетом для зниження навантаження на систему охорони здоров’я.

Наступною причиною є те, що законодавство не передбачає ефективних механізмів раннього виявлення соціальних ризиків. Відсутність таких інструментів унеможливлює своєчасне реагування на потенційні соціальні проблеми та їх попередження.

У цьому аспекті О.М. Жук, О.Ю. Сільвестрова, О.Ю. Гапончук акцентували увагу на необхідності раннього виявлення соціальних ризиків. Важливими механізмами стають інтеграція сучасних технологій для моніторингу соціальних тенденцій, активізація співпраці між державними інститутами та громадянським суспільством, а також розробка політик, що враховують специфіку поточних соціально-економічних умов [188, с. 26]. Застосування міждисциплінарного підходу дозволяє краще зрозуміти та передбачити соціальні ризики, що може сприяти підвищенню соціальної безпеки і стійкості в умовах невизначеності. Таким чином, раннє виявлення

соціальних ризиків вимагає технологічних, інституційних і політичних рішень.

Варто звернути увагу на недостатню адаптацію українського законодавства до міжнародних стандартів у сфері соціальних прав. Хоча Україна ратифікувала багато міжнародних угод, проте не всі їх положення повністю імплементовані в національне законодавство, що створює розрив між міжнародними зобов'язаннями України та реальним станом соціального захисту в країні.

Насамперед слід зазначити, що Україна ратифікувала низку міжнародних документів у сфері соціальних прав, зокрема Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Європейську соціальну хартію (переглянуту), конвенції Міжнародної організації праці. Проте імплементація їх положень у національне законодавство залишається неповною.

Одним з прикладів є неповна відповідність українського законодавства вимогам Європейської соціальної хартії (переглянутої) [128]. Зокрема стаття 12 Хартії передбачає право на соціальне забезпечення, яке включає підтримання системи соціального забезпечення на задовільному рівні, принаймні на рівні, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення [129]. Однак Україна досі не ратифікувала цей Кодекс, що свідчить про невідповідність системи соціального забезпечення міжнародним стандартам.

На даній проблемі також зосереджувала свою увагу і О.В. Тищенко. Вона вказувала на наявність значного масиву теоретично-практичних проблем у законодавчій сфері соціального забезпечення, зокрема вела мову про проблематику перспектив кодифікації соціально-забезпечувального законодавства як найвищої форми його систематизації [150, с. 143]

Інший приклад стосується реалізації права на справедливу винагороду, передбаченого статтею 4 Європейської соціальної хартії

(переглянутої). Згідно з цією статтею держави зобов’язуються гарантувати справедливу винагороду, яка забезпечує достатній життєвий рівень. Проте в Україні мінімальна заробітна плата часто не відповідає цьому критерію, що підтверджується численними дослідженнями та статистичними даними.

Наведеної точки зору дотримуються Г.І. Чанишева і О.С. Щукін, які підкреслюють, що в Україні мінімальна заробітна плата часто не забезпечує достатнього життєвого рівня, що суперечить зобов’язанням держави щодо соціальних гарантій [189, с. 121]. Це вказує на необхідність перегляду політики мінімальної заробітної плати, щоб забезпечити справедливу винагороду та підвищити загальний рівень життя.

Ще одним прикладом є недостатня імплементація положень Конвенції МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення. Хоча Україна ратифікувала цю Конвенцію, проте національне законодавство не повністю відповідає її вимогам, зокрема, щодо мінімального розміру допомоги по безробіттю та пенсійного забезпечення.

У сфері трудових прав також спостерігається неповна відповідність міжнародним стандартам. Наприклад, Україна не ратифікувала Конвенцію МОП № 168 про сприяння зайнятості та захист від безробіття, що обмежує правові гарантії у сфері зайнятості та соціального захисту безробітних.

Важливо також зазначити, що навіть у випадках, коли міжнародні норми формально імплементовані в українське законодавство, їх практична реалізація часто залишається недостатньою.

Ще однією з ключових проблемних сфер є адаптація регулювання соціальної безпеки в Україні до стандартів ЄС. Угода про асоціацію між Україною та ЄС підкреслює важливість приведення законодавства України у відповідність із acquis communautaire, сукупністю правових норм ЄС. Це включає гармонізацію нормативно-правових актів, пов’язаних із соціальною безпекою та програмами соціального захисту.

Правова база, що регулює соціальну безпеку в Україні, визначається насамперед Конституцією та різними нормативно-правовими актами. Більшість із цих нормативних актів встановлюють мінімальні стандарти заробітної плати, пенсій, соціальної допомоги та інших соціальних виплат для забезпечення рівня життя, вищого за прожитковий мінімум.

Однак, як зазначає А.В. Хмелюк, ефективна імплементація та дотримання цих законодавчих положень залишається складним завданням, про що свідчать постійні проблеми бідності, нерівності в доходах та нерівного доступу до соціальних послуг, внаслідок чого наявні соціальні стандарти в Україні не забезпечують рівень життя, який відповідає конституційним вимогам. Незважаючи на збільшення соціальних виплат, вони не покривають базових потреб населення, що спричинено впливом інфляційних процесів. За даними дослідження соціальні виплати покривають лише третину сукупних витрат домогосподарств, що значно зменшує їхню купівельну спроможність. Внаслідок цього державна політика не спрямована на ефективну боротьбу з бідністю [190, с. 116-121]. Такої думки дотримуються й інші автори. Зокрема М.І. Дерев'янко, Х. Ніл, М. М. Лазаренко, А.С. Болотіна, В.М. Зеленський вважають, що Україна здійснює значні зусилля в адаптації національних стандартів до європейських норм, проте залишаються серйозні виклики, які включають технічні бар'єри та необхідність гармонізації регуляторних процедур. Важливою проблемою є відсутність угоди АСАА (Угоди про оцінку відповідності), що є значною перепоною у впроваджені європейських стандартів в національне законодавство [191, с. 210]. Тому вирішення цих проблем потребуватиме комплексного перегляду та вдосконалення правового регулювання соціального забезпечення з акцентом на підвищенні ефективності програм соціального захисту, покращенні адресності та доступності, а також зміцненні спроможності відповідних державних інституцій.

Таким чином, недостатня адаптація українського законодавства до міжнародних стандартів у сфері соціальних прав проявляється у неповній імплементації положень міжнародних договорів, невідповідності національних норм міжнародним стандартам та неефективності механізмів реалізації соціальних прав. Це створює значні перешкоди для забезпечення належного рівня соціальної безпеки в Україні та потребує системних заходів щодо вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Отже, наведені недоліки вказують на необхідність комплексного реформування законодавства у сфері соціальної безпеки. Потрібно прагнути до створення більш узгодженої, гнучкої та ефективної системи соціального захисту, яка б відповідала сучасним викликам та потребам українського суспільства. Це вимагатиме не лише законодавчих змін, але й суттєвого вдосконалення механізмів реалізації соціальної політики, включаючи питання фінансування, адміністрування та моніторингу ефективності соціальних програм.

Проаналізувавши підрозділ дисертації щодо правового регулювання соціальної безпеки в Україні, можна зробити нижченаведені висновки.

Правове регулювання соціальної безпеки в Україні характеризується комплексністю та багаторівневістю. Основу нормативно-правової бази складають Конституція України, закони та підзаконні акти. Ключовими законодавчими актами є закони України «Про національну безпеку України», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про соціальні послуги», «Про прожитковий мінімум» та інші.

Водночас проведений аналіз виявив низку суттєвих недоліків у правовому регулюванні соціальної безпеки. Зокрема спостерігається фрагментарність та неузгодженість законодавства, що призводить до дублювання норм та правових колізій. Значна кількість норм має декларативний характер, позаяк відсутні чіткі механізми їх реалізації.

Важливою проблемою є недостатня гнучкість законодавства та його невідповідність сучасним соціально-економічним реаліям. Особливо це помітно у сфері регулювання нових форм зайнятості. Законодавство не встигає адаптуватися до швидких змін у суспільстві та економіці.

Суттєвим недоліком є недостатня увага до превентивних заходів у сфері соціальної безпеки. Законодавство більше зосереджене на реагуванні на вже існуючі проблеми, ніж на їх попередженні. Це призводить до неефективного використання ресурсів та не дозволяє вирішувати соціальні проблеми на системному рівні.

Окремо слід відзначити проблеми з індексацією соціальних виплат та переглядом соціальних стандартів. Механізми, передбачені законодавством, часто не відповідають реальним темпам інфляції та зростання цін. Це призводить до зниження рівня соціального захисту населення [192].

Важливим аспектом є недостатня адаптація українського законодавства до міжнародних стандартів у сфері соціальних прав. Хоча Україна ратифікувала багато міжнародних угод, проте не всі їхні положення повністю імплементовані в національне законодавство.

Виявлені недоліки вказують на необхідність комплексного реформування законодавства у сфері соціальної безпеки. Потрібно прагнути до створення більш узгодженої, гнучкої та ефективної системи соціального захисту. Це вимагатиме не лише законодавчих змін, але й вдосконалення механізмів реалізації соціальної політики.

Загалом подальший розвиток правового регулювання соціальної безпеки в Україні має бути спрямований на підвищення ефективності соціального захисту, адаптацію до сучасних викликів та забезпечення відповідності міжнародним стандартам у сфері соціальних прав.

На основі проведеного дослідження правового регулювання соціальної безпеки в Україні встановлено, що наявна система нормативно-правового забезпечення характеризується структурними дисбалансами та

регуляторною неефективністю. Виявлено системну суперечність між декларативною багатовекторністю соціальних гарантій у національному законодавстві та відсутністю дієвих механізмів їх практичної реалізації, що обумовлюється фрагментованістю нормативної бази (більше 15 профільних законів та сотні підзаконних актів), дефіцитом нормативно закріплених превентивних механізмів соціального захисту та недосконалістю системи адаптації соціальних стандартів до інфляційних процесів. Правове регулювання соціальної безпеки додатково ускладнюється редукцією соціальної компоненти в оновленому законодавстві про національну безпеку, що створює правовий вакуум у визначенні та протидії соціальним загрозам. Критичного значення набуває проблема неадаптованості соціального законодавства до нових викликів, зокрема трансформації форм зайнятості та забезпечення соціальних прав внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану, а також неповної імплементації міжнародних соціальних стандартів у національне законодавство, що перешкоджає гармонізації правової системи України з правом ЄС у контексті євроінтеграційних процесів.

2.3 Особливості правового регулювання соціальної безпеки в зарубіжних країнах

Актуальність дослідження зарубіжного досвіду регулювання соціальної безпеки зумовлена нагальною потребою вдосконалення відповідної системи в Україні. В умовах глобальних викликів, економічних трансформацій та соціальних змін, які спостерігаються в українському суспільстві, вивчення ефективних практик інших країн набуває особливого значення.

Аналіз міжнародного та національного правового регулювання соціальної безпеки виявив ряд проблем, зокрема недостатню гнучкість

законодавства, брак превентивних заходів та неповну відповідність міжнародним стандартам. У цьому контексті звернення до досвіду країн, які успішно вирішують подібні проблеми, є не лише доцільним, але й необхідним для розробки ефективних стратегій підвищення рівня соціальної безпеки в Україні.

Вивчення зарубіжних моделей соціальної безпеки, інноваційних підходів до вирішення соціальних проблем та механізмів адаптації соціальної політики до нових викликів дозволить сформувати комплексне бачення можливих шляхів реформування української системи соціальної безпеки. Це сприятиме підвищенню ефективності соціальної політики та забезпеченню гідного рівня життя громадян України.

Пилкін М. та Сосновська О. підкреслюють, що вивчення моделей соціального забезпечення в зарубіжних країнах висвітлює різноманітні підходи, сформовані під впливом глобалізації та технологічного прогресу. Основні моделі включають державоцентричні, людиноцентричні та гібридні системи, які інтегрують правові, соціальні та економічні виміри [193]. Четверта промислова революція створює такі виклики, як втрата робочих місць і соціальна нерівність, що вимагає адаптивних та інклюзивних заходів безпеки. Для ефективного вирішення цих проблем країни дедалі більше уваги приділяють співпраці між державними і недержавними суб’єктами. У статті підкреслюється важливість дотримання балансу між індивідуальними правами та колективними інтересами для зміцнення систем соціального забезпечення в усьому світі. Таким чином, комплексний міждисциплінарний підхід має вирішальне значення для сучасного соціального забезпечення.

Слід звернути увагу на дослідження Джеймс Мідглі, Ребекка Сурендері Лора Альферс, які наголошують на тому, що останніми роками спостерігається значне розширення програм соціальної безпеки в країнах, що розвиваються, особливо в таких країнах, як Китай, Індія та Бразилія, які зараз охоплюють майже 500 мільйонів людей [194]. Сюзанна Л. Рейнман також

звертає увагу на розширення таких програм і акцентує увагу на тому, що ці програми були зумовлені зростаючим визнанням потенціалу сфери соціальної безпеки для зменшення бідності, сприяння інклюзивному зростанню та підвищення стійкості до економічних потрясінь. Однак залишаються значні відмінності в розробці та впровадженні цих програм, що відображають відмінності в соціальному, політичному та економічному контекстах [195].

У свою чергу Т.А. Занфірова, вказує на те, що досвід зарубіжних країн демонструє різноманітність підходів до правового регулювання соціальної безпеки. Особливий інтерес становить досвід країн, які пройшли через збройні конфлікти та розробили ефективні механізми соціального захисту населення в кризових умовах [196, с. 72].

Таким чином, глобалізація та технологічний прогрес суттєво вплинули на формування систем соціальної безпеки у світі. Це призвело до виникнення різних моделей. Кожна країна адаптує свою систему соціальної безпеки до власних соціально-економічних умов, культурних особливостей та політичних пріоритетів.

Однією з найвідоміших моделей систем соціального захисту є «скандинавська» або «соціал-демократична», яка характеризується всеохоплюючою, універсальною системою соціального забезпечення.

Скандинавія, до складу якої входять Данія, Норвегія та Швеція, здавна вважається зразком соціального забезпечення та економічного процвітання. Країни Скандинавії запровадили комплексні системи соціального захисту, зокрема універсальну систему охорони здоров’я, високі виплати по безробіттю, а також розгалужену систему догляду за дітьми та пенсійну систему.

Успіх скандинавської моделі можна пояснити кількома факторами. Зокрема країнам цього регіону притаманна сильна прихильність до справедливості та соціальної згуртованості, що передбачає пріоритет

добробуту всіх громадян над індивідуальним накопиченням багатства. Це призвело до значних державних інвестицій у соціальні програми, що фінансуються за рахунок високих рівнів оподаткування [197].

Так, ґрунтовне і об’ємне дослідження скандинавської моделі соціальної безпеки наведено у «Nordic Societal Security: Convergence and Divergence» під редакцією Себастьяна Ларссона та Марка Рінарда. Автори висвітлюють концепцію соціальної безпеки в країнах Скандинавії (Швеції, Норвегії, Данії) та Фінляндії. Вони дійшли висновку, що кожна країна має свою унікальну траєкторію розвитку концепцій соціальної безпеки залежно від історичних передумов і політичних рішень. Наприклад, у Швеції та Норвегії термін «societal security» більш інтегрований у політичний дискурс, тоді як у Фінляндії та Данії використовуються близькі, але різні терміни. На підставі проведених досліджень вчені стверджують, що, незважаючи на спільну історію та культуру, країни Скандинавії мають різні підходи до соціальної безпеки, зокрема, через різні політичні контексти та пріоритети у сфері оборони та кризового управління [198, с. 14]

Слід звернути увагу на те, що формування законодавства про соціальну безпеку Швеції і Норвегії мало свої особливості. Бенгт Сунделіус [199] і Ян Ховден [200] розробили функціональний підхід до соціальної безпеки, що фокусується на збереженні життєво важливих функцій суспільства. Цей підхід став основою для нормативних актів у Швеції та Норвегії [198, с. 9].

Так, законодавство Швеції має свою специфіку. Один із ключових елементів цієї моделі – «Totalförsvaret» (Загальна оборона), яка передбачає, що всі аспекти суспільства, включаючи цивільні структури, повинні бути готові до мобілізації для забезпечення захисту під час криз [201]. «Totalförsvaret» – це концепція, яка поєднує військовий та цивільний компоненти для захисту Швеції від зовнішніх і внутрішніх загроз. Особливістю цієї моделі є комплексний підхід до безпеки, який охоплює всі

сфери суспільного життя, забезпечуючи не тільки військову оборону, але й стійкість суспільства до різних кризових ситуацій. Одним із ключових аспектів соціальної безпеки, які розглядаються в рамках «Totalförsvaret», є захист критичних функцій суспільства. У даній концепції йдеться про необхідність забезпечення безперебійного функціонування системи охорони здоров'я, транспорту, енергетики, а також комунальних послуг, що життєво важливе для населення навіть під час криз.

Закон про обов'язкову цивільну службу (1994:1809) [202] також відіграє важливу роль у соціальній безпеці, оскільки передбачає мобілізацію населення для виконання невійськових завдань під час кризи, включаючи участь у наданні допомоги постраждалим або підтримці важливих соціальних послуг.

Інший важливий аспект соціальної безпеки в Швеції регулюється через Swedish Civil Contingencies Agency (MSB), яке відповідає за кризове управління та розробку національної стратегії захисту критичних суспільних функцій. Цей орган координує зусилля щодо зниження вразливості інфраструктури і відповідає за підготовку до кризових ситуацій як на національному, так і на місцевому рівнях [203].

Схожий підхід до побудови моделі соціальної безпеки використовує Норвегія. Дана держава регулює соціальну безпеку через концепцію Samfunnssikkerhet (Соціальна безпека), яка включає три ключові аспекти: здатність суспільства захищати, підтримувати та керувати собою. У Білій книзі 17 суспільство розглядається як пасивний об'єкт, який потребує захисту, тоді як у Білій книзі 10 йому надається більш активна роль у самозахисті та управлінні. Це означає, що держава повинна забезпечити суспільству необхідні інструменти для захисту і здатності реагувати на кризи. Таким чином, самоорганізація і саморегуляція стали центральними елементами підходу до соціальної безпеки [204] .

Державні акти, такі як NOU 2006:6, встановлюють чіткі вимоги до захисту суспільних функцій. Ці заходи покликані захистити базові потреби населення і забезпечити його безпеку, особливо в умовах загроз, таких як тероризм, зміна клімату або організована злочинність. Ці функції мають бути захищені як від природних катастроф (наприклад, зміни клімату), так і від загроз тероризму чи організованої злочинності. У документі також акцентується увага на взаємозалежності між різними секторами, де, наприклад, відмова однієї інфраструктури може спричинити ланцюгову реакцію в інших сферах.

Закон також підкреслює необхідність проведення регулярних оцінок ризиків та вразливостей у критичних секторах для забезпечення належного рівня безпеки. Уряд пропонує розробку національної стратегії для забезпечення безпеки критичних інфраструктур і суспільних функцій, а також тісну співпрацю між державними та приватними структурами [204].

Норвезький підхід до соціальної безпеки є надзвичайно прогресивним і ефективним. Він передбачає активну участь не тільки державних інститутів, але й суспільства в цілому, що робить соціальну безпеку більш стійкою та гнучкою перед сучасними загрозами.

Дещо інший підхід до врегулювання соціальної безпеки застосовує Фінляндія. Ця держава регулює соціальну безпеку через концепцію «comprehensive security» (комплексна безпека), яка включає взаємодію між державними установами, приватним сектором та громадянським суспільством для забезпечення захисту критичних функцій суспільства в мирний час і під час надзвичайних ситуацій. Основними критичними функціями, які підлягають захисту згідно з цією концепцією, є енергетика, транспорт, зв’язок, охорона здоров’я та постачання продовольства.

Основним законодавчим актом, який регулює соціальну безпеку у Фінляндії, є «Strategi för tryggandet av samhällets livsviktiga funktioner» (2003

р.), який описує стратегічні заходи щодо захисту життєво важливих функцій суспільства [205].

Акт розглядає кілька аспектів соціальної безпеки у контексті захисту життєво важливих функцій суспільства, включаючи економічну стабільність, громадський порядок та безпеку, а також охорону здоров'я населення. Відповідно до статті 2.7 питання соціального забезпечення та працездатності населення регулюються таким чином, щоб система соціального захисту та медичних послуг продовжувала функціонувати навіть в умовах кризи, запобігаючи масовому виключенню населення з системи соціального захисту та сприяючи стабілізації громадського спокою. Акт також наголошує на важливості забезпечення соціальної стабільності через належне функціонування системи соціального захисту, зокрема захисту соціально вразливих груп населення. Зазначається, що для підтримки функціонування цієї системи (стаття 2.7) необхідно розширювати регіональну співпрацю, удосконалювати системи охорони здоров'я та соціального захисту, а також забезпечувати протидію загрозам, таким як епідемії, біологічні та хімічні атаки.

Крім того, фінський підхід до соціальної безпеки передбачає активну участь місцевих органів влади та їх відповідальність за забезпечення безпеки на місцевому рівні. Це відображено у документі «Strategi för tryggandet av samhällets vitala funktioner» (2006 р.) [206], який містить положення про роль регіонів та муніципалітетів у підготовці до криз. Важливе значення має забезпечення життєздатності економіки та соціального захисту населення навіть у кризових ситуаціях. Крім того, документ акцентує увагу на кризовій готовності і координації між міністерствами та іншими державними установами, а також на підтримці міжнародного співробітництва в рамках ЄС і НАТО для посилення здатності держави реагувати на загрози.

Таким чином, підхід Фінляндії до соціальної безпеки є прикладом того, як ефективна співпраця між державою, бізнесом і громадянським

суспільством може забезпечити стійкість країни в умовах кризових ситуацій. Ця модель є збалансованою і дозволяє забезпечити захист найважливіших аспектів суспільного життя навіть під час надзвичайних подій.

Зовсім іншого підходу у регулюванні соціальної безпеки дотримується Данія. Ця країна регулює суспільну безпеку шляхом децентралізації та покладання індивідуальної відповідальності на управлінців у сфері безпеки. За останні десятиліття безпекова політика Данії еволюціонувала від зосередження на традиційних загрозах для нації до врахування широкого спектра транснаціональних ризиків, таких як тероризм і організована злочинність.

Основна увага приділяється децентралізації прийняття рішень і підвищенню відповідальності окремих практиків у сфері безпеки. Зміни, внесені в регулювання національної безпеки, можна простежити в документах оборонних комісій 1988, 1997 і 2008 років [207]. У доповіді 1997 року підкреслюється необхідність протидії транснаціональним загрозам, таким як організована злочинність і тероризм, а також вказано на необхідність розширення концепту національної безпеки для включення глобалізаційних факторів

Данська політика дедалі більше передає повноваження від центральних установ до окремих практиків у сфері безпеки, які відповідальні за орієнтування між військовими, політичними та економічними аспектами в умовах, коли загрози не завжди чітко визначені. Такий підхід підкреслює стійкість, адаптивність і постійну підготовку персоналу для ухвалення стратегічних рішень навіть у ситуаціях невизначеного майбутнього. Однак цей підхід породжує питання щодо відповідальності та складності у балансуванні між централізованими повноваженнями та децентралізацією ухвалення рішень на рівні окремих осіб.

У контексті дослідження правового регулювання соціальної безпеки аналіз скандинавських моделей демонструє їх значну різноманітність та

ефективність. Кожна з розглянутих країн – Швеція, Норвегія, Фінляндія та Данія – розробила унікальний підхід, що відповідає її національним особливостям та потребам.

Шведська модель «Totalförsvaret» являє собою інтегрований підхід, що поєднує військові та цивільні аспекти безпеки. Ця система характеризується високим рівнем готовності суспільства до різноманітних загроз. Норвезька концепція «Samfunnssikkerhet» акцентує увагу на активній ролі суспільства у забезпеченні власної безпеки. Вона передбачає розвиток механізмів самозахисту та саморегуляції.

Фінський підхід «comprehensive security» базується на тісній взаємодії між державними структурами, приватним сектором та громадянським суспільством. Ця модель спрямована на захист критичних функцій суспільства в різних умовах. Данська система характеризується високим рівнем децентралізації та індивідуальної відповідальності у сфері безпеки. Вона адаптована до протидії сучасним транснаціональним загрозам.

Порівняльний аналіз досліджуваних моделей з українською системою соціальної безпеки виявляє ряд суттєвих відмінностей. Українська модель характеризується меншим ступенем інтеграції різних аспектів безпеки. Вона також демонструє нижчий рівень превентивних заходів та готовності до кризових ситуацій. Участь громадянського суспільства у забезпеченні соціальної безпеки в Україні менш розвинена. Але при цьому українська система відзначається вищим рівнем централізації порівняно зі скандинавськими моделями. Зазначені відмінності вказують на потенційні напрямки вдосконалення української системи соціальної безпеки.

Досвід скандинавських країн може бути корисним для України в контексті розвитку більш комплексної та гнучкої системи соціальної безпеки. Особливу увагу слід приділити посиленню ролі громадянського суспільства та розвитку механізмів децентралізації. Важливим аспектом є також підвищення адаптивності системи до нових викликів та загроз.

Таким чином, вивчення та адаптація елементів скандинавських моделей соціальної безпеки може сприяти вдосконаленню відповідної системи в Україні. Це дозволить підвищити ефективність захисту соціальних прав громадян та забезпечити більш стійку систему соціальної безпеки в умовах сучасних викликів.

Не менш важливою є і європейська модель соціальної безпеки. В.С. Дорошенко зазначає, що «упродовж кількох десятиліть в Європі формувалася узгоджена сукупність теоретичних концепцій та інституціональних структур соціальної політики, склалася чітка і ефективна система соціального забезпечення та соціального захисту» [208, с. 190].

А.О. Кравченко розглядає різні моделі соціальної політики та їх вплив на соціальну безпеку. Зокрема він аналізує монетаристську, патерналістську моделі та модель держави загального добробуту. Автор зазначає, що «модель країн загального добробуту стала формуватися у розвинутих країнах після Другої світової війни». Вона характеризується активною участю держави у забезпеченні соціальної безпеки громадян.

Ключовим аспектом соціальної безпеки, на думку науковця, є система соціального страхування. При цьому Кравченко А.О. посилається на дослідження Г. Еспінг-Андерсена, який виділяє три моделі welfare state: неоліберальну, консервативно-корпоративістську та соціал-демократичну [209, с. 107-108]. Кожна з цих моделей по-різному підходить до забезпечення соціальної безпеки громадян.

Автор також звертає увагу на сучасні виклики соціальної безпеки, такі як демографічна криза, процеси старіння населення, міграція та соціальні наслідки структурних змін в економіці. Ці фактори вимагають адаптації систем соціальної безпеки до нових реалій.

У зв’язку з війною в Україні забезпечення соціальної безпеки в сучасному світі вимагає комплексного підходу, який охоплював би як правове регулювання, так і міжвідомчу координацію зусиль держави та

міжнародних організацій. Інтеграція соціальної безпеки до загальної системи національної безпеки стала однією з провідних тенденцій у розвинутих країнах, оскільки соціальна політика безпосередньо впливає на стабільність держави та є невід'ємним чинником її довгострокового розвитку. Досвід держав Європейського Союзу, США та Канади, а також країн, де відбувалися збройні конфлікти, свідчить про багатоаспектність і складність завдань у царині соціальної безпеки. Спільним є те, що успіх або невдачі в цій сфері безпосередньо визначають рівень захищеності громадян, впливають на соціальну злагоду та національну стійкість.

Так, забезпечення соціальної безпеки є одним із ключових завдань національної політики, важливим фактором успішного розвитку будь-якої країни. Така безпека являє собою стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, сім'ї та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз. Її об'єктами виступають всі основні елементи соціальної системи забезпечення якості та рівня життя, регульовані загальнодержавною соціальною політикою. Світовий досвід вказує на те, що без активної регулюючої ролі держави не може бути ефективної, соціально орієнтованої ринкової економіки та дієвого забезпечення соціальної безпеки країни. Немає жодної країни з високорозвиненою економікою, де б держава усунулася від регулювання ключових соціально-економічних процесів [210, с. 173].

Проблематика зарубіжного досвіду правового регулювання соціальної безпеки складає предмет дослідження багатьох науковців. Його здійснюють не тільки правники, а й учені в галузі економіки, соціології та політології. Безпосередньо дану тематику у своїх наукових працях розкривали наступні науковці: І.І. Білоус, В.А. Багрій, В.В. Безусий, В.Б. Битяк, Н.Б. Болотіна, О.С. Вареник, В.О. Гаврилюк, І.Ф. Гнибіденко, Д.С. Гоменюк, Є.В. Грайнер, Є.П. Гребоножко, С.М. Домбровська, І.М. Дралюк, О.Ю. Дрозд, Я.В. Єрмоленко, С.В. Заболотна, М.І. Іншин, Ю.В. Іщенко, З.Д. Калініченко, А.М. Колот, Р.П. Луцький, О.К. Любимов, В.Я.

Малиновський, О.Ф. Новікова, О.Ю. Оболенський, О.Т. Панасюк, М.В. Панченко, О.В. Панькова, С.М. Прилипко, О.С. Продаєвич, Н.І. Севостьянова, О.Г. Сидорчук, С.М. Серьогін, Д.І. Сіроха, В.А. Скуратівський, В.М. Соколов, В.П. Тимощук, В. П. Трощинський, М.М. Шумило, О.М. Ярошенко. Однак, незважаючи те, що питання соціальної безпеки досліджувалось досить ґрунтовно, безпосередньо проблематика зарубіжного досвіду правового регулювання соціальної безпеки розглядалася в доктрині права соціального забезпечення досить поверхово, що й обумовлює актуальність проведення даного дослідження.

Формуванню особливостей соціальної безпеки в європейських країнах передувало прийняття належного соціального законодавства. У 1987 році набув чинності Єдиний Європейський Акт (ЄЄА). У ньому була задекларована мета – побудова до 1992 року єдиного внутрішнього ринку ЄС шляхом забезпечення свободи руху товарів, людей, послуг та капіталу, а також розширення зазначеним Актом юрисдикції ЄС у сфері соціальної політики, що призвело до зростання обсягів транскордонного пересування людей та, як наслідок, збільшення юрисдикційних проблем у сфері цивільного права (транскордонні шлюби, придбання нерухомості в інших країнах, працевлаштування та пенсії) [211, с. 14].

Забезпечення свободи пересування в ЄС, з одного боку, стимулювало економічний розвиток і розширення прав громадян, а з іншого – створило серйозні виклики для систем соціального захисту, зокрема, у державах із нижчим рівнем соціального забезпечення. Для України такий досвід є особливо цінним, адже в умовах євроінтеграційного курсу нашої держави необхідно враховувати ефективні механізми ЄС та адаптувати їх до національної правової системи. Це дозволить не лише зміцнити соціальну безпеку громадян, але й сприяти формуванню сучасного правового середовища, яке відповідає стандартам ЄС.

Перевагою європейських країн у контексті соціальної безпеки є їхня співпраця. Так, до європейських міжнародних актів, які комплексно регулюють соціально-забезпечувальні відносини і визначають систему стандартів соціальної безпеки, належать наступні: Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу і Протокол до неї (ETS № 14) від 11 грудня 1953 року (Париж), Європейська соціальна хартія (ETS № 35) від 18 жовтня 1961 року (Турін), Європейський кодекс соціального забезпечення (ETS № 48) та Протокол до цього Кодексу (ETS № 48a) від 16 квітня 1964 року (Страсбург), Європейська конвенція про соціальне забезпечення (ETS № 78) та додаткова угода щодо застосування цієї Конвенції (ETS № 78a) від 14 грудня 1972 року (Париж), Європейська конвенція про соціальних захист фермерів (ETS № 83) від 06 травня 1974 року (Страсбург), Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії (ETS № 128) від 05 травня 1988 року (Страсбург), Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139) від 06 листопада 1990 року (Рим), Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS № 163) від 03 травня 1996 року (Страсбург), Єдиний європейський акт (SEA) від 17 лютого 1986 року (Люксембург), Хартія співтовариства про основні соціальні права працівників від 09 грудня 1989 року (Страсбург), Хартія основних прав ЄС від 07 грудня 2000 року (Ніца). Джерелом стандартів соціальної безпеки також є Регламент РЄ «Про застосування схем соціального забезпечення щодо осіб, які працюють за наймом, та їхніх сімей під час пересування в межах Співтовариства» від 14 червня 1971 року, № 1408/71 (ЄЕС). О.В. Москаленко також підкреслює значення нормативних актів ЄС, зокрема Регламенту №1408/71 щодо застосування схем соціального страхування працівників під час їх пересування в межах Співтовариства. Вона зазначає, що цей Регламент має вищу юридичну силу порівняно з національними законами держав-членів [132, с. 215]. До вищенаведеного переліку доцільно долучити й Рекомендацію РЄ «Про зближення цілей і політик у сфері

соціального захисту» від 27 липня 1992 року, № 92/422 (ЄЕС) [212, с. 335-336].

Таким чином, європейські регіональні акти створили основу для гармонізації соціального захисту в Європі, а також сформували універсальні стандарти, які впливають на правову політику інших країн, включаючи Україну. При цьому варто констатувати, що національні системи соціального забезпечення у державах-членах суттєво відрізняються за обсягами фінансування, структурою соціальних послуг та підходами до їх надання. Це вимагає розробки механізмів координації, які враховують національні особливості. Наприклад, в умовах сьогодення свобода пересування громадян ЄС створює нові виклики для забезпечення соціальних прав, зокрема, щодо доступу до медичних послуг, виплат пенсій та захисту соціально незахищених груп населення. Це означає, що навіть у межах ЄС існують суттєві дисбаланси у рівні соціального забезпечення між старими та новими членами Союзу. Внаслідок цього може відбутися соціальний демпінг, що ставить під загрозу єдність соціальної політики ЄС та соціальної безпеки в Європі загалом.

У європейських державах, як і в кожній демократичні державі, сьогодні вживаються заходи, спрямовані на забезпечення максимально комфортних, стабільних та безпечних умов існування і розвитку суспільства [213, с. 29]. Зміцнення соціальної безпеки стає одним із пріоритетів державної політики, оскільки воно безпосередньо впливає на стійкість політичної системи, рівень правопорядку та загальний добробут кожної людини.

На думку В.В. Латік, за сучасних умов можна виділити такі основні тенденції й особливості функціонування систем соціального забезпечення у європейських державах: а) зміщення акцентів від благодійності держави до переорієнтації працездатних громадян в соціальному забезпеченні на свої можливості та сили; б) створення соціальних та економічних умов для

соціального самозахисту та соціальної безпеки за рахунок власних внесків на основі саморегуляції свого потенціалу; в) посилення надання адресної допомоги; г) впровадження рівності між статями – індивідуально орієнтовані виплати; ґ) організація соціального забезпечення зайнятих на нетипових роботах; д) реалізація програм боротьби з бідністю та маргіналізацією; е) децентралізація надання послуг, впровадження платних послуг, перехід від стаціонарного до хатнього соціального обслуговування [214, с. 133].

Як бачимо, системний підхід істотно підвищує рівень соціальної безпеки, адже він забезпечує збалансоване співвідношення між державним контролем та особистою відповідальністю кожного громадянина країни. Тож можемо резюмувати, що системи соціального захисту європейських держав орієнтовані перш за все на створення належного законодавчого підґрунтя, яке деталізує права й обов'язки сторін соціальних правовідносин, чітко регламентує порядок надання грошової допомоги й супутніх послуг, а також запроваджує ефективні механізми контролю з боку уповноважених державних органів і громадськості.

Т.Г. Васильців на основі проведеного дослідження досвіду європейських країн у контексті соціальної безпеки запропонував разом з авторським колективом наступні стратегічні напрями державної політики протидії соціальним ризикам та інструменти і засоби активізації виконання вітчизняних реформ і перетворень у суспільстві, що сприятимуть забезпеченню конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС в умовах європейської інтеграції: 1) запобігання виникненню ситуації соціального вибуху; 2) недопущення деградації соціальної структури як з огляду її нівелювання, так і розвитку процесів поляризації, маргіналізації й люмпенізації; забезпечення стійкої соціальної структури за нормальної вертикальної та горизонтальної соціальної мобільності; підтримка адекватної системи ціннісних орієнтацій і, відповідно, культури громадської поведінки,

у тому числі політичної й економічної; розроблення Стратегії соціальної безпеки України [215, с. 282].

Доповнюючи вищенаведене, зазначимо, що соціальна напруга часто виникає через нерівність у доступі до базових соціальних послуг, низький рівень зайнятості та економічної стабільності. Вирішити цю проблему можна за рахунок розроблення і впровадження механізмів оперативного моніторингу соціальних ризиків, включаючи цифрові інструменти збору даних, які дозволять уряду своєчасно реагувати на загрози, що виникають у різних регіонах країни.

А.Л. Помаза-Пономаренко правильно стверджує, що підходи до вдосконалення соціальної політики на європейському рівні пов’язуються із її реалізацією на основі наукового обґрунтування, застосування соціальної експертизи, моніторингу, засобів перевірки рівня нужденності, посилення активного попереджуючого характеру соціального захисту, створення умов для реалізації економічної ініціативи громадян, підвищення ролі недержавного сектора в наданні соціальних послуг і благ соціально незахищеним категоріям громадян, розширення адресного характеру соціальної допомоги. Загалом ці тенденції відповідають можливим напрямкам використання в Україні європейського досвіду. Прагнення нашої держави щодо повноправного членства в ЄС тісно пов’язане з необхідністю значних змін у сфері соціальної політики, діалогу та регіональної безпеки. Звісно, позитивні зміни в цій сфері можна забезпечити лише за умов економічних успіхів, але побудова прозорого економічного середовища, запровадження загальноприйнятих в Європі економічних механізмів функціонування господарського комплексу нерозривно пов’язані зі створенням соціального середовища, яке б спиралось на європейські традиції соціальної державності, регіоналізму та безпековості. Науковець вдало констатує, що досить показовим у цьому контексті є зафіксований Європейською Радою в Зеленій книзі намір створити «динамічний і

ефективний Європейський ринок безпеки» з опорою на прогресивні ділові кола й компанії «із сильною соціальною й екологічною базою», що усвідомлюють свою соціальну відповідальність. Таким чином, як показує світовий досвід, забезпечення соціальної безпеки – це гарантія незалежності країни, умова стабільної та ефективної життєдіяльності суспільства. Тому забезпечення такої безпеки належить до найважливіших національних і регіональних пріоритетів. Вона забезпечується насамперед ефективністю виробництва, яка базується на основі високої продуктивності праці та випуску конкурентоспроможної і якісної продукції [210, с. 177].

Забезпечення стабільної соціальної та економічної безпеки країни не може бути покладено на діяльність окремого державного органу чи відомства. Це завдання має бути інтегрованим у діяльність усієї системи органів державної влади, за участі всіх структурних елементів економіки, які взаємодіють у межах загальнодержавної політики. Таким чином, досягнення соціальної та економічної безпеки є спільною та комплексною метою, яка передбачає координацію зусиль різних гілок влади, соціальних інституцій і громадянського суспільства.

Соціальна безпека як фундаментальна складова соціальної політики виходить за рамки суто запобігання загрозам суспільству в цілому. Її сутність полягає у створенні таких умов, які забезпечують можливість кожній людині, кожній родині та різним соціальним групам реалізувати й розвивати свій творчий, професійний і соціальний потенціал, що сприятиме формуванню стабільного соціального середовища, яке гарантує як сучасним, так і майбутнім поколінням гідний рівень та якість життя.

У зазначеному контексті соціальна допомога виступає однією з ключових складових соціальної безпеки. Вона є механізмом, що дозволяє забезпечити підтримку найвразливіших верств населення, компенсувати соціальні ризики та сприяти збереженню стабільності в суспільстві. Соціальна допомога не лише виконує функцію підтримки в кризових

ситуаціях, але й сприяє інтеграції окремих осіб та груп у соціально-економічне життя країни, що посилює загальну стійкість держави до зовнішніх і внутрішніх викликів.

Тому в контексті аналізу соціальної безпеки буде доцільно розглянути соціальні допомоги, встановлені законодавством Польщі. Вони диференціюються переважно з огляду на стан здоров'я, соціальне становище та стан матеріального забезпечення громадянина, родини з дітьми тощо. Основні соціальні допомоги в Польщі можна поєднати в такі групи: 1) допомоги у зв'язку із захворюванням та материнством: а) допомога у зв'язку з хворобою – гарантується у разі тимчасової непрацездатності більш ніж 33 дні; б) компенсаційні виплати – виплачуються громадянам, місячна заробітна плата яких була знижена у зв'язку з проходженням реабілітації; в) допомога по вагітності і пологах – надається жінкам, які застраховані, при народжені дитини або жінкам, які здійснюють усиновлення (удочеріння) дитини віком до 1 року; г) допомога по догляду – виплачується у разі виникнення необхідності догляду за станом здоров'я застрахованої дитини до 8 років або за іншим хворим членом сім'ї; 2) допомога безробітним – виплати, що надаються особам, які втратили роботу та протягом 18 місяців до реєстрації як безробітних: отримували платню, з якої сплачувались внески до Фонду праці на випадок безробіття; працювали за контрактом за умови одержання заробітну плати не нижче мінімальної тощо; 3) допомоги сім'ям з дітьми: а) допомога на підтримку дітей – виплати, що відповідно до законодавства передбачаються сім'ям, у яких виховується дитина з інвалідністю або якщо на одного члена сім'ї дохід не перевищує 583 злотих; б) додаткова допомога на підтримку дітей – виплачується сім'ям, які мають право на загальну допомогу, у разі виховання дитини у багатодітній родині, народження трьох і більше дітей, перед новим навчальним роком таощо; в) допомога на медичний догляд дітей – надається періодично для медичної підтримки дітей з інвалідністю, особам з інвалідністю старше 16 років тощо; 4) допомоги у

разі професійного захворювання і нещасного випадку на виробництві: а) одноразова допомога у зв'язку із нещасним випадком на виробництві – надається особам, які через нещасний випадок на виробництві зазнали тимчасової або постійної шкоди для здоров'я; б) додаткові допомоги – виплати для відшкодування послуг стоматолога, придбання милиць, протезів тощо; 5) передпенсійні допомоги – передбачаються для працівників, які були звільнені з роботи з обставин та причин, що залежали виключно від роботодавця [216, с. 151-153].

Досвід Польщі у сфері правового регулювання соціальної безпеки є цінним для України, особливо у контексті необхідності реформування соціальної політики з метою зміцнення рівня соціальної безпеки. Польська модель демонструє важливість чіткої диференціації допомог, інтеграції соціальних виплат із системою страхування та адресного підходу. Запровадження подібних механізмів в Україні сприятиме підвищенню ефективності соціальної політики та зміцненню соціальної безпеки, особливо в умовах сучасних викликів.

На основі вищезазначеного пропонуємо внести такі зміни до національного законодавства з метою оптимізації соціальної безпеки в Україні: 1) до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» – щодо чіткого визначення граничних строків та механізму виплати у разі тимчасової непрацездатності (за прикладом Польщі, роботодавець повинен гарантувати оплату першої кількості днів, далі доцільно перекладати цю відповідальність на відповідний фонд); 2) до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» – у частині розширення переліку осіб, які можуть отримувати допомогу по вагітності та пологах, зокрема включити до нього жінок, які усиновлюють дитину певного віку, а не лише немовля. За польським аналогом цікавою є ідея стимулу для роботодавців, які працевлаштовують жінок після декретної відпустки, який полягає в наданні часткової компенсації внесків на соціальне страхування від

держави; 3) розробити якісний механізм передпенсійних виплат, а саме закріпити в Законі України «Про зайнятість населення» механізм надання допомоги особам, які наблизилися до пенсійного віку (наприклад, їм залишилося від одного до трьох років до досягнення права на пенсію) і втратили роботу з вини роботодавця (банкрутство, реорганізація чи інші чинники); 4) вдосконалити систему моніторингу між усіма суб'єктами соціальної безпеки з метою координації дій та мінімізації фінансових ризиків (мінімізація ризику подвійних чи помилкових виплат).

У ФРН одним із наріжних компонентів правового механізму забезпечення соціальної безпеки виступають соціальні допомоги («Sozialhilfe»), покликані гарантувати людині, яка опинилася у складних життєвих обставинах, можливість вести гідне життя та повернутися до самостійного матеріального забезпечення. Основним правовим актом у сфері соціальних допомог є Федеральний закон «Про соціальну допомогу» («Bundessozialhilfgezetz») від 1962 року (з наступними змінами). Детально питання соціального страхування та допомог визначені в «Книзі соціальних законів»: «Загальні положення» (SGB I), «Адміністративні процедури, захист військових, взаємодія з іншими соціальними установами» (SGB II), «Сприяння та підтримка в працевлаштуванні» (SGB III), «Соціальне страхування» (SGB IV), «Державне медичне страхування» (SGB V), «Державне пенсійне страхування» (SGB VI), «Державне страхування від нещасних випадків» (SGB VII), «Допомога дітям і підліткам» (SGB VIII), «Реабілітація інвалідів» (SGB IX), «Соціальне страхування за необхідності догляду» (SGB XI) [214, с. 169].

У контексті правового регулювання соціальної безпеки німецька модель вирізняється високим ступенем системності та інтегрованості: окремі види соціальних допомог та страхових механізмів об'єднані довкола спільної мети – забезпечити достатній рівень захисту громадян на випадок хвороби, безробіття, непрацездатності, настання пенсійного віку чи інших ризиків, які

можуть підірвати їхній соціальний статус і матеріальне становище. Збалансоване поєднання державних гарантій (через загальнообов'язкові страхові фонди) з індивідуальною відповідальністю громадян у розбудові власної системи безпеки (приватні та додаткові страхові програми) створює розгалужений механізм підтримки, що суттєво зміцнює рівень соціальної безпеки в країні.

Значимою особливістю правового забезпечення німецьких соціальних допомог є чітка ієрархія нормативних актів і всебічна регламентація процедур надання виплат. У сукупності це гарантує прозорість і передбачуваність дій органів державної влади й соціальних установ, а також захищає бенефіціарів від зловживань чи дискримінаційних практик. Саме завдяки чіткому законодавчому оформленню механізмів надання «Sozialhilfe» держава забезпечує оперативну підтримку тих громадян, які тимчасово не здатні забезпечити себе власними ресурсами, водночас стимулюючи їхнє повернення до активної праці.

Також варто наголосити, що право на соціальну допомогу, на відміну від соціального страхування, не зумовлюється відносинами страховика та страхувальника. В його основі – право «односторонньої» вимоги щодо одержання соціальної допомоги у зв'язку з життєвими обставинами, передбаченими законом. Соціальна допомога в ФРН розглядається як допомога, що надається за умови вичерпання всіх можливих або ж відсутності існування інших способів соціальної підтримки, у тому числі, за допомогою форм соціального страхування. Згідно із законодавством ФРН соціальну допомогу («допомогу для самодопомоги» як її іноді називають у ФРН) не має права одержувати особа, яка здатна сама собі допомогти або отримати таку допомогою від інших (родичів, соціальних організацій тощо). Це означає, що претендентом на допомогу мають бути обов'язково вичерпані всі можливості [216, с. 143-144].

Отже, ФРН властивий принцип субсидіарності, який підкреслює відповідальність кожного громадянина за самозабезпечення й мобілізацію всіх можливих джерел підтримки до того, як вступає в дію державне втручання. Це дає змогу раціонально розподіляти бюджетні кошти та забезпечувати соціальну допомогу в першу чергу тим, хто дійсно потребує підтримки. Водночас вказане сприяє стимулюванню економічно активної частини населення до накопичення власних ресурсів, організації системи соціального страхування та участі в недержавних формах страхового захисту.

У світовій практиці визначення соціальної безпеки має переважно прикладне, інструментальне значення, пов'язане зі створенням та функціонуванням державних систем соціальної підтримки людей із суспільно неадекватним низьким рівнем доходів або їх відсутністю. Чітко окреслений «безпековий» контент містять лише два словосполучення – власне у парадигмі безпеки (social security) та у значенні захисту (social safety). Вони включають практично ідентичний набір лексичних одиниць: безпека, забезпечення, захист, страхування та допомога. Англомовна термінологія у сфері соціальної безпеки дещо відрізняється у США. Так, для позначення системи підтримки бідних людей, які не мають гарантованого соціального мінімуму доходів, використовується social assistance. Термін «social security» у США вживається як у значенні програми соціального страхування пенсіонерів та інвалідів, так і в більш широкому розумінні економічної безпеки суспільства в контексті випадків, коли люди стикаються з певними соціальними ризиками. У 1952 році Міжнародна організація праці (МОП) прийняла Конвенцію про соціальне забезпечення (мінімальні стандарти, що визначають традиційні ризики втрати або зменшення доходу внаслідок об'єктивних обставин (хвороби, безробіття, старості, трудового каліцтва, професійного захворювання, утримання дітей, вагітності та пологів, інвалідності, втрати годувальника). Ці соціальні ризики враховуються при наданні соціальних виплат через систему соціального страхування, у

фінансуванні якої беруть участь застраховані особи (social insurance). На думку деяких авторів, такий підхід є дуже вузьким, оскільки соціальне забезпечення не обмежується лише наданням грошових переказів, а спрямоване на забезпечення безпеки праці, здоров'я та соціальної участі [107, с. 12-13].

Тож можемо стверджувати, що у багатьох зарубіжних країнах social security і social safety концептуалізовані в залежності від того, наскільки розвинено та/або пріоритезовано соціальне страхування, адресна допомога чи комбінація цих механізмів. Натомість на глобальному рівні теоретики й практики соціальної політики наголошують на інтегрованому підході, де поряд зі страхуванням та грошовими виплатами передбачені гарантії охорони здоров'я, трудової безпеки та загального добробуту. Саме такий розширений формат соціальної безпеки дає змогу державам ефективно реагувати на сучасні виклики (демографічні зміни, нестандартні форми зайнятості, міграційні процеси). Соціальна допомога в США націлена на посилення соціальної захищеності громадян держави і здійснюється на базі державної системи соціального забезпечення. Соціальне забезпечення США є децентралізованим і реалізовується через соціальні федеральні, штатні та місцеві програми.

Державна система соціального забезпечення складається з системи соціального страхування та системи державної допомоги. Система соціального страхування США передбачає фінансування соціальних програм, націлених на відшкодування втрати заробітної плати у зв'язку з виходом на пенсію, з непрацездатністю або з безробіттям. Програми соціального страхування складаються з програми соціального забезпечення та програми страхування по безробіттю. Програма соціального забезпечення націлена на відшкодування втрати заробітної плати у зв'язку з виходом на пенсію та непрацездатністю [217, с. 72].

Система соціального страхування діє на двох рівнях: державному та на рівні штатів. Федеральний уряд здійснює загальне керівництво програмами соціального страхування, а питання адресності допомоги, її розміру та строків отримання вирішує штат. Крім федеральних програм страхування на рівні штатів також функціонують програми страхування на випадок виробничого травматизму та професійних захворювань. Метою дії системи державної допомоги є забезпечення соціально незахищеним верствам населення гарантованого доходу, що відповідає межі малозабезпеченості. На рівні штатів розмір гарантованого доходу може бути збільшеним за рахунок їх бюджетних коштів. Як зазначає А.А. Весельська, система державної допомоги складається з 4 видів програм: додаткової програми соціального забезпечення, яка встановлює єдиний загальнонаціональний мінімальний рівень доходу для престарілих та непрацездатних; програми допомоги неповним сім'ям з дітьми; програми продовольчих талонів, метою якої є надання населенню з низьким рівнем доходу допомоги у вигляді продуктів; програми медичної допомоги, яка передбачає фінансову допомогу особам, що беруть участь у першій та другій програмах [218, с. 111].

Встановлення соціальної справедливості, яка в США пов'язується з вирівнюванням можливостей різних верств населення, базується на вирівнюванні рівнів соціально-економічного розвитку штатів. У системі державного регулювання соціально-економічним розвитком регіонів США можна виділити три рівні: загальнодержавний, відомчий, регіональний. На загальнодержавному рівні здійснюється формування національної політики регіонального соціально-економічного розвитку держави, програм регіонального розвитку, відбувається його координація та прийняття законодавчих актів, що забезпечують єдність дій різних рівнів влади у країні при різних формах управління соціально-економічним розвитком штатів та держави взагалі. На відомчому рівні проводиться розподіл федеральних

коштів, що були виділені на проведення програм соціально-економічного розвитку регіонів. На регіональному рівні втілюються у життя напрями соціально-економічного розвитку [219].

Деталізуючи аналіз, відзначимо, що специфіка соціальної безпеки в США має свої характерні риси. Соціальна безпека в США функціонує на засадах розподілу відповідальності між федеральним урядом і урядами штатів. Базові програми, такі як Social Security (державна пенсійна та страхова система), Medicare (медичне страхування для людей похилого віку та осіб з інвалідністю), Medicaid (програма допомоги малозабезпеченим), мають єдину загальнонаціональну нормативну основу. Проте варто зауважити, що адміністрування й фінансування, а також додаткові соціальні послуги можуть істотно варіюватися залежно від штату. Американська система соціального забезпечення історично вирізняється сильним страховим компонентом. У пенсійній сфері США функціонує дуальна система: базова програма Social Security на федеральному рівні (вікова, інвалідність, втрата годувальника) й додаткові корпоративні та приватні пенсійні схеми. США активно використовують податкові інструменти (EITC – Earned Income Tax Credit, Child Tax Credit тощо) як частину системи соціальної підтримки. Отже, можна стверджувати, що через податкову систему відбувається «повернення» певної частини коштів громадянам із нижчими доходами, що стимулює офіційну зайнятість і зменшує рівень бідності. Вагомим елементом соціальної безпеки у США є постійний моніторинг економічної та демографічної ситуації і масштабні експерименти з інноваційними програмами [220].

Таким чином, підсумовуючи особливості соціальної безпеки в Сполучених Штатах Америки, зробимо висновок, що вона являє собою багаторівневу, гібридну модель, у якій держава виконує роль «останньої інстанції» для найуразливіших верств населення, але водночас значна частка відповідальності покладається на роботодавців і самих громадян. Високий

рівень федералізації впливає на доступність і якість соціальних послуг у різних штатах, а комплексна система страхових і податкових механізмів має на меті стимулювати громадян до економічної активності.

У пенсійному контексті у США втілюється модель «солідарності поколінь», яка полягає в тому, що пенсійне забезпечення нинішніх пенсіонерів значною мірою залежить від відрахувань із заробітної плати сучасних працівників [221].

Зазначене нагадує специфіку соціальної безпеки в Україні. Проте це не єдина подібна ознака. Так, доцільно наголосити, що соціальна безпека США та України мають спільні та відмінні риси. Спільним є те, що і в Україні, і в США соціальна безпека спрямована на надання базового захисту від найпоширеніших соціальних ризиків, таких як старість, інвалідність, втрата годувальника. Також обидві системи в різних масштабах використовують відрахування від поточно працюючих (єдині внески чи податки) для фінансування виплат пенсіонерам та іншим отримувачам. Як у нас, так і в Америці наявний досить широкий перелік соціальних програм. Наприклад, окрім пенсій, надаються додаткові види підтримки (у разі хвороби, безробіття, догляду).

Щодо відмінних ознак, то в першу чергу це стосується рівня приватних та корпоративних програм. Так, у США набагато ширше залучені приватні пенсійні та страхові фонди, тоді як в Україні аналогічні програми слабо розвивалися ще й до війни, а після повномасштабного вторгнення рф суттєво знизили свою інтенсивність. Також у порівнянні з Україною американська система вирізняється значною роллю штатів у реалізації соціальних програм. В Україні ж більшість механізмів соціальної політики централізовано регулюються на державному рівні. У США існує потужна система моніторингу й резервних фондів для соціальних виплат, а в Україні такі резерви й механізми часто обмежені й залежать від поточної бюджетної

ситуації, яка зазвичай нестабільна, а в останні роки зовсім критична через війну.

Звернімо увагу на співвідношення особливостей соціальної безпеки в Канаді та США. У Канаді приватне пенсійне страхування та накопичення теж існує (RRSP, TFSA), проте федеральна та провінційні програми (OAS, CPP, GIS) надають ширший «базовий» соціальний захист людям літнього віку. Спільною рисою є те, що і Канада, і США широко застосовують податкові кредити (tax credits), пільги та повернення податків як спосіб додаткової підтримки малозабезпечених або стимулювання зайнятості. Стосовно ж порівняння України з Канадою, наша держава бере на себе ключову роль у виплаті пенсій за рахунок внесків працюючих громадян [222].

Таким чином, у Канаді базові стандарти визначає федеральний уряд, а регіони адаптують їх до місцевих потреб. Одним із фундаментальних прикладів соціальної безпеки людини є саме канадська, адже державна система медичного страхування (Medicare) охоплює більшість базових медичних послуг, чого нема на такому рівні навіть у США. Така медична система фінансується здебільшого через загальне оподаткування, із розподілом повноважень між федеральним урядом та провінціями. Перевага полягає в тому, що всі громадяни мають право на гарантований мінімум медичних послуг незалежно від доходу. Принцип універсальності забезпечує, щоб соціально вразливі верстви населення – літні люди, малозабезпечені, особи з інвалідністю – не були позбавлені медичної допомоги через відсутність коштів. Отже, соціальна захищеність у Канаді суттєво відрізняється від того рівня, який існує наразі в нашій державі. Завдяки цьому люди не бояться витратити «останній цент» у разі серйозної хвороби чи операції. Це зменшує рівень «медичного банкрутства» й водночас підвищує довіру громадян до держави, що є визначальним чинником соціальної стабільності.

Тому у контексті підвищення рівня соціальної безпеки в Україні на основі досвіду Канади пропонуємо удосконалити правове регулювання соціальної безпеки наступним чином: 1) розширити перелік гарантованих державою безкоштовних (або таких, що принаймні частково покриваються державою) послуг із чітким фінансовим обґрунтуванням; 2) комплексно запровадити принцип «гарантованого мінімуму», який передбачає надання базових медичних послуг безоплатно або суттєво дотованими державою; 3) передбачити державні програми скринінгу найбільш поширених хронічних хвороб для раннього виявлення і зменшення тиску на стаціонарну допомогу; 4) розробити комплексні додаткові програми або надбавки (субсидії, пільгові страхові пакети) для соціально незахищених категорій (пенсіонерів з низьким доходом, людей з інвалідністю, багатодітних сімей, вимушених переселенців та інших осіб, постраждалих від війни).

О.Ю. Полтораков зазначає, що від початку ХХ ст. у США та інших країнах Заходу визначення безпеки (англ. security), в тому числі соціальної, розглядається переважно з воєнно-політичної точки зору – як стан, що є результатом реалізації оборонних заходів для підвищення захищеності держави від ворожих актів чи інших видів зовнішнього втручання. При цьому особлива увага, принаймні в США, приділяється проблемам безпеки держави або національної безпеки [223, с. 21].

У нашому контексті війни, у яку втягнута Україна, це суттєво відображається на соціальній безпеці кожної людини. Так, війна в Україні комплексно послаблює механізми соціальної безпеки, оскільки зростає вимушене переміщення населення. Відбувається безперервне руйнування соціальної інфраструктури. Знищено багато медичних закладів, освітніх установ, житлового фонду, що в цілому унеможливлює доступ до базових соціальних послуг і значно ускладнює забезпечення медичного обслуговування, навчання та системи страхування. Через бойові дії погіршуються умови ведення бізнесу, збільшується безробіття, що паралізує

здатність державних фондів фінансувати пенсійні та соціальні виплати. Пріоритетне спрямування коштів на оборону зменшує можливості фінансування соціальних програм, медичних і реабілітаційних проєктів та інструментів підтримки населення.

Як зазначає Л.В. Кравченко, найбільш болючими для країни стали соціальні небезпеки для нації. Вони пов'язані з наступними факторами: фізичним знищенням людей, значною вимушеною міграцією населення, відпливом населення за межі країни, зростанням кількості біженців; незахищеністю мирного населення окупованих територій, порушенням їх прав і свобод; різким погіршенням психічного та фізичного стану здоров'я громадян України через тривалий термін дії стресогенних чинників; зростанням кількості суїцидів, загальної захворюваності та смертності населення; пораненням і травмуванням людей через збройний конфлікт із подальшими обмеженням повноцінного життя; посиленням протистояння постійного населення України та внутрішньо переміщених осіб (ВПО); поширенням дискримінації ВПО, встановленням систематичних перевірок за місцем їх перебування, обмеженням прав участі у виборах, виборі банківського закладу при пенсійних виплатах та соціальній допомозі; зростанням безробіття через велику кількість ВПО, закриттям підприємств на окупованих територіях тощо; наявністю соціальної напруженості у суспільстві та злочинності; зниженням довіри до влади; посиленням протестних настроїв серед представників громадських об'єднань [224, с. 42].

Зрештою це призвело до багатьох проблем соціальної безпеки України, на які вказав О.С. Вареник. Вчений класифікував їх на такі, що мають нормативно-правове вирішення, та такі, вирішення яких не потребує внесенням змін до нормативно-правових актів. Прикладом останніх може слугувати проблема відсутності достатнього фінансування соціального захисту осіб, які постраждали у процесі російсько-української війни, зокрема відсутність коштів для забезпечення їх житлом, здійснення на їх користь

соціальних виплат, співрозмірних зі шкодою, якої вони зазнали, або ж проблема забезпечення соціальної безпеки осіб, що перебувають на тимчасово окупованих територіях. Загалом фінансування сфери соціальної безпеки наразі є найбільш актуальним питанням, і поки на території України ведуться активні бойові дії, проблема пошуку ресурсів для фінансування підтримки осіб, які постраждали у процесі російсько-української війни, не втратить своєї актуальності. Очевидно, що такі проблеми потребують комплексного вирішення, але при цьому у держави не завжди є можливості та ресурси для того, щоб належним чином реагувати на всі ризики, які впливають на населення України у зв'язку із бойовими діями на території нашої держави, вимушеним переміщенням осіб з таких територій, на деокупованих територіях тощо. Водночас деякі проблеми соціальної безпеки України мають нормативно-правове вирішення, але в окремих питаннях держава все ще не надала пріоритетності вирішенню проблем осіб, які постраждали у процесі російсько-української війни. Прикладом такої проблеми є забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб [225, с. 242].

Дана проблема безпосередньо впливає на міжнародну соціальну безпеку, адже неспроможність нашої держави забезпечити належні житлові умови для громадян, які цього потребують, часто призводить до їхньої вимушеної міграції за кордон. Відповідне явище має комплексні наслідки, зокрема збільшує кількість українських громадян, які отримують статус біженців в іноземних державах, створюючи додаткове навантаження на соціальні системи країн-приймачів. Водночас це формує негативний імідж держави на міжнародній арені, демонструючи неспроможність вирішувати базові соціальні питання. Крім того, масова міграція посилює демографічні та економічні проблеми в Україні, зокрема сприяє втраті людського капіталу, що є критичним ресурсом для відновлення та розвитку країни. З міжнародної точки зору, ця ситуація також посилює загрозу дестабілізації соціального середовища в країнах, які приймають біженців. Це вимагає від України не

лише перегляду внутрішньої соціальної політики, але й тіснішої співпраці з міжнародними організаціями та країнами-партнерами для розробки спільних механізмів вирішення житлових проблем та забезпечення стабільності на міжнародному рівні. Вирішення таких питань потребує системного підходу, включаючи вдосконалення національного законодавства, залучення іноземних інвестицій і розробку ефективних соціальних програм, що дозволить мінімізувати ризики як для України, так і для міжнародного співтовариства.

Тому доцільно наголосити на окремих особливостях забезпечення соціальної безпеки людини за прикладами інших країн, де соціальна захищеність населення зазнала суттєвих загроз у зв'язку з військовими конфліктами.

Події, пов'язані з військовою агресією з боку Росії, значною мірою погіршили ситуацію безпеки в Кавказькому регіоні в цілому, але низький рівень довгострокового економічного зростання є не меншим викликом для національної безпеки Грузії. Відновлення високих темпів економічного зростання має важливе значення для безпеки країни загалом. У О.Г. Сидорчук зазначає, що недостатнє економічне зростання може призвести до суттєвого скорочення доходів держави, різкого зростання безробіття, що, у свою чергу, може породжувати соціальну напруженість, яка загрожує розвитку країни, її стабільності та національній безпеці [99, с. 246].

Таким чином, Грузія після військового конфлікту демонструє важливий підхід до розгляду соціальної безпеки як фундаментального елементу державного управління. Проте реалізація цієї Концепції потребує активного залучення міжнародних партнерів, інтеграції кращих практик соціального забезпечення та адаптації законодавства до сучасних викликів. Таким чином, соціальна безпека в контексті національної безпеки Грузії є не лише питанням внутрішньої політики, але й інструментом зовнішньої

стабільності, що має бути враховано у довгостроковій стратегії розвитку країни.

Отже, в політиці національної безпеки, до складу якої входять економічна та соціальна безпека, Грузія керується Концепцією національної безпеки, яка містить тлумачення національних цінностей та інтересів, формує бачення безпечного розвитку країни, визначає загрози, ризики і виклики, що постають перед державою, встановлює основні напрями політики національної безпеки, а також Законом Грузії «Про порядок планування і координації політики національної безпеки», який визначає сфери політики національної безпеки, процес планування і координації даної політики, повноваження відомств, що координують її планування. Соціальна безпека в законодавстві Грузії посідає пріоритетне місце [99, с. 252].

Отже, Україна може запозичити у Грузії низку корисних аспектів, які здатні суттєво підсилити систему її соціальної безпеки, особливо в умовах військових викликів та економічних труднощів, адже Грузія чітко інтегрує соціальну безпеку у загальну концепцію національної безпеки, що дозволяє враховувати соціальні аспекти у стратегічному плануванні. У цьому контексті пропонуємо розробити та затвердити в Україні єдиний нормативно-правовий акт – Національну стратегію соціальної безпеки, яка б враховувала довгострокові соціально-економічні виклики, пов’язані з війною, демографічними змінами та економічною нестабільністю.

О.С. Вареник робить висновок про те, що соціальна безпека людини під час воєнного конфлікту в Палестині на його сучасному етапі характеризується наступним: а) на території Сектора Газа відсутня можливість надавати допомогу постраждалому населенню. Контрольно-пропускні пункти із Сектором Газа закриті, тому відсутня можливість доставляти достатню кількість палива, будівельних матеріалів, необхідних для забезпечення роботи і відновлення критичної інфраструктури, продуктів, питної води тощо. На території Сектора Газа неможливе безпечне

пересування гуманітарних працівників і вантажів, а також забезпечення зв'язку для координації зусиль із забезпечення соціальної безпеки людини; б) критична інфраструктура в Секторі Газа зруйнована та постійно продовжує руйнуватись. Притулки, школи, заклади охорони здоров'я, об'єкти електро- та водопостачання, телекомунікації переважно знищені. Це значно ускладнює можливості надавати допомогу пораненим та постраждалим, координувати зусилля щодо надання соціальних послуг, шукати укриття для захисту під час ведення бойових дій; в) у результаті порівняння стану соціальної безпеки людини під час воєнного конфлікту в Палестині на його сучасному етапі та під час війни в Україні зроблено висновок, що ситуація в Секторі Газа є значно гіршою. Під час російсько-української війни окремі українські міста, такі як Маріуполь, Авдіївка, Часів Яр, Вовчанськ тощо, потрапляли у ситуації подібних гуманітарних катастроф, коли російські війська брали міста в облогу й знищували всю інфраструктуру та можливості людей для захисту. Проте у Секторі Газа подібна ситуація спостерігається в рамках цілого квазідержавного утворення, на переважній більшості його території. Можливості забезпечення соціальної безпеки людей в таких умовах відсутні як у керівництва Сектора Газа, так і у міжнародної спільноти [225, с. 196-198].

Ситуація в Секторі Газа демонструє глибоку кризу ефективності міжнародного гуманітарного права, зокрема, щодо забезпечення соціальної безпеки в умовах тривалих конфліктів. Відсутність доступу до базових ресурсів, повна ізоляція регіону та неможливість ефективної гуманітарної координації вказують на потребу реформування існуючих механізмів міжнародної допомоги. Також варто резюмувати, що конфлікт у Секторі Газа підкреслює важливість побудови міжнародних гарантій соціальної безпеки для регіонів, де національні структури не здатні забезпечити елементарні потреби населення.

Це порівняння також свідчить про необхідність розробки більш гнучких моделей кризового управління, які враховують специфіку хронічних конфліктів. Український досвід демонструє, що навіть у ситуації облоги можливе часткове відновлення інфраструктури та забезпечення базових потреб через залучення міжнародних партнерів. У випадку Сектора Газа ці можливості значно обмежені, що вимагає кардинально нового підходу з боку міжнародної спільноти, зокрема, в аспекті зняття блокад і створення гуманітарних коридорів.

Отже, недопущення деградації соціальної структури є ключовим для збереження соціальної безпеки, адже це процес, що супроводжується нівелюванням соціальних зв'язків, зростанням нерівності, поляризації суспільства, маргіналізації окремих груп населення та зменшенням соціальної мобільності. Стабільна соціальна структура виступає фундаментом соціальної безпеки, адже вона гарантує збереження суспільного балансу, інтеграцію різних верств населення та розвиток людського капіталу.

Таким чином, на основі здійсненого нами аналізу можна резюмувати, що європейські країни акцентують увагу на запобіганні соціальній деградації, забезпеченні соціальної мобільності та інтеграції вразливих груп. Це досягається через збалансовану податкову політику, програми підтримки зайнятості та доступ до якісних соціальних послуг. Аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання соціальної безпеки свідчить про те, що успішна реалізація державної політики у цій сфері базується на чіткій системі законодавчого забезпечення, міжвідомчої координації та інтеграції соціальних програм у загальну концепцію національної безпеки.

Тому можемо зробити висновок, що європейські країни роблять акцент на інституційній прозорості та підтримці вразливих верств населення, США та Канада переважно застосовують децентралізовані та ринкові підходи, водночас розвиваючи масштабні державні програми (зокрема

Medicare, Medicaid). Грузія інтегрує соціальну безпеку в загальну стратегію національної безпеки, що є особливо актуальним з огляду на конфлікти в Абхазії та Південній Осетії. Країни з активними військовими конфліктами стикаються із загрозою гуманітарної кризи, вразливістю критичної інфраструктури й масовими вимушеними міграційними потоками, що робить забезпечення навіть базового рівня соціальної безпеки надзвичайно складним завданням.

Таким чином, національне законодавство слід оптимізувати щодо правового регулювання соціальної безпеки на основі запозичення позитивного досвіду деяких зарубіжних країн. Використовуючи, зокрема, досвід Канади у контексті підвищення рівня соціальної безпеки, необхідно: 1) розширити перелік гарантованих державою безкоштовних (або таких, що принаймні частково покриваються державою) послуг із чітким фінансовим обґрунтуванням; 2) комплексно запровадити принцип «гарантованого мінімуму», який передбачає надання базових медичних послуг безоплатно або суттєво дотованими державою; 3) передбачити державні програми скринінгу найбільш поширених хронічних хвороб для раннього виявлення і зменшення тиску на стаціонарну допомогу; 4) розробити комплексні додаткові програми або надбавки (субсидії, пільгові страхові пакети) для соціально незахищених категорій (пенсіонерів з низьким доходом, людей з інвалідністю, багатодітних сімей, вимушених переселенців та інших осіб, постраждалих від війни).

Висновки до розділу 2

1. Міжнародні правові інструменти встановлюють високі стандарти соціальної безпеки, що сприяє гармонізації національних систем соціального захисту через створення єдиних нормативних рамок. Об’єктом правового регулювання міжнародних актів у сфері соціальної безпеки виступають багатоаспектні суспільні відносини, пов’язані із забезпеченням базових

соціальних прав людини, що включають право на соціальне забезпечення, достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, освіту та захист від соціальних ризиків. При цьому ефективність міжнародно-правових інструментів соціальної безпеки проявляється через три ключові механізми: формування єдиного розуміння концепції соціальної безпеки на міжнародному рівні, створення системи міжнародного моніторингу за дотриманням соціальних прав, стимулювання держав до гармонізації національного законодавства відповідно до встановлених міжнародних стандартів.

Ключовими особливостями міжнародно-правового регулювання соціальної безпеки є те, що воно: 1) характеризується комплексністю та взаємозв'язком із широким спектром соціально-економічних та політичних прав людини; 2) виконує функцію не лише нормативного регулювання, але й стимулювання до подальших реформ, оскільки задає орієнтири для розробки нових політик, спрямованих на модернізацію системи соціального захисту, що має особливе значення в умовах глобалізаційних та економічних викликів сучасності; 3) забезпечує методологічну базу для вирішення цих проблем, відкриваючи нові горизонти для розробки інноваційних рішень у сфері соціального захисту; 4) сприяє встановленню механізмів моніторингу та контролю за дотриманням соціальних стандартів. Це дозволяє не лише визначити рівень імплементації міжнародних норм, але й виявити проблемні аспекти у їх застосуванні на національному рівні. Завдяки цьому держави можуть своєчасно реагувати на невідповідності, вносити необхідні зміни до законодавства та практики його застосування, що в кінцевому підсумку сприяє підвищенню ефективності системи соціального захисту; 5) забезпечує встановлення високих стандартів соціальної безпеки через міжнародні правові інструменти, що створює унікальну можливість для формування єдиного підходу до забезпечення соціального захисту. Міжнародні документи виступають своєрідним каталізатором для проведення системних реформ, стимулюючи країни до впровадження сучасних підходів та адаптації

своїх національних систем до змін у світовій економіці та суспільстві; 6) сприяє побудові ефективної системи співпраці між державами, що особливо актуально у вирішенні транснаціональних проблем, пов'язаних із соціальною безпекою. Сучасні глобальні виклики, такі як міграційні кризи, економічні дисбаланси та соціальні нерівності, можуть бути успішно подолані лише шляхом міжнародної кооперації. Розробка спільних стандартів, обмін досвідом та реалізація спільних проєктів у сфері соціального захисту стають ключовими чинниками для забезпечення соціальної стабільності на глобальному рівні.

Таким чином, міжнародні правові інструменти виступають не лише як нормативно-правові документи, але і як стратегічний ресурс для держав, що прагнуть досягти високого рівня соціальної безпеки. Вони створюють фундамент для розробки ефективних національних систем соціального захисту, сприяють інтеграції економічних, соціальних та культурних прав людини та стимулюють держави до постійного вдосконалення своїх нормативних механізмів. Завдяки цьому забезпечується високий рівень соціальної справедливості, що є однією з ключових передумов сталого розвитку та стабільності суспільства в цілому.

Реалізація міжнародних стандартів на національному рівні вимагає активного впровадження та адаптації правових норм, що стимулює постійне вдосконалення системи соціального захисту. Однією з ключових проблем сучасної соціальної політики є саме питання ефективної імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство. На прикладі українського законодавства, розглянутого в розділі, можна зробити висновок, що, незважаючи на наявність широкої нормативної бази, існує необхідність конкретизації та деталізації положень, які регулюють соціальну безпеку. Законодавчі ініціативи, спрямовані на гармонізацію національних норм із міжнародними стандартами, мають вирішальне значення для забезпечення високого рівня соціального захисту населення.

Активне впровадження міжнародних стандартів передбачає не лише ратифікацію відповідних документів, але й розробку механізмів контролю за їх практичною реалізацією. Це включає створення спеціалізованих агентств, координаційних органів, систем моніторингу та оцінки ефективності, що дозволить оперативно реагувати на недоліки та вчасно вносити необхідні зміни до законодавства. Практика показує, що саме через активну адаптацію правових норм можна досягти значного підвищення ефективності системи соціального захисту, зменшення соціальних ризиків та підвищення рівня життя громадян.

2. Аналіз українського законодавства свідчить про позитивні тенденції у забезпеченні соціальної безпеки, проте вказує на необхідність конкретизації соціальних аспектів у правовому регулюванні, особливо в контексті сучасних економічних та соціальних трансформацій. Розглядаючи положення Конституції України, Закону України «Про основи національної безпеки України» (як попереднього, так і нового варіанта) та Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», можемо відзначити, що, незважаючи на наявність комплексної нормативної бази, існують певні недоліки, які перешкоджають ефективному вирішенню соціальних проблем.

Основним недоліком правового регулювання соціальної безпеки в Україні є розмивання соціальної складової у загальній системі національної безпеки, коли соціальні аспекти, хоч і визнаються як важливі, не отримують достатньої уваги при розробці та імплементації конкретних заходів. Зміна підходів до регулювання соціальної безпеки в Україні, що відображено у переході від детального законодавства 2003 року до більш загальних норм Закону 2018 року, створює ризики для належного забезпечення соціального захисту. Таке розмивання може призвести до недостатнього фінансування соціальних програм, слабкої координації між відомствами та відсутності чітких механізмів моніторингу ефективності державної політики у цій сфері.

Водночас позитивними аспектами є спроби держави удосконалити законодавчу базу через прийняття спеціальних нормативних актів, спрямованих на встановлення державних соціальних стандартів та гарантій. Однак відсутність чіткої системи індексації соціальних стандартів, недостатня конкретизація механізмів відповідальності за їх порушення та фрагментація підходів до реалізації соціальної політики свідчать про необхідність подальших реформ. Такий комплексний підхід дозволить не лише підвищити ефективність законодавства, але й створити умови для більш прозорої та відповідальної роботи державних органів у сфері соціального захисту.

Таким чином, аналіз українського законодавства свідчить про наявність як позитивних тенденцій, так й існуючих викликів, що потребують негайного вирішення. Необхідність конкретизації соціальних аспектів у правовому регулюванні є ключовою умовою для формування ефективної системи соціального захисту, що відповідає сучасним викликам та забезпечує стабільний розвиток суспільства. Це вимагає комплексного підходу, який включає як законодавчі, так і організаційні заходи, спрямовані на вдосконалення механізмів координації між різними рівнями влади, посилення ролі громадського контролю та інтеграції міжнародних стандартів у національну практику.

3. На основі аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання соціальної безпеки виявлено суттєві відмінності в підходах різних країн до формування системи соціального захисту населення, що зумовлені їхніми історичними, культурними та економічними особливостями. Встановлено, що світові моделі соціальної безпеки доцільно класифікувати за регіональними та функціональними критеріями: скандинавська модель (Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія) характеризується високим ступенем інтеграції соціальних аспектів до загальної системи національної безпеки, європейська модель (Польща, Німеччина) відзначається активною роллю

держави у соціальному захисті через розгалужену систему соціального страхування, а північноамериканська модель (США, Канада) поєднує федеральні програми з високим рівнем децентралізації та застосуванням податкових механізмів соціальної підтримки.

Порівняльно-правовий аналіз дозволив виявити прогресивні елементи зарубіжних систем соціальної безпеки, які можуть бути адаптовані до українських реалій, а саме: 1) комплексне інтегрування соціальної безпеки до загальної системи національної безпеки за моделлю скандинавських країн; 2) застосування принципу субсидіарності за німецьким зразком, що раціоналізує розподіл бюджетних коштів; 3) децентралізація надання соціальних послуг з одночасною уніфікацією соціальних стандартів; 4) розвиток превентивних механізмів і програм раннього виявлення соціальних ризиків; 5) залучення недержавного сектора до надання соціальних послуг.

Особливу увагу приділено досвіду країн, які зіткнулися з військовими конфліктами (Грузія, Палестина), що дозволило виявити специфічні виклики забезпечення соціальної безпеки в умовах воєнного стану: руйнування соціальної інфраструктури, вимушена міграція населення, перерозподіл державних ресурсів на оборонні потреби, погіршення доступності соціальних послуг для вразливих груп населення. На основі цього аргументовано необхідність розробки спеціальних правових механізмів забезпечення соціальної безпеки в умовах війни та післявоєнного відновлення, що передбачають швидке реагування на гуманітарні потреби, залучення міжнародної підтримки та створення гнучкої адаптивної системи соціального захисту.

РОЗДІЛ 3
ПРАВОВА ПРИРОДА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1 Поняття соціально-правових відносин та їх значення для формування соціальної безпеки

Наразі соціальні відносини є складним і багатовимірним поняттям, яке охоплює широкий спектр взаємодій між людьми. Зазначена багатовимірність створює значні труднощі при йог аналізі, оскільки кожна взаємодія має свої унікальні характеристики та контекст. Крім того, соціальні відносини постійно змінюються під впливом різних факторів, таких як зміни в суспільстві, економічні умови, технологічний прогрес та культурні зміни. Внаслідок такої динаміки актуальне сьогодні може втратити свою значимість завтра.

Через свою багатовимірність, динамічність, індивідуальність, культурні впливи, міждисциплінарний характер та методологічні виклики розуміння природи соціальних відносин залишається складним питанням. Однак саме ці складнощі підкреслюють важливість та необхідність поглибленого дослідження соціальних відносин для побудови більш гармонійного та стійкого суспільства. Водночас визначення соціальних відносин для соціальної безпеки дуже важливе, оскільки саме через розуміння та дослідження соціальних відносин можна забезпечити комплексний підхід до розуміння сутності соціальної безпеки. Без чіткого визначення та розуміння соціальних відносин неможливо повноцінно усвідомити, які відносини є об’єктом соціальної безпеки, а також встановити межі її впливу. Соціальні відносини формують основу, на якій будується структура суспільства та забезпечується його стабільність. Вони є фундаментальними для функціонування соціальних інститутів та визначають характер взаємодій між індивідами і групами в соціумі.

Важливість чіткого визначення соціальних відносин полягає в тому, що воно дозволяє краще зрозуміти механізми формування та підтримки соціальної безпеки. Соціальна безпека як комплексне явище безпосередньо залежить від якості та характеру соціальних відносин у суспільстві. Стабільні та гармонійні соціальні відносини сприяють створенню середовища, в якому індивіди почуваються захищеними та мають можливості для розвитку.

Соціальні відносини можна розглядати як фундамент, на якому базується соціальна безпека в суспільстві. Вони визначають рівень довіри між членами суспільства, ступінь соціальної згуртованості та здатність спільноти протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам. Міцні соціальні зв'язки та позитивні соціальні взаємодії створюють основу для формування ефективних механізмів соціального захисту та підтримки.

У науковій літературі існують різні підходи до визначення соціальних відносин. Структурно-функціональний підхід, представлений роботами Т. Парсонса, розглядає соціальні відносини як елементи соціальної системи, що забезпечують її стабільність та інтеграцію [226, с. 204]. Інтеракціоністський підхід, розвинутий Дж.Г. Мідом, фокусується на міжособистісних взаємодіях як основі соціальних відносин [227, с. 56]. Конфліктологічний підхід, асоційований з працями Р. Дарендорфа, розглядає соціальні відносини через призму конфліктів інтересів та боротьби за ресурси [228, с. 112].

Сучасні дослідники, такі як М. Кастельс, пропонують розглядати соціальні відносини в контексті мережевого суспільства, де вони набувають нових форм та характеристик під впливом інформаційних технологій [229, с. 37]. Це розширює розуміння соціальних відносин та їх впливу на соціальну безпеку в умовах глобалізації та цифровізації.

Таким чином, визначення поняття соціальних відносин є критично важливим для розуміння природи та механізмів забезпечення соціальної безпеки. Воно дозволяє виявити ключові фактори, що впливають на

стабільність суспільства, а також сприяє розробці ефективних стратегій підтримки соціальної безпеки в сучасних умовах. Для повного розуміння цього поняття необхідно звернутися до його історичного розвитку, оскільки еволюція соціальних відносин відображає зміни в суспільних процесах та правових підходах, що мають прямий вплив на формування інститутів соціальної безпеки.

Поняття «соціальні відносини» має багату історію як у юридичній, так і в соціологічній науці, еволюціонуючи з часом у відповідь на зміну соціальних, культурних та історичних обставин [230]. У правовій сфері розуміння соціальних відносин було сформовано у зв'язку з необхідністю регулювати взаємодію між індивідами та групами в межах певного суспільства [231]. Право розглядається як відображення ключових соціальних норм і як засіб контролю та формування соціальної поведінки.

Як зазначають Дж. Валсінер, Р. Вір, соціальні відносини є основою людської взаємодії та структурними елементами суспільства. Соціальні відносини включають взаємодію між індивідами, їхніми інтересами та структурами, що формують цю взаємодію [232, с. 117].

На думку Дж. Валсінер, Р. Вір, соціальні відносини характеризуються наявністю суб'єктів та об'єктів, кожен з яких має свої унікальні інтереси та цілі. Суб'єкти або індивіди, які беруть участь у соціальних відносинах, є рушійною силою цих взаємодій. Вони привносять свої соціальні, культурні та особисті особливості, що впливають на динаміку та результати відносин [232, с. 118]. Так, на думку Т. Парвіз, В. Акбар,суб'єкти соціальних відносин – це особи або групи, які вступають у взаємодію між собою. Вони можуть бути індивідуальними або колективними, включати як окремих громадян, так і державні інституції, громадські організації або інші соціальні групи. Кожен суб'єкт має свої інтереси, цілі та мотиви, які впливають на характер і напрямок соціальних відносин [233, с. 102].

Водночас С. Сейдман зазначає, що об’єкти соціальних відносин – це ті ресурси, блага або цінності, стосовно яких здійснюється взаємодія між суб’єктами. До об’єктів можуть належати як матеріальні (ресурси, майно), так і нематеріальні (статус, соціальний капітал) блага, що визначають характер відносин між учасниками. Об’єкти соціальних відносин часто стають джерелом конфліктів або навпаки – основою для співпраці між суб’єктами [234, с. 109]. Об’єкти, з іншого боку, є цілями або фокусами соціальних відносин, якими можуть бути інші індивіди, групи або навіть абстрактні концепти, як підкреслюють С. Качіоппо [235, с. 58].

На думку А.Л. Стінчкомба, інтереси суб’єктів і об’єктів, які можуть бути як доповнюючими, так і конфліктними, формують мотиваційну основу існування соціальних відносин [236, с. 229].

Дещо схожої думки дотримується й Ю. Енгестрем, який вказує, що взаємодія між суб’єктами, об’єктами та їхніми інтересами є основою, на якій будуються соціальні відносини. Ця складна мережа взаємодій додатково формується структурними компонентами соціального середовища, такими як норми, ролі та динаміка влади [237, с. 19]. Структурні елементи соціальних відносин включають формальні та неформальні інститути, соціальні системи та культурні норми, які формують і обмежують взаємодію між суб’єктами і об’єктами [238, с. 371], що підтверджують І. Хьюз та його колеги.

Механізми взаємодії між суб’єктами соціальних відносин визначаються цими структурними компонентами. Наприклад, динаміка влади може визначати відносну силу та можливості для суб’єктів впливати на результат взаємодії. Ролі та статуси в соціальній структурі встановлюють очікувані поведінкові моделі та обов’язки суб’єктів [239, с. 15], як зазначає Б. Латур. Крім того, соціальні та культурні норми, поширені в певному контексті, можуть додатково впливати на характер і результати соціальних відносин [232, с. 120].

Дослідження соціальних відносин є важливим для розуміння складної мережі взаємодій, що лежать в основі суспільства. Аналізуючи ключові елементи та структурні компоненти соціальних відносин, дослідники можуть отримати цінні висновки щодо механізмів, які рухають соціальні зміни, а також про те, як індивіди та групи орієнтуються в соціальному середовищі [236, с. 230].

Таким чином, ключовими ознаками соціальних відносин є наявність суб'єктів та об'єктів, кожен з яких має свої унікальні інтереси та цілі. Суб'єкти соціальних відносин – це індивіди або групи, що вступають у взаємодію між собою. Вони можуть включати окремих громадян, державні інституції, громадські організації чи інші соціальні групи. Інтереси суб'єктів можуть бути як доповнюючими, так і конфліктними, що формує мотиваційну основу для існування соціальних відносин, де об'єкти соціальних відносин можуть бути як матеріальними (ресурси, майно), так і нематеріальними (статус, соціальний капітал), визначаючи характер взаємодії між учасниками.

Крім того, важливу роль відіграють структурні елементи, де взаємодія між суб'єктами, об'єктами та їхніми інтересами відбувається у межах цих структурних компонентів.

Отже, соціальні відносини є складною мережею взаємодій, що визначаються: 1) інтересами; 2) структурними елементами; 3) механізмами взаємодії.

1. Інтереси виступають основою соціальних відносин, оскільки саме вони визначають мотиви і дії суб'єктів у взаємодії. Кожен суб'єкт має власні потреби, цілі та мотиви, що впливають на характер і напрямок соціальних відносин. Інтереси можуть бути доповнюючими (наприклад, у випадках співпраці) або конфліктними (при соціальній напрузі або суперечках). Як зазначає А. Стінчкомб, інтереси є базовою мотивацією для існування соціальних відносин [236, с. 229].

2. Структурні елементи соціальних відносин включають норми, ролі, інституції та динаміку влади, які визначають правила і рамки взаємодії. Норми є правилами поведінки, що регулюють соціальні відносини (як офіційними, так і неформальними). Ролі визначають очікувану поведінку суб'єктів залежно від їхнього статусу або соціального положення. Інституції, такі як держава або інші соціальні системи, забезпечують основу для організації та регулювання взаємодій. Динаміка влади впливає на розподіл ресурсів і можливості суб'єктів впливати на результат взаємодії [237, с. 19].

3. Механізми взаємодії описують, яким чином суб'єкти соціальних відносин реалізовують свої інтереси та взаємодіють один з одним. Серед основних механізмів можна виділити комунікацію, співпрацю, конфлікти, переговори та обмін ресурсами. Комунікація виступає ключовим інструментом обміну інформацією, що дозволяє суб'єктам досягати взаєморозуміння. Співпраця і обмін ресурсами допомагають досягти спільних цілей, тоді як конфлікти виникають через розбіжності інтересів. Переговори є важливим механізмом для врегулювання конфліктів і досягнення компромісів [239, с. 15].

Таким чином, соціальні відносини – це складна система, що базується на взаємодії інтересів, структурних елементів і механізмів взаємодії. Ці елементи визначають характер відносин та впливають на результати взаємодії. У зв'язку з тим, що соціальні відносини є багатовимірним поняттям, яке досліджується у різних наукових дисциплінах, таких як юриспруденція, соціологія, економіка та політика, існують різні наукові підходи до їх визначення та аналізу. У юридичній сфері соціальні відносини розглядаються як результат правового регулювання та механізму реалізації прав і обов'язків суб'єктів права. Вони виступають основою для визначення правової відповідальності, а також регулятором взаємодії між індивідами та державою [240, с. 219]. У правовій сфері соціальні відносини часто трактуються в контексті прав і обов'язків, з акцентом на те, як індивіди і

групи пов’язані між собою через формальні і неформальні соціальні контракти. Так само соціологи традиційно вивчають соціальні відносини через призму соціальних структур, динаміки влади та способів, якими індивіди та групи вбудовуються в ширші соціальні системи.

У соціологічній науці соціальні відносини розглядаються як складна система взаємодії між групами й індивідами, що базується на нормах, традиціях і соціальних ролях. Соціологи акцентують увагу на соціальній структурі, яка визначає взаємодію, а також на тому, як ці взаємодії впливають на стабільність та розвиток суспільства [234, с. 109]. Соціальні відносини також є предметом аналізу в економічній науці, де вони визначаються як взаємодії між економічними агентами, що формують ринок, зайнятість, розподіл доходів та інші економічні показники [233, с. 102].

Політична наука досліджує соціальні відносини з точки зору влади та впливу, де вони розглядаються як механізм формування політичних інститутів та легітимізації влади. Взаємодії між громадянами і державою, політичними групами, партіями та інституціями є ключовими аспектами цього підходу [231, с. 153]. Таким чином, політологи хоч і досліджують соціальні відносини з точки зору їхньої ролі у формуванні політичних процесів, проте вони включають формування груп інтересів, мобілізацію суспільних рухів, а також здійснення влади та впливу.

Економісти, як правило, наголошують на інструментальних аспектах соціальних відносин, досліджуючи, як вони можуть сприяти економічним результатам, таким як обмін товарами та послугами, потік інформації та мобілізація ресурсів [241].

Хоча наведені дисциплінарні перспективи пропонують різне тлумачення, важливо визнати взаємопов’язаність зазначених підходів, оскільки в останні роки зростає розуміння необхідності подолання розриву між цими концепціями соціальних відносин, з акцентом на дослідженні позитивного впливу міжособистісного процвітання на здоров’я та

фізіологічні процеси, які лежать в основі взаємозв'язку між соціальними зв'язками та благополуччям [242]. Вивчення соціальних відносин зазнало значної еволюції, у розвиток якої зробили важливий внесок як класичні, так і сучасні концепції.

Соціальні відносини стосуються зв'язків, взаємодій та взаємозалежностей між індивідами, групами та інституціями в соціальному контексті [243, с. 13]. Ці відносини є складними та багатогранними, позаяк вони охоплюють різні аспекти людського життя, такі як економічний, політичний, культурний та особистий, і регулюються правовими нормами. Науковці з різних дисциплін, включаючи соціологію, антропологію та політологію, розробили різні теоретичні підходи для концептуалізації та аналізу соціальних відносин.

Так, першим із них є структурно-функціональний підхід, який вважається одним із провідних теоретичних підходів у вивченні соціальних відносин. Він підкреслює роль соціальних структур та їх функцій у формуванні та підтримці соціальних відносин [243, с. 45]. Цей підхід, пов'язаний з роботами таких соціологів, як Еміль Дюркгейм та Толкотт Парсонс, розглядає суспільство як складну систему взаємопов'язаних частин, кожна з яких виконує свою функцію і відіграє роль у підтримці загального соціального порядку [244, с. 35; 245, с. 27].

З цієї точки зору, соціальні відносини виступають продуктом різних соціальних структур, таких як сім'я, освітні інститути та економіка, які працюють разом для задоволення потреб соціальної системи. Зазначені структури вважаються відносно стабільними та тривалими, а їхні функції є необхідними для підтримання соціального порядку та інтеграції індивідів у більшу соціальну систему [243, с. 46].

Наступною є теорія конфлікту. Вона на противагу структурно-функціональному підходу підкреслює роль влади, нерівності та соціальних конфліктів у формуванні соціальних відносин [246, с. 18]. Зазначена теорія,

пов’язана з роботами Карла Маркса та інших критичних теоретиків, розглядає суспільство як арену суперечливих інтересів і боротьби за владу, де домінуючі групи використовують свою владу для підтримання привілейованого становища за рахунок підлеглих груп.

З цієї точки зору, соціальні відносини формуються внаслідок нерівного розподілу ресурсів і конфліктів між соціальними класами, гендерами, расами та іншими соціальними групами [246, с. 19]. Теорія конфлікту стверджує, що соціальні зміни є наслідком цих конфліктів, оскільки підлеглі групи кидають виклик існуючому порядку і прагнуть досягти більшої соціальної, економічної та політичної рівності [243, с. 50].

Наступним підходом, який має право на існування, є символічний інтеракціонізм. Цей підхід до соціальних відносин підкреслює роль мови, символів і спільних значень у формуванні соціальних взаємодій та відносин [247, с. 20]. Символічний інтеракціонізм, пов’язаний з роботами Джорджа Герберта Міда та інших соціологів, розглядає соціальні відносини як продукт постійного процесу інтерпретації та переговорів між індивідами.

З точки зору соціології, соціальні відносини не є простим наслідком зовнішніх соціальних структур або динаміки влади, він виступає продуктом того, як індивіди інтерпретують та реагують на символічні сигнали та значення, що формують їхні взаємодії [247, с. 21]. Соціальні відносини, таким чином, є динамічними і постійно переосмислюються через використання мови, жестів та інших символічних форм комунікації [243, с. 55].

Досить цікавою видається й феміністська теорія, яка пропонує унікальну перспективу на соціальні відносини, підкреслюючи роль гендеру та влади у формуванні соціальних взаємодій і структур [248, с. 67]. Ця перспектива, пов’язана з роботами феміністських науковців, таких як Сімона де Бовуар та Белл Гукс, розглядає соціальні відносини як такі, що по суті є гендерованими, з дисбалансом влади та патріархальними структурами, які впливають на способи взаємодії індивідів та груп.

З точки зору феміністської теорії, соціальні відносини формуються на основі гендерних норм, стереотипів і динаміки влади, які перетинаються з іншими соціальними ідентичностями, такими як раса, клас та сексуальність [248, с. 68]. Феміністські теоретики стверджують, що розуміння ролі гендеру у формуванні соціальних відносин є важливим для подолання гнітючих соціальних структур та сприяння більшій соціальній справедливості й рівності [248, с. 70].

Таким чином, різні теоретичні перспективи пропонують унікальні та доповнюючі уявлення про природу соціальних відносин. Структурно-функціональний підхід підкреслює роль соціальних структур та їх функцій у формуванні соціальних відносин, тоді як теорія конфлікту акцентує увагу на ролі влади, нерівності та соціальних конфліктів. Символічний інтеракціонізм зосереджується на ролі мови та спільних значень у формуванні соціальних взаємодій, а феміністська теорія підкреслює роль гендеру та влади.

Виходячи із вищенаведеного і враховуючи соціологічний підхід до визначення соціальних відносин, можна дійти висновку, що соціальні відносини – це багатовимірна система зв’язків, взаємодій та взаємозалежностей між індивідами, групами та інституціями в суспільстві. Вони охоплюють різні аспекти людського життя, включаючи правовий, економічний, політичний, культурний та особистий виміри. Соціальні відносини формуються під впливом правових норм, соціальних структур, динаміки влади, символічних взаємодій та гендерних аспектів. Отже, ми можемо простежити прямий взаємозв’язок з нормативно-правовим регулюванням соціальних відносин і соціальної безпеки

Проте доречно більше уваги зосередити на визначенні соціальних відносин виходячи із правової доктрини. У контексті правової науки соціальні відносини найповніше розкриваються через сфери так званого соціального права – сукупності галузей, покликаних забезпечити соціальні права і гарантії. До ключових галузей права, які забезпечують соціальні права

і гарантії, належать наступні: трудове право, право соціального забезпечення та право соціального захисту. Кожна з цих галузей регулює специфічний вид соціальних відносин: трудове право – відносини у сфері праці (найму, умов праці, колективних домовленостей тощо), право соціального забезпечення – відносини щодо матеріального забезпечення громадян у випадку соціальних ризиків (пенсійні, страхові, допомоги), а право соціального захисту – відносини з надання державної підтримки вразливим категоріям населення та забезпечення їхніх соціальних прав поза страховими системами.

Таким чином, слід зазначити, що поняття «соціальний» являє собою характеристику або властивість, яка вказує на важливість та об'єктивну наявність соціальних аспектів, відносин, інститутів та взаємодій у суспільстві, а також на їхню внутрішню структурованість, взаємозалежність, спрямованість на досягнення конкретних цілей і здатність до самоорганізації та саморегуляції, що характеризують об'єкти або явища, пов'язані із суспільними відносинами, процесами та структурами в суспільстві. Основними його ознаками є: 1) цілісність і відносна завершеність; 2) наявність внутрішніх і зовнішніх зв'язків; 3) структурованість та впорядкованість; 4) відносна автономність; 5) здатність до самоорганізації і саморегуляції; 6) спрямованість на досягнення конкретних цілей [249, с 36].

Соціальні відносини у правовому розумінні – це врегульовані нормами права суспільні взаємозв'язки між суб'єктами, що виникають з метою реалізації та захисту соціально значущих інтересів і потреб людини. Іншими словами, це ті суспільні відносини, які набувають правової форми для забезпечення соціальних прав і гарантій. М.П. Недюха наголошує на важливості посилення людиноцентричної спрямованості вітчизняної політико-правової науки, що передбачає зосередження на регулюванні соціальних відносин з акцентом на громадянських проблемах та забезпеченні прав і свобод особистості [250,с. 80]. Саме орієнтація на права і потреби людини відрізняє соціальні відносини від інших типів суспільних взаємин.

Якщо в економічних чи політичних відносинах може домінувати пріоритет прибутку або влади, то в соціальних – на перший план виходить добробут людини, її соціальна захищеність і можливість жити гідно в суспільстві.

На думку М.П. Лукашевича, особливістю соціальних відносин є їхня здатність інтегрувати людей у соціальні спільноти різного рівня, виду та типу на підставі спільних життєвих умов, зокрема рівня й якості життя. Це проявляється у певному способі життя, соціальному становищі, спільних інтересах, прагненнях та ідеалах. Соціальні відносини набувають стійкості завдяки наявності соціальних і правових норм, звичаїв і традицій українського народу, а також загальнолюдських цінностей [251].

Соціальні відносини відіграють ключову роль у правовій системі сучасної держави, особливо в контексті трудового права та права соціального забезпечення. Через правове регулювання соціальних взаємодій держава прагне забезпечити стабільність суспільства та захистити громадян від соціальних ризиків.

У сфері трудового права соціальні відносини включають взаємодію працівників із роботодавцями, колективні переговори та взаємодію з державними органами. В.О. Кучер вважає трудові правовідносини «ядром» соціальних відносин у цій сфері [252, с. 55]. Їх специфіка полягає у балансі інтересів роботодавців і працівників, що забезпечується державними гарантіями і механізмами соціального партнерства.

Соціальні відносини у сфері соціального забезпечення охоплюють пенсійні та страхові відносини, а також питання державної соціальної допомоги. Б.І. Сташків підкреслює переважно публічно-правовий характер цих відносин, які забезпечують виконання соціальної функції держави [253, с. 112].

Ефективне правове регулювання соціальних відносин значною мірою впливає на формування соціальної безпеки. Як зазначає С.М. Синчук, належне регулювання сприяє зниженню соціальної напруги і забезпечує

стабільність у суспільстві [254, с. 237]. Важливим механізмом у цьому контексті є соціальне партнерство, що дозволяє врегульовувати конфлікти мирним шляхом, як стверджує А.М. Лазаренко [255, с. 112].

Класифікація соціальних відносин включає трудові (індивідуальні та колективні), соціально-страхові, соціально-допомогові та адміністративно-управлінські відносини. Така класифікація дозволяє ефективніше регулювати їх на правовому рівні, забезпечуючи різні аспекти соціальної безпеки.

Серед особливостей правового регулювання соціальних відносин важливими є принципи соціальної справедливості, поєднання приватноправових і публічно-правових методів, імперативність норм, наявність спеціальних суб’єктів і процедур, а також динамічність і чутливість до змін у суспільстві.

Вплив соціальних відносин на формування соціальної безпеки проявляється у зниженні конфліктності, подоланні нерівності, підвищенні довіри до держави та забезпеченні соціальної стабільності у кризових ситуаціях.

Таким чином, соціальні відносини є фундаментальною основою для досягнення соціальної безпеки. Нами запропоновано уточнення поняття соціальних відносин та удосконалення підходу до їх класифікації, що становить наукову новизну цього дослідження. Надано практичні рекомендації щодо вдосконалення законодавства у цій сфері, які можуть зміцнити соціальну безпеку України [256].

Правова природа соціальних відносин полягає в тому, що вони є об’єктом правового регулювання, тобто держава через норми права впливає на зміст і розвиток цих відносин. У традиційній теорії права саме суспільні відносини виступають предметом правового регулювання, а коли на них поширюється дія норм права, вони трансформуються у правовідносини, тобто набувають вигляду юридичного зв’язку між конкретними суб’єктами з

наявністю взаємних юридичних прав та обов'язків [257, 258]. У сфері соціального права правовідносини мають свою специфіку. Наприклад, трудові правовідносини виникають на основі трудового договору між працівником і роботодавцем і характеризуються взаємними зобов'язаннями сторін (працівник зобов'язується виконувати роботу, а роботодавець – виплачувати заробітну плату та забезпечувати умови праці). Натомість правовідносини в системі соціального забезпечення виникають з факту настання певного соціального ризику (віку, інвалідності безробіття тощо) і базуються на нормах закону, що надають особі право на пенсію чи допомогу та встановлюють обов'язок відповідного державного органу або фонду виплатити встановлені соціальні виплати. Таким чином, правова природа соціальних відносин виявляється через нормативне визначення умов їх виникнення, суб'єктного складу та змісту у вигляді суб'єктивних прав і обов'язків.

Соціальні відносини мають тісний взаємозв'язок із нормативно-правовим регулюванням соціальної безпеки. Правове регулювання встановлює формальні рамки, в яких відбуваються соціальні взаємодії, визначає права та обов'язки суб'єктів цих відносин, а також механізми їх захисту. Відповідно до чинного законодавства України, зокрема Конституції України [153], законів України «Про основи національної безпеки України» [154], «Про соціальні послуги» [157], соціальна безпека є складовою національної безпеки і спрямована на захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави.

Соціальні відносини впливають на формування правових норм, які регулюють ці відносини. Наприклад, Закон України «Про соціальні послуги» [157] від 17 січня 2019 року № 2671-VIII визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику, подолання або мінімізацію складних життєвих обставин вразливих груп населення. Цей Закон окреслює механізми взаємодії між різними суб'єктами

соціальних відносин: отримувачами послуг, надавачами послуг, органами державної влади та місцевого самоврядування.

Нормативно-правове регулювання соціальної безпеки також включає встановлення стандартів і гарантій у сфері соціального захисту. Так, Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [156] від 05 жовтня 2000 року № 2017-III визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій. Ці правові норми формують структурні елементи соціальних відносин, встановлюючи рамки взаємодії між суб'єктами та об'єктами цих відносин.

Важливим аспектом нормативно-правового регулювання є механізми вирішення соціальних конфліктів. Кодекс законів про працю України [259], Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» [260] від 03 березня 1998 року № 137/98-ВР встановлюють процедури для врегулювання трудових конфліктів, які є одним із видів соціальних конфліктів. Ці нормативно-правові акти регулюють механізми взаємодії між працівниками та роботодавцями, сприяючи підтриманню соціальної стабільності та безпеки.

Нормативно-правове регулювання також формує інституційні механізми для забезпечення соціальної безпеки. Закон України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 року № 2862-VI визначає правові засади організації та порядку ведення соціального діалогу в Україні з метою вироблення та реалізації державної соціальної і економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин та забезпечення підвищення рівня і якості життя громадян, соціальної стабільності в суспільстві. Цей Закон закріплює рамки для взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, роботодавцями, працівниками та їх об'єднаннями [261].

Таким чином, нормативно-правове регулювання соціальної безпеки тісно пов’язане з соціальними відносинами, оскільки воно:

- встановлює формальні рамки для соціальних взаємодій;
- визначає права та обов’язки суб’єктів соціальних відносин;
- формує механізми вирішення соціальних конфліктів;
- створює інституційні структури для забезпечення соціального діалогу;
- встановлює стандарти і гарантії у сфері соціального захисту.

Ефективне нормативно-правове регулювання соціальної безпеки сприяє формуванню стабільних та гармонійних соціальних відносин, які виступають основою для забезпечення соціальної безпеки в суспільстві. Водночас зміни в соціальних відносинах можуть вимагати адаптації правових норм до нових соціальних викликів та потреб.

Правові аспекти соціальних відносин також мають значний вплив на сприйняття соціальної безпеки. Наприклад, соціальна нерівність та дискримінація, що вкорінилися в соціальних відносинах, можуть призвести до зниження рівня соціальної безпеки серед постраждалих груп [262, с. 295]. У зв’язку з цим взаємозв’язок соціальних відносин та соціальної безпеки є складним та багатогранним, оскільки він охоплює різні аспекти людської взаємодії.

Соціальні відносини відіграють ключову роль у забезпеченні соціальної безпеки, впливаючи на довіру, згуртованість та здатність протидіяти загрозам [55]. Вони забезпечують підтримку та взаємодію, які захищають інтереси індивідів і спільнот [263].

Соціальні відносини являють собою широке і складне поняття, яке охоплює взаємодії як у межах невеликих груп, так і в більш загальних поняттях, таких як відносини між державою та громадянами, націоналізм, солідарність, громадянське суспільство, інституційна політика та публічна сфера. Люди належать до різних груп за вибором, місцем проживання або

народженням. Ці групи можуть бути сім’ями, класами, організаціями, етносами, статевими групами або расами. Деякі з них залишаються з людиною протягом усього життя, тоді як інші можуть змінюватися залежно від життєвого етапу.

С. Лукас досліджує соціальні відносини як механізм, за допомогою якого люди здійснюють владу над іншими у соціальному житті, організаціях, асоціаціях або інституціях. Відповідно до цієї теорії соціальні відносини обмежують можливості та дії інших незалежно від їхнього бажання чи згоди [264, с. 45].

П. Бурдьє стверджує, що соціальні відносини засновані на цінностях, які дозволяють людям комфортно взаємодіяти, оскільки вони поділяють спільні інтереси. Така структура дозволяє їм сприймати світ із певної точки зору. За його концепцією, клас має менш матеріальну основу, ніж статус [265, с. 222].

Зв’язок між соціальними відносинами та соціальною безпекою також стосується впливу влади на публічні та приватні сфери. Механізми влади відрізняються у різних контекстах і мають великий вплив на розподіл соціальних благ. Наприклад, системи соціального забезпечення в різних країнах розвиваються через компроміси між працівниками та капіталом [266, с. 54].

В Україні вплив соціальних відносин на соціальну безпеку має особливо виражений характер з огляду на складні соціально-економічні та політичні трансформації останніх десятиліть. Практичні аспекти цього впливу можна спостерігати у різних сферах суспільного життя.

У сфері трудових відносин значний вплив на соціальну безпеку має рівень формалізації трудових договорів та дотримання трудового законодавства. За даними Державної служби статистики України у 2023 році близько 22% працездатного населення було зайнято в неформальному секторі економіки [267]. Це суттєво впливає на соціальну безпеку, оскільки

працівники, зайняті неформально, не мають доступу до системи соціального страхування, що підвищує їх вразливість у випадку втрати працездатності, досягнення пенсійного віку або в інших соціальних ризиках.

Важливим аспектом є також вплив соціальних відносин на формування соціального капіталу в громадах. Згідно з дослідженнями Інституту соціології НАН України в українському суспільстві спостерігається низький рівень міжособистісної довіри, що ускладнює формування ефективних механізмів соціальної підтримки на рівні громад [268, 237]. Водночас останні роки характеризуються зростанням волонтерської активності та розвитком громадянського суспільства, що сприяє формуванню нових форм соціальних відносин, орієнтованих на взаємодопомогу та співпрацю.

Пандемія COVID-19 та повномасштабна війна проти України з боку російської федерації стали серйозними викликами для соціальної безпеки та виявили важливість стійких соціальних відносин. В умовах карантинних обмежень та вимушеного переміщення населення через бойові дії соціальні зв’язки відіграють критичну роль у забезпеченні доступу до ресурсів, інформації та психологічної підтримки. За даними Міністерства соціальної політики України станом на травень 2024 року статус внутрішньо переміщених осіб отримали понад 4,6 млн громадян, що підкреслює масштаб соціальних трансформацій та їх вплив на соціальну безпеку [269].

У сфері соціального захисту вплив соціальних відносин проявляється через механізми соціальної допомоги та підтримки вразливих груп населення. Закон України «Про соціальні послуги» [157] впроваджує новий підхід до організації системи соціальних послуг, який базується на індивідуальних потребах отримувачів та залученні різних суб’єктів до надання послуг, включаючи громадські організації та приватний сектор. Це сприяє формуванню нових типів соціальних відносин, орієнтованих на співпрацю між державою, громадянським суспільством та бізнесом у

забезпеченні соціальної безпеки.

Реформа децентралізації в Україні також має значний вплив на соціальні відносини та соціальну безпеку. Передача повноважень та ресурсів на місцевий рівень створює нові можливості для формування соціальних відносин на рівні громад та підвищення їх ролі у забезпеченні соціальної безпеки [270]. Зокрема територіальні громади отримали повноваження щодо організації надання соціальних послуг, що сприяє формуванню більш ефективних механізмів соціальної підтримки, які враховують місцевий контекст та потреби населення.

Практичний вплив соціальних відносин на соціальну безпеку в Україні також проявляється через механізми соціального діалогу. Національна тристороння соціально-економічна рада [271], галузеві та територіальні соціально-економічні ради є інституційними механізмами, які забезпечують взаємодію між органами державної влади, профспілками та організаціями роботодавців з метою формування та реалізації державної соціальної й економічної політики. Ефективність цих механізмів безпосередньо впливає на рівень соціальної безпеки, оскільки вони сприяють досягненню балансу інтересів різних соціальних груп та запобіганню соціальних конфліктів.

Таким чином, практичні аспекти впливу соціальних відносин на соціальну безпеку в Україні є різноманітними та охоплюють різні соціальні відносини, які є визначальними чинниками соціальної безпеки, особливо в умовах трансформаційних процесів та кризових явищ. Ефективність механізмів соціальної безпеки безпосередньо залежить від якості соціальних зв’язків на всіх рівнях – від міжособистісного до інституційного. Водночас зміцнення формальних і неформальних соціальних відносин через розвиток соціального діалогу, підтримку громадських ініціатив та вдосконалення нормативно-правової бази у сфері соціального захисту сприятиме підвищенню рівня соціальної безпеки населення України.

Таким чином, аналізуючи вищевикладений матеріал, зазначимо, що соціальні відносини є багатовимірним феноменом, який формується під впливом структурних елементів (норм, ролей, інституцій, динаміки влади) та механізмів взаємодії (комунікації, конфліктів, переговорів). Це дозволяє розглядати соціальні відносини як важливий інструмент підтримки стабільності та соціальної згуртованості у суспільстві. Крім того, вивчення ролі соціальних відносин у правовому регулюванні дозволяє розкрити їхню функцію у формуванні правових інститутів, які забезпечують соціальну безпеку, зокрема, через управління соціальними конфліктами та забезпечення соціальної рівності.

Отже, взаємозв'язок між соціальними відносинами та соціальною безпекою дозволив виявити їх визначальний вплив на формування та підтримку соціальної стабільності. Встановлено, що соціальні відносини виступають фундаментом соціальної безпеки через наступні механізми:

1) забезпечення соціальної підтримки та взаємодії, що захищає інтереси індивідів і громад, формуючи основу соціальної стабільності та згуртованості суспільства;

2) формування соціального капіталу та довіри, що підвищує здатність суспільства протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам соціальній безпеці;

3) створення інституційних механізмів для вирішення соціальних конфліктів через правове регулювання, що сприяє зниженню соціальної напруги;

4) забезпечення соціальної мобільності та доступу до соціальних послуг, що зменшує соціальну нерівність та підвищує рівень захищеності громадян;

5) формування структурної основи для реалізації програм соціального захисту та підтримки через нормативно-правове забезпечення соціальних гарантій.

Соціальні відносини визначають характер правового регулювання, оскільки вони виступають основою для формування правової відповідальності, реалізації прав і обов'язків, а також управління соціальними ризиками. Таким чином, соціальні відносини є не лише фундаментом для функціонування соціальної безпеки, але й чинником формування основи правового регулювання, забезпечуючи стабільність і захист суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз.

На основі аналізу теоретичних підходів до розуміння соціальних відносин можна стверджувати, що соціальні відносини у правовому розумінні – це врегульовані нормами права суспільні взаємозв'язки між суб'єктами, що виникають з метою реалізації та захисту соціально значущих інтересів і потреб людини. На відміну від економічних чи політичних відносин, де може домінувати пріоритет прибутку або влади, в соціальних відносинах на перший план ставиться добробут людини, її соціальна захищеність і можливість жити гідно в суспільстві.

Отже, можна констатувати, що соціальним відносинам притаманні наступні ключові ознаки:

1) наявність суб'єктів та об'єктів, кожен з яких має свої унікальні інтереси та цілі. Суб'єктами виступають індивіди, групи, державні інституції та громадські організації, а об'єктами можуть бути як матеріальні (ресурси, майно), так і нематеріальні (статус, соціальний капітал) блага;

2) наявність правової основи – соціальні відносини базуються на правових нормах та регулюються законодавством, що забезпечує їх стабільність, передбачуваність та захищеність;

3) вони мають інституційний характер – соціальні відносини взаємодіють із різними соціальними інститутами, які формують структуру суспільства, визначають норми поведінки та забезпечують виконання соціальних функцій;

4) характеризуються складною структурою взаємодії – соціальні відносини формуються на основі: а) інтересів суб'єктів, б) структурних елементів (норм, ролей, інституцій та динаміки влади) та в) механізмів взаємодії (комунікації, співпраці, конфліктів, переговорів та обміну ресурсами);

5) їм властива цілісність та відносна завершеність – соціальні відносини являють собою цілісну систему взаємопов'язаних елементів;

6) вони мають відносну автономність та здатність до самоорганізації і саморегуляції – соціальні відносини можуть розвиватися як під впливом зовнішніх факторів, так і внаслідок внутрішніх процесів;

7) вони характеризуються спрямованістю на досягнення конкретних цілей – соціальні відносини забезпечують соціальні права і гарантії соціальної захищеності та гідного рівня життя.

Варто зазначити, що термін «соціальні відносини» у правовій літературі вживається іноді як синонім ширшого поняття «суспільні відносини», але частіше ним окреслюється коло відносин у соціальній сфері. На думку деяких науковців, соціальними слід вважати ті відносини, які виникають у зв'язку із забезпеченням соціальних прав і гарантій, тобто відносини у сфері праці, зайнятості, соціального страхування, соціального обслуговування тощо. Зокрема українська дослідниця Н.Б. Болотіна підкреслює, що право людини на соціальне забезпечення реалізовується через систему правових норм, які регулюють комплекс відповідних суспільних відносин – відносин матеріального забезпечення, надання соціальних послуг та соціального захисту населення [272, с. 37]. Вона акцентує увагу на тому, що понятійний апарат соціального права потребує чіткості, оскільки терміни «соціальне забезпечення», «соціальний захист», «соціальні гарантії» тощо часто вживаються як взаємозамінні, хоча не є тотожними [272, с. 38].

На відміну від соціальних відносин, що здебільшого зосереджуються на міжособистісних зв’язках, суспільні відносини охоплюють взаємодії між різними соціальними групами, інституціями, державними органами та громадськими структурами. Вивчення суспільних відносин дозволяє глибше зрозуміти, як на макрорівні формується соціальна і політична стабільність, яким чином інституції впливають на соціальні процеси і як соціальні групи взаємодіють у ширшому контексті.

Необхідність дослідження суспільних відносин полягає в тому, що саме вони є механізмом формування і підтримки правових, економічних та політичних структур. Вивчаючи суспільні відносини, можна краще зрозуміти, як формуються правові норми, як здійснюється розподіл влади, ресурсів та відповідальності у суспільстві. Це особливо важливо для аналізу соціальної безпеки, оскільки стабільні суспільні відносини є основою для запобігання соціальним конфліктам, забезпечення справедливого правового регулювання та підтримання балансу інтересів різних соціальних груп [249].

Суспільні відносини виступають основою, на якій будується структура суспільства, відіграючи важливу роль у формуванні загального добробуту та згуртованості громади. У своєму дослідженні С. Сейдман наголошував, що суспільні відносини дозволяють індивідам встановлювати значущі зв’язки, сприяють формуванню колективної ідентичності та створенню спільного розуміння суспільних норм і цінностей. Важливість цих відносин полягає у їх здатності підтримувати стабільність суспільства та забезпечувати стійкість соціальної екосистеми [234, с. 109].

Концепція суспільних відносин зазнала значних трансформацій, відображаючи зміну розуміння соціальної динаміки та вплив технологічних досягнень. Основи суспільних відносин відображають класичні соціологічні теорії, у яких здійснювались спроби тлумачення складних взаємодій та взаємозалежностей у межах суспільства. Ці ранні концепції визнавали важливість соціальних структур, інституцій та взаємодії між індивідами й

ширшим соціальним контекстом. Такі науковці, як Еміль Дюркгейм, Макс Вебер і Карл Маркс, заклали підґрунтя для аналізу суспільних відносин через власні теоретичні підходи, підкреслюючи ролі соціального класу, динаміки влади та впливу модернізації на соціальну згуртованість [273, с. 19-35].

З часом розуміння суспільних відносин знайшло свій розвиток у галузях права та соціології. Юридичні науковці досліджували правові рамки та регуляторні механізми, що формують та регулюють суспільні взаємодії, тоді як соціологи заглиблювалися в тонкощі соціальних структур, соціальних змін і взаємодії між індивідами, групами та інституціями [274, с. 329-353]. Еволюція цих дисциплін призвела до більш нюансованого розуміння природи суспільних відносин, враховуючи такі фактори, як динаміка влади, соціальна стратифікація та вплив культурних і нормативних рамок [273, с. 19-35; 274, с. 329-353].

Суспільні відносини характеризуються складною взаємодією між громадянами, державою та громадянським суспільством. Вони формуються під впливом економічних, політичних та соціальних факторів. Як зазначає А. Баранюк, соціально-економічні відносини виникають у результаті взаємодії членів суспільства, при цьому центральним об’єктом є не тільки потреби суспільства, а й права власності, політичні та правові обмеження, а також ринкові механізми та конкуренція. Автор наголошує на тому, що складна економічна система, яка виникає в результаті цієї взаємодії шляхом обміну товарами, послугами, інформацією тощо, визначає зміст соціально-економічних відносин. Таким чином, формування економічної системи суспільства відображає його соціально-економічні потреби, цінності та цілі, розуміння яких і взаємозв’язків між ними дозволяє більш ефективно управляти економічним розвитком і сприяє досягненню сталого і збалансованого розвитку суспільства [275].

Особливу увагу слід приділити підходу Джеффрі Степніскі та Джорджу Рітцеру, які у своїй праці висвітлили класичні соціологічні теорії,

зокрема марксизм, функціоналізм, символічний інтеракціонізм і теорії конфлікту, а також встановили сучасні напрями соціологічної думки, такі як постструктуралізм, феміністичні теорії, теорії глобалізації та сучасний постмодернізм. Вони провели критичний аналіз та порівняння соціологічних підходів, які дають змогу краще зрозуміти, як теорії пояснюють соціальні структури, динаміку та зміни в суспільстві. Зазначені підходи, започатковані такими соціологами, як Еміль Дюркгейм та Толкотт Парсонс, підкреслюють важливість соціальних структур та їхніх функціональних ролей у межах більшої соціальної системи [243, с. 45]. З цієї точки зору, характеристики соціальних відносин тісно пов'язані з різними інституціями та соціальними ролями, які виконують індивіди. Відповідно до структурно-функціоналістського підходу соціальні відносини характеризуються їхнім внеском у стабільність та підтримання соціального порядку, а також здатністю задовольняти функціональні потреби суспільства [243, с. 46].

Теорія ж конфлікту, розроблена Карлом Марксом і розширена теоретиками, такими як Чарльз Райт Міллс, фокусується на внутрішніх напруженостях і динаміці влади в соціальних відносинах [243, с. 62]. Цей підхід припускає, що соціальні відносини характеризуються нерівномірним розподілом ресурсів, боротьбою за владу та конфліктом між домінуючими та підлеглими групами [243, с. 63]. Характеристики соціальних відносин у цьому контексті формуються постійною боротьбою за контроль і зусиллями різних соціальних груп просувати власні інтереси.

Символічний інтеракціонізм, започаткований науковцями, такими як Джордж Герберт Мід і Ервінг Гофман, підкреслює роль символів, значень і інтерпретацій у формуванні соціальних відносин [243, с. 78]. Ця теорія стверджує, що характеристики соціальних відносин визначаються тим, як індивіди інтерпретують і реагують на символи та значення, вбудовані у їхні взаємодії [243, с. 79]. У цьому контексті соціальні відносини характеризуються переговорним процесом щодо спільних розумінь,

створенням соціальних ідентичностей та безперервним процесом формування значень.

Наступною є теорія соціального обміну, розроблена такими науковцями, як Джордж Хоманс і Пітер Блау, акцентує увагу на аналізі витрат і вигод, з якими стикаються індивіди під час створення та підтримання соціальних відносин [243, с. 90]. Цей підхід припускає, що характеристики соціальних відносин формуються очікуваннями та зобов'язаннями, які виникають із соціальних обмінів, а також сприйнятими вигодами та витратами цих взаємодій [243, с. 91]. Соціальні відносини характеризуються взаємним обміном ресурсами, переговорами щодо динаміки влади та прагненням до взаємної вигоди.

Також і з даного дослідження випливає феноменологічний підхід, який сформувався під впливом робіт Альфреда Шюца і Пітера Бергера і наголошує на суб'єктивних переживаннях та сприйняттях індивідів у соціальних відносинах [243, с. 112]. Ця теорія припускає, що характеристики соціальних відносин визначаються тим, як індивіди інтерпретують і осмислюють свій соціальний світ, включаючи їхні уявлення про мотиви, наміри та досвід інших [243, с. 113]. Соціальні відносини характеризуються інтерсуб'єктивними розумінням, переговорами щодо спільних значень та конструюванням соціальної реальності.

Таким чином, аналіз основних теоретичних підходів до розуміння характеристик соціальних відносин вказує на багатогранність і складність цього явища. Кожна теорія пропонує цінні уявлення про фактори, що формують соціальні відносини (від функціональних ролей соціальних структур до динаміки влади та переговорів щодо спільних значень). Враховуючи ці різноманітні теоретичні рамки, ми можемо отримати більш комплексне розуміння характеристик соціальних відносин та їхніх наслідків для вивчення людського суспільства.

А.В. Марусенко наголошує на тому, що в умовах урбанізації соціальні відносини є взаємодією між суспільством та органами влади і включають правові, економічні, політичні, соціальні та екологічні аспекти, що сприяють сталому розвитку та гармонії. У цьому контексті нам необхідно з'ясувати, як суспільно-правові відносини впливають на формування і підтримку соціальної стабільності [276].

Суспільно-правові відносини виступають важливим елементом соціальних відносин, оскільки вони встановлюють рамки, в межах яких відбувається взаємодія між індивідами, групами та інституціями [277]. Таким чином, вплив правових відносин на суспільні відносини можна розглядати з кількох аспектів:

1) регулювання поведінки. Правові норми визначають, які дії є допустимими, а які – ні, тим самим впливаючи на поведінку індивідів і груп у суспільстві. Це сприяє підтримці соціального порядку і стабільності [278], [279];

2) захист прав і свобод. Правові відносини забезпечують захист фундаментальних прав і свобод громадян, що впливає на відчуття безпеки та довіри у суспільстві. Це важливо для розвитку соціальних відносин, оскільки люди мають бути впевнені, що їхні права будуть захищені [280, 281, 282].

3) вирішення конфліктів. Законодавчі механізми надають інструменти для вирішення конфліктів між індивідами та групами [283, 284, 285]. Отже, ефективне правове вирішення конфліктів сприяє зменшенню соціальної напруги та підтримці гармонійних відносин. Це позитивно впливає на соціальну справедливість, оскільки розподіл ресурсів і благ у суспільстві відбувається на основі правових відносин [286, 287]. Законодавчі акти, які спрямовані на зменшення нерівності та підтримку вразливих груп, сприяють створенню більш рівноправного суспільства;

4) інституційні рамки. Правові норми визначають функціонування соціальних інституцій [288, 289, 290] (шкіл, лікарень, судів, поліції тощо), що

впливає на якість і доступність соціальних послуг, а це сприяє соціальному благополуччю та стабільності;

5) соціальна мобільність. Законодавчі акти, спрямовані на забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я та інших соціальних благ, сприяють соціальній мобільності, надаючи індивідам можливості для поліпшення свого соціально-економічного статусу.

Отже, правові відносини мають всебічний вплив на соціальні відносини, визначаючи рамки, в яких відбувається взаємодія в суспільстві, та забезпечуючи механізми для підтримки соціального порядку, захисту прав і свобод громадян, а також сприяння соціальній справедливості та розвитку.

Суспільні відносини мають важливе значення для соціальної безпеки, оскільки вони забезпечують підтримку і взаємодію, що захищає інтереси індивідів і громади [291]. Вони впливають на сприйняття безпеки і залежать від правових, економічних і політичних факторів. Правове регулювання соціальної безпеки повинно адаптуватися до сучасних викликів, таких як глобалізація і соціальна нерівність. Аналіз суспільних відносин є ключовим для розуміння соціальної безпеки, оскільки вони сприяють стабільності і добробуту суспільства, впливаючи на різні сфери життя.

Механізми регулювання суспільних відносин для забезпечення соціальної безпеки включають правове регулювання, що адаптується до сучасних викликів, таких як глобалізація та соціальна нерівність [292]. Важливі також структурні елементи, зокрема норми, ролі та інституції, які забезпечують стабільність і згуртованість суспільства [293]. Соціальні відносини впливають на довіру і здатність протидіяти загрозам, що підкріплюється ефективними політиками соціального захисту. Тому регулювання суспільних відносин через правові та інституційні механізми є ключовим для забезпечення соціальної безпеки.

Також слід звернути увагу на те, що суспільні відносини в межах суспільства можуть мати значний вплив на соціальну безпеку держави. Міцні

соціальні мережі та залучення громад до спільних дій сприяють ефективному впровадженню та використанню програм соціальної безпеки, оскільки люди схильні підтримувати та брати участь у цих ініціативах [294, с. 45]. Якість суспільних відносин впливає й на рівень довіри та співпраці між громадянами і урядом, що є важливим для успіху політики соціальної безпеки.

Водночас фрагментовані суспільні відносини та брак соціальної згуртованості можуть підривати ефективність системи соціальної безпеки. Слабкі соціальні зв'язки та недостатнє залучення громад до громадських справ можуть призвести до відсутності інвестицій та підтримки програм соціального захисту, що, в свою чергу, погіршує добробут населення [295, с. 117].

Гарантування соціальної безпеки також може мати зворотний вплив на суспільні відносини. Ефективні програми соціального захисту сприяють зміцненню суспільної солідарності та почуття спільності, оскільки люди відчувають, що їхні базові потреби задоволені і вони є частиною ширшої системи соціальної підтримки [296, с. 5147].

Дослідження Світового банку (2018 р.) також показує, що системи соціальної безпеки, якщо вони впроваджені належним чином, можуть допомагати зменшити нерівність та бідність, тим самим покращуючи суспільні відносини у громадах [297].

Соціальна безпека може надавати громадянам та громадам можливість більш активної участі в соціальних та економічних процесах, що, своєю чергою, зміцнює суспільні відносини та сприяє створенню більш згуртованого і стійкого суспільства [298, с. 765].

Таким чином, взаємозв'язок між суспільними відносинами та соціальною безпекою є складним і взаємозалежним. Міцні суспільні відносини можуть сприяти успіху програм соціального захисту, тоді як ефективні системи соціальної безпеки можуть покращувати соціальну згуртованість і залучення громад. Політикам необхідно враховувати цей

взаємозв’язок при розробці та впровадженні політик соціального захисту, щоб забезпечити довгострокове благополуччя та стабільність своєї держави.

Суспільні відносини є фундаментальним елементом структури суспільства, що відіграє ключову роль у формуванні соціальної безпеки, стабільності та загального добробуту. Вони характеризуються складною взаємодією між громадянами, державою та громадянським суспільством, формуючись під впливом економічних, політичних та соціальних факторів.

На основі аналізу теоретичних підходів до розуміння суспільних відносин можна стверджувати, що суспільні відносини являють собою складну систему взаємозв’язків між індивідами, групами, інституціями та державою, яка характеризується багатофакторним впливом економічних, політичних та соціальних чинників.

Суспільні відносини мають правову основу, інституційний характер, історичну обумовленість та системність, що відрізняє їх від вужчого поняття «соціальні відносини», яке частіше використовується для окреслення кола відносин у соціальній сфері. Це дозволяє зробити висновок про необхідність чіткого розмежування зазначених понять у правовій науці для формування узгодженого категоріального апарату соціального права та подальшого вивчення впливу правового регулювання на забезпечення соціальної безпеки.

Основні ознаки суспільних відносин:

1) складна взаємодія між суб’єктами. Суспільні відносини характеризуються складною взаємодією між різними суб’єктами, включаючи громадян, державу та громадянське суспільство. Це означає, що вони охоплюють не лише міжособистісні зв’язки, але й відносини між індивідами та інституціями, між різними соціальними групами та організаціями. Така складна взаємодія формує основу функціонування суспільства, визначаючи характер соціальної, економічної та політичної організації;

2) багатофакторний вплив. Суспільні відносини формуються під впливом різноманітних факторів, включаючи економічні, політичні та

соціальні. До економічних факторів можна віднести рівень розвитку економіки, розподіл ресурсів, структуру ринку праці. Політичні фактори охоплюють систему управління, політичні інститути, законодавство. До соціальних факторів належать культурні норми, цінності, демографічні зміни. Взаємодія цих факторів створює унікальний контекст для розвитку суспільних відносин;

3) правова основа. Суспільні відносини базуються на правових нормах та регулюються законодавством. Це означає, що вони функціонують в рамках правового поля, яке встановлює права та обов'язки учасників, механізми вирішення конфліктів, принципи взаємодії між різними суб'єктами. Правова основа забезпечує стабільність та передбачуваність суспільних відносин, створюючи умови для їх ефективного розвитку;

4) інституційний характер. Суспільні відносини передбачають взаємодію з різними соціальними інститутами, такими як сім'я, освіта, економіка, політика, релігія. Ці інститути формують структуру суспільства, визначають норми поведінки та забезпечують виконання важливих соціальних функцій. Інституційний характер суспільних відносин забезпечує їх стійкість та відтворюваність у часі;

5) вплив на соціальну безпеку. Суспільні відносини відіграють ключову роль у визначенні рівня стабільності та захищеності суспільства. Вони впливають на соціальну безпеку через формування механізмів соціального захисту, забезпечення соціальної справедливості, створення умов для розвитку та самореалізації індивідів. Якість суспільних відносин безпосередньо впливає на рівень соціальної напруженості та здатність суспільства протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам;

6) історична обумовленість. Суспільні відносини еволюціонують з часом, відображаючи зміни в суспільстві. Вони формуються під впливом історичних подій, культурних традицій, технологічних інновацій та соціальних трансформацій. Ця історична обумовленість означає, що

суспільні відносини не є статичними, а постійно розвиваються, адаптуючись до нових реалій та викликів;

7) системність. Суспільні відносини являють собою цілісну систему взаємопов'язаних елементів. Це означає, що різні аспекти суспільних відносин (економічні, політичні, соціальні) не існують ізольовано, а взаємодіють та впливають один на одного. Зміни в одній сфері суспільних відносин можуть призвести до змін в інших сферах, що підкреслює їх системний характер та взаємозалежність.

На основі наданого тексту можна виділити наступні ключові відмінності між соціальними та суспільними відносинами:

№	Критерій	Соціальні відносини	Суспільні відносини
1	Масштаб	Зосереджені на особистих взаємодіях між індивідами та групами	Охоплюють ширший спектр взаємозв'язків, включаючи взаємодію між соціальними групами, інституціями та державою
2	Рівень аналізу	Розглядаються переважно на мікрорівні	Аналізуються на макрорівні, формуючи основу функціонування суспільства
3	Характер взаємодії	Базуються на безпосередній взаємодії та особистих контактах	Характеризуються складною та опосередкованою взаємодією між різними суб'єктами суспільства
4	Регулювання	Регулюються переважно формальними нормами та очікуваннями	Мають більш виражену правову основу та інституційний характер
5	Вплив на безпеку	Впливають на особисту та групову безпеку	Мають ширший вплив на соціальну безпеку держави в цілому
6	Динаміка змін	Можуть змінюватися швидше під впливом особистих факторів	Мають більшу історичну обумовленість та змінюються повільніше
7	Структура	Включають формальні та неформальні елементи	Мають більш виражену системність та інституційну структуру

Проаналізувавши сутність соціальних і суспільних відносин та їх

значення для формування соціальної безпеки, перейдемо до дослідження більш спеціалізованої категорії – соціально-правових відносин. Цей перехід обумовлений не лише структурною логікою нашого дослідження, але й об’єктивною потребою глибшого осмислення механізмів реалізації соціальної безпеки через призму правового регулювання соціальних відносин.

Як було встановлено в ході дослідження, соціальні відносини, набуваючи правової форми, трансформуються у правовідносини – юридичний зв’язок між конкретними суб’єктами з наявністю взаємних юридичних прав та обов’язків. У теорії права саме суспільні відносини є предметом правового регулювання, а коли на них поширюється дія норм права, вони стають правовідносинами. Саме цей процес правової формалізації породжує особливий вид відносин – соціально-правові, які становлять ядро механізму забезпечення соціальної безпеки.

У сучасній правовій доктрині правові відносини традиційно визначають як особливий різновид суспільних відносин, що виникають на основі норм права та виражаються у специфічному зв’язку між учасниками – носіями юридичних прав і обов’язків. Іншими словами, правове відношення – це суспільний зв’язок, врегульований нормами права і забезпечений державою. Так, О.Ф. Скакун зазначає, що правові відносини визначаються як «врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких наділені суб’єктивними юридичними правами і юридичними обов’язками, що забезпечуються можливістю державного примусу» [299, с. 346]. Подібного підходу дотримуються й інші дослідники. Зокрема М.В. Цвік і О.В. Петришин підкреслюють, що правовідносини виникають лише за наявності правової норми і юридичного факту, наділяючи учасників суб’єктивними правами та обов’язками, які охороняються державою [300]. На думку Н.М. Крестовської, правові відносини – найбільш поширена і наочна форма реалізації права, спосіб матеріалізації приписів норм у поведінці людей [301].

Через них право інтегрується у соціальну систему, стає частиною повсякденних відносин між людьми, соціальними групами, інститутами. Отже, правове відношення розглядається як соціальний феномен, що має нормативну основу і державно-владне забезпечення.

Поняття соціально-правових відносин знаходиться на перетині теорії права та соціології. У широкому значенні цим терміном позначають комплекс суспільних взаємозв'язків, що опосередковуються правом. У наукових джерелах можна зустріти підхід, відповідно до якого соціально-правові відносини розглядаються як «соціальні відносини, що формуються під впливом права». І.М. Ткаченко, досліджуючи правові відносини у сфері соціального захисту, визначає їх як «соціальні відносини, що виникають на підставі норм права між суб'єктами, наділяють їх правами і обов'язками у сфері соціального захисту громадян» [302, с. 68]. Отже, соціально-правові відносини можна тлумачити як сукупність суспільних зв'язків, які виникають у результаті дії правових норм і виражають взаємодію права та суспільства. Вони включають в себе всі випадки, коли соціальна взаємодія набуває юридичного характеру – від реалізації конституційних прав і свобод до виконання обов'язків за конкретними договорами чи приписами закону.

Важливо розуміти, що соціально-правові відносини – це не просто окремий різновид правовідносин, а зосередження на соціальному контексті правових зв'язків. Таким чином, це поняття підкреслює, що право пронизує соціальні відносини, надаючи їм нормативно визначеної форми і спрямованості. Людиноцентрична спрямованість, виявлена нами як визначальна характеристика соціальних відносин, набуває у соціально-правових відносинах особливого значення. Якщо в економічних чи політичних відносинах може домінувати пріоритет прибутку або влади, то в соціально-правових – на перший план виходить правове забезпечення добробуту людини, її соціальної захищеності та можливості жити гідно в суспільстві.

Структурна комплексність соціальних відносин, що включає інтереси суб'єктів, структурні елементи (норми, ролі, інституції, динаміку влади) та механізми взаємодії (комунікації, співпраці, конфлікти, переговори), у соціально-правових відносинах доповнюється правовим виміром, який надає цим елементам юридичної визначеності та забезпеченості. Правове регулювання встановлює формальні рамки для соціальних взаємодій, визначає права та обов'язки суб'єктів цих відносин, а також створює механізми їх захисту, що суттєво трансформує їх характер.

Нормативне регулювання – ключовий елемент механізму, через який держава забезпечує впорядкування суспільних процесів та соціальну безпеку. Правові норми виступають первинним елементом як системи права, так і механізму правового регулювання. Саме норми встановлюють модель поведінки, визначають права і обов'язки учасників відносин, умови виникнення тих чи інших зв'язків. Соціально-правові відносини формуються як результат реалізації норм права: коли в реальному житті настають обставини, передбачені нормою, і суб'єкти діють згідно з приписом, між ними виникає конкретний правовий зв'язок. Таким чином, норма права з абстрактного правила перетворюється на конкретне відношення між людьми. У цьому полягає визначальна роль права – надавати передбачуваності та легітимності соціальним взаємодіям.

Проведений нами аналіз взаємозв'язку соціальних відносин із нормативно-правовим регулюванням соціальної безпеки демонструє, що цей зв'язок найповніше розкривається саме через концепцію соціально-правових відносин. Відповідно до чинного законодавства України, зокрема Конституції України, законів України «Про основи національної безпеки України», «Про соціальні послуги», соціальна безпека є складовою національної безпеки і спрямована на захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави. Цей захист реалізовується через систему соціально-правових відносин, які виступають безпосереднім об'єктом

правового регулювання у сфері соціальної безпеки.

Галузева диференціація правового регулювання соціальних відносин, виявлена нами раніше, також свідчить про формування специфічного комплексу соціально-правових відносин. Кожна з ключових галузей соціального права (трудове право, право соціального забезпечення та право соціального захисту) регулює особливий вид соціально-правових відносин: трудові правовідносини виникають на основі трудового договору між працівником і роботодавцем і характеризуються взаємними зобов'язаннями сторін; правовідносини в системі соціального забезпечення виникають з факту настання певного соціального ризику і базуються на нормах закону, що надають особі право на пенсію чи допомогу. Ця специфіка вимагає виділення соціально-правових відносин як самостійного предмета дослідження.

На основі проведеного аналізу можемо запропонувати наступне визначення досліджуваного поняття: «Соціально-правові відносини – це врегульовані нормами права суспільні взаємозв'язки між суб'єктами, що виникають з метою реалізації та захисту соціально значущих інтересів і потреб людини та забезпечення соціальної безпеки суспільства. Вони характеризуються правовою формалізацією, людиноцентричною спрямованістю, багаторівневою структурою та інституційним забезпеченням».

Особливої уваги заслуговує багаторівнева природа соціально-правових відносин, яка відображає складність та багатогранність механізмів забезпечення соціальної безпеки. Правове регулювання соціальних відносин здійснюється на різних рівнях – від індивідуального до інституційного, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до формування соціальної безпеки. Розуміння цієї багаторівневої структури є необхідною умовою для ефективного вдосконалення механізмів соціальної безпеки.

Таким чином, дослідження рівнів реалізації соціально-правових відносин у механізмі соціальної безпеки дозволить нам поглибити розуміння

практичних аспектів функціонування системи соціальної безпеки, виявити проблемні аспекти та запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання у цій сфері. Цей аналіз має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки сприятиме підвищенню ефективності правових механізмів забезпечення соціальної безпеки в Україні.

3.2 Реалізація соціально-правових відносин у механізмі соціальної безпеки

Соціальна безпека як складова національної безпеки України набуває особливої значущості в умовах сучасних викликів: збройного конфлікту, політичної нестабільності, економічної турбулентності, демографічних змін та зростання рівня соціальної нерівності. Ці фактори безпосередньо впливають на рівень захищеності населення, зумовлюючи необхідність ґрунтовного наукового аналізу механізмів правового забезпечення соціальної стабільності в суспільстві.

У цьому контексті реалізація соціально-правових відносин постає як ключовий елемент функціонування правової держави і соціальної безпеки. Саме через соціально-правові відносини здійснюється втілення в життя положень Конституції України, законодавства про працю, соціальне забезпечення, охорону здоров’я, освіту тощо. Вони виступають каналом практичної реалізації соціальних прав особи, правового регулювання діяльності соціальних інститутів та інструментом забезпечення солідарності і соціального миру в суспільстві.

Незважаючи на широке нормативне регулювання, в Україні досі існує значний розрив між проголошеними гарантіями та їх фактичною реалізацією. Систематичне недофінансування соціальних програм, фрагментарність правозастосовної практики, нерівномірність доступу до соціальних послуг у різних регіонах, послаблення інституційного потенціалу держави – все це

зумовлює потребу в системному дослідженні ефективності реалізації соціально-правових відносин на різних рівнях.

Особливу актуальність становить необхідність наукового обґрунтування ієрархії рівнів реалізації соціально-правових відносин: індивідуального, групового та інституційного. Виявлення механізмів їхньої взаємодії, визначення ризиків порушення міжрівневого балансу, аналіз ефективності правових інструментів на кожному рівні є надзвичайно важливим для удосконалення моделі соціальної держави та підвищення її спроможності гарантувати права громадян.

Таким чином, дослідження реалізації соціально-правових відносин у механізмі соціальної безпеки є не лише теоретично значущим, а й має виразне практичне спрямування, оскільки дозволяє виявити недоліки чинної системи, запропонувати шляхи її вдосконалення, а також забезпечити баланс між свободою особи, інтересами соціальних груп і публічними функціями держави.

Індивідуальний рівень соціальної безпеки зосереджений на окремій особі, її базових потребах та правах. Індивід виступає первинним суб’єктом соціально-правових відносин, адже саме на цьому рівні реалізуються конституційні права і свободи людини. Більшість науковців відзначають, що соціальну безпеку особи слід розглядати як комплексний стан захищеності її основних потреб, прав, свобод й інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз. Зокрема О.Г. Сидорчук наголошує на тому, що соціальна безпека людини – це стан захищеності найважливіших потреб і прав особистості, який досягається шляхом створення безпечного середовища як зусиллями самої людини, так і з боку держави та суспільства [99, с. 66]. Це поняття охоплює не лише об’єктивні умови, створені державою та соціумом, але й суб’єктивне відчуття людиною захищеності та благополуччя [99, с. 66]. Іншими словами, соціально захищена особа – це та, яка почувається впевненою у собі й своєму майбутньому, має гарантії гідного життя та можливості для розвитку.

Соціальна безпека особистості визначається сукупністю умов і гарантій, що забезпечують задоволення її базових потреб. Згідно з підходом О.Г. Сидорчука на індивідуальному рівні можна виділити кілька основних факторів безпеки: 1) якість соціального середовища, яке формує безпечний простір для життя; 2) гарантії захисту громадянських прав особистості; 3) ефективність соціальної політики держави, спрямованої на належні умови життя; 4) здатність самої людини протистояти загрозам і задовольняти свої потреби [215, с. 80]. Ці об'єктивні (рівень життя, доступ до послуг) та суб'єктивні (відчуття комфорту і впевненості) показники в сукупності визначають відчуття соціальної захищеності індивіда [215, с. 80]. Дуже важливо, що автор підкреслює роль самої людини у забезпеченні власної безпеки, акцентуючи увгу на особистій відповідальності, соціальній компетентності та адаптивності як чинниках захисту [99, с. 66; 2, с. 80].

Розвиваючи цю думку, Т.Г. Васильців та інші науковці розширюють перелік умов формування соціальної безпеки особи, додаючи як зовнішні, так і внутрішні чинники. На думку О.Ф. Новікова, О.Г. Сидорчук, О.В. Панькова, ключовими умовами соціальної безпеки є наступні: наявність сприятливих та безпечних умов життя, достатній матеріальний дохід для гідного існування, впевненість у майбутньому (особистому і родини), захищеність прав і свобод, а також можливості для самореалізації [303, с. 88]. Ці умови можуть бути гарантовані тільки за стабільності в країні та забезпечення людей гідною працею [303, с. 88]. Таким чином, досягнення соціальної безпеки індивіда залежить як від державних гарантій і соціально-економічних умов, так і від здатності самої особи скористатися цими умовами. Важливим є баланс між свободою людини та її соціальною відповідальністю за власне благополуччя.

Індивідуальний рівень виступає фундаментом всієї системи соціальної безпеки, оскільки саме на цьому рівні відбувається безпосереднє задоволення потреб людини та реалізація її прав. Держава відіграє подвійну роль: з одного боку, вона є гарантом прав і свобод громадянина, з іншого –

суб’єктом, що стимулює особисту відповідальність. О.Г. Сидорчук підкреслює, що людина, яка сама багато в чому відповідає за власну безпеку, повинна активно використовувати надані можливості і розвивати свій потенціал [99, с. 66-67]. Водночас держава зобов’язана створити умови для реалізації цього потенціалу та захисту особи. О.Ф. Новікова, акцентує увагу на необхідності партнерства між особою, суспільством і державою: тільки їх спільними зусиллями можна створити безпечне середовище для життя [303, с. 88]. Отже, держава забезпечує систему гарантій і підтримки, але результативність цієї системи значною мірою залежить від того, наскільки відповідально і свідомо сам індивід діє у правовому полі, дотримується норм та турбується про власний розвиток.

Правове регулювання закладає основу соціальної безпеки особи, встановлюючи її права, гарантії та механізми захисту. В Україні такі засади визначені передусім Конституцією та базовими законами соціального спрямування. Конституція України проголошує країну соціальною і правовою державою (ст. 1) та встановлює, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3) [153]. Наведені норми конституційного рівня означають, що забезпечення гідних умов життя, захист прав людини і її безпеки – головний обов’язок держави [153]. Конституція гарантує рівність прав і свобод (ст. 21) та те, що конституційні права не можуть бути скасовані, а їх гарантії не можуть бути обмежені (ст. 22) [153]. Отже, на найвищому рівні закріплено пріоритет прав особистості та відповідальність держави перед громадянином за їх дотримання.

Конституційні положення конкретизуються у спеціальних законах. Важливим у цьому контексті є Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10. 2000 № 2017-III, який визначає мінімальні соціальні стандарти у сфері доходів, охорони здоров’я, освіти, житлово-комунальних послуг тощо [156]. Цей Закон закладає

фундамент системи соціального захисту, встановлюючи державні гарантії мінімального рівня життя кожної особи. На його основі розробляються державні програми підтримки малозабезпечених, забезпечується прожитковий мінімум, здійснюється індексація доходів та інші механізми, що покликані убезпечити громадян від бідності.

Окрему роль у формуванні умов для самореалізації особистості відіграють закони в галузі освіти. Зокрема Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII встановлює права та обов'язки учасників освітнього процесу, гарантує рівний доступ до якісної освіти для всіх громадян [304]. Він закріплює право кожного на освіту протягом життя і визначає засади функціонування системи освіти. Водночас Закон України «Про вищу освіту» від 01.07. 2014 № 1556-VII деталізує організаційні і фінансові основи здобуття вищої освіти, автономію закладів, права студентів і викладачів [305]. Зазначені нормативні акти забезпечують розвиток людського капіталу – дають можливість кожному набути знання і професію, підвищують конкурентоспроможність особи на ринку праці, що є важливим аспектом її особистої безпеки, адже освічена і кваліфікована людина має вищі шанси на гідну працю і стабільний дохід.

Право на працю та соціальний захист у сфері праці гарантується Кодексом законів про працю України (КЗпП) – основним трудовим законом від 10.12.1971 № 322-VIII) [259]. КЗпП забезпечує кожному працівникові справедливі умови праці, право на рівну оплату за рівноцінну працю, на відпочинок (через встановлення норм робочого часу і відпусток) та на охорону праці. Він також захищає від незаконного звільнення і передбачає механізми вирішення трудових спорів. Таким чином, трудове законодавство опікується базовими потребами працюючої людини – в заробітку, безпечних умовах та стабільності зайнятості, що безпосередньо впливає на її соціальну захищеність.

Інша критично важлива сфера – охорона здоров'я. Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 № 2168-VIII визначає механізми фінансування системи охорони здоров'я, передбачає гарантований пакет медичних послуг та лікарських засобів, які держава надає громадянам безоплатно або на пільгових засадах [306]. Реформа охорони здоров'я спрямована на те, щоб кожна особа мала доступ до необхідної медичної допомоги незалежно від фінансового стану. Надання якісної медичної допомоги є ключовим фактором соціальної безпеки, адже здоров'я – одна з найважливіших цінностей людини.

Питання стабільної зайнятості регулює Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI [307]. Він містить державні гарантії у сфері зайнятості: захист від безробіття, сприяння працевлаштуванню, стимулювання роботодавців до створення робочих місць, особливо для вразливих категорій (молодь, особи з інвалідністю, ветерани тощо). Закон визначає порядок реєстрації безробітних, виплати допомоги по безробіттю, організації громадських робіт, професійної перепідготовки. Реалізація цього Закону підвищує шанси кожного громадянина знайти роботу і отримувати дохід, що знижує соціальні ризики для особи та суспільства.

Відчуття впевненості у майбутньому для людини багато в чому пов'язане з пенсійними та страховими гарантіями. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07. 2003 № 1058-IV регулює систему пенсійного забезпечення [161]. Він встановлює умови набуття права на пенсію за віком, інвалідністю, в разі втрати годувальника, визначає механізм нарахування пенсій залежно від страхового стажу та заробітку, запроваджує персоніфіковані рахунки внесків. Таким чином, держава гарантує, що після завершення трудової діяльності особа не залишиться без засобів до існування. Пенсійне страхування створює фінансову основу для гідного життя людей похилого віку, які є однією з

найбільш уразливих категорій населення. Крім того, система соціального страхування передбачає виплати у разі тимчасової непрацездатності, вагітності і пологів, безробіття. Ці гарантії також забезпечують мінімально необхідний дохід у складних життєвих ситуаціях.

Для захисту прав громадян на індивідуальному рівні важливий також механізм звернення по допомогу та справедливість. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР встановлює право кожної особи звертатися до органів влади із заявами, скаргами і пропозиціями з метою захисту своїх прав та інтересів [308]. Цей Закон зобов'язує органи державної влади і місцевого самоврядування розглядати звернення у визначені строки, надавати обґрунтовані відповіді. Наявність такого інструменту зворотного зв'язку між громадянином і державою підсилює соціальну справедливість: людина відчуває, що її голос може бути почутий, а порушені права – відновлені. Практика застосування цього Закону показує його значення для розв'язання конкретних проблем громадян (наприклад, оскарження неправомірних дій посадовців, отримання належних соціальних виплат тощо) і зміцнення їх довіри до держави.

Не можна оминути увагою і законодавство про соціальні послуги, яке спрямоване на підтримку найвразливіших категорій населення. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII визначає організаційно-правові засади надання соціальних послуг громадянам, що перебувають у складних життєвих обставинах [157]. Він встановлює перелік основних соціальних послуг (догляд вдома, підтримане проживання, денний догляд, консультування, реабілітація тощо) та вимоги до їх якості. Держава через систему територіальних центрів, будинків-інтернатів, центрів реабілітації забезпечує надання таких послуг самотнім людям похилого віку, особам з інвалідністю, сім'ям, що перебувають у кризовій ситуації, та іншим, хто не здатен самостійно задовольнити свої базові потреби. Це запобігає соціальній ізоляції і занедбаності цих осіб, гарантує їм допомогу в

повсякденному житті. Таким чином, досліджуваний Закон підсилює соціальну безпеку на індивідуальному рівні, адресно підтримуючи найбільш незахищених осіб.

Висновки щодо індивідуального рівня. На індивідуальному рівні, як зазначає О.Ф Новікова, об'єктом соціальної безпеки є конкретна людина як носій прав, свобод і потреб, а предметом – система відносин і умов, що забезпечують захищеність її життєво важливих інтересів у соціальному середовищі [303, с. 88-89]. Основними завданнями правового регулювання соціальної безпеки на цьому рівні виступають: 1) забезпечення кожній особі гідного рівня життя і доходу; 2) створення безпечних умов життєдіяльності; 3) гарантований захист соціальних прав і мінімальних соціальних стандартів; 4) умови для самореалізації та розвитку (освіта, працевлаштування); 5) формування у громадян відчуття впевненості у завтрашньому дні; 6) виховання особистої відповідальності за своє життя і здоров'я; 7) сприяння активній участі людини в суспільному житті; 8) недопущення соціальної ізоляції та маргіналізації особи [303, с. 88-90]. Правове забезпечення цих завдань охоплює широкий комплекс норм – від конституційних засад до галузевого законодавства (трудового, освітнього, соціального тощо). Загалом в Україні створено розгалужену нормативну базу, яка багато в чому відповідає потребам гарантування соціальної безпеки громадян. Вона визначає основні права (на працю, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист), встановлює державні гарантії та механізми їх реалізації. Проте на практиці залишаються проблеми ефективної реалізації цих норм. Зокрема нерідко виникає розрив між декларованими соціальними гарантіями і їх фактичним забезпеченням через брак фінансування, недоліки в роботі інституцій або недостатню обізнаність самих громадян про свої права. Але саме індивідуальний рівень є тим фундаментом, на якому будується вся система соціальної безпеки: якщо кожна окрема людина почуватиметься

захищеною і матиме умови для гідного життя, це становитиме основу безпеки суспільства в цілому.

Груповий рівень соціально-правових відносин охоплює взаємодію між людьми в межах малих і середніх соціальних спільнот – сімей, трудових колективів, професійних і територіальних громад, соціальних верств (молодь, пенсіонери, особи з інвалідністю тощо). На цьому рівні індивід реалізовує свої права у складі певної соціальної групи, яка виступає самостійним суб'єктом, що має специфічні інтереси і потреби. Наприклад, сім'я як базовий соціальний інститут забезпечує первинний соціальний захист своїх членів (виховання дітей, піклування про непрацездатних), трудовий колектив відстоює права працівників перед роботодавцем, територіальна громада дбає про спільний добробут жителів. Предметом правового регулювання на цьому рівні є відносини між групами та державою, а також між різними групами в суспільстві, зокрема механізми і гарантії захисту колективних прав.

Т.Г. Васильців та інші науковці дійшли висновку, що соціальна безпека не може бути досягнута лише на рівні держави. Автори наголошують на важливості соціального діалогу та партнерства між владою, суспільством та бізнесом [215, с. 208, 244].

Соціальна безпека групового рівня означає такий стан соціальних спільнот, за якого їхні колективні інтереси захищені, внутрішні відносини стабільні, а потенційні конфлікти мінімізовані правовими засобами. Особливістю цього рівня є необхідність врахування різноманітності соціальних груп і диференціації підходів до кожної з них. Наприклад, потреби сімей з дітьми відрізняються від потреб самотніх пенсіонерів, а проблеми молоді – від проблем ветеранів чи осіб з інвалідністю. Відповідно, держава та суспільство мають забезпечувати адресну підтримку і захист, орієнтовані на конкретні групи. Такий підхід дозволяє підвищити

ефективність соціальної політики і уникнути ситуації, коли певні категорії людей залишаються без належної уваги.

Дослідники на чолі з О.Ф. Новіковою визначають шість ключових напрямів забезпечення соціальної безпеки на груповому рівні соціальних відносин. Перший напрям передбачає збалансування національної безпеки та соціальної політики через врахування інтересів різних соціальних груп (працівників, молоді, пенсіонерів, етнічних меншин) при формуванні державних стратегій. Другий напрям фокусується на протидії корупції в державному управлінні, що забезпечує справедливий розподіл ресурсів і рівний доступ соціальних груп до соціальних благ і послуг. Третій напрям полягає у зниженні рівня тінізації економіки для гарантування соціального захисту працівників та реалізації їхніх трудових прав. Четвертий напрям орієнтований на впровадження запобіжних заходів щодо виникнення соціальних загроз через системи раннього попередження криз для вразливих соціальних груп. П’ятий напрям передбачає сприяння розвитку громадянського суспільства як активного учасника соціального управління, що дозволяє повніше враховувати інтереси різних соціальних груп. Шостий напрям спрямований на розробку механізмів відповідальності за дії, що негативно впливають на соціальну безпеку, включаючи законодавче забезпечення відповідальності роботодавців за порушення трудових прав і протидію корупції в соціальній сфері [303, с. 148].

Враховуючи вищенаведене, погодимося з точкою зору В.М. Соколова, який стверджує, що для забезпечення соціальної безпеки відповідним групам наше законодавство потребує додаткових заходів та гарантій з боку держави [309, с. 66-67]. Таким чином, зазначені напрями забезпечення соціальної безпеки мають безпосереднє відношення до групового рівня соціальних відносин. Вони спрямовані на зниження соціальних ризиків і загроз для конкретних груп, а також на створення умов для їхньої соціальної

стабільності та розвитку через прозору, ефективну державну соціальну політику та громадянське суспільство.

Важливим інструментом підтримки соціальної безпеки груп є соціальний діалог – налагодження партнерських відносин між представниками груп (працівниками, роботодавцями, громадами) та органами влади. Так, Н.Д. Гетьманцева у своїх працях підкреслює значення соціального партнерства – співпраці між найманими працівниками, роботодавцями і державою – як механізму узгодження інтересів у сфері праці [310]. Соціальне партнерство реалізовується, зокрема, на галузевому та регіональному рівнях через колективні угоди, договори, які встановлюють додаткові соціальні гарантії, умови праці тощо. Такий партнерський підхід є прикладом мезорівня реалізації соціально-правових відносин, коли право служить інструментом балансу інтересів у межах окремої соціальної спільноти

Водночас Т.Г. Васильців та інші дослідники підкреслюють, що неможливо досягти належного рівня соціальної безпеки лише зусиллями держави. Для цього необхідна взаємодія влади, суспільства і бізнесу на всіх рівнях [215, с. 208; [2], с. 244]. Зокрема ефективне співробітництво цих суб'єктів створює умови для реалізації соціальних прав та гарантій конкретних груп [215, с. 208]. Прикладом такого механізму є колективно-договірне регулювання трудових відносин: через укладення колективних договорів і угод між роботодавцями і професійними спілками встановлюються додаткові гарантії для працівників (пільги, доплати, соціальні програми на підприємстві). Закон України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 № 3356-XII створює правову базу для цього процесу, визначаючи порядок розробки, укладення і виконання колдоговорів [169]. Колективні договори дозволяють врахувати специфіку конкретного трудового колективу і тим самим підвищують соціальну захищеність його членів.

Іншим важливим механізмом є діяльність об’єднань громадян та громадських організацій. Вони виражають інтереси груп і часто покладають на себе функції посередника між громадою і державою. Закон України «Про об’єднання громадян» від 16.06.1992 № 2460-XII (чинний на час становлення незалежності, нині замінений Законом України «Про громадські об’єднання») гарантував право громадян на створення громадських організацій для захисту спільних інтересів [311]. На його основі в Україні виникли численні об’єднання: ветеранські, молодіжні, жіночі, професійні тощо. Спеціалізованим актом є й Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 01.12.1998 № 281-XIV, який визначає особливості діяльності об’єднань молоді та дітей і гарантії державної підтримки їх ініціатив [165]. Також Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 № 1045-XIV закріплює право працівників на об’єднання у профспілки для захисту своїх трудових і соціально-економічних прав [169]. Профспілки уповноважені представляти інтереси трудових колективів, вести переговори з роботодавцями, брати участь у формуванні державної політики у сфері праці, зайнятості, оплати та охорони праці. Наявність сильних громадських об’єднань і профспілок підвищує соціальну безпеку груп, оскільки дозволяє їм консолідовано відстоювати свої права та впливати на прийняття рішень. Це своєрідний інститут колективного захисту, що доповнює індивідуальні правові засоби.

На законодавчому рівні для групового виміру дуже важливими є норми, що регулюють умови праці, соціальне забезпечення та спеціальний захист окремих категорій. Серед них: Кодекс законів про працю України (в частині колективних трудових відносин, порядку вирішення трудових конфліктів тощо) [259]; Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95-ВР, який гарантує справедливу винагороду та захист заробітної плати від незаконних утримань і затримок [312]; Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-XII, що зобов’язує роботодавців забезпечувати

безпечні умови праці і встановлює права працівників на охорону здоров'я на робочому місці [21]; Закон України «Про відпустки» від 15.11.1996 № 504/96-ВР, який гарантує працівникам право на щорічні та додаткові відпустки, регулює їх тривалість і оплату [260]. Наведені нормативні акти формують єдині стандарти поводження з працівниками у масштабах всього суспільства, тим самим забезпечуючи певний рівень стабільності і передбачуваності в трудових колективах. Якщо ці стандарти дотримуються, соціальна напруженість у трудових групах знижується, зростає довіра між сторонами соціально-трудових відносин. Коли ж виникають конфлікти, їх вирішення здійснюється цивілізовано – через механізми, встановлені Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 № 137/98-ВР [313], який передбачає процедури примирення, трудовий арбітраж тощо, запобігаючи ескалації протистояння.

Норми, що регулюють функціонування соціальних груп. Для кожної соціальної групи існують спеціальні нормативні акти, які враховують її специфіку. Так, для сімей з дітьми – це сімейне та соціальне законодавство про допомоги сім'ям (наприклад, Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»), для ветеранів та осіб похилого віку – закони про їх соціальний захист, для осіб з інвалідністю – відповідні закони та державні програми. Розглянемо деякі приклади. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 № 875-XII встановлює гарантії для осіб з інвалідністю: право на професійну реабілітацію і працевлаштування, освіту, медичне обслуговування, соціальну інтеграцію, безбар'єрне середовище тощо [314]. Ним, зокрема, визначено норматив робочих місць для працевлаштування людей з інвалідністю та пільги для підприємств, що їх наймають. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10. 2005 № 2961-IV доповнює систему, регулюючи порядок реабілітаційних заходів, забезпечення технічними засобами реабілітації, сприяння поверненню людей з інвалідністю до

активного життя [166]. У сукупності ці акти забезпечують комплексний підхід до безпеки осіб з інвалідністю – від матеріальної підтримки до створення умов для їх самореалізації. Вони не лише гарантують базовий соціальний захист, але й спрямовані на активну інтеграцію людей з інвалідністю у всі сфери життя, що в кінцевому підсумку підвищує рівень соціальної безпеки як цієї групи, так і суспільства в цілому.

Особливої уваги на груповому рівні потребують ті соціальні спільноти, які пов’язані зі значними ризиками або зазнали впливу надзвичайних подій. Прикладом є учасники бойових дій та ветерани війни. Законодавець визначив їх як окрему категорію, якій необхідний підвищений захист. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII надає ветеранам широкий спектр пільг та компенсацій [167]. З точки зору соціальної безпеки групи, цей Закон забезпечує: додаткові пенсійні виплати та надбавки до пенсій; знижки або компенсацію оплати житлово-комунальних послуг; безоплатне медичне обслуговування та санаторно-курортне лікування; переважне право на збереження роботи; пільговий вступ до навчальних закладів для дітей ветеранів тощо. Такі заходи суттєво знижують соціальну вразливість ветеранів, які пожертвували здоров’ям і благополуччям заради суспільства. У Законі підкреслюється особливий статус цієї групи, що сприяє суспільній повазі до її представників і психологічній підтримці – це теж складова їх соціальної безпеки. Також Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-XII встановлює державні гарантії для осіб військової служби та їх родин [164]. Зокрема ним передбачено забезпечення військових житлом, гідне грошове утримання, медичне обслуговування, право на освіту і перекваліфікацію після служби, соціальний захист сімей загиблих або поранених воїнів. Ці норми створюють для військовослужбовців і їх сімей відчуття захищеності, що є важливим фактором і боєздатності армії, і стабільності у суспільстві,

адже соціально незахищені військові можуть становити групу ризику для протестів або дестабілізації.

Ще один приклад – малозабезпечені сім'ї. Це соціальна група, яка без державної підтримки може опинитися за межею виживання. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 № 1768-III запроваджує адресну матеріальну допомогу таким сім'ям [315]. У рамках цього Закону сім'ї, середньодушовий дохід яких нижчий за прожитковий мінімум, отримують щомісячну грошову допомогу до рівня прожиткового мінімуму (з урахуванням майнового стану та інших обставин). Ця допомога дозволяє задовольнити базові потреби родини в харчуванні, одязі, ліках, тобто запобігти крайній бідності. Адресність і прозорість надання забезпечує соціальну справедливість – ресурси спрямовуються саме тим, хто їх найгостріше потребує, і це підвищує довіру в суспільстві. Завдяки цьому стабілізується ситуація найуразливішої групи, що позитивно впливає і на загальний рівень безпеки.

Підсумовуючи вищенаведене стосовно групового рівня, зазначимо, що соціальна безпека на груповому рівні – критично важлива складова загальної системи безпеки суспільства. Саме на цьому рівні враховуються специфічні потреби різних категорій населення, формується соціальна солідарність і згуртованість. Правове регулювання групових відносин дозволяє: 1) збалансувати інтереси різних соціальних груп при формуванні політики (жодна з них не може бути обмежена); 2) забезпечити більш ефективний та адресний захист, наприклад, через спеціальні програми для молоді, людей з інвалідністю, ветеранів тощо; 3) сприяти соціальній інтеграції і зниженню напруженості між групами, запобігаючи конфліктам на етнічному, професійному чи віковому підґрунті; 4) створити умови для самореалізації кожної групи, щоб, наприклад, молодь мала умови для розвитку, а літні люди – для активного довголіття; 5) підвищити загальний рівень соціальної безпеки у суспільстві через покращення становища його

складових груп; 6) сформувати в суспільстві атмосферу солідарності, коли різні групи підтримують одна одну і співпрацюють. Усі перелічені чинники досягаються завдяки функціонуванню відповідних соціальних інститутів (сім'ї, громади, профспілки, громадські організації) та дієвості нормативної бази. Дослідники одностайні в тому, що груповий рівень – це своєрідний прошарок, який зв'язує особистість з державою. Він акумулює інтереси людей і транслює їх у публічну сферу. Якщо на цьому рівні виникають перекоси чи конфлікти (наприклад, інтереси якоїсь групи систематично ігноруються або, навпаки, група нав'язує свої інтереси на шкоду іншим), це загрожує порушенням суспільної рівноваги. Тому держава має проводити зважену соціальну політику, підтримувати соціальний діалог і участь громадян у громадських об'єднаннях, забезпечувати реальну дію законів, спрямованих на захист прав груп [316].

На думку В.М. Соколова, практика показує, що в сучасній Україні існує потреба у додаткових заходах та гарантіях з боку держави для окремих груп населення, особливо в умовах економічних потрясінь та воєнних викликів [309, с. 66-67]. Також слід звернути увагу на те, що такі науковці, як І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова виділяють деякі категорії (самозайняті працівники, неформально зайняті, внутрішньо переміщені особи), які все ще мають менше соціальних гарантій порівняно з найманими працівниками чи пенсіонерами [317, с. 219]. Вирішення цих проблем можливе шляхом вдосконалення законодавства і практики його застосування, що забезпечуватиме охоплення соціальним захистом всіх вразливих груп та рівномірний розподіл соціальних благ.

Інституційний рівень соціально-правових відносин є системним, він охоплює формалізовані структури та механізми, через які суспільство здійснює колективне управління та забезпечує соціальну безпеку. Його складають передусім державні органи (законодавчі, виконавчі, судові), органи місцевого самоврядування, а також установи соціального захисту,

освіти, охорони здоров'я, правоохоронні органи та інші організації, наділені публічними функціями. На інституційному рівні відбувається вироблення та імплементація політики у сфері соціальної безпеки, дія системи права і правосуддя, тобто створюються загальні «правила гри» для усього суспільства і забезпечується їх дотримання.

Так, Р. Барал вказує, що соціальні інститути можна визначити як стійкі, історично сформовані системи норм, ролей і механізмів, які регулюють певну сферу суспільного життя [318, с. 68]. Вони виникають не випадково, а для задоволення базових потреб суспільства стосовно порядку, стабільності, відтворення, захисту тощо. Класичними прикладами є інститути сім'ї, освіти, релігії, засобів масової інформації, а також інститут держави [319, с. 6-70]. Кожен з них виконує свою роль: сім'я відтворює населення і первинно соціалізує дітей, школа й університет дають знання, церква підтримує моральні цінності, ЗМІ поширюють інформацію та формують громадську думку, держава встановлює загальнообов'язкові правила і забезпечує їх примусову силу. Усі ці інституції тісно взаємопов'язані та впливають одна на одну, утворюючи каркас суспільства. Від злагодженості їх функціонування залежить і рівень соціальної безпеки в країні.

Держава як центральний соціальний інститут відіграє визначальну роль у гарантуванні системної соціальної безпеки. Саме вона формує правове поле, в межах якого діють інші інституції, та несе основну відповідальність за дотримання прав людини. У Конституції України зазначено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [153]. Це означає, що всі державні органи – Парламент, Уряд, місцеві держадміністрації, суди, поліція, органи соцзахисту – покликані своїми рішеннями і діями зміцнювати соціальну безпеку громадян. Зокрема органи влади розробляють і реалізовують соціально-економічну політику, визначають бюджетні пріоритети (на освіту, медицину, пенсії тощо),

створюють інфраструктуру соціальних послуг, реагують на соціальні ризики (безробіття, епідемії, міграцію). Інституції соціального захисту (Пенсійний фонд, фонди соцстраху, служби зайнятості, соціальні служби) безпосередньо надають допомогу і підтримку населенню згідно із законами. Правоохоронні органи забезпечують правопорядок, попереджаючи кримінальні загрози соціальній стабільності. Таким чином, інституційний рівень – це той «стратегічний» рівень, на якому формується політика і приймаються нормативні акти, що охоплюють усе суспільство.

Стійкі та ефективні соціальні інститути створюють систему колективної безпеки, у якій кожен рівень – від сім'ї до держави – функціонує в координації з іншими. Р. Барал зазначає, що соціальні інститути забезпечують стабільність і порядок, визначаючи прийнятні моделі поведінки та відображаючи цінності суспільства [318, с. 68]. Наприклад, інститут права (правова система) встановлює рамки поведінки для громадян і влади: закони і неформальні правила виконують роль «правил», які всі мають поважати для спільного блага. Інститути характеризуються легітимністю – суспільним визнанням їх необхідності та відповідності сподіванням більшості. Якщо більшість громадян вважає певний інститут, наприклад, суд чи парламент, легітимним і авторитетним, вони схильні добровільно дотримуватися його рішень.

На думку О. Гейрка, легітимність підвищує передбачуваність і безпеку соціальних відносин, оскільки вона часто підкріплюється нормативним закріпленням – наданням цьому інституту офіційного статусу і повноважень у правових актах [319, с. 2313-2321]. Зокрема релігійні організації в Україні діють на підставі Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», що визнає їх права і тим самим інтегрує у правове поле.

Ефективність інституційного рівня значною мірою залежить від узгодженості та ієрархії дій різних органів. В Україні законодавчо визначено

структуру публічної влади: Верховна Рада України ухвалює закони, Кабінет Міністрів України реалізовує політику, органи місцевого самоврядування вирішують місцеві питання. Кожен орган має свої функції, перевищення або невиконання яких може підірвати соціальну безпеку. Наприклад, якщо виконавча влада не виконує соціального законодавства (не виплачує вчасно пенсії чи допомоги), страждає соціальна безпека груп пенсіонерів чи сімей з дітьми. Якщо суди не захищають ефективно трудові чи майнові права, виникає відчуття несправедливості, що підриває довіру і може провокувати соціальні конфлікти. Отже, баланс і координація між інституціями – ключові умови їх позитивної ролі у забезпеченні безпеки.

Варто зазначити, що соціальні інститути не статичні. Вони розвиваються і адаптуються до нових викликів. У сучасному світі виникають нові явища (наприклад, цифрове суспільство, пандемії, масові міграції), що вимагають від інституцій гнучкості. Р. Барал зазначає, що ефективний інститут – це той, що адаптивний: він може змінювати свої структури і правила, не втрачаючи основної функції. Наприклад, система освіти у відповідь на технологічні зміни впровадила дистанційне навчання, медичні заклади у період пандемії розгорнули послуги телемедицини. Владні інституції теж пристосовуються: держава впроваджує електронне урядування, надає адміністративні послуги онлайн, що робить їх доступнішими і прозорішими [318, с. 67-69]. Така модернізація інституцій підвищує їх спроможність забезпечувати громадянам необхідні послуги і захист в нових умовах, тим самим зміцнюючи соціальну безпеку.

Деякі дослідники, такі як Р. Бойд, П. Річадсон, характеризують розвиток інституцій як еволюційний процес, що зберігає спадкоємність принципів. Так, сім’я трансформувалася від традиційної патріархальної до сучасних форм, проте зберегла базову функцію підтримки і виховання [320, с. 317]. Держава еволюціонувала від монархії до демократичної соціальної

правової держави, але основне призначення – забезпечувати порядок і благо громадян – залишилося.

Це дає нам можливість зрозуміти, що соціальна безпека не статична. Вона вимагає постійного вдосконалення та адаптації до нових викликів. Тому одним із механізмів забезпечення динаміки соціальної безпеки на даному груповому рівні соціальних відносин є правове регулювання.

Прихильниками даної думки виступають І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова [94, с. 289], а також В.М. Соколов [309], які вважать, що правове регулювання відіграє ключову роль у забезпеченні соціальної безпеки соціальних груп, створюючи правові рамки для реалізації та захисту їх прав.

О.Г. Сидорчук [99, с. 377], І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова [94, с. 273], Т.Г.Васильців [215, с. 246] та інші автори монографії доходять висновку, що удосконалення законодавства, підвищення ефективності його застосування та зміцнення інститутів громадянського суспільства – важливі кроки на шляху до підвищення рівня соціальної безпеки всіх соціальних груп. Таким чином, соціальна безпека соціальних груп – це багатогранне та динамічне поняття, що потребує комплексного підходу та врахування особливостей різних соціальних груп. Важливо постійно вдосконалювати систему соціального захисту та забезпечувати рівні можливості для всіх членів суспільства.

Слід звернути увагу на думку Роберта Бойда та Пітера Річерсона, які зазначають: «Соціальні інститути – це закони, неформальні правила та конвенції, які надають стійку структуру соціальним взаємодіям у межах популяції. Такі інститути зазвичай не проектуються свідомо, а успадковуються на рівні популяції. Еволюція інститутів частково зумовлена як свідомими, так і інтуїтивними рішеннями індивідів та колективів. Таким чином, соціальні інститути є складними, еволюційно сформованими

структурами, які визначають взаємодії в суспільстві та відображають як культурні, так і психологічні аспекти людської природи» [320].

Однією із наукових робіт, яка визначає роль і значення соціальних інститутів, є стаття Джеймса С. Коулмана, у якій він аналізує підходи до визначення соціальних інститутів, представлені у роботі Талкотта Парсонса «Пролегомени до теорії соціальних інститутів».

Коулман виділяє два основні підходи до розуміння соціальних інститутів, які розглядає Парсонс. Перший він називає «об'єктивним» підходом, який визначає інститути як «форми соціальних відносин, санкціоновані загальною волею». Цей підхід зосереджується на формальній класифікації типів соціальних відносин. Другий підхід називається «суб'єктивний», якому Парсонс надає перевагу, розглядає інститути з точки зору індивіда, що діє відповідно до інституційних норм. Згідно з цим підходом інститути трактуються як «набір регулятивних норм, що породжують конкретну соціальну структуру або організацію» [321, с. 333-334].

Таким чином, у роботі представлені два основні підходи до визначення соціальних інститутів: об'єктивний структурний та суб'єктивний нормативний. Парсонс надає перевагу суб'єктивному підходу, розглядаючи інститути як системи норм, що регулюють соціальну поведінку.

Проте в процесі аналізу даної роботи [321, с. 337] можна виділити кілька типів інститутів, про які він згадує або на які посилається, а саме:

1) неформальні інститути, засновані на нормах, а не на формальних правилах чи законах;

2) формальні інститути, підкріплені законами або правилами. Коулман вказує на необхідність розглядати, «як і за яких умов формальна інституційна структура виникає, підкріплена вона формальними законами чи правилами».

Дуже цікаву думку з приводу становлення соціальних інститутів через призму впливу права на різні соціальні структури та групи висловлює Е. МакҐогі. Вона подібно до Гірке розглядає соціальні інститути як такі, що відіграють вирішальну роль у формуванні і регулюванні соціальних відносин [319, с. 4].

Хоча у своїй роботі автор не наводить конкретної класифікації соціальних інститутів, проте вона використовує широкий підхід до соціальних інститутів, визнаючи, що вони включають економічні, політичні та правові структури, а також такі інститути, як сім'я та громада. Вчена підкреслює, що право функціонує в тісній взаємодії з цими інститутами, регулюючи їхні відносини та діяльність [319, с. 7].

Також МакҐогі вказує на важливість інституцій, які забезпечують баланс між індивідуальними правами і суспільними інтересами. До їх переліку належать як державні органи, що забезпечують дотримання законів, так і приватні інституції, такі як корпорації та громадські організації, які впливають на формування економічної і соціальної політики [319, с. 10].

Таким чином, можна стверджувати, що важливість соціального інституту була відзначена ще Отто фон Гірке у своїй праці «Соціальна роль приватного права» 1889 році, який розглядав соціальні інститути крізь призму їх впливу на приватне право та суспільні відносини. Він виділяв такі ключові соціальні інститути: сім'я, власність, договір, деліктне право, спадкове право та підприємницькі об'єднання [319, с. 16-45]. Гірке наголошував на соціальній функції цих інститутів та критикував їх суто індивідуалістичне трактування. На його думку, приватне право має враховувати соціальну роль цих інститутів для забезпечення справедливості та соціальної гармонії.

На підставі вищенаведеного доходимо висновку, що «соціальні інститути - це усталена, історично сформована система структурованих

соціальних відносин, що характеризується формалізованими нормами, правилами та механізмами регулювання певної сфери суспільного життя».

Соціальний інститут включає в себе ієрархічно організовану систему статусів і ролей, матеріальні та символічні ресурси, а також чітко визначені функції, спрямовані на задоволення базових потреб суспільства. Отже, інституційний рівень діє на основі розгалуженої нормативно-правової бази, забезпечує стабільність, передбачуваність та спадкоємність соціальних взаємодій, сприяє соціалізації індивідів, координує різні види соціальної діяльності та створює умови для інтеграції суспільства. В його підґрунті лежать конституційні норми щодо організації державної влади і місця людини в системі (вже згадані ст. 1, ст. 3, ст. 17 про безпеку держави і людини, ст.46 про право на соціальний захист тощо). Розвиток цих положень відбувається у профільному законодавстві – законах про центральні та місцеві органи влади, про освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, бюджет, податки, судоустрій тощо. Особливе значення мають закони, які визначають статус і повноваження органів, покликаних забезпечувати соціальні права. Наприклад, Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» та Закон України «Про місцеві державні адміністрації» окреслюють завдання міністерств і адміністрацій у соціальній сфері – від формування політики до реалізації на місцях. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» наділяє органи громади повноваженнями щодо управління закладами освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги на своїй території, тобто безпосередньо на рівні інституцій громади забезпечується базовий соціальний сервіс. Закон України «Про основи соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку» від 16.12.1993 № 3721-XII, як зазначалося, створює правові рамки для підтримки літніх людей на державному і місцевому рівнях [322].

Судова практика також є важливою складовою інституційного механізму захисту соціальних прав. Суди загальної юрисдикції та

Конституційний Суд України через розгляд конкретних справ фактично інтерпретують норми законів і Конституції України, наповнюючи їх реальним змістом. Наприклад, рішення Конституційного Суду у справах щодо соціальних виплат (про визнання неконституційним обмеження пільг ветеранам чи скасування «заморожування» індексації пенсій) мали суттєвий вплив на соціальну політику, змушуючи законодавця виконувати конституційні зобов'язання. Таким чином, прецеденти судової практики можуть зміцнювати соціальну безпеку, якщо вони спрямовані на безумовний захист прав людини. Проте недовіра до судів чи їх неспроможність виконувати захисну функцію підриває легітимність інституційної системи в очах громадян. Тому важливою умовою ефективності інституційного рівня є верховенство права – принцип, згідно з яким усі рішення і дії інституцій підкоряються праву, а права людини є визначальними для змісту діяльності держави.

Сучасне державне управління в соціальній сфері базується на концепції соціальної держави, що передбачає її активну роль у забезпеченні добробуту населення. В публічно-правовому управлінні дедалі більше значення мають превентивні та комплексні підходи. Йдеться про те, що держава має не тільки реагувати на вже існуючі проблеми (виплачувати допомоги бідним, лікувати хворих), а й створювати умови для запобігання соціальним ризикам і кризам. Такий превентивний підхід, наприклад, включає: інвестиції в освіту і здоров'я нації з метою зменшення безробіття і хвороб у майбутньому; заходи з детінізації економіки, щоб попередити масове недоотримання соціальних внесків; раннє виявлення сімей у складних умовах, щоб не допустити дитячої бездоглядності тощо.

Управління соціальною безпекою також вимагає системності та координації дій між різними органами і рівнями влади. Для цього розробляються стратегічні документи, такі як Стратегія національної безпеки, Стратегія подолання бідності, плани дій у сфері охорони здоров'я та

інші, у яких узгоджуються цілі й заходи різних інституцій. Створення єдиної інформаційної бази (наприклад, Реєстру отримувачів соцдопомоги, електронних реєстрів застрахованих осіб) дозволяє органам влади оперативно обмінюватися даними і ефективніше виконувати свої функції. Впровадження електронного урядування спрощує громадянам доступ до адмінпослуг (оформлення субсидій, допомог онлайн), зменшує корупційні ризики і бюрократію, що в результаті підсилює захищеність їх прав.

З точки зору публічного управління, соціальна безпека розглядається як частина національної безпеки. Це знайшло відображення в Законі України «Про національну безпеку України» та відповідних рішеннях РНБО, де серед пріоритетів безпеки поряд з обороною і держсуверенітетом названо забезпечення суспільного розвитку, демографічної та соціальної стійкості. Такий підхід зумовлює інтеграцію політики: економічна, демографічна, екологічна політики координуються з соціальною, аби досягати балансу інтересів. Наприклад, бюджетна політика узгоджується з необхідністю фінансувати соціальні зобов’язання, міграційна політика враховує потребу зберегти трудовий потенціал країни; освітня реформа – запити ринку праці тощо. Зазначене є проявами системного підходу до управління соціальною безпекою, коли різні інститути та галузі політики працюють не відокремлено, а як єдиний організм.

Таким чином, інституційний рівень виступає своєрідним «каркасом» механізму соціальної безпеки. Він забезпечує встановлення правил, організацію їх виконання і вирішення спорів навколо них. Легітимні, адаптивні та ефективні соціальні інститути гарантують, що права та потреби як окремих осіб, так і груп будуть враховані і захищені на загальносуспільному рівні. Якщо ж інституційна система дає збій, наприклад, існує корупція в органах влади, брак координації або неефективне управління, це негайно відображається на всіх інших рівнях соціальної безпеки. Тому реформування інституцій, підвищення їх прозорості,

відповідальності та професійності є необхідною умовою зміцнення соціальної безпеки держави. Успішні інституції сприяють згуртованості суспільства, проте вони мають вчасно змінюватися відповідно до викликів, щоб залишатися дієвими. Розуміння їхньої ролі та вдосконалення публічного управління в соціальній сфері – важливий напрям розвитку справедливого і безпечного суспільства [318, с. 69-71].

Отже, проаналізувавши індивідуальний, груповий та інституційний рівні соціальної безпеки, зробимо висновок, що кожен із них має свої особливості, завдання та механізми реалізації соціально-правових відносин. Проте ефективність соціальної політики визначається не лише характеристиками кожного окремого рівня, але й тим, як ці рівні взаємодіють між собою, наскільки узгоджено та гармонійно вони функціонують у єдиній системі.

Соціальна безпека в Україні реалізовується на трьох взаємопов'язаних рівнях: індивідуальному, груповому та інституційному. Ці рівні утворюють цілісну систему, в якій кожен компонент залежить від інших. Взаємодія між рівнями має ієрархічний, функціональний та координаційний характер.

Ієрархічний зв'язок між рівнями полягає в тому, що інституційний рівень (держава та її органи) формує правову основу соціальної політики. Саме держава визначає перелік та обсяг соціальних гарантій громадянам у Конституції України та профільних законах. Так, статтею 46 Конституції України встановлено право громадян на соціальний захист, достатній життєвий рівень, а статтею 48 – на достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї, що включає харчування, одяг і житло [153, статті 46, 48]. Ці базові норми конкретизуються у профільних законах. Наприклад, Закон України «Про соціальні послуги» визначає механізми надання соціальних послуг громадянам, що опинилися в складних життєвих обставинах, і є обов'язковим для застосування на груповому та індивідуальному рівнях [157, статті 1-5].

Функціональний зв’язок характеризується чітким розподілом завдань між різними рівнями. На індивідуальному рівні забезпечується реалізація конкретних прав людини на соціальну підтримку, медичну допомогу, освіту, житло, працевлаштування. Зокрема Закон України «Про зайнятість населення» гарантує право громадян на працевлаштування та отримання допомоги у разі безробіття [307, статті 1, 7]. На груповому рівні законодавство встановлює спеціальні статуси та гарантії для окремих соціальних категорій. Наприклад, Закон України «Про основи соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» встановлює додаткові соціальні пільги та гарантії для цих груп населення [153, статті 1-3]. Інституційний рівень забезпечує управління та координацію соціальної сфери, визначає фінансове забезпечення, розробляє та затверджує державні соціальні програми. Це, наприклад, проявляється у щорічному затвердженні Державного бюджету України, в якому визначаються витрати на соціальну сферу, пенсійні виплати, освіту, охорону здоров’я.

Координаційний зв’язок проявляється у необхідності узгоджених дій між усіма суб’єктами для ефективної реалізації соціальних гарантій. Відсутність належної координації між органами державної влади та місцевого самоврядування може призводити до серйозних дисбалансів. Наприклад, державні гарантії виплат соціальної допомоги можуть не бути повністю реалізовані на місцевому рівні через брак відповідних фінансових ресурсів у місцевих бюджетах. Подібна ситуація складається із забезпеченням дошкільних навчальних закладів у регіонах, коли держава стимулює народжуваність виплатами допомоги при народженні дитини, але місцева влада не має достатніх ресурсів для будівництва нових дитячих садків, що створює проблему на рівні сімей та громад.

Ризики порушення балансу між рівнями можуть мати негативні наслідки. Надмірна централізація державних рішень часто спричиніє ігнорування місцевих особливостей, що знижує ефективність соціальних

програм. Наприклад, єдина централізована система нарахування субсидій без врахування регіональних економічних відмінностей може призводити до соціальної несправедливості, коли громадяни з реальними потребами залишаються без допомоги. Проте й недостатній контроль з боку державних інституцій створює умови для неефективного використання коштів та корупції на місцевому рівні.

Системний підхід до правового регулювання соціальної безпеки передбачає врахування всіх можливих наслідків на кожному рівні взаємодії. Важливо, щоб нові законодавчі ініціативи проходили комплексний аналіз їх соціального впливу, зокрема, на індивідуальному та груповому рівнях. Наприклад, ухвалюючи зміни до пенсійного законодавства, необхідно враховувати не лише фінансовий стан держави, а й те, як ці зміни вплинуть на життєвий рівень пенсіонерів, на добробут сімей та навантаження на місцеві бюджети.

Отже, ефективна система соціальної безпеки можлива лише за умови, коли законодавче регулювання та практична реалізація соціальних гарантій ередбачають взаємодію та баланс інтересів між індивідуальним, груповим та інституційним рівнями. Підтримка цього балансу є одним із ключових завдань державної політики у сфері соціальної безпеки.

Отже, усі три рівні реалізації соціально-правових відносин утворюють єдиний механізм, подібний до триноги, що спирається на всі свої опори. Якщо вилучити чи послабити одну, то конструкція почне хитатися. Тому держава, формуючи політику соціальної безпеки, має зміцнювати кожен рівень і забезпечувати їхню взаємодію. Гармонійне поєднання інтересів особи, групи і суспільства (через інститути) є запорукою сталого розвитку і соціальної стабільності. Практика показує, що країни з розвиненими інституціями громадянського суспільства, активною участю громадян у вирішенні місцевих питань і відповідальною державною владою мають значно вищий рівень соціальної безпеки. Натомість відсутність діалогу між

владою і громадами, відчуженість людей від держави формують ґрунт для соціальних вибухів. Таким чином, баланс між рівнями та їх координація – це не лише питання ефективності політики, а й питання національної безпеки в широкому сенсі.

Отже, аналізуючи взаємозв'язок між рівнями соціальної безпеки, ми встановили, що ефективність їх взаємодії значною мірою залежить від якості правового регулювання. Саме норми права виступають універсальним інструментом, який визначає межі та можливості діяльності індивідів, соціальних груп і державних інститутів. Тому наступним важливим кроком у нашому дослідженні є розгляд ролі правового регулювання у забезпеченні соціальної безпеки на кожному рівні. Це дозволить зрозуміти, як юридичні механізми можуть сприяти посиленню соціальної стабільності та підвищенню ефективності реалізації соціальних гарантій в Україні.

Правове регулювання виступає ключовим інструментом управління процесами соціальної безпеки. Воно пронизує всі рівні – від визначення прав і обов'язків окремої особи до встановлення повноважень державних інституцій. Розглянемо, які саме інструменти правового регулювання застосовуються на кожному рівні та як відбувається трансформація норм у реальні соціальні гарантії.

На індивідуальному рівні головним інструментом є нормативне закріплення прав людини і механізмів їх захисту. Це, по-перше, комплекс суб'єктивних прав, гарантованих законом (право на освіту, працю, соціальний захист, охорону здоров'я, житло тощо), по-друге, юридичні механізми їх реалізації: порядок отримання пенсій, допомог, стипендій, доступу до медичних послуг, оскарження порушених прав. Трансформація правових норм у реальні гарантії відбувається шляхом їх правозастосування. Як наголошує О.А. Назаренко, «форми застосування норм права відображають різні сторони його функціонального призначення, які визначаються характером практичної діяльності» [323, с. 17]. Доречно

зауважити, що акти правозастосування, як вважають Л.І. Пригара та Я.В. Ступник, виконують роль важливого засобу, інструменту в техніці застосування норм права, сприяючи оптимальній реалізації в поведінці людей приписів, які викладені в правовій нормі. За допомогою зазначених актів відбувається матеріалізація не лише суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, але й у певних випадках також юридичних повноважень [324, с. 139]. Тому велике значення має процедура реалізаці. Якщо вона надмірно бюрократизована, то норма «не працює». У звязку з цим держава спрощує процедури (наприклад, запроваджує принцип єдиного вікна для соціальних питань, електронні заявки)[325], що є одним зі способів зробити норму дієвою.

На груповому рівні правове регулювання використовує такі інструменти, як встановлення спеціальних статусів і пільгових режимів для окремих категорій, а також правове визнання колективних суб'єктів. Спеціальні статуси – це перелік прав/пільг, визначений законом для певної групи осіб (наприклад, статус багатодітної сім'ї, ветерана війни, чорнобильця, внутрішньо переміщеної особи тощо). Це дозволяє цільово спрямовувати державну підтримку саме на цих осіб. Пільгові режими – зниження податків, оплати послуг, надання переваг – також закріплюються в законах (як у випадку з ветеранами, інвалідами, малозабезпеченими). Визнання колективних суб'єктів – це юридичне оформлення існування організацій, спілок, громад.

Законодавство про об'єднання громадян, про органи самоорганізації населення, про профспілки фактично надає голос соціальним групам, легалізує їх участь у суспільному житті. Інструменти правового регулювання на цьому рівні включають також договірні механізми – можливість укладати колективні договори, угоди між групами та органами влади (наприклад, генеральна угода між урядом і профспілками, місцеві угоди між громадами і підприємствами щодо соціально-економічного розвитку території).

На інституційному рівні головними інструментами є нормотворчість (розробка і прийняття законів, підзаконних актів), правозастосування (видання індивідуально-правових актів, рішень органів влади) і контроль та нагляд за дотриманням законів. Тут право виступає не тільки регулятором, а й засобом організації самих інституцій. Закон визначає, які органи створюються, як формується їх компетенція, хто за що відповідає. Чітке правове визначення повноважень усуває дублювання чи прогалини у функціях.

Подолання корупції в органах державного управління прямо пов’язане зі зміцненням соціальної безпеки: справедливий розподіл ресурсів гарантує, що вони дійдуть до усіх груп населення рівномірно [215, с. 820-828]. Тіньова економіка також підточує ресурсну базу держави і зменшує можливості фінансування соціальних гарантій, тому правові заходи щодо її детінізації (посилення відповідальності за ухилення від оподаткування, стимулювання легальної праці) – це інструменти посилення соціальної захищеності в масштабі країни [215, с. 834-842].

Проблеми та шляхи їх правового вирішення. Незважаючи на досить розвинене законодавство, в Україні є проблеми із забезпеченням соціальної безпеки, які потребують правового вирішення. Серед них можна виділити такі:

1) прогалини та колізії у правовому регулюванні. Це пов’язано з тим, що деякі питання недостатньо врегульовані або різні акти суперечать один одному або існує невідповідність соціальних стандартів реальним потребам регіонів. Проблема полягає в тому, що загальні державні соціальні стандарти часто не враховують специфіку регіонів, особливо депресивних та слаборозвинених, що спричиняє соціальну нерівність і напруження. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» потребує змін у частині врахування регіональних особливостей, що дозволить адаптувати нормативи соціальних витрат до реальних потреб

конкретних територій. Водночас залишається проблемою неврегульованість регіонального рівня соціальної безпеки через недостатню увагу до регіональних особливостей у законах і стратегіях [303, с. 5];

2) декларативність окремих норм. Зазначена проблема полягає у тому, що права прописані, але механізми їх реалізації не працюють. Це спостерігається, скажімо, у сфері пенсійного забезпечення: Конституція гарантує достатній життєвий рівень кожному, але розмір багатьох пенсій фактично не досягає прожиткового мінімуму. Рішення тут вбачається у посиленні відповідальності держави за виконання соцзобов'язань, у судовому захисті права на належне пенсійне забезпечення, реформуванні пенсійної системи (розвитку накопичувального рівня тощо) Дана проблема поглиблюється також відсутністю належних правових документів та стратегій у соціальній політиці, які б забезпечили ефективну реалізацію прав громадян [303, с. 9];

3) недостатність фінансового забезпечення – закони прийняті, але їх реалізація відкладається чи обмежується через брак коштів. Це типова проблема, коли щорічно Держбюджет урізає певні соціальні виплати або встановлює нереальні соціальні стандарти. Правове вирішення тут полягає у вдосконаленні бюджетного процесу. У цьому контексті необхідно запровадити середньострокове планування, забезпечити пріоритетність захищених статей та встановити контроль за цільовим використанням коштів. Також важливе значення має економічне зростання. Його стимулювання через правові механізми (інвестиційні стимули, захист власності) в довгостроковій перспективі розширює можливості фінансування соціальної сфери. Водночас недостатня координація між державними органами, зокрема між Радою національної безпеки та оборони та Міністерством соціальної політики, також негативно впливає на забезпечення соціальної безпеки [303, с. 7, 13];

4) нерівномірність застосування норм, внаслідок якої виникають регіональні диспропорції, пов’язані з різним ступенем реалізації соціальних програми у громадах. Причинами може бути може бути різний фінансовий потенціалом місцевих бюджетів або різна якість управління. Держава намагається вирівняти такі диспропорції через механізм фінансового вирівнювання (дотації вирівнювання, субвенції цільового призначення на освіту, медицину) і через методичну допомогу відсталим громадам. Правовий шлях – удосконалення формули розподілу міжбюджетних трансфертів, закріплення мінімальних соціальних стандартів, обов’язкових для всіх регіонів;

5) низький рівень правосвідомості та довіри до права. Зазначена проблема полягає в тому, що громадяни не звертаються за захистом своїх прав, бо не вірять у позитивний результат. Вона має більше соціально-психологічний характер, але вирішувати її також потрібно правовими засобами: підвищенням прозорості судової системи, зміцненням незалежності суддів, розвитком інституту безоплатної правової допомоги, правопросвітництвом.

Усі ці завдання – частина процесу вдосконалення механізму соціальної безпеки. Законодавство постійно розвивається. Останні роки прийнято нові редакції законів про освіту, про соціальні послуги, реформовано систему охорони здоров’я, проведено децентралізацію, розпочато впровадження накопичувальної пенсії. Ці кроки спрямовані на адаптацію правового регулювання до сучасних умов і потреб суспільства. Системний підхід і науково обґрунтоване планування реформ – запорука того, що норми права будуть ефективно трансформуватися у реальні дієві гарантії, а отже, кожен рівень – від окремої людини до державних інституцій – робитиме свій внесок у спільну справу забезпечення соціальної безпеки.

У результаті дослідження встановлено, що груповий рівень реалізації соціально-правових відносин виступає критично важливою ланкою у

механізмі соціальної безпеки, оскільки саме на цьому рівні відбувається артикуляція специфічних інтересів соціальних спільнот та їх правовий захист. Аналіз наукових позицій Т.Г. Васильціва, О.Ф. Новікової, В.М. Соколова та інших дослідників дозволив виявити шість ключових напрямів забезпечення соціальної безпеки на груповому рівні, а саме: збалансування національної безпеки та соціальної політики, протидія корупції в державному управлінні, детінізація економіки, впровадження превентивних заходів щодо соціальних загроз, розвиток громадянського суспільства та вдосконалення механізмів відповідальності за порушення соціальних прав. На відміну від індивідуального рівня, де домінує парадигма особистих прав, груповий рівень характеризується колективним представництвом інтересів через систему соціального партнерства, колективно-договірного регулювання та громадських об'єднань, що підтверджується положеннями чинного законодавства про колективні договори і угоди, про професійні спілки, про статус окремих категорій населення. Це дозволяє зробити висновок про необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правової бази для категорій населення з недостатнім рівнем соціального захисту, зокрема самозайнятих працівників, неформально зайнятих та внутрішньо переміщених осіб.

3.3 Соціальна взаємодія як складова механізму забезпечення соціальної безпеки

Розкриття поняття «соціальна взаємодія» у контексті визначення соціальної безпеки має суттєве значення для розуміння сутності та механізмів функціонування цього феномена. Соціальна взаємодія виступає ключовим елементом у наведеному нами визначенні, оскільки реалізація завдань соціальної безпеки можлива через «динаміку соціальних взаємодій». Це вказує на те, що соціальна безпека не є статичним явищем, а формується та

трансформується через постійні процеси комунікації та взаємовпливу різних соціальних суб’єктів.

Важливість розкриття поняття «соціальна взаємодія» полягає в тому, що воно дозволяє зрозуміти механізми формування і функціонування соціальної безпеки. Соціальна взаємодія охоплює широкий спектр відносин між індивідами, групами та соціальними інститутами. Це вказує на багаторівневість процесів, які впливають на стан соціальної безпеки.

Таким чином, визначення поняття «соціальна взаємодія» є ключовим для повного розуміння концепції соціальної безпеки, її формування, підтримки та розвитку в контексті складних соціальних відносин.

Більшість дослідників, які розглядали дане поняття, підходять до його тлумачення з різних точок зору, наголошуючи на його багатогранності та складності. Враховуючи той факт, що досліджуване поняття не досить широко використовується у доктрині права, вважаємо за необхідне більш детально приділити увагу даному явищу із урахуванням досліджень в інших наукових галузях.

З огляду на різні підходи до визначення, соціальну взаємодію можна розглядати з різних наукових точок зору. Перш за все потрібно з’ясувати значення слова «взаємодія». Так, В.В. Дияка вказує на те, що на початку ХХ ст. сам термін «взаємодія» був розширений через впровадження інтеграційної функції. Інтегративний характер взаємодії полягав у здатності змінювати положення об’єктів у результаті причинно-наслідкових процесів. Взаємодія виступала фактором, що сприяв формуванню нових систем та їх компонентів. Діалектичне розуміння слова «взаємодія» базувалося на його трактуванні як єдності та боротьби протилежностей. Отже, можна стверджувати, що термін «взаємодія» охоплює всі основні філософські категорії: буття, систему, людину тощо [326].

Також В.В. Дияка у даному досліджені вказує на існування визначення поняття «взаємодія» у широкому і вузькому значені у контексті

філософії, соціології, психології та лінгвістики. У широкому значенні цей термін трактується як особливий тип відносин, що передбачає взаємодію між сторонами і зміни, спричинені цією взаємодією. У вузькому сенсі термін «взаємодія» розглядається як процес обміну інформацією, тобто комунікація [326].

Слід звернути увагу на думку М.А. Єпіхіної, яка є прихильницею філософського підходу до визначення поняття «взаємодія». Вона, зокрема, стверджує, що у філософії значна увага приділяється взаємодії людини з іншими людьми і особистість не можна пізнати у відриві від взаємодії з іншими людьми. Тобто авторка має на увазі, що взаємодія є ключовим фактором у формуванні та розумінні особистості [327, с. 57].

У такому контексті М.А. Єпіхіна підкреслює соціальну природу людини. Вона наголошує на нерозривному зв'язку між індивідом та суспільством. Авторка вважає, що особистість формується через постійну взаємодію з оточуючими.

Водночас І.М. Хомич зосереджує увагу на тому, що взаємодія в суспільстві є складним процесом, у якому суб'єкти зазнають змін під впливом один одного. Взаємодія є безперервною і відбувається між активними суб'єктами, які мають визначену мету. Вона впливає на реальність і вимагає творчого підходу [328].

Цікаву думку висловив О.О .Яструб, який вказав, що кожен учасник взаємодії бере участь у розв'язанні спільного завдання, коригуючи свої дії, враховуючи попередній досвід, активізуючи власні здібності та враховуючи можливості партнера [329]. Таким чином, О.О. Яструб розглядає взаємодію як складний, взаємозалежний процес, де успіх залежить від здатності учасників ефективно співпрацювати, адаптуватися та використовувати наявні ресурси.

С.П. Кожушко провела аналіз наукових підходів соціологів до визначення сутності явища «взаємодія». Дослідниця зазначає, що соціологи

визначають феномен «взаємодія» як процес прямого або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного, що породжує причинну обумовленість їхніх дій і взаємозв'язок. Цей процес, на її думку, потребує активності та взаємної спрямованості дій учасників, організації взаємних дій для реалізації спільної діяльності. а також обміну почуттями, ідеями та вольовими намірами [330]. Аналіз С.П. Кожушко дає можливість комплексно охарактеризувати взаємодію як складний, багатогранний соціальний процес. Вона підкреслює, що взаємодія не обмежується лише фізичними діями, а включає також психологічні та інтелектуальні аспекти. Дослідниця акцентує увагу на взаємовпливі суб'єктів, причинно-наслідковому зв'язку їхніх дій, необхідності активної участі всіх залучених сторін, цілеспрямованості та організованості процесу взаємодії.

Таким чином, виходячи із підходів авторів, доходимо висновку, що взаємодія сприймається як процес, у якому індивіди чи групи, вступаючи у комунікацію, впливають один на одного друга, викликаючи реакції у відповідь. Цей процес характеризується наступними факторами:

- взаємним впливом;
- обміном діями;
- породженням зв'язків та відносин;
- вербальним та невербальним спілкуванням;

Тому з огляду на вищевикладене можна стверджувати, що взаємодія є фундаментальним та багатогранним соціальним процесом, який лежить в основі функціонування суспільства та формування особистості. Це динамічний, взаємозалежний процес, що характеризується прямим або опосередкованим впливом суб'єктів один на одного, обміном діями, інформацією, емоціями та ідеями. Взаємодія передбачає активність усіх учасників, їхню цілеспрямованість та здатність до адаптації.

У науці існують також інші підходи до розуміння поняття «взаємодія». Наприклад, І.М. Гуткін вважає, що у правовому контексті

взаємодію слід розглядати як «засновану на законі співпрацю не підпорядкованих один одному органів, згідно з яким вони діють узгоджено, доцільно, поєднуючи застосовувані ними засоби і способи, з метою запобігання, припинення, розкриття злочину, притягнення до кримінальної відповідальності винних, розшуку обвинувачених і забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочинами» [331, с. 63].

У юридичній площині Г.А. Матусовський також визначає взаємодію як узгоджену діяльність різних ланок однієї або кількох організаційних систем, спрямованих на досягнення спільної мети з мінімальними витратами сил, ресурсів і часу [332, с. 229].

О.В. Михайловська у своєму досліджені доходить висновку, що взаємодія зазвичай розглядається з позиції процесного підходу. Таким чином, важливу роль у формуванні ефективної взаємодії між владою і громадськістю відіграють позитивні наміри та готовність до співпраці з боку обох сторін.

Також вона виокремлює ключові ознаки взаємодії, що повторюються в більшості визначень, а саме: спільну діяльність, наявність кількох елементів, погодженість завдань, які виконують учасники. Деякі автори додатково вказують на важливість погодженості заходів за метою, місцем, часом і методами, спрямованість дій суб'єктів, наявність нормативно-правової основи, ієрархічне становище суб'єктів у системі. Варто зазначити, що взаємодія може виникати як у результаті заздалегідь скоординованої діяльності, так і з ініціативи одного з учасників [333, с. 74].

На підставі проаналізованих досліджень ми можемо стверджувати, що науковці базують свої підходи до взаємодії як співпраці. Дослідники часто пов'язують її із спільною діяльністю, спрямованою на досягнення спільної мети. Співробітництво та узгодженість дій виділяються як важливі характеристики взаємодії. Наявність загальних цілей розглядається як визначальний показник готовності до взаємодії.

Вчений Я.Г. Буш, стверджував, що дії людини є проявами її соціально зумовленої взаємодії з іншими елементами суспільства, такими як індивіди, групи та природа. Він наголошував на тому, що взаємодія є ключовим чинником формування та розвитку особистості. Тому теорія взаємодії вимагає дослідження закономірностей міжособистісної взаємодії, вирішення соціальних конфліктів, а також сприяння духовному та науково-технічному прогресу суспільства [334].

Аналізуючи думку Я.Г. Буша, можна дійти висновку, що розуміння взаємодії розвиває комплексну соціально-філософську концепцію. Його підхід базується на декількох ключових ідеях. Одна із них полягає в тому, людські дії – це ізольовані акти, а прояви складної системи соціальних взаємозв'язків, зумовлені соціальною спрямованістю дій людини. Вчений виділяє різні рівні взаємодії: індивіда, групу та природу. Це вказує на багатовимірність соціальної взаємодії, яка охоплює не лише міжособистісні відносини, але й відносини людини з більшими соціальними структурами та навколишнім середовищем. Я.Г. Буш також підкреслює, що взаємодія є не просто зовнішнім процесом, вона виступає ключовим фактором у формуванні та розвитку особистості. Науковець пов'язує теорію взаємодії з практичними питаннями, такими як вирішення соціальних конфліктів. Це підкреслює прикладне значення досліджень взаємодії. Він також розглядає взаємодію не лише як механізм особистісного розвитку, але і як фактор, що сприяє духовному та науково-технічному прогресу суспільства в цілому.

Таким чином, Я.Г. Буш пропонує трактувати взаємодію як фундаментальний соціальний процес, що лежить в основі як індивідуального розвитку, так і суспільного прогресу, підкреслюючи необхідність його всебічного вивчення для розуміння та вирішення широкого спектру соціальних конфліктів. Отже, на підставі вищенаведеного можна зробити висновок, що взаємодія існує і в соціальній сфері, з чим ми цілком погоджуємося.

Провівши аналіз наукових підходів до визначення поняття «взаємодія», викладемо власне бачення даного явища та його ключових характеристик.

Насамперед зазначимо, що поняття «взаємодія» має міждисциплінарний характер та досліджується різними науками. Так, В.В. Дияка слушно зауважує, що ще на початку XX століття дане поняття набуло інтеграційного характеру, тобто здатності змінювати положення об'єктів внаслідок причинно-наслідкових процесів.

Ми підтримуємо позицію І.М. Хомича щодо розуміння взаємодії як складного процесу, в якому суб'єкти зазнають змін під впливом один одного. При цьому погоджуємося і з думкою С.П. Кожушко, яка визначає взаємодію як процес прямого або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного, що породжує причинну обумовленість їхніх дій і взаємозв'язок.

У правовому сенсі вважаємо найбільш обґрунтованим підхід І.М. Гуткіна, який розглядає взаємодію як «засновану на законі співпрацю не підпорядкованих один одному органів, в процесі якої вони діють узгоджено, доцільно, поєднуючи застосовувані ними засоби і способи».

На підставі проведеного аналізу сформулюємо власну дефініцію поняття «взаємодія», під яким, на наш погляд, слід розуміти складний динамічний процес, що заснований на правових нормах, характеризується узгодженою діяльністю двох або більше суб'єктів, які здійснюють взаємний вплив один на одного для досягнення спільної мети.

Виходячи із вищенаведеного, виділимо наступні ключові ознаки взаємодії:

1. Соціальна нормативність, яка передбачає, що будь-яка взаємодія регулюється певними соціальними нормами. С.П. Кожушко справедливо вказує на те, що взаємодія є процесом впливу суб'єктів один на одного, який потребує певної організації. На нашу думку, ця організація забезпечується різними видами соціальних норм: 1) правовими нормами – у

випадках формальної взаємодії (наприклад, взаємодія органів державної влади, що відзначає І.М. Гуткін); 2) моральними нормами – при неформальній міжособистісній взаємодії (дружба, партнерство), що підтверджується дослідженнями М.А. Єпіхіної; 3) звичаєвими нормами – у випадках взаємодії, що базується на усталених традиціях та звичаях; 4) корпоративними нормами – при взаємодії в межах організацій та професійних спільнот; 5) релігійними нормами – у випадках взаємодії, що ґрунтується на релігійних переконаннях; 6) етичними нормами, які регулюють поведінку учасників взаємодії відповідно до прийнятих у суспільстві уявлень про добро і зло.

Таким чином, соціальна нормативність як ознака взаємодії відображає той факт, що будь-яка взаємодія регулюється певним видом норм або їх комбінацією залежно від характеру взаємодії та її учасників. Це забезпечує упорядкованість взаємодії та її відповідність суспільним очікуванням.

2. Наявність двох або більше суб’єктів, що є фундаментальною ознакою взаємодії, оскільки, як слушно зазначає М.А. Єпіхіна, особистість не можна пізнати у відриві від взаємодії з іншими людьми. При цьому суб’єктами взаємодії можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, державні органи, громадські організації тощо.

3. Узгодженість дій, яка проявляється через координацію діяльності за різними параметрами. О.В. Михайловська справедливо відзначає, що взаємодія характеризується погодженістю завдань за метою, місцем, часом і методами. Ця ознака забезпечує ефективність спільної діяльності та досягнення поставлених цілей.

4. Взаємний вплив, який, на думку І.М. Хомича, проявляється в тому, що суб’єкти зазнають змін під впливом один одного. Ми підтримуємо цю позицію та вважаємо, що саме через взаємний вплив відбувається розвиток та вдосконалення учасників взаємодії.

5. Цілеспрямованість, що передбачає наявність спільної мети. У цьому контексті погоджуємося з О. Яструбом, який вказує на те, що кожен учасник взаємодії бере участь у розв'язанні спільного завдання. Спільна мета виступає об'єднуючим фактором та визначає напрямок взаємодії.

6. Активність учасників, яка означає, що всі суб'єкти взаємодії повинні проявляти ініціативу та брати активну участь у процесі. С.П. Кожушко справедливо наголошує на необхідності активності та взаємної спрямованості дій учасників для реалізації спільної діяльності.

7. Системність взаємодії, що проявляється через її включеність у більш широку систему соціальних процесів. Погоджуємося з Я.Г. Бушем, який розглядає взаємодію як прояв соціально зумовлених зв'язків між різними елементами суспільства. Системність забезпечує комплексний характер взаємодії та її взаємозв'язок з іншими соціальними процесами.

Отже, виділені нами ознаки взаємодії є взаємопов'язаними та взаємообумовленими. Вони характеризують взаємодію як складне правове явище, що має системний характер та спрямоване на досягнення спільної мети через узгоджену діяльність її учасників.

На підставі проведеного аналізу поняття «взаємодія» та його ознак, з урахуванням специфіки соціальних відносин, вважаємо за доцільне перейти до дослідження більш конкретного поняття «соціальна взаємодія», оскільки саме воно є ключовим для розуміння механізмів функціонування соціальної безпеки та має суттєве значення для подальшого наукового аналізу. При цьому підкреслимо, що соціальній взаємодії притаманні специфічні особливості та характеристики, які потребують окремого дослідження.

Аналіз саме поняття «соціальна взаємодія» у національній доктрині зустрічається дуже рідно і то в більшості випадків у медичній сфері. При цьому у зарубіжних джерелах даній дефініції приділено більше уваги. Такі дослідники, як Енні Ріган, Ніна Радошич, Соня Любомирська, вказують на те, що у контексті дослідження соціальних зв'язків та їх впливу на психологічне

функціонування особистості особливу увагу привертають роботи, присвячені вивченню суб'єктивного благополуччя. Вони зосереджують увагу на тому, що численні дослідження в різних дисциплінах переконливо демонструють, що соціальні зв'язки мають критичне значення як для психологічного благополуччя, так і для фізичного здоров'я. Водночас відсутність соціальних зв'язків пов'язана з низкою проблем психічного та фізичного здоров'я. Зокрема почуття самотності та ізоляції асоціюється з депресією, серцево-судинними захворюваннями, когнітивною дисфункцією та підвищеним ризиком передчасної смертності. Водночас автори зазначають, що різні типи соціальних взаємодій виступають як способи зміцнення добробуту [335].

Виходячи із вищенаведеного, можемо стверджувати, що науковцями підкреслюється критична роль соціальних зв'язків у формуванні як психологічного, так і фізичного здоров'я людини, що є фундаментальним аспектом людського існування. Також важливо відзначити, що соціальна взаємодія – це не просто додатковий фактор, який впливає на благополуччя, а один із ключових механізмів його формування.

Водночас робоча група Тіма М. Голаса та інші автори розглядають соціальну взаємодію в контексті еволюційного підходу через призму соціальної поведінки. Цей підхід дозволяє трактувати її не як статичне явище, а як динамічний процес, що розвивається та адаптується протягом тривалого часу. Автори розглядають дане поняття виключно через соціальну поведінку, що являє собою центральну проблему інтеграції функціональних і механізму складної поведінки [336].

Підхід Тіма М. Голаса та його колег до вивчення соціальної взаємодії через призму еволюційної теорії та соціальної поведінки являє собою інноваційний та перспективний напрямок дослідження. Розглядаючи соціальні взаємодії як динамічні процеси, що адаптуються з часом, а не як статичні явища, цей підхід дозволяє глибше зрозуміти складність та багатогранність соціальних відносин. Фокус на соціальній поведінці як

центральному елементі соціальних взаємодій, що може мати важливі наслідки не лише для біології та екології, але й для соціальних наук та психології.

У процесі дослідження соціальної взаємодії нами встановлено, що дане явище є фундаментальною категорією соціології, яка безпосередньо впливає на структуру суспільства через процеси взаємодії індивідів. Вивчення соціальної взаємодії охоплює різні теоретичні підходи, які розкривають механізми формування соціальних відносин та їх вплив на індивідуальну поведінку [337].

На підставі проведеного аналізу наукової літератури можемо виділити основні теоретичні парадигми дослідження соціальної взаємодії. Перша з них – парадигма трансакційності, яка розглядає соціальні взаємодії через призму соціального обміну, де індивіди прагнуть максимізувати власні переваги та мінімізувати витрати [338]. Така концепція підкреслює динамічну природу відносин та висвітлює механізми формування соціальних зв’язків через призму отриманих переваг. Дослідники, які використовують цей підхід, аналізують способи орієнтації індивідів у соціальному просторі через трансакційні обміни, що є базисом для формування та підтримки відносин [338].

Парадигма умовності, яку виділяє Н. Воннейліч та його колеги, доповнюючи парадигму трансакційності, концентрується на дослідженні умов, за яких відбуваються соціальні взаємодії [339]. Даний підхід акцентує увагу на ролі контексту та ситуаційних факторів у формуванні індивідуальної поведінки та результатів взаємодії. Ми поділяємо думку про те, що соціальні взаємодії не існують ізольовано, а перебувають під впливом культурних норм, соціальних ролей та індивідуальних мотивів.

Особливе місце в теоретичному осмисленні соціальної взаємодії займає символічний інтеракціонізм. П. Валкенбург, також звертає на це увагу. Даний підхід зосереджується на значеннях, що надаються індивідами

об’єктам, подіям та поведінці в процесі взаємодії [340; 341, с. 11]. Зазначений підхід стверджує, що реальність соціально конструюється через використання символів та спільних значень. Вважаємо, що даний підхід є важливим для розуміння механізмів формування соціальної реальності через призму суб’єктивних інтерпретацій [340].

Заслуговує на увагу драматургічний аналіз Е. Гофмана, який пропонує унікальний погляд на соціальні взаємодії, порівнюючи їх із театральною виставою [338]. Згідно з цією концепцією індивіди презентують себе у соціально прийнятний спосіб залежно від «сцени» або контексту взаємодії [340]. Ключовими поняттями тут виступають «передня сцена» і «задня частина», де індивіди здійснюють управління враженнями для узгодження своєї поведінки з соціальними очікуваннями.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що представлені теоретичні підходи формують комплексне розуміння соціальної взаємодії як складного багатоаспектного явища, що лежить в основі формування соціальних відносин та суспільних структур. При цьому кожен підхід розкриває важливі аспекти досліджуваного феномена - від динаміки соціальних обмінів до конструювання значень та перформативних аспектів соціальної поведінки.

У межах дослідження теоретичних основ соціальної взаємодії у правовому контексті знову слід зазначити, що дане явище має міждисциплінарний характер та потребує комплексного аналізу.

Соціально-правові дослідження є фундаментальним напрямком, який розкриває складний взаємозв’язок між правом та суспільством. Як свідчать підходи А. Сінгх, [342] а також В.В. Трофімов А.А. Соколова [343] , правові системи не є статичними утвореннями, а перебувають у постійній взаємодії із соціальною динамікою. Цей міждисциплінарний підхід визначає, як суспільні норми, цінності та правові механізми формують систему правосуддя, управління та захисту індивідуальних прав у межах спільнот.

Особливу увагу, на нашу думку, слід приділити символічному інтеракціонізму як важливому теоретичному підходу. Дослідження Н. Джозе [344] та К.Древ [345] вказують на те, що дана концепція аналізує, як індивіди визначають та інтерпретують свої соціальні ролі через комунікацію та взаємодію у правовому полі. Погоджуємося з думкою науковців про те, що люди діють на основі значень, які формуються через їхню взаємодію з правовою системою.

Теорія соціального обміну розглядається у працях Т. Габунія та інших авторів [346], які визначають способи вступу індивідів у взаємні відносини, прагнучи досягти взаємної вигоди у правовому контексті, і вказують на те, що дана теорія допомагає аналізувати різні форми соціальної взаємодії, включаючи співпрацю, конфлікт та конформність у правовому полі.

Наступною є конфліктна теорія, яка бере свій початок у працях Карла Маркса і досліджує роль владної динаміки у формуванні соціального порядку [345, 347]. Ми підтримуємо позицію стосовно того, що правові системи часто відображають інтереси владних груп, що впливає на сприйняття справедливості та доступності правових механізмів.

На противагу соціально-правовим підходам, правовий позитивізм, представлений працями Г.Л.А. Гарта та Джозефа Раза, акцентує увагу на необхідності розуміння права як окремого соціального феномена, відокремленого від моральних міркувань [348]. Вважаємо, що ця теоретична розбіжність підкреслює триваючі дебати про взаємозв’язок між правом та мораллю в контексті соціальної взаємодії.

Таким чином, проведене дослідження теоретичних основ дозволяє стверджувати про багатогранність соціальної взаємодії у правовому контексті та необхідність її комплексного вивчення через призму різних теоретичних підходів. Крім того, соціальна взаємодія у правовому контексті є міждисциплінарним феноменом, який об’єднує правові, соціальні та комунікативні аспекти. Вона забезпечує динамічний зв’язок між правовими

системами та суспільними процесами, сприяючи адаптації правових норм до соціальних реалій, формуванню правової свідомості та підтриманню соціальної стабільності.

Підсумовуючи теоретичні основи дослідження, вважаємо за необхідне зазначити, що соціальна взаємодія у правовому контексті являє собою складний міждисциплінарний феномен, який об'єднує правові, соціальні та комунікативні аспекти. Враховуючи багатогранність даного явища та необхідність його комплексного вивчення через призму різних теоретичних підходів, важливим є розуміння конкретних категорій та форм його прояву у правовій сфері. Саме тому, спираючись на дослідження Т. Габунія, розглянемо основні форми соціальної взаємодії, першою з яких є взаємодія обміну, що виникає тоді, коли суб'єкти права діють з очікуванням отримати певну винагороду. «Це особливо очевидно у відносинах «роботодавець – працівник», де дотримання правових норм може принести такі переваги, як збереження роботи або просування по службі» [346]. Погоджуємося з такою позицією, оскільки вона відображає реальні механізми правової взаємодії у трудових відносинах.

Наступною категорією є співробітництво. У правовому контексті, як зазначається у дослідженні Т. Габунія, воно проявляється через «спільні зусилля окремих осіб або установ для досягнення спільних правових цілей» [346]. На нашу думку, така форма взаємодії є особливо ефективною у сфері комерційного права та колективних позовів.

Одним із яскравих прикладів є судовий прецедент щодо успішної соціальної взаємодії БФ «Право на захист» з Верховним Судом у захисті прав пенсіонерів.

Аналізуючи глибше механізми соціальної взаємодії в системі соціальної безпеки, детальніше розглянемо сферу пенсійного забезпечення, де особливо чітко простежується взаємний вплив держави та громадян. Ця взаємодія відображає всі теоретично обґрунтовані нами ознаки – від

соціальної нормативності до системності, набуваючи особливої гостроти в умовах збройного конфлікту та окупації частини територій України.

Пенсіонери з тимчасово окупованих територій чекають у черзі біля банкомата в прифронтовому Майорську (липень 2019 року). Багато хто з них був вимушений особисто перетинати лінію розмежування для отримання пенсій; маломобільні особи фактично втратили доступ до виплат [349].

Пенсійна система є показовою сферою соціальної взаємодії. Держава встановлює правила і гарантії пенсій, але громадяни реагують на несправедливість чи неефективність цих правил через суди та публічний тиск. Яскравий приклад – ситуація з пенсіями українців, які опинились на неконтрольованих територіях після 2014 року. Уряд України перестав виплачувати там пенсії, вимагаючи від пенсіонерів зареєструватися як внутрішньо переміщені особи (ВПО) та періодично особисто приїжджати на підконтрольну територію для ідентифікації [349]. Такі вимоги призвели до того, що понад 450 тисяч із 1,2 млн пенсіонерів на окупованому Донбасі взагалі не отримували пенсій [349]. Це передусім були маломобільні та тяжкохворі люди, які фізично не могли долати шлях через лінію розмежування. Зазначені дії органів влади викликали серйозний соціальний резонанс і правові наслідки. З одного боку, у 2018-2019 роках у Парламенті та Уряді готували рішення про спрощений доступу до пенсій (законопроєкти про відв’язання виплат від статусу ВПО) [349]), з іншого боку, правозахисні організації та самі пенсіонери зверталися до судів.

У березні 2020 року Верховний Суд України ухвалив історичне рішення у зразковій адміністративній справі за позовом БФ «Право на захист» (НУО, що представляла інтереси пенсіонерки з окупованої території). Суд встановив, що відсутність статусу ВПО не може позбавляти людину права на пенсію. Пославшись на правові висновки Верховного Суду України, новий Верховний Суд скасував рішення апеляції та підтвердив обов’язок виплачувати пенсію особі, яка постійно проживає в зоні конфлікту

без виїзду [350, с. 22]. Ця справа продемонструвала взаємодію недержавного суб'єкта (фонду-заявника) та судової влади у захисті соціальних прав, а також зворотний вплив – судове рішення спонукало державу змінити підходи.

Паралельно відбувалась взаємодія на міжнародному рівні. Група постраждалих пенсіонерів з Луганська звернулася до ЄСПЛ з вимогою визнати порушення їхніх прав на соціальні виплати (справа «Кандиба та інші проти України», 2020 рік). ЄСПЛ, аналізуючи цю ситуацію, відзначив, що заявники спершу домоглися в національних судах скасування урядової постанови, яка блокувала фінансування соцвиплат на окупованих територіях [351]. Суд зважив на наявність в Україні дієвого засобу юридичного захисту у вигляді рішення Верховного Суду 2020 року, у результаті якого пенсіонери з ТОТ отримали «реальний шанс на успіх» у відновленні виплат через національні суди [351]. У підсумку ЄСПЛ визнав скарги більшості заявників неприйнятними саме через невичерпання нових національних засобів захисту [351]. Такий результат можна трактувати позитивно, позаяк він підтверджує, що завдяки взаємодії громадськості (НУО, пенсіонерів) і судової влади всередині країни було створено механізм захисту соціальних прав безпосередньо на національному рівні.

Інший аспект пенсійної взаємодії – випадки дискримінації при нарахуванні пенсій та роль як національних, так і міжнародних судів у їх вирішенні. Наприклад, до 2009 року українське законодавство передбачало припинення виплати пенсій громадянам, що виїхали на постійне проживання за кордон. Це положення означало нерівність за ознакою місця проживання: двоє пенсіонерів з однаковим стажем і внесками отримували різне ставлення, якщо один з них емігрував. У жовтні 2009 року Конституційний Суд України визнав цю норму неконституційною, фактично скасувавши заборону виплат для пенсіонерів-емігрантів. Однак навіть після цього Пенсійний фонд відмовився поновити виплати одному з постраждалих – п. Пічкуру,

мотивуючи це тим, що рішення КСУ не має зворотної дії. Пенсіонер звернувся до суду й домігся відновлення пенсії з дати рішення КСУ [352], але за період 2005-2009 рр. гроші йому так і не виплатили. Врешті справа дійшла до ЄСПЛ – «Pichkur v. Ukraine» (Пічкур проти України, 2013 рік. Європейський суд визнав, що позбавлення пенсії лише через проживання за кордоном не мало жодного об'єктивного обґрунтування і порушило право заявника на мирне володіння майном без дискримінації . Суд підкреслив, що держава не навела жодної переконливої причини, чому людина, яка десятки років сплачувала внески, повинна втрачати зароблену пенсію через зміну країни проживання . Таким чином, у справі Пічкура взаємодія особи з правозахисною системою привела спочатку до змін у національному законодавстві (через КСУ), а потім – до встановлення міжнародного прецеденту в ЄСПЛ, який захистив права цілої категорії громадян. За рішенням ЄСПЛ держава виплатила п. Пічкуру компенсацію за невиплачений період [352], а надалі Пенсійний фонд більше не міг відмовляти у виплаті пенсії тільки через виїзд пенсіонера за кордон.

Таким чином, у пенсійному забезпеченні соціальна взаємодія проявляється через протиборство та діалог між державою і громадянами. Держава може запроваджувати обмеження, такі як вимога бути присутнім для ВПО чи скасування пенсій емігрантам, але суспільна реакція – від масових звернень до судових позовів – часто змушує коригувати такі рішення. Українські суди й ЄСПЛ відіграють роль арбітра, надаючи правову оцінку: коли державні дії порушують права соціальних груп, суди відновлюють баланс, захищаючи людей і спонукаючи владу до змін. Водночас ефективне виконання судових рішень державою підвищує довіру та стимулює громадян до правових методів взаємодії замість радикальних протестів.

Ці ознаки яскраво проявляються у справах про пенсійне забезпечення, де взаємодіють держава, пенсіонери, громадські організації та суди.

Особливо показовими є справа «Пічкур проти України» та зразкова справа за позовом БФ «Право на захист», де координація дій пенсіонерів з ТОТ та правозахисних організацій призвела до відновлення пенсійних виплат. Судові рішення змушували державу змінювати політику щодо пенсіонерів на окупованих територіях та пенсіонерів-емігрантів, демонструючи взаємний вплив сторін у процесі взаємодії. Всі суб'єкти мали чіткі цілі захисту соціальних прав, проявляли активність через судові позови, громадські кампанії та протести (особливо у випадку чорнобильців), а взаємодія відбувалася системно на різних рівнях правової системи – від національних судів до ЄСПЛ. Судова практика доводить, що найефективнішими формами соціальної взаємодії для захисту соціальних прав є співробітництво та конструктивний конфлікт, які призводять до системних змін у законодавстві та правозастосуванні.

Особливу увагу слід приділити конфлікту як формі соціальної взаємодії у праві. Sedef Kabaş вказує, що «конфлікт виникає, коли сторони борються за права, інтереси чи ресурси, що часто призводить до судового розгляду» [353]. Вважаємо, що розуміння природи правових конфліктів є критично важливим для ефективного захисту інтересів у правовому полі.

Яскравим прикладом конфлікту як ознаки соціальної взаємодії є судова практика. Одним із показових кейсів виступає історія так званих «дітей війни» – людей, які були неповнолітніми у період Другої світової війни. Закон України «Про соціальний захист дітей війни» гарантував цій категорії щомісячну надбавку до пенсії в розмірі 30% мінімальної пенсії з 01 січня 2006 року [354]. Проте відразу після набрання чинності цим Законом Верховна Рада України через Закон про Держбюджет-2006 призупинила дію цієї норми, доручивши Кабінету Міністрів самостійно визначити порядок і розмір доплат [354]. Фактично у 2006 році обіцяна доплата взагалі не виплачувалася, оскільки Кабмін не встановив відповідного механізму [354]. У наступних 2007-2008 роках бюджетні закони також змінювали обсяг цих

виплат, що спричинило плутанину та численні спори. Пенсіонери-«діти війни», обурені невиконанням закону, масово зверталися до судів з вимогою виплатити належні надбавки. Суди різних інстанцій спочатку по-різному вирішували такі спори. Зокрема Луганський окружний адмінсуд у 2008 році вказав, що на 2006 рік норма закону була зупинена бюджетом, тож вимоги за цей період не підлягають задоволенню. Водночас щодо 2007-2008 рр. вищі суди доходили висновку, що уряд частково відновив виплати, тож пенсіонери мають право на доплати в певному розмірі.

Нарешті це питання дійшло до ЄСПЛ у вигляді справи «Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine» (Суханов та Ільченко проти України, 2014 рік). Двоє заявників скаржилися, що держава не виплатила їм передбачених законом надбавок за 2006-2008 роки [354]. ЄСПЛ визнав цю ситуацію порушенням першого Протоколу (захист власності), адже пенсійна доплата, гарантована законом, стала частиною майнових прав громадян. Суд зазначив, що першочергова вимога статті 1 Протоколу № 1 полягає в тому, що будь-яке втручання держави у майнові права має бути законним і справедливим [354]. У випадку «дітей війни» держава спочатку закріпила право на доплату, але потім сама ж його обмежила, не забезпечивши належної компенсації чи перехідного періоду. Таким чином, люди розраховували на одну суму пенсії, а отримували меншу через рішення Кабміну, причому без чітких пояснень чи адресної перевірки потреб. ЄСПЛ констатував, що така практика підірвала довіру громадян до закону і стала непропорційним втручанням у їхні майнові права [354]. Український уряд не зміг довести, що настільки різке скорочення соціальної виплати було виправдане «суспільним інтересом» у розумінні Конвенції (наприклад, Суд не прийняв посилання лише на брак бюджетних коштів як достатнє виправдання). Отже, заявники виграли справу і їм були присуджені компенсації.

Варто відзначити, що паралельно розвивалися процеси й всередині країни. Масові позови «дітей війни» та інших пільговиків (чорнобильців,

ветеранів) призвели до виникнення значного навантаження на суди і ризику для бюджету. Це підштовхнуло українську владу до системного вирішення. У 2018 році Конституційний Суд України розглянув подання 50 народних депутатів щодо конституційності практики призупинення соціальних виплат нормами бюджету. Результатом стало знакове рішення КСУ № 6-р/2018 від 17.07. 2018, яким Суд визнав неконституційними окремі положення Закону № 76-VIII (державного бюджету 2015 р.), що обмежували соціальні гарантії ветеранів війни і постраждалих від Чорнобиля [355, 356]. КСУ прямо наголосив, що анулювання чи урізання встановлених законом соціальних пільг бюджетним актом суперечить принципу верховенства права і Конституції. Цим рішенням Конституційний Суд відновив попередній обсяг гарантій, наприклад, повернув дію статті 39 Закону № 796-XII (про статус постраждалих від Чорнобильської катастрофи) у тій редакції, яка була до її скасування [356]. Отже, суд захистив право пільгових категорій на ті виплати, які їм були обіцяні раніше, посилаючись на особливий обов'язок держави перед цими людьми (згідно зі ст. 16 Конституції держава гарантує турботу про ветеранів війни, чорнобильців тощо). Це рішення стало прямим наслідком тривалої соціальної взаємодії: тиск громадськості (протести, звернення), політична воля опозиційних депутатів та принципова позиція судової влади спільно привели до відновлення соціальної справедливості.

Для ілюстрації соціального напруження, яке передувало таким рішенням, згадаємо події 2011 року. Уряд тоді намагався скоротити витрати і під скорочення потрапили пенсії чорнобильських ліквідаторів – однієї з найуразливіших груп. Це викликало масштабні акції протесту, коли тисячі «чорнобильців» вийшли на мітинги в Києві, приурочені до 25-ї річниці аварії [357]. Люди похилого віку, часто з підірваним здоров'ям, вимагали повернути їм належні пенсійні виплати, заявляючи, що їхні пенсії урізали з ~$200 до $150 на місяць, чого ледве вистачає на ліки та їжу [357]. Уряд посилався на відсутність коштів для виконання «щедрих обіцянок» десяткам

тисяч ліквідаторів [357]. Цей конфлікт набув рис публічного протистояння: з одного боку, слабкі, хворі, але обурені громадяни, з іншого – держава, що балансувала бюджет. Взаємодія вилилася у радикальні форми: були випадки голодувань протестувальників, спроб штурму адмінбудівель. Врешті Кабмін був змушений частково переглянути свої наміри, а багато чорнобильців тоді відстояли свої права в судах, посилаючись на прямі норми закону про соцзахист. Ця ситуація стала уроком і прологом до змін 2018 року – влада усвідомила, що соціальні зобов'язання не можна ігнорувати без ризику суспільного вибуху. Як наслідок, у подальші роки рішення про оптимізацію пільг ухвалювалися більш виважено, тобто супроводжувалось пошуком компромісів (наприклад, введення адресності допомоги замість повного скасування).

Таким чином, у сфері соціальних допомог та пільг соціальна взаємодія проявляється через активний вплив соціальних груп на державну політику. Коли держава намагається звузити раніше обіцяні гарантії (через фінансові труднощі чи інші причини), це часто зустрічає спротив у вигляді колективних дій: звернень до судів тисяч позивачів, об'єднань в асоціації, вуличних протестів. Судова практика (як національна, так і ЄСПЛ) в таких випадках зазвичай стає на бік громадян, якщо держава порушила принцип правової визначеності або дискримінувала певну категорію. Отже, юридичні рішення повертають діалог у конструктивне русло: держава змушена шукати більш системні та справедливі шляхи вирішення проблем, а громадяни отримують підтвердження дієвості правових методів боротьби за свої соціальні права.

Такі правові результати ілюструють ефективність соціальної взаємодії як механізму забезпечення соціальної безпеки: громадський тиск, політична воля депутатів та принципова позиція судової влади спільно призвели до відновлення соціальної справедливості та зміни підходів держави до оптимізації соціальних виплат – від повного скасування до пошуку компромісних рішень, що враховують інтереси вразливих груп населення.

Щодо примусу, то згідно з дослідженням Т. Габунія – це форма взаємодії, яка «передбачає примус окремих осіб або груп дотримуватись правових норм, часто підкріплений загрозою юридичного покарання» [346]. На наш погляд, примус залишається необхідним елементом правової системи, що забезпечує її ефективне функціонування.

Розглядаючи інші форми соціальної взаємодії, звернемо увагу на примус як особливий механізм, що проявляється у взаємовідносинах держави та громадян. Яскравим прикладом цієї форми взаємодії є практика вимушеного переміщення пенсіонерів з окупованих територій, коли держава фактично поставила громадян перед вибором – або переміщення на підконтрольну територію, або позбавлення конституційного права на соціальне забезпечення. Ця ситуація спричинила складний комплекс правових та соціальних викликів, які потребують детального аналізу.

Останньою категорією є конформність, яка, за визначенням Т. Габунія, «стосується поведінки, яка відповідає встановленим правовим нормам і цінностям суспільства» [346]. Ми підтримуємо думку про те, що конформність виступає важливим механізмом забезпечення стабільності правопорядку.

В.В. Трофімов та А.А. Соколова у своєму дослідженні підкреслюють, що розуміння цих типів соціальних взаємодій має критичне значення для розуміння процесів прийняття, тлумачення та соціалізації правових норм [343].

На підставі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що соціальна взаємодія у праві проявляється через п’ять основних категорій: обмін (проявляється у взаємовигідних правовідносинах між суб’єктами права), співробітництво (реалізовується через спільні правові дії та об’єднання ресурсів), конфлікт (виникає при зіткненні правових інтересів), примус (забезпечує дотримання правових норм через механізми державного

впливу) та конформність (відображає добровільне дотримання правових норм суб'єктами права).

Кожна з цих категорій відіграє свою унікальну роль у функціонуванні правової системи: обмін забезпечує реалізацію взаємних інтересів суб'єктів права, співробітництво сприяє досягненню спільних правових цілей, конфлікт стимулює розвиток правової системи через вирішення протиріч, примус гарантує дотримання правових норм, а конформність підтримує стабільність правового порядку. Тому саме така багатоаспектність соціальної взаємодії забезпечує ефективне функціонування та розвиток правової системи в цілому та забезпечення соціальної безпеки.

Проведене дослідження категорій соціальної взаємодії у праві та їх ролі у функціонуванні правової системи створює підґрунтя для більш глибокого аналізу специфіки їх прояву у різних правових системах та культурних контекстах. Особливої уваги заслуговує вивчення того, як визначені нами категорії соціальної взаємодії: обмін, співробітництво, конфлікт, примус та конформність – проявляються та трансформуються в умовах різних правових традицій та культур. Саме тому вважаємо за доцільне перейти до аналізу особливостей соціальної взаємодії у різних правових системах, починаючи з дослідження правових традицій корінних народів, які демонструють унікальний підхід до організації правової взаємодії.

На думу М. Муссі, правові традиції корінних народів демонструють унікальний підхід до соціальної взаємодії у праві. «Деякі нації використовують традиційне оповідання щодо вирішення конфліктів, зосереджуючись на відновленні гармонії, а не на каральних заходах» [358].

Фундаментальне значення має взаємодія права і суспільства. А.Р. Сінгх стверджує, що «правові рамки – це не просто абстрактні конструкції; вони глибоко вкорінені в соціальну тканину і перебувають під впливом суспільних норм і цінностей» [342]. Погоджуємося з цією позицією,

оскільки вона підкреслює динамічний характер взаємодії правових та соціальних процесів.

В.В. Трофімов та А.А. Соколова у своєму дослідженні розкривають механізм соціалізації правових норм, вказуючи, що «цей механізм передбачає обмін соціальними діями між різними особами, які використовують нормативно-правові стандарти» [343]. Вважаємо, що такий підхід допомагає зрозуміти процес адаптації правових норм до соціальних умов.

Особливу увагу слід приділити впливу соціальної стратифікації на правової культуру, позаяк «люди з різним соціально-економічним становищем часто мають різні рівні правового захисту та доступності» [347]. На наш погляд, це створює суттєві виклики для забезпечення рівності у правовій взаємодії та потребує окремого дослідження.

Таким чином, аналіз особливостей соціальної взаємодії у різних правових системах демонструє необхідність комплексного підходу до розуміння цього феномена, враховуючи культурні, соціальні та економічні фактори, що впливають на формування та функціонування правових механізмів.

Отже, соціальна взаємодія у праві є багатогранним феноменом, який вимагає врахування культурного, соціального та економічного контекстів. Аналіз правових традицій демонструє важливість орієнтації на відновлення гармонії у правових процесах. Взаємозв’язок права і суспільства підкреслює динамічність правових норм, які формуються під впливом суспільних цінностей і норм. Процес соціалізації правових норм забезпечує їх адаптацію до соціальних умов, але соціальна стратифікація створює виклики для забезпечення рівності у правовій взаємодії. Тому дослідження цього феномена потребує комплексного підходу, що враховує всі фактори, які впливають на формування та ефективність правових механізмів.

На підставі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що соціальна взаємодія в праві є складним та багатоаспектним явищем, яке

відіграє фундаментальну роль у функціонуванні правової системи та забезпеченні соціальної безпеки суспільства.

Комплексний аналіз дозволив нам встановити, що взаємодія являє собою динамічний процес, у якому суб'єкти, вступаючи у комунікацію, здійснюють взаємний вплив один на одного через обмін діями, виникнення зв'язків та відносин, вербальне та невербальне спілкування. При цьому ключовою характеристикою взаємодії є її нормативна природа, що проявляється через регулювання різними видами соціальних норм – від правових до етичних.

Особливе значення має виділення п'яти основних категорій соціальної взаємодії у праві: обміну, співробітництва, конфлікту, примусу та конформності. Кожна з цих категорій виконує специфічну функцію у правовій системі – від забезпечення реалізації взаємних інтересів до підтримання правового порядку

Таким чином, ми можемо стверджувати, що соціальна взаємодія – це динамічний процес обміну соціокультурними елементами між індивідами, групами та соціальними інститутами, який відбувається в контексті встановлених правових норм, цінностей та соціальних структур, формує соціальну реальність та лежить в основі соціальних відносин і процесів.

Цей процес характеризується соціальною нормативністю, тобто регулюється різноманітними нормами: правовими, моральними, звичаєвими, корпоративними, релігійними та етичними, що забезпечують упорядкованість та відповідність суспільним очікуванням. Соціальна взаємодія включає узгоджену діяльність учасників, коли їхні дії координуються для досягнення спільної мети, та відзначається взаємним впливом, який сприяє розвитку та вдосконаленню кожного з учасників. Крім того, вона є цілеспрямованою, що проявляється у спільній орієнтації на досягнення конкретних результатів, та системною, інтегруючись у ширшу систему соціальних процесів.

На основі проведеного аналізу поняття соціальної взаємодії як складової механізму забезпечення соціальної безпеки можна стверджувати, що соціальна взаємодія є динамічним процесом обміну соціокультурними елементами між індивідами, групами та соціальними інститутами, який відбувається в контексті встановлених правових норм і формує соціальну реальність. Встановлено сім ключових ознак соціальної взаємодії у правовому полі: соціальна нормативність, наявність мінімум двох суб'єктів, узгодженість дій, взаємний вплив, цілеспрямованість, активність учасників та системність. Виокремлено п'ять основних категорій соціальної взаємодії у праві: обмін, співробітництво, конфлікт, примус та конформність, кожна з яких виконує специфічну функцію у забезпеченні соціальної безпеки. Це дозволяє зробити висновок про багатогранність соціальної взаємодії як правового феномена, що зумовлює необхідність її комплексного дослідження в контексті розробки ефективних механізмів забезпечення соціальної безпеки.

3.4 Суб'єкти соціальних відносин

Концепція соціальних відносин була сформована різними інтелектуальними рухами та видатними теоретиками протягом історії. Одним із таких ключових теоретиків був Макс Вебер, який значною мірою почерпнув німецький ідеалізм, зокрема неокантіанство. Цей філософський підхід, представлений Веберу його колегою Генріхом Ріккертом, стверджував, що реальність за своєю суттю є хаотичною та незрозумілою, а раціональний порядок випливає з когнітивних процесів людини, які організовують сприйняття світу. Роздуми Вебера про методологію соціальних наук демонструють паралелі з роботами сучасного філософа Георга Зіммеля, підкреслюючи значення цих ідей у формуванні сучасної соціологічної думки. Позиція Вебера також включала критичну оцінку

кантіанської етики, яку він вважав застарілою в епоху, позначену втратою релігійної визначеності. Його інтерпретація цих філософських концепцій мала песимістичний відтінок, відображаючи його занепокоєння станом сучасного суспільства [359]. Спадщина ідей Вебера продовжує впливати на сучасні дискусії навколо соціальних відносин та ідентичності. Крім того, ранні соціологічні дослідження соціальних відносин, які здійснювались Карлом Марксом та Емілем Дюркгеймом, сформували основоположні теорії, які пізніше стануть джерелом інформації для сучасної соціології. Матеріалістична концепція історії Маркса досліджувала соціальні умови життя мас і об'єктивні закони, що керують суспільними відносинами [359]. Водночас Дюркгейм зробив внесок у розуміння колективної свідомості та соціальної згуртованості через аналіз поділу праці та його наслідків для суспільної інтеграції [359; 360]. У XX столітті продовжився розвиток досліджуваної теорії завдяки інтеграції розуміння психології та соціології. Поява таких теорій, як теорія соціальної ідентичності Анрі Таджфела та Джона Тернера, підкреслила важливість групової приналежності у формуванні індивідуальної ідентичності та соціальної динаміки [361]. Інші вчення, такі як теорія соціального обміну, розроблена Джорджем Хомансом, зосереджені на взаємодії та обміні між індивідами в соціальних групах, забезпечуючи більш тонке розуміння механізмів, що лежать в основі соціальних відносин [360].

Сучасне суспільство характеризується динамічними змінами, які охоплюють всі сфери життєдіяльності людини. У цих умовах особливого значення набуває роль суб'єкта як активного учасника соціальних процесів.

На думку О.А. Антонової, соціальна відповідальність є найважливішим елементом взаємозв'язку людини і суспільства, вона регулює поведінку індивіда відповідно до вимог суспільства [362, с. 91]. Ми погоджуємося з цією позицією та вважаємо, що саме через призму соціальної

відповідальності розкривається сутність суб'єкта як активного учасника соціальних процесів.

У процесі дослідження даної проблематики нами встановлено, що суб'єкт як активний учасник соціальних процесів характеризується наступними ознаками: по-перше, здатністю до самоорганізації та саморозвитку. Як зазначає Г.М. Клешня, «світ XXI століття змінюється постійно і непередбачувано. Мінливий, динамічний, нестабільний, часом хаотичний світ постійно кидає виклик людині» [363, с. 37]. У таких умовах суб'єкт повинен постійно розвиватися та адаптуватися до нових викликів; по-друге, наявністю активної життєвої позиції. На думку О.А. Радзівілла, «суспільства як соціальні системи мають природні й антропогенні системоутворюючі чинники» [364, с. 98]. Ми вважаємо, що саме активна життєва позиція є тим антропогенним чинником, який дозволяє суб'єкту впливати на соціальні процеси; по-третє, здатністю до критичного мислення та прийняття самостійних рішень. В умовах інформаційного суспільства ця характеристика набуває особливого значення, оскільки дозволяє суб'єкту орієнтуватися в потоці інформації та приймати виважені рішення.

Важливо підкреслити, що активність суб'єкта в соціальних процесах має бути спрямована на досягнення суспільного блага. Як слушно зауважує І. Кант, «людина не може бути знаряддям – тільки метою» [365, с. 35]. Ми поділяємо цю думку і вважаємо, що саме такий підхід має бути основою діяльності суб'єкта в соціальних процесах.

Підсумовуючи викладене, зробимо висновок, що суб'єкт як активний учасник соціальних процесів характеризується комплексом взаємопов'язаних якостей, які забезпечують його ефективну участь у суспільному житті.

У цьому сенсі можна говорити про те, що сама концепція активної участі в соціальних процесах, сформована різними рухами та теоретичними рамками, значно еволюціонувала з часом. Ранні теорії залучення громади

наголошували на важливості колективних дій і соціальної справедливості, відображаючи зростаюче усвідомлення ролі, яку окремі люди відіграють у формуванні своїх спільнот і середовища. Ці основоположні ідеї можна простежити до значущих історичних революцій, таких як Французька, Китайська та Американська революції, які спонукали до швидких соціальних змін і трансформацій у соціальному порядку, поведінці та концепції індивідуальних прав [366].

Останнім часом роботи таких теоретиків, як Жан-Поль Ледерах, підкреслили необхідність розгляду соціальної трансформації як багатогранної подорожі, що включає емоційний, когнітивний і практичний виміри [367]. Його концепція соціальної (конфліктної) трансформації відображає зміщення у бік визнання різноманітних мотивацій і контекстів, які формують ініціативи щодо залучення громади. Ця зміна також підтверджується виявленням різноманітних теорій у літературі, включаючи соціальну справедливість та утилітарні перспективи, що дозволяє зрозуміти складність участі та її результати в різних умовах [368].

Також слід підкреслити важливість ключових факторів у залученні суб’єкта до соціальних відносин. Такі фактори, як стабільне фінансування, ресурси громади та зовнішня урядова політика, значно впливають на ефективність ініціатив залучення [368]. Точне розуміння цієї динаміки призвело до розробки теоретичних моделей, які реалізовують стратегії залучення громади, дозволяючи практикам краще узгоджувати свої зусилля з потребами та реаліями населення. Крім того, визнання активної участі як фундаментальної зміни в практиці охорони здоров’я та соціальної допомоги знаменує важливу віху в еволюції індивідуальних ролей у соціальних процесах.

Цей підхід сприяє тому, щоб суб’єктів розглядали як активних партнерів, що не тільки підвищує їхню гідність і автономію, але й сприяє загальному благополуччю [369]. Як свідчить література, перехід від

традиційної моделі пасивного сприйняття до активної ролі сприяє глибшому почуттю волі між окремими особами, що зрештою призводить до більш ефективного залучення громади та розширення можливостей [370]. Еволюція цих ідей продовжує резонувати в сучасних дискусіях про громадянську активність і участь у суспільстві, підкреслюючи критичну роль, яку окремі особи відіграють у колективній соціальній структурі [371].

Таким чином, теорія суб'єктів у соціальних процесах концептуалізує відносини між людьми як ключові компоненти, заради яких створюються, відтворюються та поширюються всі інститути, включно з правовими механізмами, законами та судовими системами. У рамках цієї концепції суб'єктна активність у соціальних процесах інтегрує численні фактори, що охоплюють творчість, ініціативу, динамізм і свідомість як вказівку на цінність реалізації та переслідування особистих або спільних інтересів і цілей. Це означає, що роль суб'єктів у праві полягає насамперед у вирішенні ситуацій і суджень, що стосуються користі, спільного блага, ініціативи, творчості та чуттєвості.

Н. Хоссейн підкреслює, що активність у соціальній взаємодії відіграє ключову роль у розумінні того, як громадяни формують правові та соціальні норми [372, с. 156]. Ми погоджуємося з цією позицією та вважаємо, що суб'єкти є не просто реципієнтами норм, а активними творцями змін у своїх спільнотах.

Досліджуючи концепцію правосуб'єктності, К. Новеллі зазначає, що вона включає два інтегральні компоненти: правоздатність (визнання права та обов'язку існувати в правовому полі) та дієздатність (здатність самостійно реалізовувати ці права та обов'язки) [373, с. 198]. Нами встановлено, що це розмежування має суттєве значення для оцінки людських дій.

М. Вонг стверджує, що включення таких понять, як права, обов'язки, визначення порушень та призначення юридичної відповідальності, свідчить про необхідність бути суб'єктом у правовому полі [374, с. 67]. Ми поділяємо

цю думку та вважаємо її особливо актуальною для розуміння сутності правосуб'єктності. В цьому контексті М. Сімонс підкреслює, що юридична відповідальність забезпечує розуміння суб'єктами потенційних наслідків своїх дій, заохочуючи дотримання правових норм та зобов'язань [375, с. 89]. Ми вважаємо, що це сприяє стабільності та гармонії в суспільстві.

На основі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що активність суб'єкта в соціальній взаємодії та його правосуб'єктність є взаємопов'язаними елементами, які забезпечують ефективне функціонування правової системи та розвиток суспільства.

Сучасна правова система є результатом взаємодії численних суб'єктів соціальних відносин, що охоплюють як державні, так і недержавні інституції, міжнародні організації та окремих індивідів.

П. Берман наголошує, що державні інститути, міжнародні організації, недержавні установи та індивіди формують складну гібридну структуру правового регулювання, де кожен із них відіграє важливу роль у забезпеченні правопорядку в умовах глобалізації [376].

Виходячи із аналізу Бермана, констатуємо, що різні категорії суб'єктів соціальних відносин формують гібридну структуру правового регулювання, що є основою сучасної юридичної системи. Проте юридичну природу суб'єкта можна розглядати як результат інтеграції суб'єктивного та об'єктивного виміру. На думку П. Бермана, до суб'єктивного виміру можна відносити згоду особи на участь у соціальних, етичних та правових взаємодіях, оскільки будь-яке використання без згоди порушує основний принцип суб'єктивності, а відсутність інформованої згоди є центральною ознакою порушення прав [376]. У такому випадку ми можемо сказати, що суб'єктивна складова підкреслює необхідність згоди для забезпечення правової безпеки, що переходить до об'єктивного аспекту.

У соціальних відносинах об'єктивний вимір формує основу для вираження індивідуальної суб'єктності та самореалізації особи. Це надає

індивіду можливість отримувати матеріальну та нематеріальну винагороду за використання персонального образу в соціальному просторі. Як зазначає Д. Орозко, порушення цього принципу може негативно вплинути на соціальний статус та економічне благополуччя суб'єкта соціальних відносин [377]. Таким чином, об'єктивний аспект встановлює правову охорону майнового елемента, що доповнює суб'єктивну складову, забезпечуючи комплексний захист суб'єкта соціальних відносин. Це створює підґрунтя для реалізації особистісних та економічних інтересів у соціальному просторі, гарантуючи справедливу компенсацію за використання персонального образу та запобігаючи неправомірному використанню особистих даних у соціальних комунікаціях. Такий підхід сприяє балансу між індивідуальними правами та суспільними інтересами в контексті сучасних соціальних взаємодій.

У сучасному суспільстві суб'єкт соціальних відносин виступає ключовим елементом соціальної взаємодії, формуючи складну мережу взаємозв'язків та впливів. Інтеграція суб'єктивного та об'єктивного вимірів дозволяє комплексно охопити правову природу такого суб'єкта, створюючи фундаментальну основу для розуміння механізмів юридичного регулювання соціальних відносин та подальшого розвитку правових норм у цій сфері.

Необхідно також враховувати, що суб'єкт соціальних відносин не просто пасивний учасник, а активний агент соціальних змін. На думку Р. Коттеррелл [378], така активність проявляється через подвійну природу суб'єктивності – моральну та юридичну, що дозволяє формувати та трансформувати соціальні норми через щоденні практики та взаємодії.

Тому активна позиція суб'єкта в соціальному просторі визначає його здатність впливати на формування правового та соціального середовища, створюючи підґрунтя для розвитку корпоративної відповідальності.

Сучасний аналіз суб'єктності потребує застосування дедуктивного мислення для встановлення чітких правових норм. Дедуктивне ж мислення дозволяє логічно структурувати отримані дані і виводити конкретні норми та

правила, що регулюють суб’єктивність. Цей підхід забезпечує послідовність і обґрунтованість правових норм, які формуються на основі загальних принципів і адаптуються до конкретних умов сучасного суспільства.

Таким чином, використання дедуктивного мислення сприяє формуванню чіткої та логічно послідовної системи визначення суб’єктності, що стає основою для розуміння юридичного статусу суб’єкта у соціальних відносинах.

Загальна характеристика суб’єкта соціальних відносин полягає в тому, що це як індивідуальна, так і колективна категорія, яка визначається як правовими нормами, так і моральними принципами. Суб’єкт несе відповідальність за свої дії в рамках суспільних відносин і має право на захист своїх інтересів. Юридична наука розглядає суб’єктність як результат інтеграції правових, етичних, психологічних та соціальних аспектів. Як відзначає Д. Оронзо, компетенції та правова здатність особи визначають її як суб’єкта, що має право виконувати обов’язки та отримувати певні права [377].

Таким чином, узагальнення концепції суб’єкта соціальних відносин свідчить про необхідність комплексного підходу, що інтегрує різні аспекти правового, морального та соціального регулювання, створюючи базу для подальших реформ у галузі правового плюралізму.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що сучасне розуміння суб’єкта соціальних відносин є результатом інтегрованої взаємодії державних, міжнародних та недержавних структур, а також окремих індивідів. Юридична суб’єктивність визначається як суміш суб’єктивного виміру (надання згоди) та об’єктивного аспекту (визнання як об’єкта), що формує фундамент для формування правових норм. Розглянуті підходи до аналізу суб’єктності, зокрема, через призму дедуктивного мислення дозволяють сформувати чітке уявлення про юридичну природу та значущість суб’єкта у сучасному глобалізованому світі.

Вищенаведене дає можливість зрозуміти, що суб'єкт соціальних відносин не є пасивним учасником, а виступає активним суб'єктом соціальних змін, здатним впливати на формування як правового, так і етичного середовища.

Також можна говорити про те, що сучасна правова система – це результат складної взаємодії різноманітних суб'єктів – від державних інститутів до недержавних організацій і окремих осіб. Цей комплексний підхід дозволяє не лише переосмислити традиційні юридичні концепції, але й визначити нові механізми взаємодії у глобальному правовому середовищі, що є особливо актуальним у контексті зростаючої глобалізації та трансформації суспільства.

Н. Воннейліч зазначає, що розуміння взаємодії різних груп (від індивідів до великих організацій) є важливим для декодування складного співіснування, що формує наші спільноти [379, с. 23]. Ми погоджуємося з цією позицією, оскільки дослідження останніх років демонструють, що саме через взаємодію різних суб'єктів формуються основні соціальні інститути та норми. Це підтверджується зростанням ролі громадських організацій та інших колективних суб'єктів у формуванні суспільної політики та прийнятті важливих соціальних рішень.

Логічним продовженням цієї думки є позиція Е. Куцогеоргоу, який підкреслює, що правовий статус індивідуальних суб'єктів залежить від таких факторів, як громадянство, вік та професійна діяльність [380, с. 156]. На наше переконання, це видається цілком обґрунтованим з кількох причин. По-перше, саме ці фактори визначають обсяг прав та обов'язків особи в суспільстві. По-друге, практика правозастосування показує, що врахування цих факторів є необхідним для забезпечення справедливого та ефективного правового регулювання. По-третє, статистичні дані свідчать про прямий зв'язок між цими факторами та рівнем соціальної активності суб'єктів.

Розвиваючи тему колективних суб’єктів, К. Реннер зазначає, що їх створення потребує правового регулювання та державних механізмів [381, с. 89]. Ми поділяємо цю думку, позаяк практика демонструє необхідність чіткої регламентації діяльності колективних суб’єктів для забезпечення правової визначеності. Крім того, історичний досвід показує, що відсутність належного правового регулювання може призвести до зловживань та порушення прав інших суб’єктів.

Важливим аспектом класифікації є поділ юридичних осіб, запропонований Н. Мухаммедом, на комерційні та некомерційні [382, с. 2004]. Наше дослідження підтверджує доцільність такої класифікації з декількох причин. По-перше, вона відображає фундаментальні відмінності у меті та способах діяльності різних організацій. По-друге, така класифікація має практичне значення для правового регулювання та оподаткування. По-третє, вона дозволяє більш ефективно здійснювати державний контроль за діяльністю різних типів організацій.

На основі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що класифікація суб’єктів соціальних відносин має багаторівневу структуру, що включає індивідуальних, колективних та міжнародних суб’єктів. Це підтверджується як теоретичними розробками, так і практикою правозастосування. Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на вивчення нових форм суб’єктів, що виникають в умовах цифровізації та глобалізації.

У статті Пола Шиффа Бермана «Global Legal Pluralism» аналізується феномен правового плюралізму, де велика увага приділяється ролі суб’єктів, що формують правові норми поза межами державної юрисдикції [376, с. 1158-1164]. Автор розглядає нормативні спільноти, державні інститути, міжнародні організації, недержавні установи та індивідів як ключових учасників процесу створення правопорядку в умовах глобалізації. У цьому контексті важливим є питання, як ці різноманітні суб’єкти взаємодіють та

визначають юридичну суб’єктивність, яка виступає основою для реалізації прав і обов’язків. До основних суб’єктів соціальних відносин належать:

1. Нормативні спільноти. Автор зазначає, що ми існуємо у світі множинних нормативних спільнот, які створюють і підтримують правові норми поза межами державної юрисдикції. Це можуть бути релігійні організації, етнічні групи, професійні об’єднання тощо [376, с. 1158].

2. Державні інститути. Державні органи, такі як уряди та суди, залишаються основними суб’єктами правових відносин, однак їхня роль трансформується під впливом глобалізації [376 с. 1159].

3. Міжнародні організації. Міжнародні суди, трибунали та регуляторні органи виступають ключовими суб’єктами у вирішенні конфліктів між державами та регулюванні транснаціональних відносин [376, с. 1161].

4. Недержавні установи. Недержавні організації, такі як транснаціональні корпорації, неурядові організації та професійні асоціації, створюють власні системи регулювання, які доповнюють або навіть замінюють державні правові норми у певних контекстах [376, с. 1162].

5. Індивіди. Індивіди також виступають важливими суб’єктами соціальних відносин, особливо у контексті прав людини, де їхня діяльність може впливати на формування міжнародних норм [376, с. 1164].

Підсумовуючи думку автора, стверджуємо, що сучасна правова система є результатом взаємодії різноманітних суб’єктів соціальних відносин.

Також прихильником правозахисних організацій є Є. Петерсманн, який наголошує на тому, що вони представляють фундаментальне право, яке протистоїть авторитаризму, суперечить традиційній гегемонії та забезпечує технічну й моральну легітимність для протидії суб’єктам, які завдають шкоди добробуту людей [383, с. 127]. Водночас С. Атапатту зазначає, що «права людини включають фундаментальну свободу насолоджуватися прекрасним

навколишнім середовищем і жити в гармонії з ним» [384, с. 45]. Ми поділяємо цю позицію та вважаємо, що екологічні права тісно пов’язані з іншими соціальними проблемами.

Досліджуючи вплив правозахисних організацій на соціальні процеси, М. Гутьєррес підкреслює роль активістів, підприємців, організаторів громад, соціальних науковців та бізнесменів у формуванні політики та створенні дій, ідей чи послуг [385, с. 89]. Нами встановлено, що правозахисні організації впливають на соціальні процеси через подання петицій щодо зміни національного законодавства, традиційне лобіювання, інституційну участь;, моральну аргументацію, політичний тиск, використання соціальних медіа.

Також Р. Гудман і Д. Джинкс стверджують, що вплив правозахисних організацій на соціальні процеси базується на їх здатності розуміти та ділитися знаннями про правову систему та усвідомлювати цінність адвокації [386, с. 156]. Ми погоджуємося з цією думкою та вважаємо, що правова свідомість являє собою більш витончений вимір соціальної свідомості.

На основі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що правозахисні організації як суб’єкти соціальних процесів здійснюють суттєвий вплив на формування та розвиток соціальної справедливості через різноманітні механізми правового та соціального характеру.

Вітчизняні науковці, такі як А.І. Дерев’янко, також доходять висновку, що інституційна складова виступає системоутворюючим елементом механізму соціальної безпеки, оскільки вона інтегрує всі його компоненти та дозволяє визначити конкретне коло суб’єктів та об’єктів соціальної безпеки через чітке окреслення їх правового статусу, повноважень та сфер відповідальності, встановлення ієрархічних рівнів забезпечення соціальної безпеки – від загальнодержавного до локального, що забезпечує системність та координацію заходів соціального захисту, а також дає можливість сформувати мережу взаємозв’язків між різними елементами системи соціальної безпеки для ефективної реалізації організаційно-

економічних заходів, управлінських рішень та правових механізмів, що в комплексі дозволяє створити ефективну систему попередження та мінімізації соціально-економічних загроз як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, що підтверджується практикою функціонування механізмів соціальної безпеки в різних країнах [387, с. 170].

На основі висновків А.І. Дерев'янка автор пропонує наступну класифікацію суб'єктів соціальної безпеки:

1. Первинні суб'єкти соціальної безпеки – фізичні особи (громадяни, іноземці, особи без громадянства), які мають правовий зв'язок з державою та можливість реалізовувати соціальні права і гарантії відповідно до національного та міжнародного законодавства. Такий підхід є обґрунтованим, оскільки саме людина виступає центральним елементом системи соціальної безпеки. Це підтверджується як конституційними положеннями, так і міжнародними стандартами прав людини.

2. Вторинні суб'єкти, які представлені державою, що має юридичний обов'язок забезпечувати мінімальні соціальні умови для гідного рівня життя громадян. На наше переконання, така роль держави є логічною з огляду на її функції та можливості. По-перше, лише держава має необхідні ресурси та механізми для системного забезпечення соціальних гарантій. По-друге, практика демонструє, що ефективна соціальна політика можлива лише за активної участі державних інституцій.

3. До суб'єктів державного сектора належать:

- законодавчі органи (Верховна Рада України);
- виконавчі органи (Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади);
- місцеві органи влади.

Окрему групу складають суб'єкти приватного (недержавного) сектора: громадські об'єднання, волонтерські організації тощо. Їх роль особливо зросла в умовах сучасних викликів, що підтверджується активною

участю у вирішенні проблем внутрішньо переміщених осіб та підтримці військовослужбовців [387, с. 171-173].

Автор наголошує на тому, що основна мета суб'єктів соціальної безпеки полягає у координованій діяльності первинних та вторинних суб'єктів, спрямованій на досягнення соціальної стабільності, забезпечення гідного рівня життя населення та надання соціальних благ через подолання та профілактику внутрішніх і зовнішніх загроз життю та здоров'ю людини як всередині держави, так і за її межами.

Така класифікація дозволяє системно підійти до розуміння механізму забезпечення соціальної безпеки та визначити роль кожного суб'єкта в цьому процесі.

Таким чином, з огляду на попереднє висвітлення можна дійти висновку, що соціальний суб'єкт – це активний учасник соціальних відносин, наділений правами та обов'язками, який не лише бере участь у реалізації соціальних прав, а й через соціальну взаємодію впливає на формування, розвиток і трансформацію соціально-правових норм та інститутів. Такий суб'єкт є ключовим елементом механізму соціальної безпеки, оскільки саме через його діяльність відбувається правова реалізація соціальної політики, моніторинг ризиків і адаптація системи до змін соціального середовища.

Нами встановлено, що система ознак соціальних суб'єктів має комплексний характер та включає п'ять основних елементів, а саме:

1) правосуб'єктність, яка виступає базовою ознакою соціальних суб'єктів, включаючи правоздатність та дієздатність. Правоздатність визначає можливість мати права та обов'язки, а дієздатність – здатність їх реалізовувати. В сукупності ці елементи формують юридичну основу для участі суб'єкта в соціальних відносинах. При цьому обсяг правосуб'єктності може варіюватися залежно від виду суб'єкта та його статусу в суспільстві;

2) активну соціальну позицію, яка проявляється через свідому та цілеспрямовану участь суб'єкта в суспільному житті. Це передбачає участь у

громадських ініціативах, волонтерській діяльності, політичних процесах та інших формах соціальної активності. Важливо підкреслити, що активна соціальна позиція передбачає не просто формальну присутність, а реальний вплив на соціальні процеси через конкретні дії та рішення;

3) здатність до самоорганізації, яка є критично важливою ознакою в умовах динамічного розвитку суспільства. До неї належать вміння адаптуватися до змін, організовувати свою діяльність відповідно до нових умов, а також розвивати необхідні компетенції. Ця ознака особливо важлива в контексті глобалізації та цифровізації суспільства, які вимагають постійного оновлення знань та навичок;

4) соціальну відповідальність, що передбачає усвідомлення суб'єктом наслідків своїх дій для суспільства та готовність нести за них відповідальність. Це включає не лише дотримання правових норм, але й врахування етичних, моральних та соціальних аспектів своєї діяльності. Важливим елементом соціальної відповідальності є проактивна позиція щодо вирішення суспільних проблем та сприяння загальному добробуту;

5) здатність впливати на соціальні процеси. Це інтегральна ознака, яка відображає реальну можливість суб'єкта змінювати соціальну реальність. Вона проявляється через формування громадської думки, ініціювання соціальних змін, участь у прийнятті важливих суспільних рішень. При цьому важливо, щоб такий вплив був конструктивним та спрямованим на позитивні соціальні трансформації.

У сукупності наведені ознаки формують цілісну характеристику соціального суб'єкта як активного учасника суспільних відносин, здатного не лише адаптуватися до соціальних змін, але й бути їх ініціатором та рушійною силою.

Виходячи із класифікацій, які надавалися вище, ми доходимо висновку, що класифікації соціальних суб'єктів слід здійснювати за трьома

основними критеріями, що дозволяє системно підійти до розуміння їх природи та особливостей, а саме:

1. За рівнем організації: індивідуальні, колективні та інституційні суб'єкти. Індивідуальні суб'єкти представлені фізичними особами, які характеризуються автономією волі, власними інтересами та природними правами. Вони виступають первинними носіями соціальної активності та основними бенефіціарами соціальних процесів. Колективні суб'єкти формуються шляхом об'єднання індивідів для досягнення спільних цілей. Вони мають організаційну структуру, визначені цілі та механізми прийняття рішень. Інституційні суб'єкти представлені державою та міжнародними організаціями, які володіють владними повноваженнями та здатністю встановлювати загальнообов'язкові правила поведінки.

2. За сферою діяльності: державні, приватні та громадські суб'єкти. Державні суб'єкти реалізовують владні повноваження та забезпечують виконання державних функцій. Їх діяльність спрямована на забезпечення публічного інтересу та підтримання суспільного порядку. Приватні суб'єкти діють у сфері приватних інтересів, переважно в економічній сфері, керуючись принципом отримання прибутку. Громадські суб'єкти спрямовують свою діяльність на задоволення суспільних потреб та захист громадських інтересів, часто виступаючи посередниками між державою та громадянським суспільством.

3. За функціональним призначенням: нормативні спільноти, регуляторні органи, правозахисні організації та економічні суб'єкти. Нормативні спільноти формують систему соціальних норм та цінностей, забезпечуючи моральні орієнтири суспільного розвитку. Регуляторні органи здійснюють контроль за дотриманням встановлених правил та стандартів у різних сферах суспільного життя. Правозахисні організації спеціалізуються на захисті прав та свобод, забезпечуючи дотримання принципів

справедливості та рівності. Економічні суб'єкти забезпечують матеріальну основу суспільного розвитку через виробництво товарів та надання послуг.

Запропонована класифікація демонструє взаємозв'язок та взаємодоповнюваність різних типів соціальних суб'єктів, що в сукупності забезпечують функціонування та розвиток соціальної системи. При цьому важливо розуміти, що один і той же суб'єкт може належати до різних класифікаційних груп залежно від контексту та аспекту аналізу його діяльності.

Проведений аналіз дозволив нам сформулювати авторське визначення поняття «соціальний суб'єкт». На наш погляд, соціальний суб'єкт – це активний учасник соціальних відносин, наділений правами та обов'язками, який через свою діяльність впливає на формування і розвиток соціальних норм та інститутів. При цьому ключовими ознаками соціальних суб'єктів виступають правосуб'єктність, активна соціальна позиція, здатність до самоорганізації та саморозвитку, соціальна відповідальність та здатність впливати на соціальні процеси.

Запропонована нами класифікація соціальних суб'єктів за рівнем організації, сферою діяльності та функціональним призначенням дозволяє системно підійти до розуміння їх природи та особливостей. При цьому важливо підкреслити, що різні типи соціальних суб'єктів не існують ізольовано, а перебувають у постійній взаємодії, формуючи складну систему соціальних відносин. Саме така взаємодія забезпечує розвиток суспільства та його інститутів.

Варто зазначити, що в умовах сучасних глобалізаційних процесів та цифрової трансформації суспільства роль соціальних суб'єктів постійно зростає, з'являються нові форми їх взаємодії та впливу на суспільні процеси. Це вимагає подальшого наукового осмислення та розвитку теоретико-методологічних засад дослідження соціальних суб'єктів, особливо в контексті їх впливу на формування та розвиток правової системи суспільства.

У результаті дослідження суб’єктів соціальних відносин встановлено, що вони виступають активними учасниками соціально-правових відносин, наділеними правами та обов’язками, які через свою діяльність впливають на формування і розвиток соціально-правових норм та інститутів безпеки. Обґрунтовано, що система суб’єктів соціальної безпеки має ієрархічну структуру, яка включає первинних суб’єктів (фізичні особи) та вторинних суб’єктів (держава, її органи, громадські об’єднання). Розроблено авторську класифікацію суб’єктів соціальної безпеки за такими критеріями: за рівнем організації (індивідуальні, колективні, інституційні), за сферою діяльності (державні, приватні, громадські) та за функціональним призначенням (нормативні спільноти, регуляторні органи, правозахисні організації, економічні суб’єкти). Встановлено, що ефективність механізму соціальної безпеки напряму залежить від чіткого визначення повноважень кожного суб’єкта та налагодження скоординованої взаємодії між ними. Особливо важливу роль відіграють правозахисні організації, які не лише здійснюють моніторинг дотримання соціальних прав, але й активно впливають на формування державної соціальної політики через адвокаційну діяльність, що становить підґрунтя для подальшого дослідження їх ролі в механізмі соціальної безпеки.

Висновки до розділу 3

1. Соціальні відносини формуються під впливом правових норм, соціальних структур, динаміки влади, символічних взаємодій та гендерних аспектів, охоплюючи різні виміри людського життя – від правового до особистого. Сформульовано сім ключових ознак соціальних відносин: наявність суб’єктів та об’єктів з унікальними інтересами, правова основа, інституційний характер, складна структура взаємодії, цілісність, відносна автономність та спрямованість на конкретні цілі. Встановлено, що правове регулювання соціальних відносин реалізовується через галузі соціального

права (трудове право, право соціального забезпечення та право соціального захисту), які встановлюють формальні рамки для соціальних взаємодій, визначають права та обов'язки суб'єктів, формують механізми вирішення конфліктів та створюють інституційні структури для забезпечення соціального діалогу. Ефективність цього регулювання безпосередньо впливає на рівень соціальної безпеки, сприяючи зниженню конфліктності, подоланню нерівності, підвищенню довіри до держави та забезпеченню соціальної стабільності у кризових ситуаціях.

Суспільні відносини, на відміну від соціальних, охоплюють взаємодії не лише на міжособистісному рівні, але й між різними соціальними групами, інституціями, державними органами та громадськими структурами, що дозволяє глибше зрозуміти механізми формування соціальної і політичної стабільності. Сформульовано сім основних ознак суспільних відносин: складна взаємодія між суб'єктами, багатофакторний вплив, правова основа, інституційний характер, вплив на соціальну безпеку, історична обумовленість та системність. Встановлено, що правові відносини всебічно впливають на суспільні відносини через регулювання поведінки, захист прав і свобод, вирішення конфліктів, забезпечення інституційних рамок та сприяння соціальній мобільності, що в комплексі визначає ефективність системи соціальної безпеки держави.

2. На основі комплексного дослідження трирівневої структури реалізації соціально-правових відносин (індивідуальний, груповий та інституційний рівні) встановлено їх системний взаємозв'язок та взаємозалежність у механізмі забезпечення соціальної безпеки. Доведено, що ефективність правового регулювання соціальної безпеки визначається ієрархічними, функціональними та координаційними зв'язками між цими рівнями. Ієрархічний зв'язок реалізовується через формування на інституційному рівні нормативної бази, обов'язкової для застосування на груповому та індивідуальному рівнях. Функціональний зв'язок

забезпечується через чіткий розподіл завдань між рівнями: від державних органів до громадських об’єднань та окремих громадян. Координаційний зв’язок проявляється у необхідності узгоджених дій для ефективної реалізації соціальних гарантій.

Ключовою проблемою реалізації соціально-правових відносин є дисбаланс між нормативним закріпленням прав та їх фактичним забезпеченням, що проявляється у прогалинах і колізіях правового регулювання, декларативності окремих норм, недостатності фінансового забезпечення, нерівномірності застосування норм у регіонах та низькому рівні правосвідомості. Обґрунтовано, що для подолання цих проблем необхідне наступне: впровадження комплексного аналізу соціального впливу нових законодавчих ініціатив на всіх рівнях, розвиток превентивного підходу в державному управлінні соціальною безпекою та забезпечення верховенства права як умови ефективності інституційного рівня. Сформульована в дослідженні концепція системного підходу до правового регулювання соціальної безпеки має практичне значення для вдосконалення соціального законодавства та механізмів його реалізації в умовах сучасних викликів.

3. У результаті дослідження теоретико-правових засад соціальної безпеки встановлено, що соціальна взаємодія виступає фундаментальним механізмом забезпечення соціальної безпеки через динамічний процес комунікації та взаємовпливу різних соціальних суб’єктів. Обґрунтовано, що соціальна взаємодія у правовому контексті є міждисциплінарним феноменом, який об’єднує правові, соціальні та комунікативні аспекти, забезпечуючи зв’язок між правовими системами та суспільними процесами.

Виявлено, що найбільш показовими проявами соціальної взаємодії як механізму забезпечення соціальної безпеки є правовідносини у сфері соціального забезпечення та соціального захисту, де взаємодія держави, громадян, громадських організацій та судових органів призводить до системних змін у законодавстві та правозастосуванні. Доведено, що

ефективність соціальної взаємодії у забезпеченні соціальної безпеки проявляється через її здатність стимулювати адаптацію правових норм до соціальних реалій, формування правової свідомості та підтримання соціальної стабільності, що становить основу для розвитку інклюзивної системи соціальної безпеки.

4. Проведене у межах розділу дослідження дозволило сформувати цілісне уявлення про природу та роль суб'єктів соціальних відносин як ключових елементів сучасної правової системи. Обґрунтовано, що юридична природа суб'єкта соціальних відносин є результатом інтеграції суб'єктивного (згода особи на участь у соціальних взаємодіях) та об'єктивного (визнання як об'єкта правової охорони) вимірів. Доведено, що система суб'єктів соціальних відносин має гібридну структуру, яка охоплює державні, міжнародні та недержавні інституції, а також індивідуальних учасників. Виявлено, що правосуб'єктність як основна ознака соціальних суб'єктів інтегрує правоздатність та дієздатність, забезпечуючи можливість повноцінної участі в соціальних процесах. Розроблено науково обґрунтовану класифікацію суб'єктів соціальних відносин, що дозволяє систематизувати їх різноманіття в умовах правового плюралізму. Сформульовано авторське визначення поняття «соціальний суб'єкт», під яким слід розуміти активного учасника суспільних відносин, наділеного правами та обов'язками, який через свою діяльність впливає на формування і розвиток соціальних норм та інститутів.

РОЗДІЛ 4
ПРАВОВА ПРИРОДА СОЦІАЛЬНОГО ФАКТУ ТА РИЗИКИ ЙОГО ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНУ БЕЗПЕКУ

4.1 Соціальний факт: поняття, класифікація та роль у правовому регулюванні

У соціальній філософії та юриспруденції поняття «факт» посідає центральне місце, проте його визначення може варіюватися залежно від контексту застосування. Для всебічного розуміння цієї категорії необхідно розглянути різні аспекти її трактування в теоретико-правовому дискурсі. У найширшому розумінні факт являє собою те, що існує або відбулося в реальності – подію, явище, властивість об’єкта чи будь-яку іншу спостережувану обставину. Факти становлять емпіричну основу для пізнання світу та формування знань про нього. При цьому сучасна філософія часто протиставляє факт і норму, суще і належне, де факт констатує наявний стан речей, а норма визначає належну поведінку чи стан справ.

У сучасній правовій науці концепція «факту» займає фундаментальне положення, виступаючи наріжним каменем юридичної науки. У правовому дискурсі «факт» традиційно розглядається як інформація або обставина, що підтверджує або спростовує правомірність певного твердження чи припущення. Як зазначає А. Купер, сучасні правові системи демонструють тенденцію до переосмислення категорії «факту» відповідно до змін соціальних цінностей та норм [388]. Це переосмислення має принципове значення для забезпечення справедливості та захисту прав у динамічному суспільстві.

Незважаючи на ключову роль поняття «факт» у правовій системі, його всебічне розуміння залишається недостатньо розробленим у глобальному правовому просторі. Г. Бласі акцентує увагу на відсутності чітких дефініцій цього поняття в законодавстві, що призводить до варіативності його

тлумачення серед правників, судів та науковців [389]. Така неоднозначність створює передумови для викривлення та маніпуляцій у правозастосовній практиці, що суттєво ускладнює розвиток комплексної та узгодженої правової теорії.

Р. Вайсберг підкреслює, що недостатня увага академічної спільноти до концепції факту створила значні прогалини в правовій теорії [390]. Хоча фактологічні концепції є центральним предметом будь-якої правової теорії, існує критичний дефіцит досліджень, які б пояснювали фундаментальні процесуальні та матеріальні функції концепції факту. Ця проблема посилюється тим, що концепція факту не існує ізольовано, а тісно переплітається з іншими правовими категоріями.

У даному випадку заслуговує на увагу підхід Г.Д. Гурвича, який у своїх дослідженнях виокремлює два види нормативних фактів: факти союзу (єдності) та факти примусу. Факти союзу формуються на основі соціальної взаємодії та спільного досвіду членів спільноти. Вони відображають солідарність, що існує в межах соціальних груп, і підтримують внутрішню когерентність суспільства [391, с. 62]. Ці факти проявляються у вигляді моральних і етичних норм, яких члени суспільства дотримуються добровільно через спільно поділювані цінності. Наприклад, традиції та звичаї певної спільноти є проявами факту союзу, оскільки вони визначають взаємодію між членами цієї спільноти та підтримують її стабільність [391, с. 65].

Тому викликають великий інтерес саме факти союзу (єдності), оскільки саме вони базуються і формуються на основі соціальної взаємодії та спільного досвіду членів спільноти. Факти союзу сприяють інституційному закріпленню соціальних норм, так як вони впроваджуються через органічну взаємодію між індивідами. Дж. Хабермас у своїй теорії комунікативної дії наголошує, що саме такі норми закріплюються шляхом досягнення суспільного консенсусу, що підтверджує їхню соціальну значущість і

нормативний потенціал [66, с. 78]. Д. Норт також зазначає, що стабільні інституції формуються на основі таких норм, оскільки вони забезпечують сталість соціальної поведінки [392, с. 105].

У контексті правового регулювання факти союзу можна розглядати як основний механізм формування «живого права», про що писав Ерліх, підкреслюючи, що багато правових норм виникають у процесі соціальної взаємодії та є відображенням узгоджених очікувань членів суспільства [393, с. 26].

Таким чином, факт постає як багатогранне поняття, що відіграє важливу роль у різних сферах соціального життя, виступаючи основою для пізнання світу, формування норм і цінностей, правозастосування та аргументації. При цьому важливо розрізняти емпіричні та нормативні факти, враховуючи їх специфічну природу та функції у правовій системі.

Особливість даних фактів полягає в тому, що вони мають свої принципові відмінності. Такі факти є незалежними від нормативної оцінки та можуть бути емпірично перевірені. Сутність даного факту розкривається в роботах Е. Дюркгайма, який вважав, що соціальні факти, такі як статистичні показники злочинності або рівень народжуваності, є емпіричними, оскільки їх можна зафіксувати, проаналізувати та порівняти у різних суспільствах [394, с. 50]. М. Вебер також наголошував на необхідності соціальних досліджень, що базуються на емпіричних фактах, які можуть бути інтерпретовані через розуміння мотивів і дій соціальних суб’єктів [395, с. 21]. Таким чином, виходячи із наведеного вище, можемо говорити про те, що «емпіричний факт» - це об’єктивно існуюче явище, подія або обставина, що піддається безпосередньому спостереженню, вимірюванню та підтвердженню достовірності через досвід чи експеримент, незалежно від суб’єктивних оцінок чи нормативних суджень.

Як наголошував Е. Дюркгайм, нормативний факт лежить в основі системи соціальних показників, що дозволяє оцінювати різні аспекти

суспільного розвитку та добробуту населення, які проявляються через соціальний факт. Ця система включає взаємопов'язані групи показників, кожна з яких відображає певну сферу соціального життя. Таку тедендецію ми можемо спостергіатиі у сучасній державній статистиці та соціальній політиці використовується комплексна система соціальних показників, що визначається відповідно до Закону України «Про державну статистику» [396].

У цій системі ключове місце відводиться демографічним показникам, які охоплюють рівень народжуваності, смертності, показники природного приросту населення, середню тривалість життя, вікову структуру населення та міграційні процеси. За даними Державної служби статистики України, ці показники є базовими для розуміння демографічної ситуації та планування соціальної політики держави [397].

Також слід звернути увагу на думку Е.М. Лібанова, який у своїй праці підкреслює важливість економічних показників добробуту населення, серед яких прожитковий мінімум, середня заробітна плата, рівень реальних доходів населення, індекс споживчих цін, рівень бідності та ВВП на душу населення [398, с. 156]. В.М. Геєць у дослідженні акцентує особливу увагу на показниках зайнятості, які включають рівень безробіття, економічної активності населення, коефіцієнт працевлаштування, тривалість пошуку роботи та навантаження на одне вільне робоче місце [399].

На нашу думку, взаємозв'язок між демографічними, економічними показниками та показниками зайнятості створює цілісну картину соціального становища населення, що дозволяє комплексно оцінювати ефективність державної соціальної політики. Аналізуючи динаміку цих показників, зазначимо, що вони можуть стати підґрунтям для розробки та впровадження системи соціального захисту, спрямованої на забезпечення гідного рівня життя громадян, що особливо актуально в умовах економічних трансформацій, які переживає Україна.

Проте слід наголосити на тому, що система показників соціального захисту включає розмір пенсійного забезпечення, охоплення населення соціальним страхуванням, рівень соціальних виплат, кількість отримувачів соціальної допомоги та розмір соціальних гарантій, що регулюється відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [157].

Таким чином, аналізуючи викладений матеріал, можемо зробити декілька важливих теоретичних узагальнень.

По-перше, емпіричні факти виступають базовим елементом наукового пізнання соціальної реальності, оскільки вони надають об'єктивну інформацію про явища та процеси в суспільстві. Їх основна цінність полягає в тому, що вони піддаються кількісному вимірюванню та можуть бути перевірені через повторні спостереження чи експерименти.

По-друге, система емпіричних фактів у соціальній сфері є багаторівневою та охоплює різні аспекти суспільного життя – від демографічних показників до індикаторів соціального благополуччя. Ця багаторівневість дозволяє формувати комплексне розуміння соціальних процесів та їх динаміки.

По-третє, важливо розуміти, що емпіричні факти, хоча і є об'єктивними за своєю природою, завжди існують у певному соціальному контексті. Саме тут проявляється їх тісний зв'язок із соціальними фактами – емпіричні дані набувають значення та інтерпретації лише в контексті конкретних соціальних відносин та інститутів.

По-четверте, емпіричні факти в соціальній сфері мають подвійну природу: з одного боку, вони відображають об'єктивну реальність (наприклад, рівень безробіття), а з іншого – самі стають частиною соціальної реальності, впливаючи на прийняття рішень та формування соціальної політики.

Особливістю емпіричних фактів у соціальній сфері є їх динамічний характер: вони постійно змінюються під впливом суспільних трансформацій,

що вимагає регулярного оновлення даних та перегляду методів їх збору й аналізу.

Таким чином, емпіричні факти є не просто статистичними даними, а важливим інструментом розуміння та управління соціальними процесами, що робить їх невід'ємною частиною як наукового пізнання, так і практичної соціальної політики. Їх тісний зв'язок із соціальними фактами створює основу для комплексного розуміння соціальних явищ та прийняття обґрунтованих рішень у сфері соціального регулювання.

Наступним різновидом факту є нормативний факт. Г.Д. Гурвич, розрізняючи факти союзу (єдності) та факти примусу, вказує на те, що «нормативний факт виникає, коли певна соціальна практика набуває узаконеного характеру через її сприйняття суспільством як обов'язкової» [14, с. 62]. У соціальній сфері це може проявлятися як формування системи соціального захисту населення, встановлення гарантованого мінімального розміру пенсії або визнання права на соціальне житло для певних категорій громадян. У всіх цих випадках суспільство визнає необхідність певних соціальних гарантій як обов'язкових норм.

Дж. Хабермас додає, що нормативні факти виникають через комунікативні процеси, у ході яких суспільство досягає консенсусу щодо певних правил поведінки [66, с. 78]. Такий підхід можна спостерігати через формування соціальних програм шляхом громадських обговорень, встановлення розміру соціальних виплат через тристоронній діалог між урядом, роботодавцями та профспілками

Також Х. Кельзен підкреслює, що «нормативні факти є основою для створення правових норм, оскільки вони є частиною легітимації права» [400, с. 31]. Підтвердження даного підходу можна виявити через трансформацію суспільних потреб у соціальних правах та гарантіях. Наприклад, визнання необхідності соціального захисту безробітних призвело до формування системи страхування на випадок безробіття, а усвідомлення важливості

підтримки сімей з дітьми – до запровадження різних видів соціальної допомоги сім’ям.

Р. Алексі, у свою чергу, розвиває ідею нормативного факту, зазначаючи, що судові рішення також ґрунтуються на нормативних фактах, оскільки вони не лише констатують події, а й визначають їхнє юридичне значення [401, с. 56]. Це можна спостерігати в судових рішеннях щодо призначення соціальних виплат, визнання права на соціальний захист чи встановлення соціальних пільг, наприклад, рішення судів щодо перерахунку пенсій, визначення статусу малозабезпеченої сім’ї чи права на отримання соціального житла.

Таким чином, нормативні факти в соціальній сфері виступають важливим механізмом трансформації суспільних потреб у конкретні правові норми та соціальні гарантії. Вони формуються через складну взаємодію суспільних практик, комунікативних процесів та правотворчості, забезпечуючи легітимність та ефективність системи соціального захисту. Розуміння природи та механізмів формування нормативних фактів має ключове значення для розвитку соціальної політики та забезпечення соціальної справедливості в сучасному суспільстві.

Таким чином, під нормативним фактом слід розуміти соціальну подію або явище, яке отримує нормативне значення в контексті певної системи правил або норм. Такі факти не просто існують, а набувають обов’язковості або значущості завдяки соціальним або правовим інститутам.

Основні відмінності

Ознака	Емпіричний факт	Нормативний факт
Характер	Об’єктивний, незалежний від оцінок	Визначається суспільними або правовими нормами
Метод перевірки	Спостереження, досвід, експеримент	Нормативна оцінка, правовий аналіз
Приклад	Рівень безробіття	Обов’язковість судового рішення

Ознака	Емпіричний факт	Нормативний факт
Роль у праві	Фактичне обґрунтування	Юридична легітимація

Здійснивши аналіз категорій «емпіричний факт» та «нормативний факт», їх природи та особливостей прояву в соціально-правовій реальності, звернемось до поняття «соціальний факт». Воно потребує особливої уваги, оскільки інтегрує в собі як емпіричні, так і нормативні аспекти суспільного життя.

Е. Дюркгайм, заклавши основи розуміння соціального факту, вже вказував на його особливу природу через статистичні показники та соціальні явища, які можна спостерігати та вимірювати. Однак соціальний факт не можна зводити лише до емпіричного виміру, позаяк він також включає нормативний компонент, що проявляється через суспільні цінності, норми поведінки та колективні уявлення.

Таким чином, дослідження поняття «соціальний факт» дозволить нам, по-перше, зрозуміти механізми взаємодії емпіричного та нормативного в соціальній реальності, по-друге, виявити особливості функціонування соціальних фактів у системі соціального регулювання, по-третє, проаналізувати їх роль у формуванні та розвитку соціальної політики і правових норм у сфері соціальної безпеки

Поняття соціального факту є одним із фундаментальних у концепції Еміля Дюркгайма. У своїх працях «De la division du travail social» (1893) [394], «Les règles de la méthode sociologique» (1894) [402] та в розширеному аналізі права і соціального регулювання, наведеному у додаткових дослідженнях, він вказує, яким чином соціальні факти визначають поведінку індивідів і як вони впливають на формування суспільних структур. Дюркгайм зазначає, що «соціальний факт – це спосіб мислення, дії та почуття, який існує поза індивідом і чинить на нього примусовий вплив» [394, с. 50]. Ця

характеристика робить соціальні факти об’єктом наукового дослідження та відрізняє їх від індивідуальних проявів людської поведінки.

Однією з ключових рис соціального факту є його незалежність від окремої особи. Дюркгайм наголошує, що «соціальні факти є зовнішніми щодо особистості й існують незалежно від її волі. Соціальні інститути, норми, традиції – усе це приклади таких фактів» [394, с. 50]. Вони мають примусовий характер, що проявляється у санкціях за їх порушення. Таким чином, кожен індивід змушений підкорятися соціальним нормам, навіть якщо цього не бажає. Наприклад, мова, правові системи та моральні норми діють як регулятори суспільної поведінки, тому їх дотримання є обов’язковим для функціонування спільноти [394, с. 54].

Також важливим аспектом є те, що соціальні факти формуються історично і виступають продуктом тривалого процесу еволюції суспільства. Вони не створюються індивідуальною свідомістю, а навпаки, задають певні рамки поведінки для кожного окремого члена суспільства.

Водночас Макс Вебер розширив розуміння соціального факту, ввівши поняття соціальної дії. У роботі «Wirtschaft und Gesellschaft» (1922) він аналізує взаємозв’язок між індивідуальними діями та соціальними структурами [395]. М. Вебер наголошує, що соціальні дії мають смислову орієнтацію на інших і можуть бути раціональними, афективними або традиційними [395, с. 21]. Таким чином, соціальний факт у концепції М. Вебера набуває більш динамічного характеру, де його примусовість визначається не лише зовнішніми структурами, а й усвідомленими мотиваціями індивідів.

Аналіз соціальних фактів не може обійти тему права, оскільки саме правові норми є важливим інструментом їхньої регуляції. У юридичних дослідженнях підкреслюється, що право має дуальну природу: воно виступає як продуктом суспільної еволюції, так і формуючим фактором суспільного порядку. Наприклад, в аналізі природи права зазначається, що «закон

відображає соціальні очікування і структури, формуючи їх одночасно» [403, с. 170]. Дюркгайм підкреслює, що право є результатом дії соціальних фактів і, в свою чергу, впливає на них, регулюючи соціальні відносини [402, с. 85].

Ганс Кельзен у науковій праці «Reine Rechtslehre» (1934) пропонує нормативний підхід до права, розглядаючи його як систему норм, що не залежить від соціологічних чи психологічних факторів [400, с. 31]. Його концепція допомагає пояснити, чому правові соціальні факти мають відносну автономність і можуть впливати на інші соціальні інститути незалежно від індивідуальних переконань.

Дюркгайм розглядає поділ праці не лише як економічний процес, а й як соціальний факт, що впливає на структуру суспільства. Він зазначає: «Зростання спеціалізації призводить до зміни форм суспільної солідарності: від механічної до органічної» [394, с. 102]. Механічна солідарність характерна для примітивних суспільств, де індивіди виконують схожі функції й мають однакові цінності. Натомість у сучасних суспільствах поділ праці створює органічну солідарність, засновану на взаємозалежності між індивідами.

Цей процес має як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, спеціалізація сприяє ефективності та розвитку соціальних інститутів, з іншого – може призводити до аномії, коли індивіди втрачають почуття приналежності до суспільства [394, с. 150].

Аналізуючи концепції Дюркгайма, Вебера та Кельзена, можна зробити висновок, що соціальні факти виконують регулятивну функцію, забезпечуючи стабільність суспільного порядку. Проте з розвитком суспільства та технологій змінюється і характер соціальних фактів. Наприклад, сучасні цифрові комунікації створюють нові форми соціальних норм, які визначають поведінку в онлайн-середовищі. Це доводить, що соціальні факти не є статичними, а динамічно змінюються під впливом соціокультурних процесів.

Соціальний факт – це основна категорія соціології Дюркгайма, яка дозволяє пояснити механізми функціонування суспільства. Зовнішній примусовий та об’єктивний характер цього феномена робить його важливим інструментом соціального регулювання. Поділ праці як соціальний факт ілюструє, як суспільні структури змінюються під впливом спеціалізації та взаємозалежності. Додатковий аналіз соціальних норм у правовій площині вказує на їхній вирішальний вплив на суспільний порядок. Важливо відзначити, що сучасне суспільство формує нові соціальні факти, що потребує їх подальшого вивчення та адаптації соціологічної методології до змінюваних умов.

Проблема співвідношення факту і норми залишається однією з ключових у соціально-правовій науці. Р.О. Кабальський у своєму дослідженні підкреслює, що «для сучасності є типовим протиставлення норми й факту, належного та існуючого. У зв’язку з цим актуальним є з’ясування сутності і змісту такої категорії, як «нормативний факт», що сприятиме усвідомленню механізму соціального номогенезу» [404, с. 48]. Він розглядає нормативний факт як явище, що перебуває на межі між соціальною реальністю та правовою нормою, а також є ключовим у поясненні процесу становлення соціальних норм.

Досліджуючи концепцію нормативного факту, Р.О. Кабальський зазначає, що в радянській юридичній науці соціальні норми трактувалися як «стійкі соціальні зв’язки, що повторюються та виникають у процесі соціальної діяльності людей з обміну матеріальними й духовними благами» [404, с. 49]. Проте такий підхід не пояснював, чому певна модель поведінки стає нормою, а не просто повторюваним фактом. На думку вченого, «норма має як прескриптивний, так і дескриптивний зміст: вона віддзеркалює не тільки те, що має бути, а й те, що є» [404, с. 50]. Це означає, що нормативність не є виключно абстрактним приписом, позаяк містить ще й емпіричний базис, що відображає сталі соціальні практики.

Ключовим аспектом нормативного факту є його зв’язок із цінностями. Автор підкреслює, що «в процесі екстерналізації (відчуття цінності, уявлення про те, як належить бути) цінність, інституалізуючись та опредмечуючись у соціальній реальності, стає інтегральним елементом соціальної норми» [404, с. 51]. Це перегукується з концепцією Дюркгайма, який зазначав, що соціальні факти є зовнішніми щодо індивіда та існують незалежно від його свідомості [394, с. 50]. Водночас цей підхід має паралелі з нормативною теорією Кельзена, який розглядав норму як автономну юридичну категорію, що отримує обов’язковість через свою внутрішню логіку [400, с. 31].

Таким чином, соціальний факт у правовому контексті – це не просто об’єктивне явище, а складний багаторівневий процес, що поєднує у собі фактичну повторюваність, ціннісний зміст і нормативну обов’язковість.

У сучасній теорії права питання взаємозв’язку соціальних фактів та правової системи займає особливе місце, викликаючи значний інтерес серед науковців різних шкіл та напрямків. Можна навести декілька ключових підходів до розуміння цієї проблематики.

Системний підхід до розуміння права як соціального феномену найбільш ґрунтовно представлений у працях Нікласа Лумана. Він у своїй праці «Law as a Social System» пропонує розглядати право як «автопоетичну систему», яка функціонує через власні комунікативні механізми і відтворює себе незалежно від соціального контексту [405, с. 182]. Вчений зазначає, що соціальні факти стають правовими лише тоді, коли вони включені в систему права через відповідні механізми легітимації. Таким чином, соціальна реальність не просто впливає на право, а й сама формується через правові процеси [405, с. 184]. Цей підхід дозволяє нам зрозуміти складну взаємодію права та суспільства, де право виступає не лише як регулятор суспільних відносин, але й як активний учасник формування соціальної реальності.

Принципово інший погляд на природу права та його зв’язок із соціальними фактами пропонує Ерліх Е. У своїй фундаментальній праці

«Fundamental Principles of the Sociology of Law» він підкреслює, що «живе право» існує незалежно від державних інститутів і є продуктом соціальних взаємодій [406, с. 26]. Він доводить, що соціальний факт як правова категорія не завжди закріплюється у формальному законодавстві, проте залишається вирішальним у визначенні правових норм на практиці [406, с. 121]. Такий підхід відкриває новий вимір у розумінні права, де формальні норми поступаються місцем реальним соціальним практикам.

Особливу увагу заслуговує культурологічний аспект взаємодії права та соціальних фактів, який розкриває Гудріч П. у своїй праці «Law by Other Means». Він аналізує зв'язок між правом і літературою, наголошуючи на тому, що соціальні факти транслюються через правові тексти, які формують правову реальність [407, с. 112]. Науковець зазначає, що процес створення правових норм є не лише раціональним, а й риторичним, що підтверджує зв'язок між правовими та соціальними фактами [407, с. 115]. Це дозволяє розглядати право не тільки як систему норм, але і як культурний феномен, що відображає та формує соціальну реальність.

У контексті сучасного розвитку правової науки можна стверджувати, що взаємодія соціальних фактів та права має багаторівневий характер. З одного боку, право виступає як інструмент соціального регулювання, з іншого – як продукт соціальної взаємодії. Це створює складну систему взаємовпливів, де правові норми та соціальні факти перебувають у постійній діалектичній єдності.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок про комплексний характер взаємозв'язку між соціальними фактами та правовою системою. Аналіз робіт провідних теоретиків права дозволяє виділити три основні підходи до розуміння цього взаємозв'язку: системний (Луман), соціологічний (Ерліх) та культурологічний (Гудріч). Кожен з цих підходів розкриває різні аспекти складної взаємодії між правом та соціальною реальністю, демонструючи, що право є не лише системою формальних норм, але й живим

соціальним феноменом, що постійно розвивається та трансформується під впливом суспільних процесів.

Дослідження соціального факту як фундаментальної категорії соціально-правової науки дало можливість виявити його складну та багатогранну природу. Насамперед важливим відкриттям стало розуміння еволюції концепції соціального факту від класичного трактування Дюркгайма до сучасних інтерпретацій.

Таким чином, ми можемо говорити проте, що соціальний факт має декілька ключових характеристик, які раніше не були достатньо висвітлені в науковій літературі. Зокрема мова йде про його подвійну природу: з одного боку, він є об’єктивним явищем, що існує незалежно від волі індивіда, а з іншого – активним чинником формування соціальної реальності. Особливо цікавим є те, що соціальні факти не просто існують як статичні явища, а постійно трансформуються під впливом суспільних змін.

Також слід розуміти, що механізм трансформації соціального факту відбувається із переходом у нормативний припис. Цей процес не є лінійним, він включає складну взаємодію між фактичною реальністю та ціннісними орієнтаціями суспільства, позаяк набуває нормативного характеру не лише через формальну легітимацію, але й через неформальні механізми соціального визнання.

Аналіз концепцій Дюркгайма, Вебера та сучасних дослідників дозволив встановити, що соціальний факт є не просто емпіричним явищем, а складним соціально-правовим феноменом, який поєднує в собі елементи об’єктивної реальності, суб’єктивного сприйняття та нормативного регулювання. Це розуміння відкриває нові перспективи для дослідження механізмів соціального регулювання та розвитку правової системи.

Особливо важливим видається виявлення взаємозв’язку між соціальними фактами та процесами соціальної трансформації. В ході дослідження було встановлено, що соціальні факти не лише відображають

існуючу соціальну реальність, але й активно впливають на її формування, створюючи нові моделі соціальної взаємодії та норми поведінки.

Соціальний факт – це об’єктивно існуюче явище соціальної реальності, що має примусовий характер щодо індивіда, формується через механізми соціальної взаємодії, інституціоналізується у формі норм, цінностей та практик та виконує регулятивну функцію в суспільстві.

У даному контексті одним із ключових моментів є розуміння такого поняття, як «нормативний факт». Це особливе явище, яке існує на межі між реальним життям людей та офіційними законами. Простіше кажучи, це той момент, коли те, що люди роблять у повсякденному житті, поступово перетворюється на офіційні правила та закони. Наприклад, масова практика використання електронних підписів для документів спочатку була просто зручним способом роботи, а потім стала офіційним законом. Розуміння цього процесу важливе не лише для науковців, але й для практики, оскільки допомагає створювати закони, які дійсно відповідають потребам суспільства та будуть працювати в реальному житті. Це як міст між тим, що відбувається в реальності, і тим, що написано в законодавстві, що допомагає зробити правові норми більш ефективними та корисними для всіх

Таким чином, можна виділити такі ключові ознаки соціального факту: об’єктивність існування; примусовий характер; незалежність від індивідуальної волі; здатність до трансформації; регулятивна функція; інституціональне закріплення; нормативний потенціал; соціальна значущість, динамічний характер.

Об’єктивність існування. Е. Дюркгайм наголошував, що соціальні факти існують незалежно від волі окремих індивідів і є зовнішніми щодо їхньої свідомості [394, с. 50]. М. Вебер також підкреслював, що соціальна дія, хоч і має суб’єктивний зміст, формується під впливом об’єктивних соціальних структур [395, с. 21]. Н. Луман у своєму підході до соціальних систем доводить, що право як система відтворює власні комунікативні механізми

незалежно від індивідуальних прагнень [405, с. 182]. Таким чином, розглянувши позиції провідних соціологів та правознавців щодо об'єктивності існування соціальних фактів, можна дійти висновку про їх особливу природу в системі суспільних відносин. Важливо підкреслити, що незалежно від теоретичного підходу – класичного розуміння Дюркгайма, соціальної дії Вебера, системного погляду Лумана – всі дослідники сходяться у визнанні автономного характеру соціальних фактів стосовно індивідуальної свідомості.

Отже, об'єктивність існування соціальних фактів виступає не просто теоретичним конструктом, а й фундаментальною характеристикою суспільного життя, що визначає характер соціальних взаємодій та розвиток правових систем. Це розуміння відкриває нові перспективи для подальшого дослідження механізмів соціального регулювання та їх впливу на формування суспільної свідомості.

Примусовий характер. На думку Е. Дюркгайма, соціальні факти проявляють себе через примус, оскільки суспільство через інститути і норми контролює поведінку індивідів [394, с. 54]. Він підкреслював, що «живе право» також має примусовий характер, адже діє через неформальні механізми соціального тиску [8, с. 26]. Р.О. Кабальський розширює цей підхід, вказуючи, що нормативні факти формуються саме через процес їхньої соціалізації та примусового закріплення [6, с. 50]. Отже, аналіз примусового характеру соціальних фактів дозволяє зробити кілька важливих висновків щодо природи соціального регулювання. Насамперед слід відзначити, що примусовість проявляється не лише через формальні механізми контролю, але й через складну систему неформальних соціальних взаємодій. Вона реалізовується шляхом інституційного впливу, коли суспільство за допомогою своїх базових інститутів – держави, права – встановлює обов'язкові правила поведінки та створює систему санкцій за їх порушення.

При цьому індивід змушений дотримуватися встановлених норм незалежно від власного бажання чи переконань.

Важливо відзначити, що примусовий характер соціальних фактів не обмежується лише формальними механізмами контролю. Значну роль відіграє неформальний соціальний тиск, який здійснюється через механізми громадського осуду, соціальні очікування, традиції та звичаї. Саме в цьому контексті особливого значення набуває концепція «живого права», яка підкреслює, що неформальні правила поведінки можуть мати не менший примусовий вплив, ніж офіційні норми.

Особливу роль у реалізації примусового характеру соціальних фактів відіграє процес соціалізації, в ході якої відбувається не лише засвоєння індивідом соціальних норм, а й формування внутрішньої потреби їх дотримуватися. Цей процес супроводжується інтерналізацією соціальних норм, коли зовнішній примус трансформується у внутрішнє переконання. Таким чином, соціалізація виступає ключовим механізмом, через який реалізовується примусовий характер соціальних фактів.

Нормативне закріплення соціальних практик через примус створює систему взаємних очікувань щодо поведінки та механізми контролю за дотриманням норм. У практичному вимірі це проявляється у різноманітних аспектах суспільного життя – від необхідності дотримуватися правил дорожнього руху до виконання соціальних ритуалів, таких як привітання чи прощання. Обов’язковість використання офіційної мови в державних установах чи дотримання дрес-коду на роботі також є прикладами реалізації примусового характеру соціальних фактів.

Отже, примусовий характер соціальних фактів постає як комплексне явище, що реалізовується через взаємодію формальних та неформальних механізмів соціального контролю. Це забезпечує стабільність суспільного порядку та відтворення соціальних норм, створюючи передбачуване середовище для соціальних взаємодій. Розуміння цих механізмів має важливе

значення не лише для теоретичного осмислення природи соціальних фактів, але й для практичного вдосконалення систем соціального регулювання.

Незалежність від індивідуальної волі. Соціальні факти, як вважає Е. Дюркгайм, існують незалежно від бажання окремої людини – вони є продуктом колективної свідомості [394, с. 50]. Н. Луман підтверджує цю тезу, зазначаючи, що правова система визначає, які соціальні факти стають частиною її структури незалежно від окремих індивідуальних волевиявлень [405, с. 184]. Розглядаючи незалежність соціальних фактів від індивідуальної волі як фундаментальну характеристику соціальної реальності, зазначимо, що важливо звернути увагу на декілька ключових аспектів цього явища. Насамперед соціальні факти виникають та існують як результат колективної взаємодії, формуючись через механізми суспільної свідомості та соціальної практики, що виходить за межі індивідуального контролю чи впливу.

У цьому контексті особливо важливим є розуміння того, що індивід стикається із соціальними фактами як із вже сформованою реальністю. Наприклад, мова, якою ми спілкуємось, правові норми, які регулюють нашу поведінку, культурні традиції та звичаї – все це існує незалежно від того, погоджуємося ми з цим чи ні. Правова система, як зазначає Н. Луман, функціонує за власною логікою, визначаючи, які соціальні факти стають частиною її структури, і цей процес відбувається поза межами індивідуального контролю.

Незалежність від індивідуальної волі проявляється також у тому, що соціальні факти мають власну динаміку розвитку. Вони можуть змінюватися, трансформуватися, але ці зміни відбуваються не через бажання окремих індивідів, а як результат складних соціальних процесів та колективних дій. Наприклад, зміни в мові відбуваються поступово в процесі колективного використання нових слів та виразів, а не через рішення окремих осіб.

Ця незалежність створює особливу форму соціальної реальності, де індивід змушений адаптуватися до існуючих соціальних фактів, навіть якщо

вони суперечать його особистим переконанням чи бажанням. Вказане не означає повну відсутність можливості впливу на соціальні факти, але такий вплив можливий лише через колективні дії та тривалі соціальні процеси, а не через індивідуальні волевиявлення.

Таким чином, незалежність соціальних фактів від індивідуальної волі є ключовою характеристикою, що визначає їх особливу природу та роль у суспільному житті. Це розуміння має важливе значення для соціологічної теорії та практики, оскільки допомагає пояснити механізми функціонування суспільства та характер соціальних змін.

Здатність до трансформації. Соціальні факти змінюються разом із розвитком суспільства, позаяк вони формуються та розвиваються у взаємодії з економічними, культурними та політичними умовами. Е. Ерліх зазначав, що «живе право» постійно оновлюється під впливом соціальних умов, відображаючи реальні потреби суспільства [393, с. 121]. Е. Дюркгайм наголошував, що зміни у формах соціальної солідарності спричинені еволюцією поділу праці [394, с. 102]. Наприклад, у традиційних суспільствах панувала механічна солідарність, де соціальні зв’язки будувалися на спільності світогляду та моральних переконань. У сучасних суспільствах, натомість, виникає органічна солідарність, що ґрунтується на взаємозалежності між індивідами та їхньою професійною спеціалізацією.

Д. Норт аналізує, як інститути змінюються під впливом економічних факторів. Він зазначає, що формальні та неформальні норми поступово трансформуються через адаптацію до нових суспільних викликів, а економічні інституції, у свою чергу, визначають напрям цих змін [392, с. 147]. Дж. Хабермас додає, що трансформація соціальних норм відбувається через процеси комунікативної дії, коли члени суспільства переосмислюють існуючі правила та домовляються про їхню зміну [66, с. 88]. Д. Блек у своїй роботі «The Behavior of Law» наголошує на тому, що правові норми не є статичними, а змінюються відповідно до соціальної динаміки. Він вказує, що

трансформація відбувається швидше в умовах високої соціальної мобільності та змінюваних владних відносин [408, с. 39].

Отже, здатність до трансформації є фундаментальною характеристикою соціальних фактів, яка забезпечує їхню гнучкість та пристосованість до умов соціальної реальності. Це дозволяє суспільству еволюціонувати, адаптувати свої правові й соціальні механізми до нових викликів та підтримувати стабільність соціального порядку.

Наступною ознакою є регулятивність. Регулятивна функція соціального факту проявляється у здатності норм і правил встановлювати порядок у суспільстві, визначати поведінкові моделі та створювати механізми контролю. Х. Кельзен розглядав правові норми як автономну систему регуляції суспільства, що впливає на поведінку людей незалежно від їхньої волі [400, с. 31]. Відповідно до його концепції право не лише відображає соціальні факти, але й формує соціальну реальність через примусове застосування норм. Це підтверджує думку про те, що соціальні факти мають нормативну силу та забезпечують стабільність суспільного порядку.

Р.О. Кабальський підкреслював, що нормативні факти є фундаментом для формування правових норм і відіграють вирішальну роль у встановленні суспільного порядку [404, с. 51]. Вони виступають механізмом, що формує інституційні правила, які регулюють суспільні відносини та визначають норми взаємодії між соціальними групами. Дж. Хабермас у своїй концепції комунікативної дії зазначав, що соціальні норми закріплюються через спільну раціональну дискусію, що сприяє їхньому добровільному прийняттю суспільством [66, с. 92]. Таким чином, регулятивна функція соціальних фактів забезпечує узгодженість між правовими нормами та суспільною практикою.

Д. Блек розглядав правові механізми регуляції як форму соціального контролю, який діє за принципом адаптації до змінюваних соціальних умов [408, с. 107]. Він підкреслював, що ефективність регулятивної функції

соціальних фактів визначається їхньою відповідністю культурним та моральним нормам конкретного суспільства.

Отже, регулятивна функція соціального факту сприяє узгодженню соціальних відносин, стабілізації норм і підтриманню суспільного порядку. Вона забезпечує контроль за поведінкою індивідів та визначає рамки, у межах яких розвиваються соціальні та правові системи.

Ще однією ознакою, яка характеризує поняття соціального факту, є інституціональне закріплення. Її вважають ключовою характеристикою соціальних фактів, оскільки саме через соціальні інститути вони набувають стійкості та нормативного статусу. Е. Дюркгайм стверджував, що соціальні факти набувають інституціональної форми через соціальні норми, мораль, право та інші соціальні інститути [394, с. 85]. Він підкреслював, що такі інститути забезпечують стабільність суспільного життя, формуючи поведінкові моделі, яких дотримуються члени суспільства.

Е. Ерліх розвинув цю концепцію, доводячи, що існує дві форми права: офіційне (державне) та «живе» право, яке функціонує через соціальні відносини [393, с. 26]. «Живе» право часто формується спонтанно, відповідаючи на потреби суспільства, і пізніше воно може бути формалізоване у правових кодексах чи нормативних актах. Д. Норт у своїй роботі «Institutions, Institutional Change and Economic Performance» наголошував, що інститути є основою стабільності суспільства, оскільки вони визначають правила взаємодії між людьми та організаціями. Він підкреслював, що формальні та неформальні інститути сприяють закріпленню соціальних норм, що робить їх більш стійкими до змін [392, с. 97].

Дж. Хабермас зазначав, що інституціональне закріплення соціальних норм відбувається через процеси комунікативної дії, під час яких суспільство виробляє спільне розуміння прийнятних моделей поведінки [66, с. 102]. Це свідчить про те, що соціальні інститути не лише закріплюють існуючі норми,

а й сприяють їхній трансформації відповідно до змін у суспільстві. П. Бурдьє вважав, що соціальний капітал і культурні практики також є механізмами інституціонального закріплення соціальних норм. Він підкреслював, що через систему освіти, мистецтво та культурні звичаї відтворюються соціальні ієрархії та закріплюються домінуючі соціальні практики [409, с. 76].

Таким чином, інституціональне закріплення є процесом, що відбувається через формальні та неформальні механізми, забезпечуючи сталість соціальних норм і визначаючи межі соціальної взаємодії.

Серед ознак соціального факту слід виділити й нормативний потенціал соціального факту, який полягає в його здатності впливати на формування правових і соціальних норм, які регулюють суспільні відносини. Л. Луман стверджував, що соціальні факти набувають нормативного характеру лише тоді, коли вони включаються у правову систему і визнаються нею як такі, що мають юридичну силу [405, с. 184]. Це означає, що сам по собі соціальний факт ще не є нормою, проте він може стати її основою через процес легітимації в правовій системі. Х. Кельзен також підкреслював, що норма стає обов'язковою лише через її інтеграцію у правову систему [400, с. 31]. Він вважав, що соціальні факти самі по собі не є юридично значущими, якщо вони не визнаються системою права. Це підтверджує, що соціальний факт може мати потенціал для нормативного закріплення, але для цього необхідне його правове визнання.

Р. Алексі у своїй концепції правової аргументації вказує, що соціальні факти відіграють ключову роль у процесі юридичної аргументації, оскільки правові рішення повинні враховувати не лише норми, а й соціальну реальність [401, с. 45]. Це означає, що правозастосовні органи використовують соціальні факти як базу для розробки нормативних приписів, надаючи їм юридичну значущість. Також Дж. Хабермас у теорії комунікативної дії доводив, що соціальні факти набувають нормативного потенціалу через процеси комунікації та суспільного обговорення, що сприяє

виробленню загальноприйнятих стандартів поведінки [66, с. 92]. Це свідчить про те, що нормативний потенціал соціальних фактів реалізовується не лише через правові механізми, а й через соціальні процеси взаємодії.

П. Бурдьє розглядав нормативний потенціал соціальних фактів у сенсі соціального капіталу та символічної влади, підкреслюючи, що домінуючі групи суспільства можуть трансформувати соціальні факти в норми через механізми освіти, культури та політичного впливу [409, с. 102]. Таким чином, соціальні факти не лише відображають суспільну реальність, а й формують її через механізми соціального контролю.

Отже, нормативний потенціал соціальних фактів реалізовується через їх інтеграцію у правову систему, процеси комунікації та соціальний контроль, що робить їх основою для регулювання суспільних відносин і формування правових норм.

Соціальна значущість також є ключовою ознакою соціального факту, оскільки вона визначає його вплив на функціонування суспільства та регулювання соціальних відносин. Е. Дюркгайм наголошував, що соціальні факти є обов’язковими для всіх членів суспільства, позаяк вони визначають його структуру та забезпечують соціальну стабільність [394, с. 54]. Ці факти формуються колективною свідомістю та накладають певні зобов’язання на індивідів, що сприяє інтеграції суспільства.

Проте Ерліх зазначав, що «живе право» безпосередньо пов’язане із соціальними реаліями, оскільки воно регулює щоденні відносини між людьми [393, с. 26]. Це значить, що соціальні факти впливають не лише на правову систему, а й на всю соціальну взаємодію. Вони визначають правила поведінки, що підтримують суспільний порядок та забезпечують ефективне функціонування соціальних груп. Водночас Б. Бурдьє розглядав соціальну значущість соціальних фактів через механізми відтворення соціального капіталу та культурної ієрархії. Він підкреслював, що соціальні відносини, норми та цінності закріплюються через інститути освіти, мистецтва та

символічної влади, що підтримує соціальну структуру та диференціацію суспільства [409, с. 110]. Також Дж. Хабермас зазначав, що соціальна значущість соціальних фактів формується через процеси комунікативної дії, де члени суспільства узгоджують спільні цінності та норми, які згодом отримують легітимний статус [66, с. 120]. Таким чином, соціальні факти не лише регулюють поведінку, але й є результатом суспільного консенсусу.

Д. Норт у своєму аналізі інституційних змін підкреслював, що соціальна значущість норм визначає їхню довговічність та ефективність. Він наголошував на тому, що норми, які отримують широке суспільне визнання, закріплюються в інституційних структурах і продовжують регулювати суспільні відносини навіть у процесі трансформацій [392, с. 135].

Отже, соціальна значущість соціальних фактів полягає у їхній здатності формувати та підтримувати суспільний порядок, впливати на правові та моральні норми, а також визначати напрямок розвитку суспільних відносин.

Останньою ключовою ознакою соціальних фактів є їх динамічний характер. Вона відображає їхню здатність змінюватися та адаптуватися до суспільних процесів. Соціальні факти не є статичними, позаяк вони реагують на зміни в економіці, культурі, технологіях та політиці. М. Вебер вважав, що соціальна дія є продуктом динамічних змін у суспільстві, підкреслюючи, що людина діє відповідно до змінюваного контексту та взаємодії із соціальними структурами [403, с. 25]. Е. Дюркгайм наголошував на тому, що поділ праці змінює соціальні відносини, трансформуючи соціальну структуру суспільства та сприяючи переходу від механічної до органічної солідарності [394, с. 150].

Цікавим видається твердження П. Бурдьє, який трактував динамічний характер соціальних фактів через зміну соціального капіталу та структури символічної влади. Він підкреслював, що зрушення у політичній чи

економічній сфері можуть впливати на соціальні норми та змінювати їхню значущість для різних груп суспільства [409, с. 134].

Дж. Хабермас додавав, що соціальні норми постійно коригуються в результаті комунікативної взаємодії між людьми. Це означає, що суспільство не лише дотримується усталених норм, а й активно переосмислює їх, створюючи нові форми соціальних фактів, що відповідають сучасним умовам [66, с. 144]. На думку Д. Норта, соціальні факти трансформуються разом із змінами інституцій, які формують суспільний порядок. Він зазначав, що економічні реформи та зміни у правовій системі можуть призводити до перегляду традиційних соціальних норм та їх адаптації до нових реалій [392, с. 168]. Д. Блек, аналізуючи поведінку права, стверджував, що соціальні норми та правові регуляції змінюються швидше у суспільствах з високим рівнем соціальної мобільності та диференціації. Це доводить, що соціальні факти не є універсальними – їхня форма та зміст можуть значно відрізнятися залежно від суспільного контексту [408, с. 56].

Таким чином, динамічний характер соціальних фактів полягає у їхній здатності змінюватися відповідно до суспільних умов. Вони еволюціонують разом із розвитком суспільства, пристосовуючись до нових викликів і забезпечуючи стабільність соціального порядку через постійне оновлення норм та правил.

Підводячи підсумок, насамперед відзначимо, що соціальний факт як правова категорія є багатогранним поняттям, що відіграє ключову роль у різних сферах соціального життя, виступаючи основою для пізнання світу, формування норм і цінностей, правозастосування та аргументації.

У результаті дослідження було виявлено два основні види фактів: емпіричний та нормативний, кожен з яких має свої специфічні характеристики. Емпіричний факт визначається як об’єктивно існуюче явище, подія або обставина, що піддається безпосередньому спостереженню, вимірюванню та підтвердження достовірності через досвід чи експеримент

незалежно від суб’єктивних оцінок чи нормативних суджень. Особливість емпіричних фактів полягає в їх об’єктивності та можливості кількісного вимірювання, що робить їх важливим інструментом наукового пізнання соціальної реальності.

Нормативний факт постає як соціальна подія або явище, яке отримує нормативне значення в контексті певної системи правил або норм. Він виникає тоді, коли певна соціальна практика набуває узаконеного характеру через її сприйняття суспільством як обов’язкової. Це проявляється через факти союзу (єдності) та факти примусу, які формують основу соціального регулювання.

Особливе значення має розуміння того, що соціальний факт виступає як інтегральна категорія, яка включає в себе як емпіричну, так і нормативну складові. Емпірична складова забезпечує об’єктивну основу соціального факту, дозволяючи фіксувати та вимірювати соціальні явища, тоді як нормативна складова надає цим явищам соціального значення та обов’язковості. Така подвійна природа соціального факту робить його унікальним інструментом соціального регулювання та пізнання суспільної реальності. Соціальний факт, інтегруючи емпіричну та нормативну складові, постає як ключовий елемент у системі соціального регулювання, забезпечуючи єдність об’єктивного пізнання та нормативного впорядкування суспільних відносин.

4.2 Правове значення соціальних фактів у механізмі соціальної безпеки

Здійснивши комплексний аналіз природи соціального факту, його видових характеристик та особливостей прояву в соціально-правовій реальності, з’ясуємо його роль у сфері соціальної безпеки. Така послідовність аналізу обумовлена тим, що соціальний факт, поєднуючи емпіричну та

нормативну складові, виступає не лише теоретичною конструкцією, але й важливим практичним інструментом у системі забезпечення соціальної безпеки суспільства.

Особливого значення набуває розуміння того, як соціальні факти через свої основні характеристики – об'єктивність існування, примусовий характер, здатність до трансформації та регулятивну функцію – впливають на формування та підтримання стану соціальної безпеки. Це дозволяє розглядати соціальні факти не лише як індикатори соціального благополуччя чи неблагополуччя, але й як активні чинники, що визначають ефективність системи соціальної безпеки та стабільність суспільного розвитку.

Таким чином, дослідження ролі соціальних фактів у сфері соціальної безпеки дасть можливість виявити конкретні механізми їх впливу на формування соціальної політики, розробку заходів соціального захисту та забезпечення стабільного розвитку суспільства. При цьому важливо враховувати як емпіричний вимір соціальних фактів, що проявляється через систему соціальних показників та індикаторів, так і їх нормативний аспект, який визначає стандарти соціального захисту та механізми їх реалізації.

Механізми впливу соціальних фактів на соціальну безпеку є надзвичайно актуальною проблематикою сучасних досліджень, оскільки вони допомагають створити об'єктивну картину соціального середовища та розробити ефективні стратегії соціального захисту. Соціальна безпека розглядається як комплексний стан, у якому життєво важливі інтереси особи, спільнот і держави гарантуються завдяки ефективному застосуванню правових, економічних, соціальних і культурних механізмів. Водночас соціальні факти також являють собою об'єктивні дані, отримані шляхом збору статистичних показників, які відображають рівень соціального благополуччя населення, зокрема рівень зайнятості, середній дохід, індекси бідності, статистику злочинності, дані про стан охорони здоров'я та освіти. Завдяки цьому аналіз соціальних фактів дає змогу своєчасно виявити

негативні тенденції, які можуть свідчити про загрози для соціальної стабільності, а також сформувати обґрунтовану нормативну базу для розробки стратегій управління соціальними ризиками [72, с. 55].

Дослідження взаємозв'язку між соціальними фактами та соціальною безпекою має вирішальне значення в умовах стрімких глобалізаційних та технологічних змін. Як свідчать дані Amartya Sen, розвиток як свобода тісно пов'язаний із забезпеченням можливості людям реалізувати свої потенціали через доступ до соціальних благ, охорони здоров'я, освіти та економічних ресурсів [72, с. 78]. Отже, соціальні факти дозволяють оцінити рівень добробуту, що є основою для визначення рівня соціальної безпеки. Систематичний аналіз цих даних допомагає державним органам виявляти регіональні та групові диспропорції, що можуть стати основою для розробки превентивних заходів, спрямованих на усунення соціальних загроз.

У контексті емпіричної складової аналіз соціальних фактів базується на використанні статистичних даних, які характеризують соціальне середовище. Дані про рівень безробіття, середній дохід, індекси бідності, стан охорони здоров'я та освіти дозволяють створити детальну картину соціального благополуччя. Сучасні методи аналізу, такі як застосування комп'ютерних систем обробки даних та статистичних моделей, забезпечують високу точність моніторингу соціальних індикаторів. Наприклад, за допомогою аналізу даних можна виявити, що різке зниження середнього доходу в певних регіонах свідчить про зростання соціальної нерівності, наслідок чого підвищується соціальна напруженість. Таке виявлення негативних тенденцій дозволяє оперативно реагувати на потенційні загрози, впроваджувати превентивні заходи і коригувати державну політику для забезпечення стабільності суспільства [410, с. 22].

Емпіричний аналіз соціальних фактів відіграє також важливу роль у виявленні соціальних загроз і ризиків. Дані, отримані через систематичний моніторинг соціальних індикаторів, допомагають визначити, які саме аспекти

соціального життя опиняються під впливом негативних тенденцій. Наприклад, зростання рівня злочинності або значне підвищення рівня безробіття може свідчити про загострення соціальної напруженості, що створює потенціал для соціальних конфліктів. Аналіз таких даних дозволяє державі прогнозувати можливі соціальні кризи та розробляти стратегічні плани для їх запобігання. Сучасні технології, що використовують методи аналізу великих даних, сприяють точнішому прогнозуванню соціальних ризиків і дають можливість впроваджувати заходи, які знижують ймовірність ескалації соціальних конфліктів [75, с. 115].

Нормативна складова впливу соціальних фактів на соціальну безпеку пов’язана з формуванням стандартів соціального захисту, які встановлюються на основі емпіричного аналізу. Дані, отримані в результаті збору статистичних показників, стають основою для розробки нормативно-правових актів, що визначають мінімальні гарантії соціального благополуччя. Наприклад, уряди багатьох країн встановлюють мінімальні рівні заробітної плати, розміри пенсійних виплат та розміри соціальної допомоги, враховуючи дані про стан соціального середовища. Впровадження чітких нормативів, заснованих на об’єктивних даних, є запорукою того, що соціальний захист відповідає реальним потребам населення і може оперативно коригуватися у разі негативних змін [410, с. 37]. Цей підхід забезпечує не тільки формальну гарантію соціального захисту, а й створює ефективні механізми контролю за дотриманням встановлених стандартів, що сприяє зниженню соціальної напруженості і запобігає виникненню соціальних криз.

Інтеграція емпіричної та нормативної складових механізмів впливу соціальних фактів дозволяє розробляти комплексні стратегії управління соціальними ризиками. А. Гідденс наголошує на тому, що дані, отримані в результаті аналізу статистичних показників, використовуються для формування соціальної політики, що визначає пріоритетні напрямки

державних заходів. Наприклад, якщо аналіз свідчить про зниження рівня добробуту серед молоді, держава може розробити програми з перепідготовки кадрів і стимулювання підприємництва. Таким чином, нормативні документи, що базуються на реальних даних, стають основою для створення системи соціального захисту, здатної адаптуватися до змін у соціально-економічному середовищі [411, с. 90].

Моніторинг соціальної напруженості є ще одним важливим аспектом впливу соціальних фактів на соціальну безпеку. Систематичний аналіз змін у соціальних індикаторах дозволяє визначати тенденції, які можуть свідчити про наближення соціальних ризиків. Наприклад, різке зростання рівня безробіття або суттєве зниження доходів населення у промислових регіонах країни (через закриття великих підприємств або масові скорочення працівників тощо) може спричинити погіршення соціально-економічного становища місцевих громад, яке проявляється насамперед у суттєвому зниженні купівельної спроможності населення. Люди починають заощаджувати навіть на базових товарах і послугах, що призводить до загального зниження рівня життя. У результаті цього зростає рівень бідності, мешканці стикаються з труднощами в оплаті комунальних послуг, купівлі продуктів харчування та медичного обслуговування. Використання сучасних інформаційних технологій для збору, аналізу та візуалізації даних дозволяє державним органам оперативно реагувати на негативні тенденції, прогнозувати майбутні ризики та впроваджувати превентивні заходи, що сприяють стабільності соціального середовища [412, с. 142].

Прогнозування соціальних конфліктів на основі аналізу соціальних фактів дає змогу розробляти стратегічні плани, спрямовані на запобігання виникненню кризових явищ.

Практичне значення емпіричного аналізу соціальних фактів і формування нормативної бази полягає в тому, що вони дають можливість державі розробляти адаптивні механізми соціального захисту. А.Гіденс

вважає, що дані соціальних досліджень сприяють встановленню реалістичних стандартів соціального благополуччя, що базуються на об’єктивних показниках, а також дозволяють прогнозувати соціальні ризики і впроваджувати превентивні заходи. Наприклад, у випадку, коли статистичні дані свідчать про зростання соціальної нерівності, держава може розробити програми, спрямовані на підтримку малозабезпечених груп, стимулювання розвитку малого бізнесу та створення умов для економічного зростання. Такий підхід позитивно впливає на розподіл ресурсів і забезпечує стабільність соціального середовища, що є ключовим для підвищення рівня соціальної безпеки [411, с. 90; 410, с. 37].

Таким чином, аналіз соціальних фактів, який включає емпіричну складову (статистичні показники, індикатори соціального благополуччя) та нормативну складову (формування стандартів соціального захисту), є основою для створення ефективної системи соціального захисту. Інтеграція об’єктивних даних із законодавчим регулюванням дозволяє державі не лише своєчасно виявляти загрози та ризики, а й розробляти превентивні заходи, що забезпечують стабільність і добробут населення. Сучасні технології аналізу даних сприяють підвищенню точності моніторингу соціальних індикаторів, що дає змогу оперативно реагувати на зміни в соціально-економічному середовищі. Це створює можливість для прогнозування соціальних криз, що є невід’ємною складовою адаптивної системи соціального захисту.

На думку Дж. Стігліза, механізми впливу соціальних фактів на соціальну безпеку виступають як ключовий інструмент управління соціальними процесами. На основі емпіричного аналізу формується детальна картина соціального середовища, виявляються негативні тенденції та передбачаються потенційні загрози. Водночас нормативна складова дає змогу розробляти ефективні стандарти соціального захисту, що забезпечують належний рівень соціальної безпеки. Інтеграція цих підходів сприяє формуванню адаптивної системи управління соціальними ризиками, що є

критично важливою для забезпечення стабільного розвитку суспільства в умовах стрімких соціально-економічних трансформацій, глобалізації та технологічних змін [412, с. 142; 75, с. 115].

Соціальні факти відіграють вирішальну роль у забезпеченні соціальної безпеки, оскільки вони допомагають створити об'єктивну картину соціального середовища та розробити ефективні стратегії соціального захисту. Соціальна безпека визначається як стан, при якому життєво важливі інтереси особи, спільнот і держави захищені через правові, економічні, соціальні та культурні механізми. Соціальні факти являють собою об'єктивні дані, такі як рівень зайнятості, середній дохід, індекси бідності, які допомагають виявляти негативні тенденції, що можуть загрожувати соціальній стабільності. Вони складають основу нормативної бази, яка визначає мінімальні гарантії соціального благополуччя, такі як рівні заробітної плати і соціальної допомоги. Інтеграція емпіричних і нормативних елементів дозволяє державі своєчасно виявляти загрози та розробляти превентивні заходи, що сприяють стабільності і добробуту населення. Аналіз даних за допомогою сучасних технологій підвищує точність моніторингу соціальних індикаторів, даючи можливість прогнозувати соціальні кризи. Таким чином, механізми впливу соціальних фактів є критично важливими для управління соціальними ризиками в умовах швидких соціально-економічних змін.

Сучасна система соціальної безпеки ґрунтується на комплексному аналізі об'єктивних соціальних фактів, що являють собою конкретні статистичні дані та індикатори, які відображають реальний стан соціального середовища. Соціальні факти – це вимірювані параметри, до яких належить рівень зайнятості, середній дохід, індекси бідності, рівень злочинності, показники охорони здоров'я та освіти. Вони дозволяють оцінити ефективність функціонування державної політики у сфері соціального захисту. Взаємозв'язок між соціальними фактами та соціальною безпекою

полягає у тому, що саме через аналіз цих даних ми можемо виявити загрози, що виникають у суспільстві, та розробити механізми їх запобігання і усунення, що сприяє забезпеченню стабільності та добробуту громадян [68, с. 45].

Аналіз роботи Г. Еспінг-Андерсена дав змогу встановити основні принципи функціонування систем соціального захисту. У ній соціальна безпека визначається як стан, при якому забезпечуються умови для стабільного соціального розвитку та збереження добробуту населення [68, с. 67]. Використання статистичних показників дозволяє не лише визначити рівень економічного добробуту, а й виявити соціальні нерівності, що в подальшому можуть спричинити загострення соціальної напруженості. Таким чином, аналіз соціальних фактів виступає як фундаментальний інструмент для виявлення потенційних загроз.

Значну роль у формуванні соціальної безпеки відіграє також нормативна складова, що базується на розробці стандартів соціального захисту на основі об’єктивного аналізу даних. Т. Скоцпол зазначає, що на підставі емпіричних досліджень встановлюються мінімальні соціальні гарантії, які включають розміри заробітної плати, пенсійних виплат, соціальної допомоги та інших нормативів, які повинні гарантувати певний рівень добробуту для всіх громадян [413, с. 112]. Такі стандарти є основою для розробки правових механізмів контролю за дотриманням встановлених норм. Реалістичний підхід до аналізу соціальних фактів дає можливість державі оперативно реагувати на негативні тенденції, коригувати політику соціального захисту та розробляти превентивні заходи, що мінімізують ризики соціальних конфліктів.

Окрім цього, як доречно зауважує А. В. Аткінсон, соціальні факти є основою для виявлення соціальних загроз і ризиків. За допомогою систематичного аналізу даних ми можемо виявити ранні сигнали про загострення соціальних проблем. Наприклад, різке зниження рівня доходів

або зростання рівня безробіття може свідчити про можливе підвищення соціальної напруженості, що вимагає негайного втручання держави. Використання сучасних інформаційних технологій та методів аналізу даних дозволяє здійснювати моніторинг соціальних індикаторів із високою точністю, що сприяє своєчасному прогнозуванню можливих соціальних криз [414, с. 78]. Прогнозування соціальних ризиків є ключовим елементом у формуванні системи управління соціальними процесами, оскільки дає можливість розробляти превентивні заходи, спрямовані на запобігання соціальним конфліктам.

Т. Скоцпол вказує на те, що формування соціальної політики також безпосередньо залежить від аналізу соціальних фактів. Дані соціальних досліджень дозволяють визначити, які саме соціальні групи опиняються у зоні ризику та потребують спеціальної підтримки. Наприклад, якщо статистичні дані свідчать про високий рівень безробіття в певному регіоні, це може стати підґрунтям для розробки програм перепідготовки кадрів, стимулювання розвитку малого бізнесу або залучення інвестицій. Аналіз соціальних фактів допомагають також визначити, які соціальні проблеми є найактуальнішими і потребують невідкладних заходів з боку держави. Таким чином, формування соціальної політики на основі об’єктивних даних забезпечує більш раціональний розподіл ресурсів і сприяє підвищенню загального рівня соціальної безпеки [413, с. 134].

А. Аткінсон доречно підкреслює, що моніторинг соціальної напруженості та прогнозування соціальних конфліктів є ще одним важливим напрямком використання соціальних фактів у сфері соціальної безпеки. Систематичний аналіз соціальних індикаторів дає змогу виявити негативні тенденції, що свідчать про зростання соціальної нестабільності. За допомогою методів статистичного аналізу та сучасних інформаційних технологій можна проводити постійний моніторинг соціального середовища з метою передбачення потенційних соціальних криз на ранніх стадіях. Це

сприяє своєчасному впровадженню превентивних заходів, які допомагають знизити ризики соціальних конфліктів і забезпечити стабільність суспільства [414, с. 89]. Прогнозування соціальних ризиків є надзвичайно важливим, оскільки воно дозволяє не лише виявити існуючі проблеми, а й розробляти стратегічні плани для їх усунення, що забезпечує адаптивність системи соціального захисту до змін у соціально-економічному середовищі.

Практичне значення аналізу соціальних фактів полягає у формуванні ефективних соціальних програм і визначенні пріоритетів державної політики. Дані, отримані шляхом аналізу статистичних показників, дають можливість точно встановити проблемні зони у суспільстві та розробити програми підтримки для тих груп населення, які опинилися у зоні ризику. Наприклад, якщо аналіз даних показує високий рівень безробіття серед молоді, держава може розробити спеціальні програми професійної перепідготовки, спрямовані на забезпечення зайнятості молодих спеціалістів; якщо спостерігається зниження рівня доходів серед малозабезпечених родин, держава може запровадити додаткові соціальні гарантії, які допоможуть знизити рівень бідності і соціальної нерівності [4, с. 105]. Таким чином, використання соціальних фактів для розробки соціальної політики забезпечує обґрунтованість прийнятих рішень, їх відповідність реальним потребам населення і сприяє створенню стабільного соціального середовища.

Таким чином, дослідження взаємозв’язку між соціальними фактами та соціальною безпекою видається надзвичайно важливим у контексті створення адаптивної системи соціального захисту. Дані соціальних досліджень виступають ключовим інструментом у виявленні потенційних загроз, формуванні нормативної бази, моніторингу соціальної напруженості та прогнозуванні соціальних конфліктів. Інтеграція емпіричного аналізу із розробкою нормативних стандартів дозволяє створити ефективні механізми управління соціальними ризиками, що забезпечують стабільність і добробут суспільства в умовах стрімких соціально-економічних трансформацій та

глобалізаційних викликів.

Використання сучасних інформаційних технологій для збору, обробки та аналізу статистичних даних забезпечує можливість постійного моніторингу соціального середовища, що дає змогу своєчасно виявляти негативні тенденції та впроваджувати превентивні заходи. Це особливо актуально в умовах, коли внутрішні соціально-економічні процеси нерозривно пов'язані із зовнішніми впливами, що вимагає інтегрованого підходу до розробки стратегії соціального захисту. Аналіз соціальних фактів дозволяє державі формувати стратегічні плани, що враховують реальні потреби населення і забезпечують високий рівень соціальної безпеки.

Отже, ми дійшли висновку, що роль соціальних фактів у сфері соціальної безпеки є фундаментальною для розробки адаптивної системи соціального захисту, яка ґрунтується на об'єктивному аналізі статистичних даних, встановленні нормативних стандартів та впровадженні превентивних заходів. Використання емпіричного аналізу соціальних індикаторів у поєднанні з нормативним регулюванням створює умови для своєчасного реагування на соціальні загрози, прогнозування соціальних конфліктів і розробки ефективних заходів, що забезпечують стабільність і добробут суспільства. Такий міждисциплінарний підхід є ключовим для розробки сучасних стратегій соціального захисту, що враховують як економічні, так і соціальні аспекти сучасних викликів і сприяють сталому розвитку держави та суспільства [413, с. 468].

Сучасна система соціальної безпеки базується на аналізі об'єктивних соціальних фактів, які відображають реальний стан соціального середовища через статистичні дані. Соціальні факти, такі як рівень зайнятості, дохід, індекси бідності та рівень злочинності, є ключовими для оцінки ефективності державної політики у сфері соціального захисту. Взаємозв'язок між цими фактами та соціальною безпекою дозволяє виявляти загрози та розробляти механізми їх запобігання, що сприяє стабільності та добробуту громадян.

Використання статистичних показників дає можливість виявляти соціальні нерівності та загрози, які можуть підвищувати соціальну напруженість. Нормативна складова, заснована на емпіричних дослідженнях, встановлює мінімальні соціальні гарантії, що включають заробітну плату та соціальні виплати. Це забезпечує оперативну реакцію держави на негативні тенденції. Соціальні факти також сприяють виявленню соціальних ризиків та формуванню ефективних соціальних програм. Моніторинг соціальної напруженості та прогнозування конфліктів дозволяють своєчасно вживати превентивних заходів. Інтеграція емпіричного аналізу із нормативним регулюванням створює умови для адаптивної системи соціального захисту, що враховує сучасні виклики і сприяє сталому розвитку суспільства.

А. Сенс зазначає, що сучасна система соціальної безпеки ґрунтується на детальному аналізі соціальних фактів, які виступають як об’єктивні показники стану суспільства і є основою для розробки ефективних механізмів соціального захисту. Соціальні факти – це статистичні дані, індикатори соціального благополуччя, рівень зайнятості, середній дохід, індекси бідності, показники здоров’я, освіти та злочинності, які дозволяють створити об’єктивну картину поточного стану соціального середовища та своєчасно виявити негативні тенденції, що можуть свідчити про потенційні загрози для соціальної стабільності [72, с. 55].

Аналіз соціальних фактів включає два ключові компоненти: емпіричний та нормативний. Емпіричний компонент базується на зборі та аналізі статистичних даних, що відображають реальний стан соціального середовища. Наприклад, показники рівня безробіття, середнього доходу, індекси бідності та статистика злочинності дозволяють оцінити, які соціальні процеси протікають у суспільстві, і виявити регіональні або групові диспропорції. Різке зниження середнього доходу або зростання рівня безробіття в окремих регіонах може бути сигналом про наближення соціальної кризи, що створює потенційні ризики для стабільності

суспільства. Сучасні методи аналізу, зокрема використання системи обробки великих даних, дозволяють проводити детальний моніторинг соціальних індикаторів із високою точністю, що сприяє своєчасному прогнозуванню негативних змін [410, с. 22; 412, с. 142].

Водночас нормативний компонент полягає у формуванні стандартів соціального захисту на основі отриманих емпіричних даних. Дані соціальних досліджень є основою для розробки нормативно-правових актів, що встановлюють мінімальні соціальні гарантії, такі як розміри заробітної плати, пенсійних виплат, соціальної допомоги тощо. Розробка таких стандартів дозволяє державі встановити обґрунтовані критерії для оцінки рівня соціальної безпеки, що забезпечує формальну базу для захисту прав громадян. Завдяки цьому нормативне регулювання стає інструментом, який сприяє оперативному реагуванню на зниження соціального благополуччя та впровадженню коригувальних заходів у разі негативних змін у соціально-економічному середовищі [415, с. 90].

Соціальні факти відіграють визначальну роль у виявленні соціальних загроз та ризиків. Аналіз статистичних даних дозволяє виявити негативні тенденції, такі як зростання рівня злочинності, різке збільшення безробіття чи зниження рівня доходів, які можуть свідчити про погіршення соціальної стабільності. Виявлення таких фактів є критично важливим для прогнозування соціальних криз і розробки превентивних заходів. Так, Дж. Е. Стігліц наголошує, що сучасні інформаційні технології, що використовують методи аналізу великих даних, дозволяють здійснювати постійний моніторинг соціальних індикаторів та своєчасно виявляти потенційні загрози. Наприклад, різке зростання рівня безробіття може стати попереджувальним сигналом, який свідчить про наближення соціальної кризи, що вимагає негайного втручання держави з метою зниження соціальної напруженості [75, с. 115].

А. Аткінсон вважає, що аналіз соціальних фактів є основою для

формування механізмів соціального захисту та розробки соціальної політики. Дані соціальних досліджень дозволяють визначити, які соціальні групи або регіони опиняються у зоні ризику та потребують додаткової підтримки. Наприклад, якщо аналіз показує високий рівень безробіття серед молоді або зниження середнього доходу в певних регіонах, це може стати підґрунтям для впровадження спеціалізованих програм перепідготовки кадрів, стимулювання розвитку малого бізнесу або підтримки малозабезпечених сімей. Дані, отримані із статистичного аналізу, стають доказовою базою для формування пріоритетів у сфері соціальної політики, що спрямована на зниження соціальної нерівності та підвищення рівня добробуту населення [414, с. 89].

Моніторинг соціальної напруженості є ще одним практичним застосуванням соціальних фактів. Постійний аналіз змін у соціальних індикаторах дозволяє державним органам своєчасно виявляти ранні сигнали про негативні тенденції, що можуть призвести до соціальної кризи. Використання сучасних інформаційних технологій і методів аналізу даних, зокрема систем аналізу великих даних, дає можливість створити ефективну систему моніторингу, яка забезпечує оперативне прогнозування соціальних ризиків і розробку стратегій управління соціальними процесами. Таким чином, моніторинг соціальної напруженості дозволяє передбачати потенційні соціальні конфлікти і вчасно впроваджувати превентивні заходи, що сприяють стабільності суспільства [416; 417].

Практичне значення аналізу соціальних фактів проявляється і в розробці ефективних соціальних програм, що базуються на об’єктивних даних. Дані соціальних досліджень дозволяють державі розробляти стратегії, спрямовані на підтримку вразливих верств населення, оптимізувати розподіл державних ресурсів та створювати умови для покращення якості життя громадян. Наприклад, якщо аналіз даних свідчить про високий рівень безробіття у певному регіоні, держава може впровадити програми з

перепідготовки кадрів, стимулювання розвитку малого бізнесу або залучення інвестицій, що сприятиме зниженню соціальної напруженості та підвищенню рівня соціального захисту [410, с. 37].

Висновки, зроблені на основі аналізу соціальних фактів, є важливим інструментом для формування інтегрованої системи управління соціальними ризиками. Інтеграція емпіричного аналізу із нормативним регулюванням двє можливість створити адаптивну систему соціального захисту, яка здатна оперативно реагувати на виклики сучасного суспільства, прогнозувати соціальні ризики та впроваджувати превентивні заходи для зниження ймовірності соціальних конфліктів. Такий підхід є основою для розробки довгострокових стратегій соціальної політики, що сприяють стабільності і добробуту громадян у сучасних умовах глобалізації та технологічних трансформацій [415, с. 90].

Механізми впливу соціальних фактів на соціальну безпеку, що базуються на емпіричній складовій (аналіз статистичних показників та індикаторів соціального благополуччя) та нормативній складовій (формування стандартів соціального захисту), є критично важливими для формування адаптивної системи управління соціальними ризиками. Дані соціальних досліджень дозволяють державі своєчасно виявляти негативні тенденції, прогнозувати потенційні соціальні загрози та розробляти превентивні заходи, що сприяють забезпеченню стабільності суспільства. Інтеграція цих підходів сприяє формуванню соціальної політики, що базується на доказовій базі, оптимізації розподілу ресурсів та створенню ефективних механізмів соціального захисту, що відповідають реальним потребам населення [416; 417, с. 118; 75, с. 115; 414 с. 89].

Таким чином, дослідження механізмів впливу соціальних фактів на соціальну безпеку має практичне значення, оскільки забезпечує основу для розробки комплексних соціальних програм, визначення пріоритетів державної політики і створення адаптивної системи управління соціальними

ризиками. Дані, отримані із систематичного аналізу соціальних індикаторів, дозволяють не лише виявити поточний стан соціального середовища, але й прогнозувати майбутні зміни, що є запорукою стабільного розвитку суспільства. Інтеграція емпіричних даних із нормативним регулюванням забезпечує ефективне управління соціальними процесами, що сприяє підвищенню рівня соціальної безпеки в умовах стрімких соціально-економічних трансформацій та глобалізаційних викликів [412, с. 142; 410, с. 37].

Сучасна система соціальної безпеки базується на аналізі соціальних фактів, що слугують об’єктивними показниками суспільного стану і основою для соціального захисту. Соціальні факти включають статистичні дані про зайнятість, дохід, бідність, здоров’я, освіту та злочинність, вони допомагають виявляти негативні тенденції, що загрожують соціальній стабільності. Аналіз соціальних фактів включає два компоненти: емпіричний, що зосереджується на зборі і аналізі даних, та нормативний, що встановлює стандарти соціального захисту на основі цих даних. Емпіричний компонент дозволяє виявляти диспропорції і загрози на регіональному рівні, використовуючи сучасні технології обробки великих даних, що сприяють точному прогнозуванню. Нормативний компонент формує правові акти для мінімальних соціальних гарантій, таких як зарплати і пенсії. Соціальні факти є критичними для виявлення та прогнозування соціальних ризиків. На їх підставі розробляються превентивні заходи і соціальні програми на підтримку вразливих груп. Моніторинг соціальної напруженості, здійснюваний за допомогою сучасних технологій, допомагає передбачити потенційні конфлікти і знизити ризики. Інтеграція емпіричних даних з нормативним регулюванням формує адаптивну систему управління соціальними ризиками, сприяючи стабільності суспільства в умовах глобалізації та технологічних змін.

Розглянувши структурні компоненти соціальних фактів та їх роль у

системі соціальної безпеки, ми зробили висновок, що особливої уваги заслуговує правовий аспект їх функціонування. На нашу думку, правове значення соціальних фактів виявляється у їх трансформації з емпіричних даних у юридично значущі факти, що стають підставою для формування та реалізації державної соціальної політики. Саме на основі соціальних фактів розробляються та приймаються нормативно-правові акти, які регулюють відносини у сфері соціального захисту та забезпечення. У цьому контексті соціальні факти набувають уже ознак юридичних фактів, що запускають механізм правового регулювання соціальної безпеки. Проаналізуємо детальніше, як саме відбувається ця трансформація та яке значення вона має для функціонування механізму соціальної безпеки в Україні.

Аналіз наукових позицій допомагає нам виділити багатоаспектний характер юридичних фактів у сфері соціальної безпеки. Як зазначає Я. В. Сімутіна, юридичні факти не лише виконують традиційну функцію породження, зміни чи припинення правовідносин, а й мають специфічні функції у сфері трудових і пов’язаних з ними відносин. Вони можуть «забезпечувати існування триваючих трудових правовідносин, перешкоджати розвитку настання правових наслідків, анулювати юридичне значення інших фактичних обставин, призупиняти здійснення основних обов’язків і прав суб’єктів правовідносин, відновлювати права та інтереси сторін трудового договору у випадку їх порушення» [418, с. 111].

Доповнюючи цю позицію, А.А. Каструба пропонує розглядати юридичні факти як «фактичні обставини дійсності, з правовою моделлю яких пов’язано настання наслідку у вигляді виникнення, зміни або припинення суб’єктивних цивільних прав, юридичних обов’язків, а також цивільних правовідносин в цілому» [419, с. 43].

Таким чином, у контексті соціальної безпеки юридичний факт виступає з’єднувальною ланкою між соціальною реальністю та правовою системою, трансформуючи об’єктивні соціальні дані в правові підстави для

реалізації механізмів соціального захисту. У сфері соціальної безпеки юридичні факти набувають особливого значення, оскільки саме через них відбувається перехід від виявлення соціальних ризиків до формування конкретних правових механізмів їх подолання.

Державна політика соціальної безпеки забезпечує правове регулювання рівня доходів громадян через систему мінімальних соціальних гарантій. Основним інструментом є мінімальна заробітна плата, яка визначена законом як обов'язковий мінімальний розмір оплати праці за повністю виконану місячну (годинну) норму . Водночас стаття 3 Закону України «Про оплату праці» [312] закріплює поняття мінімальної зарплати, де вказано, що «мінімальна заробітна плата – це встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці», а її розмір переглядається відповідно до економічних умов та індексу споживчих цін. Крім того, стаття 2 Закону України «Про індексацію грошових доходів населення» [420] зобов'язує державу проводити індексацію зарплат, пенсій та інших доходів громадян для захисту від інфляції, що також впливає на реальний рівень доходів. Підставами для такої індексації за даним Законом є той факт перевищення величиною індексу споживчих цін порогу індексації, який встановлюється в розмірі 103% (стаття 4 Закону). Індексом споживчих цін виступають показники, що характеризують динаміку загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання (стаття 1 даного Закону).

Розглянувши систему регулювання мінімальної заробітної плати в Україні, зазначимо, що соціальні факти (індекс споживчих цін, рівень інфляції, економічні показники) виступають не лише статистичними даними, але й юридично значущими обставинами, які запускають конкретні механізми правового регулювання. Зокрема перевищення індексом споживчих цін порогу у 103% автоматично активує правовий механізм індексації доходів громадян. Отже, соціальні факти трансформуються в

юридичні, створюючи правові наслідки та забезпечуючи функціонування системи соціальної безпеки.

Також яскравим прикладом прояву соціальних фактів, що мають юридичне значення, є прожитковий мінімум. Цей показник виступає фундаментальним соціально-економічним фактом, який після законодавчого закріплення набуває характеру юридичного факту з широким спектром правових наслідків. Прожитковий мінімум слугує базовим стандартом для визначення розмірів соціальних виплат, формування державного бюджету та розрахунку багатьох інших соціальних гарантій. Для оцінки достатності доходів у законодавстві запроваджено категорію прожиткового мінімуму, який за Законом України «Про прожитковий мінімум» [158] визначається як «вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості». Прожитковий мінімум виконує роль базового державного соціального стандарту, на основі якого визначаються розміри мінімальної зарплати, мінімальної пенсії, соціальної допомоги та інших виплат (стаття 2 Закону). Відповідно до ч. 4 ст. 2 Закону України «Про прожитковий мінімум» цей показник використовується для встановлення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування таким чином, щоб рівень основних доходів громадян забезпечував життєвий рівень не нижчий за прожитковий мінімум [158]. Отже, законодавство України пов'язує рівень доходів населення з юридично закріпленими мінімальними стандартами, гарантує їх перегляд та індексацію, що є правовим механізмом захисту від бідності та матеріальної нестабільності, де соціальні стандарти держави являють собою законодавчо встановлену систему норм і нормативів, що слугують базою для визначення

основних державних соціальних гарантій. Ці стандарти закріплюються у законах та інших нормативно-правових актах і формують правову основу соціального захисту населення [421].

У досліджуваному контексті варто зауважити, що соціальні факти трансформуються в юридичні та впливають на систему соціальної безпеки в Україні. Так, згідно з даними Державної служби статистики України індекс споживчих цін (інфляція) у 2023 році становив 105,1% [422]. Оскільки цей показник перевищив встановлений законом поріг індексації у 103%, це автоматично запустило правовий механізм індексації доходів громадян у 2024 році. Як наслідок, з 01 січня 2024 року прожитковий мінімум був підвищений до 2 361 грн [423], що знайшло відображення у Законі України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» [424]. Зазначене підвищення спричинило зростання мінімальної заробітної плати до 7 100 грн з 01 січня 2024 року, що становить більше трьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Також воно вплинуло на розміри соціальних виплат і допомог. Зокрема допомога при народженні дитини, прив’язана до прожиткового мінімуму, зросла до 41 280 грн [425]. Законодавство України встановлює пряму залежність між розміром мінімальної пенсії та показником прожиткового мінімуму, що функціонує як базовий соціальний стандарт. Відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. З 01 січня 2024 року внаслідок планового підвищення соціальних стандартів, закріпленого в Законі України «Про Державний бюджет України на 2024 рік», прожитковий мінімум було збільшено до 2 361 гривні. Це законодавче рішення автоматично зумовило відповідне зростання мінімального розміру пенсійних виплат з попереднього показника 2 093 гривні до нового значення 2 361 гривня, що демонструє дієвість механізму індексації соціальних виплат у системі пенсійного забезпечення України [426]. Таким чином, зафіксований

Держстатом соціальний факт зростання споживчих цін став юридичним фактом, що призвів до конкретних правових наслідків у вигляді перегляду соціальних стандартів та підвищення рівня соціального захисту населення.

Наведене демонструє нам унікальну правову природу соціальних фактів у механізмі забезпечення соціальної безпеки, де об'єктивні статистичні показники набувають юридичного значення, перетворюючись на нормативні підстави для правового регулювання. Ми вважаємо, що законодавче закріплення таких соціальних фактів, як індекс споживчих цін та прожитковий мінімум, створює особливий механізм автоматичної активації правових процедур (індексації, перегляду соціальних стандартів), демонструючи трансформацію емпіричних даних у юридичні факти. Аналізуючи взаємозв'язок між мінімальною заробітною платою, прожитковим мінімумом та іншими соціальними гарантіями, ми дійшли висновку, що соціальні факти в правовому полі виконують не лише індикативну, але й регулятивну функцію, формуючи правову основу для своєчасного реагування держави на зміни в соціально-економічному становищі населення, що є ключовим елементом забезпечення соціальної безпеки в умовах економічної нестабільності.

Наступним яскравим прикладом є соціальні виплати, які виступають одним із ключових інструментів реагування держави на низький рівень доходів, бідність та інші соціальні ризики. Правові засади надання різних видів соціальної допомоги визначені окремими законами. Наприклад, Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [164] гарантує підтримку сім'ям, чий середньомісячний сукупний дохід нижчий за встановлений рівень забезпечення прожиткового мінімуму. Відповідно до статті 5 цього Закону розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченій сім'ї визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним доходом. Таким чином, законодавство прив'язує обсяг допомоги до офіційного прожиткового мінімуму,

забезпечуючи адресність підтримки, тобто чим більший розрив між доходами сім’ї та прожитковим мінімумом, тим більшу допомогу вона отримує від держави.

Іншим прикладом є Закон України «Про державну допомогу сім’ям з дітьми» [163], який встановлює види і розміри виплат при народженні дитини, по догляду за дитиною, на дітей одиноким матерям тощо. Згідно з цим Законом кожна сім’я має право на одноразову допомогу при народженні дитини, яка виплачується у фіксованому розмірі, визначеному на рівні, кратному прожитковому мінімуму (цей підхід спрямований на заохочення народжуваності та підтримку сімей з дітьми). Законодавство також передбачає субсидії на оплату житлово-комунальних послуг для сімей, витрати яких на комунальні послуги перевищують визначену частку доходу. Такий механізм встановлено постановами Кабінету Міністрів на виконання Закону України «Про житлово-комунальні послуги» [427].

Окремо слід вести мову про пенсійне забезпечення. Закон України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [161] гарантує мінімальну пенсію за віком на рівні не нижче прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (за умови наявності повного страхового стажу). Це означає, що держава зобов’язана забезпечити кожному пенсіонеру базовий дохід не менш ніж визначений прожитковий мінімум, коригуючи розмір пенсій у разі зростання прожиткового мінімуму. Фінансування соціальних виплат здійснюється або за рахунок Державного бюджету (для допомоги малозабезпеченим, сім’ям з дітьми, субсидій тощо), або за рахунок страхових фондів (Пенсійного фонду, Фонду соцстраху на випадок безробіття, тимчасової непрацездатності тощо). Важливо, що щорічно в Законі про Державний бюджет України встановлюються розміри основних соціальних стандартів: прожиткового мінімуму та мінімальної зарплати, від яких залежать і розміри більшості соціальних виплат.

Важливо звернути увагу на показники бідності (рівень бідності, індекси бідності), які є важливими соціальними фактами, що впливають на формування політики соціальної безпеки. Держава інтегрує їх у правове поле через стратегічні документи та нормативні методики. В Україні офіційно застосовується декілька критеріїв вимірювання бідності, зокрема абсолютна бідність (частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму) та відносна бідність (частка населення з доходами нижче 75% медіанного рівня). Л.В. Потабенко у цьому контексті зазначав що абсолютна бідність – це стан, за якого доходи індивіда або домогосподарства не можуть забезпечити рівень споживання, що відповідає мінімальним нормативам для цього суспільства (ці нормативи можуть бути закріплені на законодавчому рівні чи існувати у масовій свідомості), а відносна бідність – це нездатність забезпечити пристойний стан для цього суспільства. [428, с. 258]

Державна служба статистики України (Держстат) здійснює регулярний моніторинг рівня життя та розрахунок показників бідності на основі методик, затверджених Кабміном. Прожитковий мінімум відіграє ключову роль у цих розрахунках. Як зазначено в законодавстві, він використовується для загальної оцінки рівня життя в Україні та формування соціальної політики. Зокрема на підставі прожиткового мінімуму визначається критерій малозабезпеченості сімей для отримання допомог, розміри допомоги сім’ям з дітьми, допомоги по безробіттю, стипендій тощо.

Відповідно до Методики комплексної оцінки бідності, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України та Національної академії наук України від 18 травня 2017 року № 827/403/507/113/232 [429], оцінка рівня бідності населення здійснюється через комплексний підхід, який включає декілька важливих аспектів. Спершу визначається межа бідності, що базується на відносному критерії, а саме на рівні 60% від медіанного

показника сукупних еквівалентних доходів або витрат домогосподарств. Таким чином, особи, які мають доходи чи витрати нижче цього порогу, визнаються бідними.

Основними показниками оцінки рівня бідності є коефіцієнт бідності (рівень бідності), який показує частку населення, що перебуває нижче межі бідності, глибину бідності, яка характеризує середній відсоток відставання доходів бідних домогосподарств від встановленої межі, та гостроту бідності, що враховує ступінь нерівномірності розподілу доходів серед найбідніших груп населення.

Крім того, Методика передбачає проведення аналізу бідності за різними соціально-демографічними характеристиками населення, такими як вік, стать, рівень освіти, місце проживання (місто чи село), а також за складом домогосподарств. Особлива увага приділяється регіональному аспекту, що дозволяє виявити територіальні диспропорції в рівні життя населення України.

Для розрахунку зазначених показників використовується інформація, отримана в ході вибіркових обстежень умов життя домогосподарств, що здійснюються Державною службою статистики України. Запропонована Методика сприяє формуванню більш ефективної соціальної політики та систематичному моніторингу її результативності.

Таким чином, законодавчо закріплено, що межа бідності та державні соціальні гарантії взаємопов’язані: зміна прожиткового мінімуму або інших показників автоматично впливає на рівень підтримки малозабезпечених верств населення.

На державному рівні приймаються спеціальні програмні акти, спрямовані на подолання бідності. Прикладом є Державна стратегія подолання бідності [430], схвалена Кабміном у 2016 році. Вона визначила механізми запобігання бідності та основні завдання соціальної політики до 2020 року. Ця Стратегія містить комплекс заходів, серед яких: стимулювання

продуктивної зайнятості, підвищення доступності соціальних послуг, адресність державної допомоги та мінімізація ризиків соціального відчуження. Виконання Стратегії підтримувалося моніторингом показників бідності: уряд щорічно звітував про динаміку рівня бідності (частку населення, що живе за межею бідності) та ефективність вжитих заходів. Окрім національних документів, міжнародні зобов'язання України теж спрямовують державу на боротьбу з бідністю. Україна приєдналася до глобальних Цілей сталого розвитку ООН (SDG), зокрема до Цілі 1 – подолання бідності, що передбачає зменшення частки населення, яке живе за межею бідності, та впровадження соціальних програм підтримки бідних. Також у рамках Ради Європи Україна підписала (у 2007 році ратифікувала частково) Європейську соціальну хартію (переглянуту), стаття 30 якої передбачає право на захист від бідності та соціального відчуження. Хоча ця стаття поки що не належить до числа положень Хартії, формально прийнятих Україною, сам факт участі в Хартії зобов'язує державу проводити активну політику, спрямовану на зниження бідності. Отже, індекси бідності набувають правового значення через систему державних соціальних стандартів і стратегій, вони служать орієнтирами для визначення розмірів соцдопомоги та оцінки ефективності державної політики, а також підлягають офіційному обліку при виконанні Україною міжнародних соціальних зобов'язань.

Наступним яскравим прикладом соціального факту є демографічні показники (народжуваність, смертність, структура населення, міграція тощо), які безпосередньо впливають на довгострокову соціальну безпеку держави, а отже, враховуються у правотворчості та державних програмах. Зменшення населення, старіння нації, міграційні процеси – ці тенденції розглядаються як потенційні загрози, що потребують реакції через правові механізми. Українське законодавство включає спеціальні норми, спрямовані на стимулювання позитивних демографічних зрушень і підтримку сімей.

Зокрема вже згаданий Закон «Про державну допомогу сім’ям з дітьми» [163] забезпечує матеріальне заохочення народжуваності (одноразова допомога при народженні дитини, щомісячна допомога по догляду за дитиною до досягнення нею певного віку, допомога на дітей, над якими встановлено опіку, та інші види виплат). Одноразова допомога при народженні першої дитини, наприклад, нині становить фіксовану суму (на 2025 рік – 41 280 грн відповідно до останніх змін у законодавстві) [431], а при народженні другої і наступних дітей – вищу суму, що відображає прагнення держави підтримати багатодітні родини. Також законодавством гарантується оплачувана відпустка по вагітності та пологах та по догляду за дитиною (статті 17-18 Закону «Про відпустки») [432], збереження робочого місця за жінками, які народили дитину (ст. 184 Кодексу законів про працю) [259], особливі трудові гарантії для батьків дітей-інвалідів тощо. Наведене складає правові важелі, покликані поліпшити демографічну ситуацію, стимулюючи народжуваність і захищаючи сім’ї з дітьми.

Окремо держава реагує на демографічні виклики шляхом стратегічного планування. Нещодавно Кабміном затверджено Стратегію демографічного розвитку України на період до 2040 року, яка визначає основні демографічні загрози та шляхи їх подолання [433]. Цей стратегічний документ, розроблений Міністерством соціальної політики за участі експертного середовища та підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA), містить заходи для стимулювання народжуваності (розвиток мережі закладів дошкільної освіти, підтримка працюючих батьків, вдосконалення системи виплат при народженні), зниження смертності (програми охорони здоров’я, профілактики захворювань), а також політику щодо регулювання міграційних процесів і повернення трудових мігрантів. Стратегія визнає, що без активної державної політики до 2040 року населення України може істотно скоротитися [433], тому визначає ціль – досягти демографічної стійкості та забезпечити умови для гідного життя кожного

громадянина. На виконання Стратегії уряд затвердив план заходів, які мають виконуватися всіма дотичними міністерствами і регулярно переглядатися. Таким чином, правове значення демографічних показників проявляється через врахування їх у державних програмах і законодавстві: негативні тенденції (наприклад, депопуляція) слугують імпульсом для ухвалення нових нормативних актів або внесення змін до існуючих соціальних законів з метою реагування на ці тенденції.

Отже, аналіз правового значення основних соціальних фактів у механізмі соціальної безпеки дозволяє зробити низку наступних узагальнень.

По-перше, в Україні сформовано комплексну нормативну базу, що пов’язує соціальні факти з конкретними правовими нормами і гарантіями. Кожен ключовий соціальний показник – рівень доходів, зайнятість, показники бідності, демографія тощо – відображений у законодавстві через систему державних соціальних стандартів, гарантій та цільових програм. Мінімальні зарплати, пенсії, допомоги прив’язані до прожиткового мінімуму, який є законодавчо визначеним індикатором достатнього життєвого рівня.

По-друге, закони України встановлюють механізми реагування на зміну соціальних фактів: зростання безробіття автоматично активує більші обсяги виплат з Фонду соцстраху на випадок безробіття; підвищення цін і інфляція тягнуть за собою обов’язкову індексацію доходів; збільшення частки бідного населення ініціює державні програми подолання бідності.

По-третє, юридичні норми забезпечують захист прав громадян у соціальній сфері: конституційні положення і закони гарантують кожному право на соціальну допомогу за визначених умов, а судовий контроль, зокрема рішення Конституційного Суду, не допускає звуження вже наданих соціальних гарантій.

По-четверте, Україна, виконуючи свої міжнародні та європейські зобов’язання, імплементує у національне право стандарти соціального захисту, прийняті у міжнародних договорах, таких як Європейська соціальна

хартія та конвенції МОП. Це сприяє тому, що національні правові механізми відповідають загальновизнаним принципам забезпечення гідного рівня життя, недопущення бідності та соціального виключення.

Також слід наголосити, що система соціальної безпеки України має і превентивний характер, оскільки законодавство зобов'язує органи влади здійснювати моніторинг і прогнозування соціальних ризиків та вчасно вживати заходів для нейтралізації їх негативних наслідків. Загалом ключові соціальні факти набувають правового значення як сигнали для держави, на які та повинна реагувати інструментами права – від встановлення мінімальних стандартів до запуску цільових програм. Така інтеграція емпіричних соціальних даних із нормативним регулюванням є запорукою адаптивної і стійкої системи соціальної безпеки, що здатна захистити населення від основних соціальних загроз та забезпечити реалізацію конституційних прав на достатній життєвий рівень і соціальний захист.

На думку О.Г. Сидорчука, аналіз соціальних фактів є невід'ємною складовою виявлення та прогнозування соціальних ризиків, оскільки саме об'єктивні дані про стан соціального середовища дозволяють своєчасно ідентифікувати негативні тенденції, які можуть свідчити про потенційні загрози для соціальної безпеки [99, с. 77]. Статистичні показники, отримані за допомогою соціологічних опитувань, демографічного аналізу та аналізу економічних даних, дають можливість визначити, які регіони чи соціальні групи знаходяться під впливом негативних процесів, що створюють передумови для зростання соціальних ризиків. Наприклад, різке зниження середнього доходу населення або зростання рівня безробіття може стати сигналом для посилення економічної нерівності, що негативно впливає на рівень доступності соціальних послуг.

Першочергово важливо зазначити, що соціальні факти виступають як об'єктивне відображення реального стану соціально-економічного середовища. Вони включають статистичні дані, результати соціологічних

опитувань, демографічні показники та інші об’єктивні індикатори, які дозволяють оцінити рівень економічного добробуту, рівень безробіття, стан охорони здоров’я, освіти та інші аспекти життя населення. За твердженням Ф.І. Франчука, «ризик – це невизначеність наслідків певної діяльності, що супроводжується потенційною шкодою» [434, с. 10-12]. Наведене визначення є основою для подальшого аналізу, оскільки дозволяє використовувати соціальні факти як вихідні дані для оцінки ймовірності настання негативних подій у суспільстві.

Наступним етапом аналізу є визначення механізмів, за допомогою яких соціальні факти впливають на формування соціальних ризиків. Соціальні факти, отримані в результаті аналізу економічних, демографічних та соціальних даних, безпосередньо визначають масштаб і характер потенційних негативних процесів. Наприклад, дані щодо зниження рівня доходів населення та зростання безробіття можуть свідчити про економічні ризики, що ведуть до поглиблення соціальної нерівності. Як відзначає Н.І. Надрага, «зниження доходів і зростання безробіття є критичними чинниками, що формують економічний аспект соціального ризику» [435, с. 56]. Статистичні дані про рівень злочинності, доступність охорони здоров’я та освіти допомагають ідентифікувати соціальні ризики, що безпосередньо впливають на якість життя громадян.

Таким чином, на основі проведеного дослідження встановлено, що соціальні факти виступають ключовим елементом механізму соціальної безпеки, трансформуючись із емпіричних даних в юридично значущі факти, які запускають конкретні правові механізми захисту населення.

Тому можна вважати, що соціальний факт як правова категорія – це об’єктивне соціальне явище або процес, що отримав юридичне закріплення в нормативно-правових актах, слугує підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин у сфері соціального захисту та безпеки, виконує регулятивну функцію при досягненні законодавчо визначених порогових

значень, забезпечуючи автоматичний запуск правових механізмів захисту соціальних прав громадян.

Аналіз показав, що соціальні факти мають дуалістичну природу, поєднуючи емпіричну складову (статистичні показники, індекси бідності, демографічні дані) та нормативну складову (законодавчо закріплені соціальні стандарти та гарантії). Встановлено, що правове значення соціальних фактів проявляється через систему їх законодавчого закріплення. Зокрема прожитковий мінімум, індекс споживчих цін, показники бідності та демографічні дані слугують юридичними підставами для автоматичної активації механізмів соціального захисту (індексації доходів, перегляду пенсій, надання адресної допомоги). Обґрунтовано, що інтеграція соціальних фактів у правову систему України створює адаптивний механізм соціальної безпеки, який забезпечує своєчасне реагування на зміни в соціально-економічному становищі населення та сприяє реалізації конституційних прав громадян на достатній життєвий рівень і соціальний захист.

4.3 Соціальні ризики і їх роль у функціонуванні системи соціальної безпеки

Соціальний ризик, згідно з думкою Н.І. Надраги, являє собою негативний вплив соціально-економічних процесів на стабільність суспільства, що може проявлятися у зниженні доходів, зростанні безробіття, поглибленні бідності, а також через погіршення умов охорони здоров’я і освіти [435, с. 56]. Таким чином, соціальний ризик має мультиаспектний характер і охоплює економічні, соціальні, культурні, демографічні та інформаційні компоненти. Цей комплексний підхід дозволяє розглядати соціальний ризик як інтегральне поняття, що відображає сумарний вплив негативних процесів на функціонування системи соціального забезпечення.

Вплив соціальних ризиків на систему соціального забезпечення є багатовимірним. По-перше, економічні ризики, такі як зниження доходів та зростання безробіття, призводять до поглиблення соціальної нерівності. Як відзначає Дж. Е. Стігліц, «високий рівень економічної нерівності створює умови для зростання соціальної нестабільності» [75, с. 115]. Зниження економічного добробуту обмежує можливості громадян задовольняти свої базові потреби, що впливає на доступність соціальних послуг, таких як охорона здоров’я, освіта та житлові програми.

По-друге, соціальні ризики, що виникають через погіршення умов життя, негативно впливають на ефективність системи соціального забезпечення. Зростання рівня злочинності, зниження якості охорони здоров’я та освіти спричиняють додаткове навантаження на державний бюджет, оскільки виникає потреба у впровадженні спеціалізованих соціальних програм підтримки для населення, яке опиняється у зоні ризику [99, с. 77]. Це, у свою чергу, веде до зниження загальної ефективності системи соціального захисту та створює умови для соціальної кризи.

Культурні ризики, які виникають через втрату національної ідентичності, культурні конфлікти та деградація традиційних цінностей також мають вплив на соціальне забезпечення. За словами А.Б. Аткінсона, «втрата культурних орієнтирів може призвести до зниження рівня згуртованості суспільства» [414, с. 89]. Таке зниження згуртованості негативно впливає на ефективність соціальних програм, оскільки спільні культурні цінності є важливим чинником соціальної стабільності.

Демографічні ризики, зокрема старіння населення та зміни у віковій структурі, створюють додатковий тиск на систему соціального забезпечення. Згідно з даними OECD, «демографічні зміни вимагають адаптації соціальних програм до нових умов, оскільки старіння населення підвищує витрати на пенсійне забезпечення та медичні послуги» [410, с. 22]. Такий вплив демографічних процесів призводить до необхідності модернізації системи

соціального захисту з метою забезпечення належного рівня підтримки для всіх верств населення.

Інформаційні ризики, що пов’язані з розповсюдженням дезінформації та кіберзагрозами, набувають особливої актуальності у сучасному цифровому середовищі. За даними UNDP, «розповсюдження некоректної інформації може викликати паніку серед громадян та знизити довіру до державних інституцій» [412, с. 142]. Це може призвести до соціальної нестабільності, оскільки некоректна інформація спотворює реальне сприйняття соціального середовища і створює додаткові ризики для функціонування системи соціального забезпечення.

Системна класифікація соціальних ризиків, яка охоплює економічні, соціальні, культурні, демографічні та інформаційні аспекти, дозволяє побачити їхній взаємозв’язок і комплексний вплив на систему соціального захисту. Дані, отримані через аналіз соціальних фактів, стають основою для розробки нормативної бази, яка встановлює мінімальні гарантії соціального забезпечення. «Інтеграція емпіричного аналізу із нормативним регулюванням є основою для формування адаптивної системи соціального захисту» [[13], с. 118; [7], с. 37]. Це забезпечує можливість державних органів своєчасно реагувати на негативні тенденції, прогнозувати можливі соціальні кризи і впроваджувати превентивні заходи.

Прогнозування соціальних ризиків є важливим інструментом для управління системою соціального забезпечення. Сучасні технології аналізу великих даних дозволяють будувати прогнозні моделі, що враховують економічні, соціальні та демографічні показники, тим самим даючи можливість визначити потенційні загрози та розробити стратегії їх мінімізації. Дані таких прогнозних моделей стають основою для планування бюджетних витрат на соціальні програми і розробки адаптивних стратегій управління, що сприяють підтриманню стабільності соціального середовища [[12], с. 45; [13], с. 118].

Таким чином, аналіз негативного впливу соціальних ризиків на систему соціального забезпечення демонструє, що ці ризики впливають на різні сфери життя – економічну, соціальну, культурну, демографічну та інформаційну. Ефективне управління соціальними ризиками можливе лише за умови постійного моніторингу соціальних фактів, що дозволяє своєчасно виявити негативні тенденції і впровадити заходи для їх мінімізації. Цей комплексний підхід сприяє формуванню адаптивної системи соціального захисту, яка забезпечує стабільність і високий рівень соціальної безпеки навіть у періоди значних трансформацій у суспільстві.

Отже, негативний вплив соціальних ризиків на систему соціальної безпеки є багатовимірним і охоплює низку аспектів, що взаємодіють між собою. Емпіричний аналіз соціальних даних дозволяє виявити негативні тенденції, а нормативне регулювання, побудоване на основі цих даних, створює умови для впровадження заходів соціального захисту, що відповідають реальним потребам населення. Інтеграція цих підходів сприяє створенню адаптивної системи управління соціальними ризиками, що забезпечує високий рівень соціальної безпеки та стабільності суспільства у сучасних умовах глобалізації та технологічних трансформацій. Таким чином, значення соціальних ризиків для функціонування системи соціального забезпечення є фундаментальним, адже вони створюють передумови для розробки ефективних заходів, спрямованих на підтримку добробуту громадян та стабільний розвиток суспільства.

Сучасні дослідження, зокрема роботи О.Г. Сидорчука, демонструють, що своєчасне виявлення негативних соціально-економічних процесів через аналіз соціальних фактів є запорукою ефективного управління соціальними ризиками. Цей підхід дозволяє державі оптимізувати розподіл ресурсів, впроваджувати превентивні заходи та забезпечувати адаптивність системи соціального забезпечення до постійних змін. Інтегроване управління соціальними ризиками є основою для створення умов, за яких соціальна

безпека буде підтримуватися навіть у періоди кризових явищ, що є особливо актуальним у сучасному глобалізованому світі [99, с. 77; 410, с. 37].

Крім того, систематизація соціальних ризиків за їхніми видами дозволяє розробити цілісні стратегії управління, орієнтовані на мінімізацію впливу кожного з негативних чинників. Наприклад, економічні ризики можна знизити через стимулювання економічного зростання та підтримку зайнятості, соціальні ризики – через впровадження програм соціального захисту, а культурні ризики – через підтримку національної ідентичності та збереження культурних традицій. Демографічні ризики вимагають адаптації систем соціального забезпечення до змін у структурі населення, а інформаційні ризики – впровадження заходів з протидії кіберзагрозам і забезпечення інформаційної безпеки [414, с. 89; 75, с. 115].

Таким чином, дослідження впливу соціальних ризиків на систему соціального забезпечення свідчить про необхідність комплексного підходу до управління соціальними процесами. Емпіричний аналіз соціальних фактів, що дає змогу своєчасно виявляти негативні тенденції, у поєднанні з нормативним регулюванням створює основу для розробки ефективних стратегій соціального захисту. Це дозволяє державним органам оперативно реагувати на виклики часу, впроваджувати превентивні заходи та забезпечувати стабільність соціального середовища, що є ключовим чинником для високого рівня соціальної безпеки в умовах сучасних глобалізаційних та технологічних трансформацій.

Таким чином, значення соціальних ризиків для функціонування системи соціального забезпечення є фундаментальним, оскільки вони створюють передумови для необхідності впровадження адаптивних заходів управління. Своєчасний аналіз негативних соціально-економічних процесів дозволяє прогнозувати можливі соціальні кризи та розробляти стратегії, що сприяють стабільності і добробуту населення, забезпечуючи тим самим високий рівень соціальної безпеки. Інтеграція емпіричного аналізу із

нормативним регулюванням створює умови для формування адаптивної системи управління, яка є запорукою ефективного функціонування системи соціального захисту навіть у періоди значних трансформацій та невизначеності.

Сучасні дослідження підтверджують, що оптимізація розподілу державних ресурсів на основі аналізу соціальних індикаторів вважається ключовою для підтримки стабільності соціального середовища. Це дозволяє розробити ефективні програми, спрямовані на мінімізацію негативного впливу соціальних ризиків, що, у свою чергу, сприяє підвищенню рівня соціальної безпеки та забезпеченню добробуту громадян.

Отже, значення соціальних ризиків для функціонування системи соціального забезпечення полягає у створенні умов для своєчасного виявлення негативних процесів, прогнозування потенційних загроз і впровадження заходів, що спрямовані на забезпечення стабільності, адаптивності та високого рівня соціального захисту.

Соціальний ризик виникає як специфічний різновид ризику, що проявляється внаслідок негативних соціально-економічних процесів і безпосередньо впливає на якість життя громадян. Н.І. Надрага зазначає, що соціальний ризик охоплює не лише економічні аспекти, такі як зниження доходів і зростання безробіття, але й соціальні, культурні, демографічні та інформаційні компоненти [435, с. 56]. Це означає, що соціальний ризик можна розглядати як інтегральну категорію, що відображає сумарний вплив негативних соціально-економічних процесів на стабільність і функціонування системи соціального забезпечення.

З точки зору теорії, поняття соціального ризику має мультиаспектний характер. Економічні ризики включають процеси, пов’язані з коливанням ринкових умов, зниженням доходів, зростанням безробіття та посиленням бідності. Такі явища спричиняють поглиблення соціальної нерівності, що може призвести до зниження доступності основних соціальних послуг, таких

як охорона здоров’я, освіта та житлове забезпечення. Як зазначає Дж. Е. Стігліц, високий рівень економічної нерівності створює умови для зростання соціальної нестабільності [75, с. 115]. Таким чином, економічні ризики є однією з найважливіших складових соціального ризику.

Окрім економічних, соціальні ризики також охоплюють інші негативні процеси у соціальній сфері. За даними О.Г. Сидорчука, погіршення умов життя, зростання рівня злочинності та недостатній рівень доступу до якісних соціальних послуг є суттєвими чинниками, що впливають на рівень соціального захисту [99, с. 77]. Зростання злочинності, наприклад, може стати сигналом про ослаблення соціальної згуртованості, що, у свою чергу, впливає на стабільність суспільства та збільшує ймовірність виникнення соціальних криз.

Культурні ризики – ще одна важлива складова соціального ризику. За словами А.Б. Аткінсона, втрата національної ідентичності та деградація культурних цінностей можуть призвести до зниження рівня згуртованості суспільства [436, с. 89]. Культурна деградація спричиняє ослаблення спільних ціннісних орієнтирів, що є важливим чинником для соціальної стабільності. У сучасних умовах глобалізації традиційні культурні цінності можуть піддаватися впливу іноземних моделей, що створює додаткові загрози для збереження національної самобутності.

Демографічні ризики виникають у зв’язку зі змінами в структурі населення. За даними OECD, старіння населення, зниження народжуваності та зміни у віковій структурі створюють додаткове навантаження на систему соціального забезпечення, оскільки вони ведуть до збільшення витрат на пенсійне забезпечення та медичні послуги [437, с. 22]. Демографічні зміни потребують адаптації соціальних програм, щоб забезпечити належний рівень підтримки для різних верств населення.

Інформаційні ризики, що виникають через поширення дезінформації та кіберзагроз, набувають особливої актуальності у сучасному цифровому

середовищі. UNDP підкреслює, що розповсюдження некоректної інформації може викликати паніку серед громадян і знизити довіру до державних інституцій, що створює додаткові загрози для стабільності соціального середовища [412, с. 142]. Ці ризики впливають на формування громадської думки та можуть призводити до соціальної дезорієнтації.

Таким чином, соціальний ризик як поняття охоплює комплекс негативних явищ, які можна умовно розділити на економічні, соціальні, культурні, демографічні та інформаційні. Ця класифікація дозволяє систематизувати вплив різних видів соціальних ризиків на функціонування системи соціального забезпечення та розробляти цілісні стратегії для їхнього управління. Монографія «Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри» демонструє, що інтеграція різних аспектів соціального ризику є необхідною для побудови адаптивної системи управління, яка може своєчасно реагувати на негативні соціально-економічні процеси [438, с. 134].

Емпіричний аналіз соціальних фактів, отриманих із статистичних досліджень та соціологічних опитувань, дозволяє встановити реальний стан соціального середовища, виявити регіональні диспропорції та негативні тенденції. Такі дані є основою для побудови прогнозних моделей, що допомагають державним органам визначати потенційні загрози та розробляти превентивні заходи. «Прогнозування соціальних ризиків є запорукою своєчасного реагування на негативні соціально-економічні процеси» [416, с. 45; 417, с. 118]. Таким чином, соціальні факти виступають як ключовий індикатор для визначення рівня потенційного соціального ризику.

Взаємозв’язок між соціальними фактами та соціальними ризиками є двостороннім. Об’єктивні дані дозволяють виявити негативні тенденції, які свідчать про зростання соціальних ризиків, а саме зростання цих ризиків, у свою чергу, може погіршувати соціальні індикатори. Це створює замкнене

коло, де негативні соціально-економічні процеси підсилюють один одного. Тому ефективне управління соціальними ризиками вимагає систематичного моніторингу соціальних фактів та оперативного реагування на виявлені негативні тенденції [99, с. 77].

Інформаційні технології відіграють важливу роль у цьому процесі. Сучасні методи аналізу великих даних дозволяють оперативно збирати та обробляти інформацію, що надає можливість створення прогнозних моделей для визначення потенційних загроз. Дані, отримані таким чином, є основою для розробки нормативної бази, що регулює мінімальні гарантії соціального захисту, а також для коригування соціальної політики відповідно до реального стану соціального середовища [416, с. 45; 417, с. 118].

Так, поняття соціального ризику охоплює комплекс негативних процесів, що виникають унаслідок економічних, соціальних, культурних, демографічних та інформаційних змін. Системна класифікація цих ризиків дозволяє розглядати їх як інтегральну категорію, що впливає на стабільність системи соціального забезпечення. Ефективне управління соціальними ризиками можливе лише за умови використання об’єктивних даних, що дозволяють своєчасно виявляти негативні тенденції, та розробки адаптивних заходів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу. Такий підхід сприяє створенню стабільного соціального середовища, що є основою для високого рівня соціальної безпеки у сучасних умовах глобалізації та технологічних трансформацій.

Отже, взаємозв’язок соціальних фактів із соціальними ризиками є критично важливим для системи соціального забезпечення. Аналіз статистичних даних дає змогу виявити негативні процеси, а нормативне регулювання, що базується на цих даних, створює основу для впровадження заходів соціального захисту. Інтеграція емпіричного аналізу із застосуванням сучасних інформаційних технологій дозволяє прогнозувати потенційні загрози та розробляти адаптивні стратегії управління, що забезпечують

стабільність соціального середовища та високий рівень соціальної безпеки [75, с. 142; 75, с. 115; 416, с. 45].

Таким чином, поняття соціального ризику є багатовимірним, охоплюючи економічні, соціальні, культурні, демографічні та інформаційні аспекти, що створюють комплекс загроз для функціонування системи соціального забезпечення. Ефективне управління цими ризиками є ключовим чинником для забезпечення стабільності, захищеності та добробуту населення у сучасних умовах невизначеності. Систематичний аналіз соціальних фактів і побудова прогнозних моделей дозволяють державним органам своєчасно реагувати на негативні тенденції та впроваджувати превентивні заходи, що сприяють створенню адаптивної системи соціального захисту, здатної забезпечити високий рівень соціальної безпеки у сучасному глобалізованому світі.

Дослідження взаємозв’язку соціальних фактів із соціальними ризиками має фундаментальне значення для аналізу та управління сучасними негативними тенденціями в суспільстві. Даний підхід дозволяє не лише оцінити поточний стан соціального середовища, але й прогнозувати можливі соціальні кризи, що є запорукою своєчасного втручання державних органів. У цьому дослідженні представлено альтернативну логічну структуру аналізу взаємозв’язку соціальних фактів із соціальними ризиками, засновану на кількох ключових етапах: аналізі контексту, визначенні механізмів впливу, інтеграції емпіричних даних із нормативним регулюванням та розгляді практичного значення отриманих результатів.

Перш за все важливо зазначити, що соціальні факти виступають як об’єктивне відображення реального стану соціально-економічного середовища. Вони включають статистичні дані, результати соціологічних опитувань, демографічні показники та інші об’єктивні індикатори, які дозволяють оцінити рівень економічного добробуту, рівень безробіття, стан охорони здоров’я, освіти та інші аспекти життя населення. За твердженням

Ф.І. Франчука, «ризик – це невизначеність наслідків певної діяльності, що супроводжується потенційною шкодою» [434, с. 10-12]. Це визначення є основою для подальшого аналізу, оскільки дозволяє використовувати соціальні факти як вихідні дані для оцінки ймовірності негативних подій у суспільстві.

Наступним етапом аналізу є визначення механізмів, за допомогою яких соціальні факти впливають на формування соціальних ризиків. Соціальні факти, отримані в результаті аналізу економічних, демографічних та соціальних даних, безпосередньо визначають масштаб і характер потенційних негативних процесів. Наприклад, дані щодо зниження рівня доходів населення та зростання безробіття можуть свідчити про економічні ризики, що ведуть до поглиблення соціальної нерівності. Як зазначає Н.І. Надрага, «зниження доходів і зростання безробіття є критичними чинниками, що формують економічний аспект соціального ризику» [435, с. 56]. Подібним чином статистичні дані про рівень злочинності, доступність охорони здоров’я та освіти допомагають ідентифікувати соціальні ризики, що безпосередньо впливають на якість життя громадян.

Аналіз взаємозв’язку соціальних фактів із соціальними ризиками розглядається з позиції інтеграції емпіричних даних із нормативним регулюванням. Об’єктивні дані, отримані із соціальних досліджень, стають основою для розробки нормативних документів, які встановлюють мінімальні стандарти соціального захисту. За словами О.Г. Сидорчука, «аналіз соціальних фактів дозволяє своєчасно виявити негативні тенденції, що створюють передумови для соціальних криз, і, таким чином, сприяє розробці нормативної бази для ефективного управління соціальними ризиками» [99, с. 77]. Систематичний моніторинг соціальних індикаторів, таких як рівень зайнятості, доходів та інші, дозволяє державним органам прогнозувати можливі негативні зміни та впроваджувати превентивні заходи. Сучасні інформаційні технології аналізу великих даних сприяють побудові

прогнозних моделей, які допомагають визначити потенційні загрози та розробити стратегії їх мінімізації [416, с. 45].

Інтеграція емпіричного аналізу із нормативним регулюванням, із практичної точки зору, має безпосередній вплив на ефективність системи соціального забезпечення. Дані, отримані через соціологічні опитування, демографічні дослідження та аналіз економічних показників дозволяють державі встановити чіткі стандарти соціального захисту, що гарантують мінімальний рівень добробуту населення. Наприклад, якщо статистика свідчить про зниження середнього доходу в певних регіонах, це може стати підставою для перегляду нормативів щодо заробітної плати чи пенсійних виплат. «Розробка нормативних документів на основі об’єктивних даних є запорукою адаптивності системи соціального захисту» [417, с. 118]. Таким чином, об’єктивний аналіз соціальних фактів дозволяє своєчасно реагувати на негативні тенденції та впроваджувати заходи, спрямовані на зниження негативного впливу соціальних ризиків.

Особливе значення має також аспект прогнозування соціальних ризиків. Сучасні методи аналізу великих даних дають можливість будувати прогнозні моделі, які враховують різні соціально-економічні показники. Прогнозування дозволяє не лише виявляти поточні негативні тенденції, а й моделювати їхній розвиток, що є ключовим для розробки превентивних заходів. За даними World Bank та World Economic Forum, «прогнозування соціальних ризиків дозволяє державним органам своєчасно визначати потенційні загрози і розробляти заходи для їх мінімізації» [417, с. 118]. Такі прогностичні моделі сприяють розробці довгострокових стратегій, що оптимізують розподіл ресурсів і забезпечують стабільність соціального середовища.

Окрім економічних і соціальних аспектів, важливими є культурні, демографічні та інформаційні ризики. Культурні ризики пов’язані з втратою національної ідентичності, що може призвести до зниження рівня

згуртованості суспільства. А.Б. Аткінсон зазначає, що «втрата культурних орієнтирів спричиняє ослаблення спільних ціннісних орієнтирів, що є критично важливим для стабільності суспільства» [414, с. 89]. Демографічні ризики, зокрема старіння населення, створюють додаткове навантаження на систему соціального забезпечення, оскільки старіння веде до зростання витрат на пенсійне забезпечення та охорону здоров'я [410, с. 22]. Інформаційні ризики, пов'язані з розповсюдженням дезінформації та кіберзагрозами, можуть знизити довіру громадян до державних інституцій, що спричиняє соціальну нестабільність [[8], с.142]. Таким чином, комплексна класифікація соціальних ризиків дозволяє систематизувати їх вплив і розробити цілісні стратегії управління, що сприяють підвищенню рівня соціальної безпеки.

Отже, взаємозв'язок соціальних фактів із соціальними ризиками має багатоаспектну природу і визначається постійною взаємодією об'єктивних даних, що відображають стан соціального середовища, із негативними соціально-економічними процесами, що спричиняють потенційні загрози для соціальної безпеки. Аналіз соціальних фактів допомагає виявити негативні тенденції, а прогнозування на їхній основі – розробляти адаптивні заходи, спрямовані на мінімізацію впливу соціальних ризиків. Отже, інтеграція емпіричного аналізу із нормативним регулюванням є основою для створення системи управління, здатної забезпечити високий рівень соціальної безпеки навіть у періоди значних трансформацій у суспільстві. Цей комплексний підхід стає запорукою ефективного реагування на негативні соціально-економічні процеси та стабільності системи соціального забезпечення, що є критично важливим для добробуту населення у сучасному глобалізованому світі [416, с.45].

Таким чином, аналіз взаємозв'язку соціальних фактів із соціальними ризиками дозволяє не лише виявити поточні негативні тенденції, але й прогнозувати їхній розвиток для своєчасного реагування державних органів.

Емпіричний аналіз соціальних даних у поєднанні з нормативним регулюванням створює адаптивну систему управління, яка сприяє впровадженню превентивних заходів і оптимізації соціальної політики. Це забезпечує стабільність соціального середовища та високий рівень соціальної безпеки, що є основою для сталого розвитку суспільства та добробуту громадян.

Соціальні факти – це фундаментальні елементи соціальної реальності, що впливають на формування суспільних відносин. Вони охоплюють соціальні норми, традиції, поведінкові моделі та цінності, які, на думку Дюркгайма Е., є зовнішніми щодо індивідів і здійснюють на них примусовий вплив: «Соціальний факт – це будь-який спосіб дії, встановлений у суспільстві або існуючий поза індивідом, що має примусову силу» [394, с. 54]. Соціальні ризики виникають як наслідок змін у соціальних фактах або їхньої нестабільності.

Зміни в соціальних фактах можуть створювати або загострювати соціальні ризики. Наприклад, швидкі темпи урбанізації та індустріалізації змінюють традиційні соціальні зв’язки, що може призвести до послаблення соціального контролю, зростання злочинності або соціальної ізоляції окремих груп населення. Як зазначав Бурдьє П., «соціальні ризики є похіднимими від розподілу соціального капіталу в суспільстві, оскільки групи з нижчим рівнем доступу до ресурсів є більш вразливими перед ризиками безробіття, бідності та маргіналізації» [409, с. 110].

Водночас соціальні ризики можуть самі впливати на соціальні факти, спричиняючи зміну нормативних установок і соціальних практик. Наприклад, економічні кризи змінюють сприйняття стабільності праці, що може призвести до трансформації трудових відносин і появи нових моделей зайнятості. Пандемії або природні катастрофи можуть змінювати соціальні очікування щодо ролі держави у забезпеченні соціальної безпеки.

Крім того, соціальні ризики та соціальні факти перебувають у тісному зв’язку через механізми соціального регулювання. Наприклад, правові норми та державні інститути формуються для зниження таких соціальних ризиків, як безробіття, нерівність або демографічні кризи. Ерліх Є. зазначав, що «живе право», яке формується на основі суспільних відносин, може адаптуватися до змін у соціальних ризиках, відображаючи актуальні загрози для суспільства [393, с. 26].

Таким чином, взаємозв’язок соціальних фактів і соціальних ризиків є двостороннім: соціальні факти можуть створювати або змінювати соціальні ризики, а соціальні ризики можуть спричиняти трансформацію соціальних фактів, змінюючи суспільні норми, цінності та інститути. Ефективне управління соціальними ризиками потребує врахування їхнього зв’язку із соціальними фактами, що дозволяє передбачати можливі наслідки змін у соціальному середовищі та адаптувати механізми соціального регулювання до нових викликів.

Соціальні факти є ключовими елементами соціальної реальності, що формують суспільні відносини та включають норми, традиції, поведінкові моделі й цінності. Вони, як зазначав Дюркгайм, мають зовнішній і примусовий вплив на індивідів. Соціальні ризики виникають через зміни або нестабільність соціальних фактів. Наприклад, урбанізація та індустріалізація можуть ослабити соціальний контроль, що веде до зростання злочинності та ізоляції. Бурдьє вказував, що соціальні ризики залежать від розподілу соціального капіталу, причому групи з обмеженим доступом до ресурсів є більш вразливими.

Соціальні ризики також можуть впливати на соціальні факти, змінюючи нормативні установки та практики. Економічні кризи, наприклад, змінюють уявлення про стабільність праці, а пандемії можуть змінювати очікування щодо ролі держави. Соціальні ризики та факти взаємопов’язані через механізми соціального регулювання, такі як правові норми, що

спрямовані на зниження ризиків. Ерліх підкреслював, що «живе право» адаптується до змін у соціальних ризиках.

Отже, взаємозв'язок між соціальними фактами і ризиками є двостороннім: факти можуть породжувати ризики, а ризики – трансформувати факти. Управління соціальними ризиками вимагає врахування їхнього зв'язку із соціальними фактами для ефективного соціального регулювання.

Соціальні ризики є невід'ємною складовою сучасного суспільства, оскільки вони впливають на його стабільність, добробут населення та розвиток соціальних інститутів. В умовах глобалізації, економічних криз, збройних конфліктів та екологічних катастроф соціальні ризики набувають особливої актуальності. Від ефективного управління цими ризиками залежить забезпечення соціальної безпеки, що є ключовим елементом сталого розвитку держави та суспільства.

Так, соціальна безпека виступає визначальною складовою стабільного суспільного розвитку, оскільки забезпечує захист громадян від основних загроз і кризових ситуацій. Соціальні ризики відіграють вирішальну роль у формуванні рівня соціальної безпеки, позаяк вони можуть призводити до нестабільності, зниження рівня життя населення та посилення соціальної напруженості.

На думку Лумана Н., соціальні системи змушені адаптуватися до соціальних ризиків, що виникають унаслідок динамічних змін у суспільстві. Він зазначав: «Система соціального забезпечення – це реакція держави на змінювані соціальні виклики, що формуються в умовах ризику» [439, с. 103]. Відповідно, сучасні системи соціальної безпеки не лише компенсують негативні наслідки соціальних ризиків, а й допомагають їх мінімізувати шляхом профілактичних заходів та інституційних реформ.

Економічні ризики, такі як безробіття, нестабільність доходів, фінансові кризи, безпосередньо впливають на рівень соціальної безпеки.

В.І. Надрага наголошує на тому, що «безробіття є одним із найпоширеніших соціальних ризиків, який вимагає ефективного державного регулювання через систему соціального страхування» [435, с. 112]. Зменшення рівня зайнятості населення призводить до скорочення соціальних гарантій, погіршення рівня життя громадян і зростання соціальної нестабільності.

Держави реагують на економічні ризики через посилення механізмів соціального захисту, таких як програми підтримки безробітних, субсидії для малозабезпечених, пільгові кредити тощо. Такі заходи сприяють стабілізації суспільства та зниженню соціальних загроз.

Демографічні ризики, зокрема старіння населення, міграційні процеси, низька народжуваність, створюють серйозні виклики для системи соціальної безпеки. О.Г. Сидорчук зазначає, що «пенсійне забезпечення є одним із основних елементів соціального захисту, але його стійкість залежить від демографічних тенденцій та рівня зайнятості населення» [99, с. 176].

Старіння населення призводить до зростання витрат на пенсійне забезпечення та медичне обслуговування, що створює додаткове навантаження на державний бюджет. Уряди намагаються врегулювати цю проблему через реформи пенсійної системи, підвищення пенсійного віку, стимулювання народжуваності та підтримку сімей.

Міграційні процеси також впливають на соціальну безпеку, оскільки масова імміграція може створювати додатковий тиск на системи соціального забезпечення [409, с. 245].

Соціально-політичні ризики, такі як соціальна нерівність, зростання протестних настроїв, етнічні та релігійні конфлікти, мають значний вплив на стабільність суспільства. Масові протести та заворушення можуть призводити до політичної нестабільності, ослаблення державних інститутів і зниження рівня довіри громадян до влади.

Для зменшення впливу соціально-політичних ризиків держава застосовує заходи з підвищення соціальної справедливості, включаючи політику рівних можливостей, соціальні програми для незахищених верств населення, боротьбу з дискримінацією.

Екологічні катастрофи, пандемії, зміни клімату також є важливими факторами, що впливають на соціальну безпеку. Пандемія COVID-19 показала, наскільки важливим є готовність держави до надзвичайних ситуацій. Хабермас Ю. підкреслював, що «кризи такого масштабу вимагають переосмислення соціального договору між державою та громадянами, оскільки рівень довіри до інститутів соціального забезпечення визначає ефективність антикризових заходів» [66, с. 308].

Екологічні катастрофи можуть призводити до масових міграцій, руйнування інфраструктури, економічних втрат і загроз здоров'ю населення. Уряди запроваджують програми екологічної безпеки, зменшення викидів парникових газів, стимулюють розвиток «зеленої економіки» для зниження впливу таких ризиків.

Соціальні ризики виступають визначальним чинником у формуванні рівня соціальної безпеки. Вони охоплюють економічні, демографічні, політичні, екологічні аспекти та вимагають комплексного підходу до їхнього регулювання. Від ефективності заходів державного управління соціальними ризиками залежить рівень довіри громадян до влади, стабільність суспільства та можливість сталого розвитку держави.

Розробка стратегій зниження соціальних ризиків включає реформування систем соціального захисту, покращення доступу до ресурсів, підвищення ефективності державних інститутів та посилення міжнародної співпраці у сфері соціальної безпеки.

Оскільки соціальні ризики є складним і багаторівневим явищем, вони вимагають системного аналізу та поділу на категорії (класифікації) для кращого розуміння та ефективного управління. Класифікація соціальних

ризиків дозволяє структурувати загрози, виокремити їхні джерела та розробити відповідні заходи для їхнього мінімізації.

Отже. ми пропонуємо класифікацію соціальних ризиків за такими критеріями:

1. За природою виникнення:

1) економічні ризики, які пов'язані з нестабільністю економічної ситуації, коливанням рівня зайнятості, нерівномірним розподілом ресурсів і можливістю втрати доходів. В.І. Надрага зазначає, що «економічні ризики є головним викликом для соціальної політики, оскільки вони безпосередньо впливають на рівень життя населення та його доступ до соціальних благ» [435, с. 79];

2) демографічні ризики, що пов'язані зі змінами в структурі населення, такими як старіння суспільства, міграційні процеси, низький рівень народжуваності. О.Г. Сидорчук зазначає, що «демографічні тенденції формують довгострокові соціальні ризики, оскільки вони впливають на працездатне населення та систему соціального захисту» [99, с. 132];

3) соціально-політичні ризики. Вони включають соціальну нерівність, низький рівень громадянської активності, політичні конфлікти, зростання протестних настроїв. Бурдьє П. підкреслював, що «соціальна нерівність та структурні обмеження сприяють відтворенню ризиків маргіналізації окремих соціальних груп» [409, с. 245];

4) екологічні ризики, які пов'язані з кліматичними змінами, природними катастрофами, погіршенням екологічної ситуації і впливають на здоров'я та умови життя людей.

2. За рівнем впливу:

1) індивідуальні соціальні ризики – пов'язані з життєвими ситуаціями окремих осіб: втратою роботи, соціальною ізоляцією, погіршенням стану здоров'я;

2) групові соціальні ризики – стосуються певних соціальних груп, наприклад, дискримінація на основі статі, віку, етнічного походження, професійна маргіналізація;

3) системні соціальні ризики – пов’язані з кризовими явищами в соціальних інститутах, наприклад, ослаблення ролі державних механізмів соціального захисту, зростання соціальної напруженості, зміна системи освіти чи охорони здоров’я.

3. За тривалістю:

1) короткострокові ризики – виникають унаслідок тимчасових змін, наприклад, економічні рецесії, зростання рівня безробіття під час кризи, стихійні лиха;

2) довгострокові ризики – мають структурний характер, їхні наслідки виявляються протягом тривалого періоду, наприклад, зниження народжуваності, старіння населення, зміни в соціокультурних нормах.

4. За джерелом ризику:

1) ендогенні ризики – викликані внутрішніми процесами в суспільстві (змінами у політичній системі, соціальними трансформаціями, демографічними процесами);

2) екзогенні ризики – спричинені зовнішніми факторами, такими як глобальні економічні кризи, міжнародні конфлікти, екологічні катастрофи.

Класифікація соціальних ризиків є важливим інструментом аналізу та розробки стратегій їхнього подолання. Виділення соціальних ризиків за природою виникнення, рівнем впливу, тривалістю та джерелом ризику дозволяє розробити ефективні механізми регулювання. Соціальна політика має бути спрямована на зниження негативних наслідків соціальних ризиків через розвиток соціальних інститутів, підтримку економічної стабільності, реформування систем соціального забезпечення та впровадження превентивних заходів

На основі проведеного дослідження можна зробити нижченаведені теоретичні узагальнення щодо ролі соціальних фактів у сфері соціальної безпеки.

Фундаментальне значення соціальних фактів у системі соціальної безпеки проявляється через їх подвійну природу. З одного боку, вони виступають як індикатори стану соціального середовища, дозволяючи виявляти та оцінювати потенційні загрози та ризики, з іншого боку, вони самі стають інструментами формування системи соціального захисту, визначаючи напрямки соціальної політики та механізми її реалізації.

Дослідження виявило тісний взаємозв'язок між соціальними фактами та соціальними ризиками. Емпіричний аналіз соціальних фактів дозволяє ідентифікувати п'ять основних категорій соціальних ризиків:

- економічні (пов'язані з нестабільністю доходів, безробіттям);
- демографічні (старіння населення, міграційні процеси);
- соціально-політичні (соціальна нерівність, протестні настрої);
- культурні (втрата національної ідентичності);
- інформаційні (кіберзагрози, дезінформація).

Особливе значення має прогностична функція соціальних фактів у системі соціальної безпеки. Систематичний моніторинг соціальних показників та їх аналіз за допомогою сучасних інформаційних технологій дає можливість:

- своєчасно виявляти негативні тенденції;
- прогнозувати потенційні соціальні кризи;
- розробляти превентивні заходи захисту;
- оптимізувати розподіл ресурсів соціального забезпечення.

Таким чином, соціальні факти відіграють ключову роль у забезпеченні соціальної безпеки, виступаючи одночасно як інструменти діагностики соціальних проблем та механізми їх вирішення. Їх комплексне дослідження та врахування у формуванні соціальної політики є необхідною умовою для

створення ефективної системи соціальної безпеки та забезпечення стабільного розвитку суспільства.

Також у даному випадку важливлю складовоє є прогнозування соціальних ризиків – невід'ємна складова механізму забезпечення соціальної безпеки, яка спирається на правові норми. Держава законодавчо зобов'язана здійснювати прогнозування ключових соціально-економічних показників і завчасно розробляти заходи на випадок погіршення ситуації. Зокрема Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03. 2000 № 1602-III [440] встановлює правові основи формування прогнозів економічного і соціального розвитку на короткостроковий і середньостроковий періоди. В рамках цього процесу Кабінет Міністрів щороку схвалює Прогноз економічного і соціального розвитку України на наступні кілька років, який включає прогнозні показники ринку праці (рівня безробіття, зайнятості), рівня бідності, доходів населення, інфляції, демографічної динаміки тощо. Такі прогнози мають нормативне значення: вони враховуються при підготовці проєкту Державного бюджету та коригуванні соціальних програм. Наприклад, якщо прогнозується зростання безробіття чи підвищення рівня бідності, уряд може заздалегідь передбачити збільшення видатків на допомогу по безробіттю, субсидії, програми створення робочих місць. Якщо очікується суттєве старіння населення, необхідно зосередитись на плануванні пенсійної реформи або розвитку системи медичного страхування.

Крім загальноекономічного прогнозування, на галузевому рівні теж впроваджені механізми оцінки соціальних ризиків. Так, Міністерство соціальної політики України та інші соцальні відомства здійснюють моніторинг соціальної напруженості в регіонах (відстежують рівень заборгованості із зарплат, кількість звернень за субсидіями, ситуацію на ринку праці тощо) і готують аналітичні прогнози щодо можливих кризових явищ. Наприклад, у період економічних криз або надзвичайних ситуацій

(пандемія COVID-19, воєнний стан) уряд ухвалює анттикризові постанови, які базуються на прогнозній оцінці ризиків. Так, у 2020 році під час пандемії Кабмін прийняв постанови про розширення програм підтримки безробітних (включно зі спрощенням умов отримання допомоги по безробіттю та одноразовими виплатами ФОПам), а в 2022 році – рішення про індексацію пенсій, попри стрімку інфляцію, і про гарантії виплати пенсій та допомог в умовах воєнного стану [441]. Такі рішення дозволили запобігти різкому падінню доходів найбільш вразливих груп населення у кризовий період. Більше того, прогнозування соціальних ризиків закріплене і в стратегічних документах з національної безпеки. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України № 392/2020) [442], відносить масову бідність, значну майнову нерівність та демографічну кризу до потенційних загроз національній безпеці, а Стратегія людського розвитку (2021 р.) [443] передбачає створення системи раннього виявлення соціальних проблем. Урядові аналітичні центри й наукові установи (наприклад, Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України) також залучені до моделювання соціально-демографічних процесів і ризиків. Їх рекомендації враховуються при підготовці нормативних рішень. Отже, прогнозування соціальних ризиків на сьогодні інституційно та нормативно забезпечене, адже існує законодавчий обов’язок держави прогнозувати розвиток соціальної сфери, а на основі цих прогнозів приймаються правові акти, що передбачають завчасне реагування на можливі загрози соціальній стабільності.

Соціальні ризики виступають одним із ключових детермінантів формування та функціонування системи соціальної безпеки, оскільки вони мають здатність впливати на всі аспекти суспільного життя: економічний, демографічний, культурний, інформаційний і політичний. Комплексний характер соціальних ризиків потребує системного підходу до їх ідентифікації, класифікації та управління.

Проведене дослідження засвідчило, що ефективне управління соціальними ризиками можливе лише за умови інтеграції емпіричного аналізу соціальних фактів з нормативним правовим регулюванням, що дає змогу не лише виявляти негативні тенденції, а й завчасно реагувати на потенційні загрози. Прогнозування соціальних ризиків, яке інституційно забезпечене в Україні через законодавчі та стратегічні документи, має бути постійним інструментом для формування адаптивної соціальної політики.

Значення соціальних ризиків у системі соціального забезпечення полягає у формуванні підстав для державного втручання, коригування нормативних стандартів соціального захисту, а також створення умов для забезпечення стабільності, добробуту громадян і сталого розвитку суспільства. З огляду на сучасні глобалізаційні та технологічні трансформації дослідження і моніторинг соціальних ризиків є невід'ємною складовою національної безпеки та ефективного державного управління соціальною сферою.

Висновки до розділу 4

1. У результаті комплексного дослідження теоретико-правових засад соціального факту як категорії права встановлено, що факт у правовому контексті проявляється у двох основних видах: емпіричному та нормативному. Обґрунтовано, що емпіричний факт виступає як об'єктивно існуюче явище, подія або обставина, що піддається безпосередньому спостереженню та підтвердженню достовірності, тоді як нормативний факт визначається як соціальна подія або явище, яке отримує нормативне значення в контексті певної системи правил або норм.

Виявлено, що соціальний факт інтегрує в собі як емпіричні, так і нормативні аспекти суспільного життя, що дозволяє йому виступати ключовим елементом у механізмі правового регулювання. Доведено, що соціальний факт має подвійну природу: з одного боку, він є об'єктивним

явищем, що існує незалежно від волі індивіда, а з іншого – активним чинником формування соціальної реальності через механізми соціальної взаємодії.

Особливу увагу приділено трансформації соціального факту в нормативний припис, що відбувається не лінійно, а через складну взаємодію між фактичною реальністю та ціннісними орієнтаціями суспільства. Встановлено, що соціальні факти не лише відображають існуючу соціальну реальність, але й активно впливають на її формування, створюючи нові моделі соціальної взаємодії та норми поведінки, що має суттєве значення для розвитку та вдосконалення правової системи.

2. Соціальні факти мають дуалістичну природу, поєднуючи емпіричну складову (статистичні показники, індекси бідності, демографічні дані) та нормативну складову (законодавчо закріплені соціальні стандарти та гарантії). Така інтеграція забезпечує трансформацію об’єктивних даних у юридично значущі явища, що активують конкретні механізми соціального захисту населення.

Соціальні факти за їх функціональним призначенням у механізмі соціальної безпеки слід класифікувати на такі види: індикативні факти (відображають стан соціального середовища), регулятивні факти (запускають правові механізми захисту) та превентивні факти (сприяють прогнозуванню соціальних ризиків). Це створює теоретичний фундамент для системного аналізу впливу соціальних фактів на правову систему.

Встановлено, що в українському законодавстві сформована комплексна нормативна база, яка забезпечує правову регламентацію соціальних фактів та механізмів реагування на їх зміну. Ключові соціальні індикатори (прожитковий мінімум, індекс споживчих цін, показники бідності) закріплені в законах як базові соціальні стандарти, що автоматично активують відповідні механізми правового регулювання при їх зміні.

Доведено, що правове значення соціальних фактів проявляється через чотири ключові аспекти: нормативне закріплення соціальних індикаторів як державних стандартів, встановлення автоматичних механізмів реагування на зміну соціальних показників, забезпечення судового захисту соціальних прав громадян, імплементацію міжнародних стандартів соціальної безпеки в національне законодавство.

Обґрунтовано, що ефективність механізму соціальної безпеки залежить від рівня законодавчого закріплення соціальних стандартів та автоматичних механізмів їх корегування відповідно до змін соціально-економічного становища населення. Аналіз засвідчив, що в Україні створено правові передумови для функціонування таких механізмів, однак їх практична реалізація потребує вдосконалення.

Виявлено, що превентивна спрямованість системи соціальної безпеки України базується на законодавчо закріпленому обов'язку органів влади здійснювати постійний моніторинг соціальних індикаторів, прогнозування соціальних ризиків та своєчасне вжиття заходів для нейтралізації їх негативних наслідків.

Виокремлено прогалини в сучасному правовому регулюванні соціальної безпеки, зокрема недостатню адаптивність механізмів індексації соціальних виплат до фактичного зростання вартості життя та потреб вразливих категорій населення. Обґрунтовано необхідність удосконалення правових механізмів шляхом розширення системи індикаторів для моніторингу соціальних ризиків та впровадження більш гнучких і адресних інструментів соціального захисту.

Доведено, що в умовах глобалізації та цифрової трансформації суспільства необхідна модернізація нормативно-правової бази соціального захисту, яка повинна враховувати не лише класичні соціальні факти (рівень доходів, безробіття, бідності), але й нові соціальні виклики, пов'язані з

технологічними змінами на ринку праці, міграційними процесами та демографічними трансформаціями.

3. Соціальні ризики виступають одним із ключових детермінантів формування та функціонування системи соціальної безпеки, оскільки вони мають здатність впливати на всі аспекти суспільного життя: економічний, демографічний, культурний, інформаційний і політичний. Комплексний характер соціальних ризиків потребує системного підходу до їх ідентифікації, класифікації та управління.

Проведене дослідження засвідчило, що ефективне управління соціальними ризиками можливе лише за умови інтеграції емпіричного аналізу соціальних фактів з нормативним правовим регулюванням, що дає змогу не лише виявляти негативні тенденції, а й завчасно реагувати на потенційні загрози. Прогнозування соціальних ризиків, яке інституційно забезпечене в Україні через законодавчі та стратегічні документи, має бути постійним інструментом для формування адаптивної соціальної політики.

Значення соціальних ризиків у системі соціального забезпечення полягає у формуванні підстав для державного втручання, коригування нормативних стандартів соціального захисту, а також створення умов для забезпечення стабільності, добробуту громадян і сталого розвитку суспільства. З огляду на сучасні глобалізаційні та технологічні трансформації дослідження і моніторинг соціальних ризиків є невід’ємною складовою національної безпеки та ефективного державного управління соціальною сферою.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми, яка полягала у тому, щоб на підставі комплексного аналізу та узагальнення наукових підходів до розуміння соціальної безпеки, вивчення міжнародних стандартів, національного законодавства у вказаній сфері та практики їх застосування з'ясувати сутність явища соціальної безпеки, виявити проблеми сучасного механізму її забезпечення, сформувати пропозиції, спрямовані на його удосконалення, та розробити цілісну теоретико-правову модель соціальної безпеки в Україні.

За результатами дослідження сформульовано нижчезазначені висновки.

1. Безпека – це явище, яке являє собою комплексний, багатовимірний процес, що спрямований на створення стану захищеності життєво важливих інтересів індивіда, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз і забезпечує стабільний розвиток, збереження фундаментальних цінностей та досягнення стратегічних цілей в умовах динамічного глобального середовища.

Поняття безпеки пройшло значну історичну еволюцію – від вузького розуміння фізичного захисту в античності через релігійно-державницьке тлумачення в Середньовіччі до комплексного, багатовимірного феномена в сучасну епоху. Така трансформація відображає зміни в суспільних відносинах, технологіях та глобальних процесах. Класичні теорії безпеки пропонують принципово різні інтерпретації: реалістична парадигма акцентує увагу на військовій могутності та національних інтересах; ліберальний підхід наголошує на міжнародній співпраці та інституціях; марксистська теорія розглядає безпеку крізь призму класової боротьби та соціально-економічних нерівностей. Сучасне розуміння безпеки виходить за межі бінарної логіки «безпека – небезпека» і розглядається як динамічний процес адаптації до

змінних загроз, що включає військові, економічні, політичні, соціальні та екологічні аспекти. Це відображається у формуванні нових концепцій, таких як «соціальна безпека».

В умовах глобалізації характер загроз стає більш транснаціональним, що зумовлює необхідність координації зусиль між державами та застосування міждисциплінарного підходу. Еволюція концепцій безпеки справила безпосередній вплив на правове осмислення соціальної безпеки. Відбувся перехід від державоцентричного розуміння до людиноцентричної парадигми, яка визнає пріоритетність прав людини. Це знайшло відображення у розширенні правового забезпечення соціальних прав.

2. Соціальна безпека в умовах глобалізації – це багатовимірна та комплексна категорія, яка охоплює правові, економічні, політичні, соціальні та гуманітарні аспекти захисту соціальних інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Вона характеризується динамічністю, перманентністю та безпосередністю впливу на інтерпретацію суспільних процесів. Вказані якості соціальної безпеки свідчать про її актуалізацію в контексті аналізу сучасних глобальних викликів.

У наукових розвідках сформувалося чотири основні теоретико-правові підходи до розуміння соціальної безпеки: традиційний, консервативний, критичний та ліберальний. Кожен з них має власну методологію, переваги та обмеження.

Традиційний підхід орієнтується на забезпечення фізичного захисту та стабільності соціального порядку через інститути держави. Він передбачає сильну роль держави у контролі за ризиками та централізованому наданні соціальних гарантій. Проте у глобалізованому середовищі цей підхід демонструє обмежену адаптивність до нових викликів, таких як кібератаки, міграція, транснаціональна бідність. Консервативний підхід акцентує увагу на традиційних цінностях, індивідуальній відповідальності та мінімальному втручанні держави. У цьому підході соціальна безпека пов’язується з

підтримкою інституту сім'ї, моральних норм, працевлаштування. Водночас він недостатньо враховує складність сучасної соціальної структури та масштаби соціальної вразливості. Критичний підхід спрямований на виявлення глибинних причин соціальної вразливості: нерівності, дискримінації, нерівного доступу до ресурсів. Він є найбільш чутливим до впливу глобалізації, однак не завжди забезпечує практичні механізми регулювання та реалізації соціальних прав. Ліберальний підхід підкреслює значення ринку, індивідуального вибору та економічної свободи. Він ефективний у стабільних соціально-економічних системах, проте може поглиблювати нерівність, особливо в умовах криз або слабкої інституційної спроможності держави.

В умовах глобалізації існуючі теоретичні підходи до соціальної безпеки демонструють певні обмеження і потребують адаптації. Традиційний підхід недостатньо гнучкий для реагування на нові виклики, консервативний – недооцінює складність сучасних соціальних проблем, критичний – потребує доповнення практичними рішеннями, ліберальний – може посилювати соціальну нерівність. Найбільш перспективним є сучасний інтегрований підхід, який враховує комплексність викликів та забезпечує баланс між різними аспектами соціальної безпеки.

Зазначений інтегрований підхід до соціальної безпеки характеризується людиноцентричністю, багатовимірністю, превентивністю, інклюзивністю та партнерством між державою, бізнесом і громадянським суспільством. Він інтегрує позитивні аспекти різних теоретичних підходів та розглядає соціальну безпеку як наскрізний вимір, що пронизує всі рівні безпеки – від індивідуального до глобального.

Запропоновано шляхи модернізації традиційних підходів до соціальної безпеки через створення багаторівневої системи соціального захисту, оновлення законодавчої бази з урахуванням нових типів загроз, запровадження механізмів державно-приватного партнерства та розвиток

адаптивних інструментів раннього виявлення і реагування на соціальні ризики.

Обґрунтовано, що оптимальний підхід до соціальної безпеки в умовах глобалізації повинен бути гнучким, інклюзивним та адаптивним, здатним реагувати на мінливі соціальні, економічні та технологічні умови, забезпечуючи при цьому базовий рівень захисту для всіх членів суспільства. Такий підхід має враховувати як національні особливості, так і глобальні тенденції, забезпечуючи баланс між індивідуальною відповідальністю і колективними зусиллями, між збереженням традицій та необхідними інноваціями.

3. Соціальна безпека – це складне правове явище, яке являє собою динамічний процес, що характеризується безперервною взаємодією соціальних суб'єктів, спрямованою на виявлення, попередження та нейтралізацію загроз соціальним інтересам, результатом якої є стан захищеності життєво важливих соціальних прав і свобод особи, суспільства і держави, що забезпечує можливість їх стабільного розвитку та гідний рівень життя.

Основними ознаками соціальної безпеки є наступні: 1) єдність стану та процесу. Соціальна безпека одночасно виступає і станом суспільства в конкретний момент часу, і процесом, що розгортається в часовому континуумі. Така єдність проявляється в тому, що кожен досягнутий стан соціальної безпеки стає відправною точкою для нового етапу процесу її забезпечення; 2) циклічність. Процес забезпечення соціальної безпеки призводить до формування певного стану захищеності, який у свою чергу створює умови для подальшого його розвитку. Така циклічність відображає постійну еволюцію соціальної безпеки, її здатність адаптуватися до нових викликів та загроз; 3) взаємообумовленість статичних та динамічних характеристик. Якісні характеристики стану соціальної безпеки (рівень захищеності, стабільності, гідності життя) визначаються ефективністю

процесів її забезпечення. Водночас характеристики процесу (адаптивність, проактивність, ресурсозабезпеченість) залежать від досягнутого стану соціальної безпеки; 4) багаторівневість проявів. Соціальна безпека як стан і як процес проявляється на різних рівнях соціальної системи – від індивідуального до глобального. На кожному рівні співвідношення статичних та динамічних аспектів може мати свою специфіку, що відображає особливості соціальних взаємодій на відповідному рівні; 5) нормативна закріпленість і соціальна практика. Соціальна безпека як стан знаходить відображення в нормативно-правових актах, що фіксують певні стандарти та гарантії. Водночас соціальна безпека як процес реалізовується через соціально-правові відносини, які втілюються в практичній діяльності соціальних суб'єктів та відображаються у соціальній практиці, що можуть як відповідати нормативним моделям, так і трансформувати їх.

Виходячи з вищевказаного, можемо констатувати, що соціальну безпеку слід розглядати як нормативно забезпечений стан захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи, суспільства і держави. Ознаками соціальної безпеки я є: 1) комплексність – охоплення різних соціальних аспектів життєдіяльності суспільства; 2) динамічність – постійна адаптація до змін у соціальному середовищі; 3) захищеність – спрямованість на захист соціальних інтересів від загроз; 4) превентивність – орієнтація на попередження виникнення соціальних ризиків; 5) збалансованість – пошук оптимального балансу між інтересами особи, суспільства та держави; 6) стабільність – спрямованість на забезпечення стабільного функціонування соціальної системи; 7) гуманістична спрямованість – орієнтація на гідність людини та реалізацію її соціальних прав.

Соціальна безпека як процес передбачає безперервну діяльність з формування, підтримки та розвитку соціальних механізмів, що забезпечують захист від ризиків та загроз, сприяють стабільності соціальних відносин та створюють умови для реалізації соціальних прав і свобод.

Істотними характеристиками соціальної безпеки як процесу є наступні: 1) безперервність (постійність) – соціальна безпека виступає тривалим процесом, який не має завершеної фази, вона потребує постійної підтримки, оновлення і реагування на нові виклики; 2) адаптивність – соціальна безпека здатна змінювати свої форми і механізми під впливом зовнішніх умов (економічних, політичних, екологічних), зберігаючи при цьому свою функціональну сутність; 3) інтерактивність – реалізація соціальної безпеки відбувається через узгоджену взаємодію суб'єктів (особи, держави, соціальних груп, інституцій) у межах соціально-правових відносин на різних рівнях; 4) системність – соціальна безпека є цілісною системою, яка включає взаємопов'язані елементи (норми, суб'єкти, інститути, процедури); 5) превентивність – процес соціальної безпеки орієнтований не лише на реагування, а й на попередження ризиків шляхом вчасного виявлення загроз і формування безпечного середовища; 6) повторюваність – соціальна безпека реалізовується через повторювані етапи: аналіз, планування, реалізація, оцінка, що забезпечує її постійне оновлення та розвиток; 7) ресурсозалежність – ефективність забезпечення соціальної безпеки залежить від наявності, доступності й сталого оновлення ресурсів (фінансових, людських, організаційних, інформаційних).

Переваги інтегрованого підходу до розуміння соціальної безпеки: по-перше, він дозволяє більш повно відобразити складну природу соціальної безпеки, поєднуючи статичні та динамічні аспекти її прояву; по-друге, забезпечує методологічну основу для комплексного дослідження феномена соціальної безпеки з урахуванням її різноманітних вимірів; по-третє, створює теоретичне підґрунтя для розробки ефективних механізмів забезпечення соціальної безпеки, що враховують як необхідність досягнення певного стану захищеності, так і підтримання безперервності процесу його забезпечення; по-четверте, відображає реальну діалектику соціальних процесів, у яких стан і процес нерозривно пов'язані та взаємообумовлені.

Соціальна безпека спрямована на: 1) збалансування соціальних відносин – передбачає пошук балансу між інтересами особи, суспільства та держави, тобто вона прагне гармонізувати інтереси окремих осіб, суспільства та держави для досягнення стійкого розвитку і стабільності. Збалансованість може бути досягнута шляхом: а) інтеграції багатопрофільних підходів; б) взаємодії різних рівнів та систем; в) координації зусиль на різних рівнях, що включає участь як урядових, так і неурядових організацій; г) розвитку соціального захисту, забезпечення і добробуту; ґ) адаптації до сучасних викликів; 2) стабільність соціальних відносин – має забезпечити стале функціонування та сталий розвиток соціальної системи, що можливе за таких умов: а) економічної стабільності; б) соціальної стабільності; в) політичної стабільності; г) інституційної стабільності; ґ) екологічної стабільності; д) інформаційної стабільності; 3) забезпечення гідного рівня життя населення шляхом ефективної реалізації закріплених у законодавстві соціальних прав, включаючи право на соціальне забезпечення, охорону здоров'я, працю, освіту та житлові умови.

4. На основі проведеного дослідження міжнародно-правового регулювання соціальної безпеки обґрунтовано існування трирівневої структури правового забезпечення соціальних прав у міжнародному праві, що включає: універсальний рівень (акти ООН), який визнає фундаментальні принципи дотримання соціальних прав невід'ємною складовою прав людини; галузевий рівень (конвенції МОП), що встановлює конкретні кількісні та якісні стандарти соціального захисту у спеціалізованих сферах; регіональний рівень (акти Ради Європи та ЄС), який забезпечує найбільш детальну регламентацію соціальних прав з урахуванням регіональної специфіки та створює ефективні механізми контролю за їх дотриманням. Доведено, що функціональна взаємодоповнюваність цих рівнів забезпечує формування цілісної системи міжнародно-правових стандартів соціальної безпеки, а їх вплив на національні правові системи має визначальний

характер через закріплення мінімальних соціальних гарантій та встановлення механізмів міжнародного моніторингу їх забезпечення. Стосовно України імплементація міжнародних соціальних стандартів характеризується дуалістичною природою: з одного боку, вона створює правові передумови для забезпечення мінімальних соціальних гарантій відповідно до міжнародних зобов'язань, а з іншого – виступає необхідною складовою євроінтеграційного процесу, що потребує подальшої гармонізації національної системи соціального захисту з правом ЄС.

5. Аналіз національного законодавства України, спрямованого на правове регулювання соціального захисту, дозволяє виявити сукупність нормативно-правових актів, які незалежно від рівня та галузевої належності утворюють упорядковану систему, що виступає правовим підґрунтям соціальної безпеки. Встановлено, що ця система багатогранна і складна. Вона базується на конституційних нормах, охоплюється загальними і спеціальними законами, підзаконними нормативно-правовими актами, що регулюють різноманітні види соціальних відносин, зокрема відносини соціального страхування, пенсійного забезпечення, підтримки вразливих категорій населення, охорони праці та охорони здоров'я.

Переваги правового регулювання соціальної безпеки в Україні: 1) комплексність та багаторівневість нормативно-правової бази, що включає Конституцію України, закони та підзаконні акти, які в сукупності формують цілісну систему правового регулювання соціальної безпеки; 2) конституційне закріплення фундаментальних засад соціальної безпеки, яке ґрунтується на положеннях Конституції України, що визначають людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (стаття 3), встановлюють соціальну природу держави Україна (стаття 1), гарантують право на соціальний захист (стаття 46), право на житло (стаття 47), право на охорону здоров'я (стаття 49), право на працю (стаття 43), право на безпечне довкілля (стаття 50), право на освіту (стаття 53), а також право

на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (стаття 48); 3) наявність спеціалізованого законодавства у сфері соціальних стандартів та гарантій, у якому закріплені правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів,; 4) деталізація законодавства для різних категорій осіб та сфер соціального захисту, що забезпечує системність правового регулювання для вразливих категорій населення; 5) поступова адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів, зокрема в контексті євроінтеграційних процесів, що сприяє гармонізації вітчизняної правової системи з європейською практикою соціального захисту.

Недоліками правового регулювання соціальної безпеки в Україні є: 1) фрагментарність та неузгодженість законодавства, що призводить до дублювання правових норм та колізій між нормами різних нормативно-правових актів; 2) декларативний характер багатьох норм, які не підкріплені конкретними механізмами реалізації, зокрема достатнім фінансуванням, що призводить до розриву між законодавчо закріпленими соціальними гарантіями та їх практичним втіленням; 3) недостатня гнучкість законодавства та його невідповідність сучасним соціально-економічним реаліям, особливо у сфері регулювання нових форм зайнятості (фріланс, дистанційна робота, гіг-економіка); 4) недосконалість механізмів індексації соціальних виплат та перегляду соціальних стандартів, що не відповідають реальним темпам інфляції та зростання цін, призводячи до зниження рівня соціального захисту населення; 5) недостатня увага до превентивних заходів у сфері соціальної безпеки, що призводить до неефективного використання ресурсів через реагування на ті проблеми, які вже існують, замість їх попередження; 6) відсутність довгострокових стратегій та планів у галузі соціальної безпеки, що обмежує можливості для впровадження ефективних превентивних заходів та не дозволяє сформувати цілісну систему соціальної профілактики; 7) зміна підходів до регулювання соціальної безпеки в законах про національну безпеку. У Законі України «Про національну безпеку

України» 2018 року соціальним аспектам безпеки приділяється менше уваги порівняно з попереднім Законом України «Про основи національної безпеки України»; 8) недостатня адаптація українського законодавства до міжнародних стандартів у сфері соціальних прав, зокрема неповна імплементація положень ратифікованих міжнародних договорів (Європейської соціальної хартії, конвенцій МОП).

6. На основі комплексного дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання соціальної безпеки обґрунтовано диференційований підхід до адаптації прогресивних елементів іноземних моделей у вітчизняну правову систему. Встановлено, що оптимальна модель правового забезпечення соціальної безпеки для України має включати елементи різних національних систем: скандинавський досвід комплексного включення соціальної безпеки до загальнодержавної системи національної безпеки; європейську практику чіткої регламентації соціальних стандартів та адресності соціальної допомоги; північноамериканський механізм децентралізації та використання податкових інструментів соціальної підтримки; досвід Грузії щодо забезпечення соціальної безпеки в умовах воєнного конфлікту. Така багатокомпонентна інтеграція дозволить сформувати адаптивну систему правового регулювання соціальної безпеки, здатну ефективно функціонувати як у поточних умовах воєнного стану, так і в період післявоєнного відновлення, забезпечуючи стійкість соціальної сфери до внутрішніх та зовнішніх викликів.

7. Сформульовано авторське визначення соціально-правових відносин, під якими слід розуміти врегульовані нормами права суспільні взаємозв’язки між суб’єктами, що виникають з метою реалізації та захисту соціально значущих інтересів і потреб людини та забезпечення соціальної безпеки суспільства. На відміну від існуючих підходів, запропоноване визначення підкреслює не лише формально-юридичний, але й

функціональний аспект цих відносин – їх спрямованість на забезпечення соціальної безпеки.

Встановлено, що соціально-правові відносини відрізняються від інших видів правовідносин своєю людиноцентричною спрямованістю та особливою роллю в механізмі соціальної безпеки. Якщо в економічних чи політичних відносинах домінує пріоритет прибутку або влади, то в соціально-правових на перший план виходить правове забезпечення добробуту людини, її соціальної захищеності та можливості жити гідно в суспільстві.

Доведено, що соціально-правові відносини виступають основним функціональним елементом у механізмі соціальної безпеки, забезпечуючи взаємодію між нормативними приписами та їх практичною реалізацією. Фундаментальне значення цих відносин полягає в тому, що саме через них відбувається трансформація формальних положень законодавства у реальні соціальні гарантії, права та можливості для громадян. Ця трансмісійна функція соціально-правових відносин набуває особливої важливості в умовах сучасних викликів: збройного конфлікту, економічної нестабільності, зростання соціальної нерівності.

Обґрунтовано багаторівневу структуру соціально-правових відносин у механізмі соціальної безпеки, яка охоплює індивідуальний, груповий та інституційний рівні. На індивідуальному рівні ці відносини забезпечують безпосереднє задоволення потреб людини, на груповому – консолідують інтереси соціальних спільнот, створюючи інструменти колективного захисту, на інституційному – формують системний каркас державної соціальної політики. Виявлено, що ці рівні взаємодіють за принципом сполучених посудин: порушення балансу на одному з них неминуче впливає на функціонування інших, що вимагає комплексного підходу до правового регулювання.

Соціально-правові відносини мають фундаментальне значення для формування збалансованої системи соціальної безпеки, оскільки саме вони забезпечують: 1) правову формалізацію соціальних інтересів індивідів і груп; 2) інституціоналізацію механізмів соціального захисту; 3) легітимацію державної соціальної політики; 4) збалансування інтересів різних соціальних груп; 5) запобігання соціальним конфліктам через правові механізми вирішення суперечностей. Ефективність реалізації соціально-правових відносин напряму впливає на рівень соціальної безпеки суспільства та здатність держави забезпечувати гідний рівень життя громадян.

8. Дослідження трирівневої структури соціально-правових відносин у механізмі соціальної безпеки дозволило виявити специфічні особливості кожного рівня їх реалізації. Для індивідуального рівня характерна безпосередня взаємодія особи з державою щодо забезпечення її соціальних прав, де людина виступає не лише об’єктом соціального захисту, а й активним суб’єктом, який своїми діями сприяє підвищенню власної соціальної безпеки. Груповий рівень відзначається колективним представництвом інтересів через систему соціального партнерства та громадських об’єднань, що забезпечує соціальну згуртованість та солідарність у суспільстві. Інституційний рівень виконує функцію формування нормативно-правової бази та створення організаційних механізмів для реалізації соціальної політики держави.

Аналіз форм реалізації соціально-правових відносин показав їх різноманітність залежно від рівня та суб’єктного складу. На індивідуальному рівні домінують форми реалізації соціальних прав (отримання соціальних виплат, медичних, освітніх послуг) та правозахисна форма (оскарження порушень прав в адміністративному чи судовому порядку). На груповому рівні реалізація соціально-правових відносин здійснюється, зокрема, через колективно-договірну форму (укладання колективних договорів і угод), механізми соціального партнерства (тристоронній діалог між

представниками працівників, роботодавців і держави), а також представницькі інструменти (участь громадських організацій, професійних спілок у формуванні та контролі за реалізацією соціальної політики). Інституційний рівень характеризується нормотворчою, організаційно-розпорядчою та контрольно-наглядовою формами реалізації.

Юридична природа соціально-правових відносин у механізмі соціальної безпеки розкривається через їх комплексний характер, поєднання публічно-правових і приватноправових елементів, наявність специфічних суб'єктів та об'єктів. Суб'єктами виступають не лише індивіди та держава, а й соціальні групи, громадські об'єднання, професійні спілки, органи місцевого самоврядування, що створює складну багаторівневу систему взаємодії. Об'єктами є соціальні права та гарантії, механізми соціального захисту, соціальні послуги та соціальні стандарти. Особливість соціально-правових відносин полягає у їх спрямованості на забезпечення соціальної стабільності та благополуччя як окремих осіб, так і суспільства загалом.

Встановлено, що ефективність реалізації соціально-правових відносин у механізмі соціальної безпеки залежить від комплексу взаємопов'язаних факторів. Нормативно-правові фактори охоплюють якість законодавства, його системність, несуперечливість та повноту. Організаційно-інституційні фактори включають спроможність державних та недержавних інституцій забезпечувати реалізацію соціальних прав, координацію їх діяльності та адаптивність до нових викликів. Економічними факторами є наявність достатніх фінансових ресурсів для забезпечення соціальних гарантій та їх раціональний розподіл. Соціально-психологічні фактори охоплюють рівень правосвідомості, довіри до інституцій та активності громадян у реалізації своїх прав.

Обґрунтовано, що для забезпечення ефективної реалізації соціально-правових відносин необхідні такі умови: 1) збалансований розвиток усіх трьох рівнів; 2) узгодженість дій усіх суб'єктів; 3) відповідність правових

механізмів реальним соціально-економічним можливостям держави; 4) адаптивність системи соціального захисту до нових викликів (пандемії, воєнних дій, економічних криз); 5) превентивна спрямованість соціальної політики; 6) залучення недержавних суб'єктів до надання соціальних послуг; 7) впровадження інноваційних форм соціального забезпечення; 8) підвищення правової культури та активності громадян.

Запропоновано концепцію динамічної рівноваги у реалізації соціально-правових відносин, яка передбачає постійне підтримання балансу між нормативним закріпленням соціальних прав та практичними механізмами їх забезпечення, між державним регулюванням та ініціативою громадянського суспільства, між універсальністю соціальних гарантій та їх адресністю, між рівнями реалізації цих відносин (індивідуальним, груповим, інституційним). Така рівновага дозволяє забезпечити соціальну безпеку в умовах обмежених ресурсів та численних викликів сучасності.

9. У роботі виділено теоретичні та практичні аспекти соціальної безпеки як правової категорії та механізми її забезпечення через призму соціальної взаємодії. Встановлено концептуальний зв'язок між соціальною взаємодією та соціальною безпекою, що проявляється у трансформації соціальних відносин під впливом правових норм та механізмів.

Запропоновано авторське визначення соціальної взаємодії як складного динамічного процесу, який базується на правових нормах, характеризується узгодженою діяльністю двох або більше суб'єктів, що здійснюють взаємний вплив для досягнення спільної мети. Обґрунтовано, що соціальна нормативність як ознака взаємодії проявляється через регулювання різними видами соціальних норм: правовими, моральними, звичаєвими, корпоративними, релігійними та етичними.

Доведено багатоаспектність соціальної взаємодії у правовому полі через виділення п'яти основних категорій: обміну, співробітництва, конфлікту, примусу та конформності, кожна з яких виконує специфічну

функцію у правовій системі – від забезпечення реалізації взаємних інтересів до підтримання правового порядку.

На основі аналізу судової практики Європейського суду з прав людини, зокрема справ «Пічкур проти України», «Суханов та Ільченко проти України», «Кандиба та інші проти України», встановлено, що ефективними формами соціальної взаємодії для захисту соціальних прав є співробітництво та конструктивний конфлікт, які призводять до системних змін у законодавстві та правозастосуванні, сприяючи підвищенню рівня соціальної безпеки.

10. У дисертації всебічно досліджено теоретико-правові аспекти суб'єктів соціальних відносин та їх роль у формуванні сучасної правової системи. Доведено, що трансформація соціальних відносин в умовах глобалізації та цифровізації призводить до розширення кола суб'єктів права та зміни їх функціональних характеристик. Запропоновано концепцію активної суб'єктності, яка розглядає суб'єктів соціальних відносин не лише як носіїв прав та обов'язків, але й як активних учасників формування правових норм та інститутів.

Розроблено систему ознак соціальних суб'єктів, яка включає: правосуб'єктність, активну соціальну позицію, здатність до самоорганізації, соціальну відповідальність та здатність впливати на соціальні процеси. Запропоновано комплексну класифікацію соціальних суб'єктів за трьома основними критеріями: за рівнем організації (індивідуальні, колективні, інституційні); за сферою діяльності (державні, приватні, громадські); за функціональним призначенням (нормативні спільноти, регуляторні органи, правозахисні організації, економічні суб'єкти). Зазначена система ознак і критеріїв класифікації може слугувати теоретичною основою для вдосконалення правового регулювання соціальних відносин та розробки ефективних механізмів взаємодії різних суб'єктів права.

Обґрунтовано необхідність врахування багаторівневої структури суб'єктів соціальних відносин при розробці нормативно-правових актів та реалізації правової політики. Визначено, що ефективність правової системи залежить від збалансованої взаємодії різних типів суб'єктів соціальних відносин, що забезпечує її адаптивність до сучасних викликів. Доведено необхідність розширення правосуб'єктності недержавних суб'єктів та посилення їх ролі у формуванні правового порядку в умовах глобалізації.

11. Соціальний факт – це об'єктивно існуюче явище соціальної реальності, що має примусовий характер щодо індивіда, формується через механізми соціальної взаємодії, інституціоналізується у формі норм, цінностей і практик та виконує регулятивну функцію в суспільстві.

На основі критичного аналізу концепцій провідних теоретиків права та соціологів розроблено інтегральну концепцію соціального факту, що синтезує емпіричний та нормативний підходи до його розуміння. Встановлено, що соціальний факт характеризується такими ознаками: об'єктивністю існування, примусовим характером, незалежністю від індивідуальної волі, здатністю до трансформації, регулятивною функцією, інституціональним закріпленням, нормативним потенціалом, соціальною значущістю та динамічним характером. Обґрунтовано, що саме через взаємодію цих характеристик соціальний факт набуває особливого значення для формування та функціонування системи соціального захисту.

Доведено, що в умовах сучасних соціальних трансформацій особливого значення набуває розуміння механізмів перетворення емпіричних фактів у нормативні, що дозволяє забезпечити відповідність правових норм реальним суспільним потребам. Сформульовано концепцію нормативного факту як соціальної події або явища, яке отримує нормативне значення в контексті системи правил чи норм та набуває обов'язковості завдяки соціальним або правовим інститутам.

12. Соціальний факт – це об’єктивне соціальне явище або процес, що набуває юридичного значення лише після його нормативного закріплення, слугує підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин у сфері соціального захисту та безпеки, виконує регулятивну функцію при досягненні законодавчо визначених порогових значень, забезпечуючи запуск правових механізмів захисту соціальних прав громадян.

Встановлено, що основними ознаками соціального факту як правової категорії виступають:

1) нормативне закріплення в законодавстві. Ця ознака вказує на те, що соціальний факт набуває правового значення лише після його формального закріплення в нормативно-правових актах різного рівня, яке може відбуватися у формі встановлення конкретних соціальних стандартів (наприклад, прожитковий мінімум – у Законі України «Про прожитковий мінімум»), визначення порогових значень для активації правових механізмів (поріг індексації – в Законі України «Про індексацію грошових доходів населення»). Саме через нормативне закріплення соціальний факт трансформується з абстрактного соціального явища у конкретний юридичний інструмент, що визначає права та обов’язки суб’єктів соціальних правовідносин;

2) його об’єктивний характер, тобто соціальний факт як правова категорія характеризується незалежністю від суб’єктивних оцінок та інтерпретацій. Зазначена об’єктивність забезпечується використанням уповноваженими державними органами (Державною службою статистики, Пенсійним фондом, Міністерством соціальної політики) науково обґрунтованих методик збору та аналізу статистичних даних. Статистичне підтвердження соціальних фактів надає їм емпіричну достовірність та легітимність, що є необхідною умовою їх використання як основи для правового регулювання;

3) здатність породжувати юридично значущі наслідки. Ця ознака відображає функціональне призначення соціального факту в правовій системі – виступати юридичним фактом, що тягне за собою конкретні правові наслідки. При досягненні соціальним фактом певних порогових значень, визначених законодавством, автоматично активуються відповідні правові механізми: виникають, змінюються або припиняються правовідносини у сфері соціального захисту. Наприклад, зниження середньомісячного сукупного доходу сім'ї нижче рівня забезпечення прожиткового мінімуму породжує право на отримання державної соціальної допомоги згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», а підвищення прожиткового мінімуму тягне за собою автоматичне перерахування розмірів соціальних виплат та пенсій;

4) подвійна природа, що поєднує емпіричну та нормативну складові, де соціальний факт як правова категорія характеризується дуалістичною природою. З одного боку, він має емпіричну складову – об'єктивні статистичні дані, що відображають реальний стан соціального середовища (рівень доходів, безробіття, бідності, демографічні показники), з іншого боку, він має нормативну складову – законодавчо закріплені соціальні стандарти, гарантії, методики та порогові значення. Така подвійна природа забезпечує інтеграцію об'єктивної соціальної реальності в правову систему та поєднує емпіричні дані з нормативними регуляторами. Наприклад, прожитковий мінімум одночасно виступає й статистичним показником, що відображає вартість мінімального набору товарів і послуг, й законодавчо закріпленим соціальним стандартом, який визначає розміри соціальних виплат;

5) інтегрованість у механізми соціальної безпеки держави. Ця ознака відображає системний характер соціального факту як правової категорії та його роль у забезпеченні соціальної безпеки. Соціальні факти не існують ізольовано, а функціонують як елементи цілісного механізму соціальної безпеки, взаємодіючи з іншими правовими інститутами та інструментами.

Вони інтегровані в систему соціального моніторингу, стратегічного планування, законотворчості та правозастосування. Це проявляється у використанні соціальних фактів при розробці державних програм та стратегій (Стратегії подолання бідності, Стратегії демографічного розвитку), формуванні бюджетної політики (визначенні видатків на соціальний захист), здійсненні правосуддя (розгляд судами справ щодо соціальних прав) та міжнародному співробітництві (виконання міжнародних зобов'язань у соціальній сфері).

Завданнями, які виконують соціальні факти в механізмі соціальної безпеки, є: 1) діагностичне завдання, яке реалізовується через створення об'єктивної інформаційної бази про стан соціального середовища на основі систематичного збору та аналізу статистичних даних уповноваженими органами (Державною службою статистики, Міністерством соціальної політики). Це завдання забезпечується функціонуванням офіційних методик оцінки рівня життя населення, зокрема Методики комплексної оцінки бідності, воно дозволяє виявляти проблемні сфери соціального захисту, регіональні диспропорції та найбільш вразливі категорії населення; 2) нормативно-формуюче завдання, суть якого полягає у встановленні об'єктивних, науково обґрунтованих соціальних стандартів через законодавче закріплення соціальних фактів як критеріїв для визначення розмірів соціальних виплат та гарантій. Яскравим прикладом цього завдання може слугувати прожитковий мінімум, закріплений у Законі України «Про прожитковий мінімум» як базовий соціальний стандарт, що визначає розміри мінімальної зарплати, пенсій, соціальних допомог; 3) активаційне завдання, що забезпечує безпосередню реалізацію механізмів соціального захисту через автоматичний запуск правових процедур при досягненні соціальними фактами певних порогових значень, зокрема перевищення індексом споживчих цін порогу у 103% автоматично запускає механізм індексації соціальних виплат згідно із Законом України «Про індексацію грошових

доходів населення»; 4) прогностичне завдання, яке полягає у виявленні потенційних соціальних ризиків через аналіз динаміки соціальних показників у часі, що дозволяє передбачати негативні соціальні тенденції та вчасно розробляти превентивні заходи. Це завдання реалізовується за рахунок функціонування системи моніторингу соціальної напруженості та проявляється у розробці державних стратегій (наприклад, Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року).

Співвідношення соціального факту з юридичним фактом полягає в тому, що не кожен соціальний факт автоматично має юридичне значення – він може виступати підставою для правової дії лише після його нормативного визначення й формалізації через певні процедури (реєстрацію, подання заяви, верифікацію). Водночас не кожен юридичний факт має соціальну природу, позаяк частина з них є суто індивідуальними або технічними.

13. У межах проведеного дослідження обґрунтовано, що соціальний ризик є складним, багатовимірним явищем, яке проявляється у вигляді негативного впливу соціально-економічних, демографічних, культурних, інформаційних та політичних процесів на стабільність функціонування суспільства. У юридичному контексті соціальний ризик визначається як об’єктивно існуючий фактор, що здатен впливати на реалізацію основоположних соціальних прав громадян та потребує правового регулювання на інституційному рівні.

Соціальні ризики мають взаємозалежну природу, можуть взаємно посилювати один одного і комплексно впливати на ефективність функціонування системи соціального забезпечення. Їх наслідком є зниження доступності соціальних послуг, погіршення життєвих стандартів, зростання соціальної напруженості та необхідність посилення державного втручання. Тому критично важливо своєчасно виявити, здійснити аналіз і спрогнозувати можливість виникнення соціальних ризиків з метою формування адаптивної системи соціального захисту.

Соціальні ризики покладаються в основу формування нормативних приписів, які регламентують мінімальні соціальні гарантії, механізми реагування на кризові ситуації та програмні документи державної соціальної політики і проявляються через: 1) реакцію на соціальні потреби, позаяк право виникає не у відриві від суспільства, а як відповідь на актуальні соціальні процеси. Соціальні ризики передбачають виклики, які впливають на добробут громадян, а тому потребують правової фіксації у вигляді норм, що забезпечують захист і підтримку; 2) необхідність зміни законодавства, оскільки при виявленні нових ризиків, таких, наприклад, як демографічна криза, зростання бідності, пандемія, держава коригує існуючі або розробляє нові правові інструменти – зміни до законів, тимчасові акти, стратегічні документи; 3) прогнозування ризиків – обов'язок, передбачений правом. Зокрема Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (рівня безробіття, зайнятості, рівня бідності, доходів населення, інфляції, демографічної динаміки) зобов'язує державу враховувати соціальні ризики в процесі планування. Це свідчить про інституціоналізацію ризиків як підстави для створення нормативних приписів; 4) визначення змісту та обсягу соціальних гарантій. Соціальні стандарти (рівень прожиткового мінімуму, мінімальна пенсія, допомога малозабезпеченим) формуються не абстрактно, а на основі статистичного аналізу ризиків (доходів, безробіття, демографії тощо). Таким чином, соціальні ризики не лише викликають потребу в правовому регулюванні, але й формують зміст нормативних рішень; 5) судову практику, яка враховує ризики при застосуванні права. Судові рішення щодо призначення або перегляду соціальних виплат ґрунтуються на оцінці соціального становища особи, тобто на ризиках її соціальної вразливості.

Існує двосторонній причинно-наслідковий зв'язок між соціальними ризиками і соціальними фактами, що має наслідком адаптивну динаміку правових норм у сфері соціальної безпеки. З одного боку, соціальні факти

(статистичні показники, індикатори соціальної напруженості, рівень бідності, безробіття тощо) є емпіричною основою і джерелом формування нормативних приписів, зокрема соціальних стандартів, мінімальних гарантій, програм підтримки вразливих груп населення, з іншого боку, активізація соціальних ризиків (наприклад, демографічних чи інформаційних криз) спричиняє зміну соціальних фактів – зниження доступу до соціальних благ, погіршення якості життя, що провокує необхідність нормативного оновлення. Отже, констатовано взаємозалежність, відповідно до якої правові норми адаптуються до змін у соціальному середовищі, а нормативне регулювання впливає на стабілізацію соціальних фактів або їх посилення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Baldwin D. A. The Concept of Security. *Review of International Studies*. 1997. Vol. 23, No. 1. P. 5–26.

2. Buzan, B., & Hansen, L. *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

3. Burgess M. A discipline of security: Little development of recent theory in critical security studies. *International Studies Review*. 2018. Vol. 20, No. 2. P. 335–358.

4. Renshon S. What do we know when we know "what works" in international relations? *World Politics*. 2018. Vol. 70, No. 2. P. 224–261.

5. Thucydides. The history of the Peloponnesian War / transl. by R. Crawley. *New York* : Dover Publications, 2019. 464 p.

6. Fortification. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Fortification (дата звернення: 21.01.2025).

7. Kaur, H. P. Traditional Security Threats in a Globalized World. Library Progress International, Vol. 44, No. 3, July–December 2024, pp. 24106–24120.

8. Burke, A. A. The Architecture of Defense: Fortified Settlements of the Levant during the Middle Bronze Age. Institute for the Study of Ancient Cultures, University of Chicago. URL: https://isac.uchicago.edu/sites/default/files/uploads/shared/docs/burkeaa.pdf (дата звернення: 09.09.2024)

9. Goodbar L.L. Appropriating Latin: The origins of Latin nullius and its medieval afterlife in its role in differential colonization. *Palgrave Communications*. 2020. Vol. 6, No. 16. P. 1–9.

10. Блок М. Феодальне суспільство. Т. 1: Структура феодального суспільства. Пер. з фр. Л. А. Манйон. Київ: Основи, 2004. 320 с.

11. Блок М. Феодальне суспільство. Т. 1: Структура феодального

суспільства. Пер. з фр. Л. А. Манйон. Київ: Основи, 2004. 320 с.

12. Іншин М. І. Забезпечення соціальних прав суддів як передумова їх соціальної безпеки. *Юридична наука*. 2020. № 2(104). С. 535–543. DOI: https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.60.

13. Smith D. R. Art and politics: The history of the concept of security. *Millennium*. 2016. Vol. 6, No. 1. P. 1-22.

14. Chinekesh, A., Hosseini, S. A., Mohammadi, F., Motlagh, M. E., Baradaran Eftekhari, M., Ardalan, G., & Djalalinia, S. (2017). Exploring the youth experience about sense of social security: a qualitative study. *Electronic Physician*, 9(12), 6017–6026. https://doi.org/10.19082/6017

15. Cassotta, S., & Pettersson, M. (2019). Climate Change, Environmental Threats and Cyber-Threats to Critical Infrastructures in Multi-Regulatory Sustainable Global Approach with Sweden as an Example. *Beijing Law Review*, 10, 616–642. https://doi.org/10.4236/blr.2019.103035&#8203

16. Воловельська І. В., Ветров Е., Утемсинова Ж. Економічна безпека підприємства: сучасні методи управління. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2023. № 83. С. 199–205. DOI: https://doi.org/10.18664/btie.83.300280.

17. United Nations Development Programme (UNDP). 2024. *Strengthening Resilience, Mitigating Risks and Building Peace: Conflict Prevention and Peacebuilding Framework for Europe and Central Asia*. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-10/conflict_prevention_peacebuilding_framework_for_europe_central_asia-final-2024.pdf (дата звернення: 09.09.2024)

18. Моргентау Г. Політичні відносини між націями: боротьба за владу і світ // Теорія міжнародних відносин: хрестоматія / уклад., Науч. ред. і коммент. П. А. Циганкова. М .: Гардарики, 2002. С. 73-83.

19. Nye J. Bound to lead: The changing nature of American power. New York : Basic Books, 1990. URL: https://www.kropfpolisci.com/exceptionalism.

nye.pdf (дата звернення: 13.11.2024).

20. Marx K. On The Jewish Question by Karl Marx. *Marxists.org*. URL: https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/jewish-question/ (дата звернення: 13.11.2024).

21. Rigakos G. S. Marxist Legal Theory: Security. *Critical Legal Thinking*. URL: https://criticallegalthinking.com/2020/06/09/marxist-legal-theory-security/ (дата звернення: 13.11.2024).

22. Rigakos G. S., Neocleous M. Anti-security: A Declaration. *Anti-security*. URL: https://www.academia.edu/2292255/Anti_security_A_Declaration (дата звернення: 13.11.2024).

23. The Spirit Level (2009). *Equality Trust*. URL: https://equalitytrust.org.uk/the-spirit-level/ (дата звернення: 13.11.2024).

24. Bullard R. Anatomy of Environmental Racism and the Environmental Justice Movement. URL: https://cpb-us-e2.wpmucdn.com/sites.uci.edu/dist/c/3308/files/2020/03/Bullard_Anatomy-of-Env-Racism-and-the-EJ-Mov.pdf (дата звернення: 13.11.2024).

25. Молчанов Н. А. Термины и определения, используемые специалистами зарубежных стран при разработке проблем национальной безопасности. *Стратегическая стабильность*. 2000. № 3.

26. Тихий В. П. Поняття безпеки людини і її правове забезпечення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1(6). С. 21-40.

27. Fuller M. Definition of security: conceptual approaches in international relations. New York : Routledge, 2004. 240 p.

28. Waltz K. N. Theory of international politics. New York : McGraw-Hill, 1979. URL: https://www.academia.edu/28686609/_WALTZ_KENNETH_Theory_of_International_Politics (дата звернення: 13.11.2024).

29. Kenneth N. Theory of international politics. New York : Addison-Wesley, 1979. 241 c.

30. Boulding K. E. The Image: Knowledge in Life and Society. Ann Arbor, MI : The University of Michigan Press, 1956. 175 p.

31. Стежко Н., Шевчук О. Тенденції розвитку світової електронної комерції в умовах діджиталізації бізнесу. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. № 5(05). С. 20-25. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.5-3.

32. Гришина Н. В. Тенденції цифрової трансформації управління персоналом економічних систем в умовах безпекового інформаційного середовища. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. № 1(10). С. 225–231. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.10-39.

33. Коваленко Р. І. Роль соціальної безпеки у формуванні стабільного суспільства. *Право.ua*. 2023. № 3. С. 276-281. DOI: 10.32782/LAW.UA.2023.3.43.

34. Юськів Х. В. Нові виклики та загрози для системи національної безпеки держави в умовах трансформації системи міжнародних відносин на глобальному й регіональному рівнях: теоретико-методологічні та прикладні аспекти. *Міжнародні відносини. Серія "Політичні науки"*. 2020. № 22. URL: http://clouds.iir.edu.ua/index.php/pol_n/issue/view/239 (дата звернення: 16.09.2024).

35. Дерев'янко А. І. Особливості формування ідеологічного підходу до розуміння соціальної безпеки. *Актуальні проблеми права теорія і практика*. 2021. № 2(40). С. 176–181. DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-40-2-176-181.

36. Buzan B. Rethinking Security after the Cold War. *Cooperation and Conflict*. 1997. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0010836797032001001 (дата звернення: 16.09.2024).

37. Adiong N. M. Securitization: Understanding Its Process in the field of International Relations. *University of the Philippines, Diliman*. 2009. URL: https://ssrn.com/abstract=1693208 (дата звернення: 16.09.2024).

38. Chapsos I. Is Maritime Security a Traditional Security Challenge?

SpringerLink. 2024. С. 59-78. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-27914-5_4.

39. Орел М. Г., Ситник Г. П. Мова як фактор національної стійкості крізь призму консолідації та збереження ідентичності національних меншин. *Публічне урядування*. 2022. № 2(30). С. 61-71. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-2(30)-8.

40. Вергуненко В., Зачосова Н. Управління фінансово-економічною безпекою як елемент стратегії розвитку суб'єкта господарювання у воєнний час. *Молодий вчений*. 2024. № 5(129). С. 109-115. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-5-129-21.

41. Агакерімова Р. Вплив війни в Україні на національну та глобальну продовольчу безпеку. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-53.

42. Котелевич В. А., Гуральська С. В., Гончаренко В. В. Вплив якості і безпечності харчових продуктів на здоров'я та добробут населення. *Scientific Progress & Innovations*. 2023. № 26(2). С. 96–104. DOI: https://doi.org/10.31210/spi2023.26.02.17.

43. Клещов А. Й., Шевчук Н. А., Тульчинська С. А. Вплив глобальних тенденцій на розвиток теорії еко-індустріальних парків. *Економічний вісник Національного технічного університету України 'Київський політехнічний інститут'*. 2024. № 29. С. 75–79. DOI: https://doi.org/10.20535/2307-5651.29.2024.308814.

44. Policing In Central and Eastern Europe: Dilemmas of Contemporary Criminal Justice. *Office of Justice Programs*. URL: https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/policing-central-and-eastern-europe-dilemmas-contemporary-criminal (дата звернення: 20.01.2025).

45. UNDP (United Nations Development Programme). Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. New York : Oxford University Press, 1994.

46. Воротнюк М. Людська безпека як імператив сучасної епохи:

перенiс фокусу з держави на людину. *Парадигма людської безпеки: теорія та практика*. Київ : Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, 2011. С. 1–11. URL: https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07749.pdf (дата звернення: 20.01.2025).

47. Dolan C. NATO, the Russian Invasion of Ukraine, and the 2022 Strategic Concept. *Georgetown Journal of International Affairs*. 09.11.2022.

48. Krause K., Jütersonke O. Peace, Security and Development in Post-Conflict Environments. *Security Dialogue*. 2005. Vol. 36(4). P. 447–462.

49. Mărcău F. C. та ін. The Impact of the Ukraine Conflict on the Quality of Life of the Young Population in Romania from a Societal Security Perspective. *Healthcare*. 2023. Vol. 13(2). P. 156.

50. Sheahan M., Marsh S. Germany to Increase Defence Spending in Response to "Putin's War" – Scholz. *Reuters*. 27.02.2022.

51. Коваленко Р. І. Філософський підхід щодо розуміння поняття «безпека». *Соціальне право*. 2022. № 2. С. 57-63. URL: https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/494.

52. Коваленко Р. І. Сучасні виклики безпеки в умовах глобалізації та цифрової трансформації: міждисциплінарний підхід до вирішення загроз. *Право і суспільство*. 2024. № 3. С. 436-439. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.66.

53. Ніколаєв Є. Б. Соціальна безпека у традиції нехтування гуманістичними цінностями. *Політичний менеджмент*. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2011. № 4. С. 60-75.

54. Кліпкова О.І. Дилема соціальної безпеки. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-73.

55. Линдюк С.Д. Теоретичні інтерпретації концепту «соціальна безпека» в українському науковому дискурсі. *Науковий вісник: Державне управління*. 2022. № 1(11). С. 92-113.

56. Длугопольський О.В., Олійник Д.М. Соціальна відповідальність

бізнесу: приклади розвинутих країн світу для України. *Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій*. 2020. № 2(6). С. 265-273. DOI: https://doi.org/10.32750/2020-0225.

57. Романенкова О. Ю. Психологічний аспект безпеки життєдіяльності: сучасні виклики та стратегії взаємодії. 2024. DOI: https://doi.org/10.36919/978-966-301-266-7/1.2024.35.

58. Андрусишин Н.І. Соціальна вразливість населення: дефініції, підходи до розуміння та оцінювання. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-42.

59. Королевська Н. Ю. Поняття «соціальна держава» в роботах українських фахівців із політичних наук. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск 3(38). С. 14-18.

60. Guldenmund F. W. The nature of safety culture: a review of theory and research. *Safety Science*. 2000. Т. 34, № 1-3. С. 215-257. DOI: https://doi.org/10.1016/s0925-7535(00)00014-x.

61. Wang Y., Graziotin D., Kriso S., Wagner S. Communication channels in safety analysis: An industrial exploratory case study. *Journal of Systems and Software*. 2019. Т. 153. С. 135-151. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jss.2019.04.004.

62. Гаркавий В. В. Економічна безпека як обов'язковий елемент сталого розвитку. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2024. Т. 3, № 3. С. 58-69.

63. Hill R. H. The safety ethic: Where can you get one? *Chemical Health & Safety*. 2003. Т. 10, № 3. С. 8-11. DOI: https://doi.org/10.1016/S1074-9098(03)00025-X.

64. Allegrante J. P., Hanson D., Sleet D. A., Marks R. Ecological approaches to the prevention of unintentional injuries. *Italian Journal of Public Health*. 2010. Т. 7, № 2. С. 23-30.

65. Wilensky H. L. The Welfare State and Equality. University of

California Press, 1975.

66. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Beacon Press, 1984.

67. Трусова Н. В., Цвілий С. М. Безпечний стан інноваційного розвитку туристичної індустрії в економічній системі держави. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. С. 23-33.

68. Esping-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton University Press, 1990.

69. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. з англ. Київ : Наш Формат, 2016. 832 с.

70. Гаєк Ф. А. фон. Дорога до рабства / пер. з англ. Київ : Наш Формат, 2015. 240 с.

71. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1971. 560 p.

72. Sen A. Development as Freedom. New York : Knopf, 1999. 384 p.

73. Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity. London : Sage Publications, 1992. 260 p.

74. United Nations Development Programme. Human Development Report 2020. New York : UNDP, 2020. 366 p.

75. Stiglitz J. E. The Price of Inequality. New York : W.W. Norton & Company, 2012. 560 p.

76. Wilkinson R., Pickett K. The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone. London : Penguin Books, 2010. 352 p.

77. World Economic Forum. The Global Risks Report 2021. Geneva : WEF, 2021. 97 p.

78. Коваленко Р. І. Соціальна безпека в умовах глобальної цифровізації. *Європейські Перспективи*. 2022. № 1. С. 237-242. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP20221/EP_2022_1_237.pdf.

79. Ткаченко Н. О. Розуміння поняття "особиста соціальна відповідальність" майбутніми спеціалістами фармації. *Фармацевтичний часопис*. 2015. № 3. DOI: https://doi.org/10.11603/2312-0967.2015.3.4931.

80. Khomiak A. Спілкування як процес міжособистісного розуміння у соціальній взаємодії. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 3. С. 138–144. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.17.

81. Малишевський О. Дослідження генезису поняття «професійна мобільність». *Наукові записки БДПУ. Серія: Педагогічні науки*. Бердянськ : БДПУ, 2020. Вип. 1. С. 60–69. DOI: 10.31494/2412-9208-2020-1-1-60-69. URL: http://bdpu.org/pedagogy/ua (дата звернення: 20.01.2025).

82. Prihodko G. I. Когнітивний та екологічний підходи до вивчення мовних явищ. *Modern Philology*. 2024. № 2. С. 23–27. DOI: https://doi.org/10.32782/modernph-2024.2.4.

83. Занфірова Т. А. Філософія трудового права : навчально-методичний посібник для студентів юридичних факультетів і відділень. Харків : Константа, 2018. 515 с.

84. Мід Д. Г. Розум, особистість і суспільство / пер. з англ. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. 384 с.

85. Дюркгейм Е. Правила соціологічного методу / пер. з франц. Київ : Основи, 1995. 200 с.

86. Вебер М. Основні поняття соціології / пер. з нім. Київ : Юніверс, 1998. 352 с.

87. Блау П. М. Обмін і влада в соціальному житті / пер. з англ. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. 368 с.

88. Кравченко І. В. Соціологія: Підручник. Київ : Знання, 2010. 576 с.

89. Парсонс Т. Система сучасних суспільств / пер. з англ. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 352 с.

90. Сорокін П. О. Соціальна та культурна динаміка / пер. з англ. Київ : Український Центр духовної культури, 2008. 480 с.

91. United Nations. Universal Declaration of Human Rights. UN, 1948. 18 с.

92. International Labour Organization. Social Security (Minimum Standards) Convention (No. 102). ILO, 1952. 42 с.

93. Hemerijck A. Changing welfare states. Oxford University Press, 2013. 434 с.

94. Соціальна безпека : теорія та українська практика : монографія / Гнибіденко І. Ф. та ін. Київ : КНЕУ, 2006. 292 с.

95. Гошовська В. А. Соціальна домінанта національної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2003. № 2. С. 94–99.

96. Коваль О. П. Семантика та сутність терміна «соціальна безпека». *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 2(39). С. 58–65.

97. Корж І. Ф. Безпека: методологічні підходи до поняття. *Національний юридичний журнал*. 2019. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/4/part_1/14.pdf.

98. Лібанова Е. М., Палій О. М. Ринок праці та соціальний захист : навчальний посібник. Київ : Основи, 2004. 491 с.

99. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 492 с.

100. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення. Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. 460 с.

101. Давидюк О. О. Соціальна безпека : проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників. URL: http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=12:2010-06-10-20-35-51&catid=16:2010-06-10-20-23-45&Itemid=23.

102. Скрипнюк О. В., Тихий В. П. Соціальна держава і проблеми забезпечення соціальної безпеки. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 2. С. 45.

103. Данилишин Б. М., Куценко В. І. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку. *Вісник НАНУ*. 2010. № 1. С. 20–28.

104. Шевчук П. І. Соціальна політика. Львів : Світ, 2003. 400 с.

105. Глобалізація та безпека розвитку : монографія / Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г. та ін. Київ : КНЕУ, 2001. 733 с.

106. Білоус І. І. Поняття соціальної безпеки та її роль в системі національної безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2019. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6955.

107. Кравченко Н., Посібник У. Основи соціальної безпеки. *Міністерство освіти і науки України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*. 2022. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14859/1/ОСНОВИ%20СОЦІАЛЬНОЇ%20БЕЗПЕКИ.pdf (дата звернення: 24.09.2024).

108. Білюга А. Поняття «соціальна гарантія» у контексті сучасної фінансової науки. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-23.

109. Talavira E., Nagornyuk A. Analysis of the unemployment level in the context of the state financial security. *Efektyvna ekonomika*. 2020. № 1. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.1.92.

110. Коваленко Р. І. Міждисциплінарні підходи до забезпечення багатовимірної безпеки в умовах глобалізації. *Право.ua*. 2022. № 1. С. 264-268. DOI: 10.32782/LAW.UA.2022.1.41. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2022-1/Pravo_ua_2022_1_264.pdf.

111. Ніколаєв Є. Соціальна безпека у традиції нехтування гуманістичними цінностями. *Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана*. 2019. С. 60-73.

112. Коваль О. П. Соціальна безпека: сутність та вимір. Київ : НІСД, 2016. 34 с.

113. Сахарук І. С. Концепція гідної праці як складова соціальної безпеки. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів : тези допов. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 жовтня 2017 р.)*. Київ : Прінт-Сервіс, 2017. С. 27-31.

114. Гетьманцева Н. Д. Соціальна безпека як складова соціальної політики держави. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів : тези допов. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 жовтня 2017 р.)*. Київ : Прінт-Сервіс, 2017. С. 13-17.

115. Розвиток трудового потенціалу як складова соціальної безпеки України : монографія / С. В. Вишновецька, М. І. Іншин, В. Л. Костюк, І. С. Сахарук та ін. / за ред. М. І. Іншина, І. С. Сахарук. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 544 с.

116. Теоретичні та практичні проблеми реформування законодавства у сфері соціального захисту населення : навч. посіб. / Волинець В. В., Занфірова Т. А., Іншин М. І. та ін. Харків : Константа, 2019. Т. 5. 430 с.

117. Titmuss R. M. Essays on the Welfare State. University of London Press, 1958.

118. Линдюк С. Концептуальні засади забезпечення соціальної безпеки в умовах воєнного стану. *Науковий вісник: Державне управління*. 2023. Вип. 2(14). С. 202-220. DOI: 10.33269/2618-0065-2023-2(14)-202-220.

119. Загальна декларація прав людини. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.09.2024).

120. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : ООН; Пакт від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

121. Андріїв В. М. Місце соціальних прав у системі прав людини: міжнародно-правовий досвід і законодавство України. *Захист соціальних та*

економічних прав людини: міжнародне законодавство та досвід України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 березня 2004 р.). Київ : КНУ, 2004. Ч. 2. С. 7–10.

122. Фомічов К. С. Міжнародні правові стандарти соціальної захищеності осіб з інвалідністю загального та спеціального спрямування. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34(73), № 3. С. 107–115.

123. Бондар М. І., Цятковська О. В., Цятковська А. М. Соціальне забезпечення: міжнародно-правовий аспект. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. № 4(64). С. 96–105.

124. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 18–28.

125. Статут Організації Об'єднаних Націй. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.

126. Журавська О. В. Онтологічний вимір антропо-соціальних джерел формування права. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Вип. 89* / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2021. С. 15-21. URL: https://hdl.handle.net/11300/15589.

127. Подорожна Т. С., Котуха О. С. Соціальна компетентність як основа концепту «права людини». *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020.

128. Європейська соціальна хартія (переглянута) : Міжнародний документ від 03.05.1996 р. № 994_062. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 02.10.2024).

129. Європейський кодекс соціального забезпечення : Міжнародний документ від 16.04.1964 р. № 994_329. *Офіційний вебпортал парламенту*

України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_329#Text (дата звернення: 02.10.2024).

130. Малюга Л. Ю. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту жінок. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 80–84.

131. Болотіна Н. Б. Міжнародні стандарти соціальних прав та напрями їх упровадження в юридичну практику України. *Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародне законодавство та досвід України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 березня 2004 р.)*. Київ : КЮІ МВС України, 2004. Ч. 2. С. 9–16.

132. Moskalenko O. V. European standards of compulsory social insurance. *Law and Innovative Society*. 2013. № 1. P. 208–222.

133. Занфірова Т. А. Сутність феномена свободи через історико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 19-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2016_3_5.

134. Конвенція про права дитини. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 26.09.2024).

135. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 26.09.2024).

136. Конвенція про права осіб з інвалідністю. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 26.09.2024).

137. Декларація про право на розвиток. *Декларації, конвенції, угоди та інші правові матеріали. Un.org*. 2019. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_development.shtml (дата звернення: 26.09.2024).

138. Коваленко Р. І. Взаємозв'язок концепції сталого розвитку із соціальною безпекою. *Соціальне право*. 2022. № 2. С. 54-60. DOI: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2022-02-07.

139. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. *Декларації, конвенції, угоди та інші правові матеріали. Un.org*. 2019. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (дата звернення: 26.09.2024).

140. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. *UNDP*. 2018. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyy-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku (дата звернення: 26.09.2024).

141. Sachs J. D. The Age of Sustainable Development. Columbia University Press, 2015. 544 p.

142. Лях В. В. Сталий розвиток в контексті глобальних викликів та перспектив України. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 20(213). С. 7-11.

143. Вергун А. М., Тарасенко І. О. Концепція сталого розвитку в умовах глобалізації. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2014. № 2(76). С. 207-218.

144. Москаленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія «Право»*. 2012. Вип. 18. С. 61–67.

145. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text (дата звернення: 26.09.2024).

146. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117.

Офіційний вебпортал парламенту України. 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016#Text (дата звернення: 26.09.2024).

147. Конвенція про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення № 118 (укр/рос). *ipLex360 Законодавство України*. 2024. URL: https://iplex360.com.ua/npa.php?doc =1014.119.0 (дата звернення: 26.09.2024).

148. Конвенція про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення № 157. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_012#Text (дата звернення: 26.09.2024).

149. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників (Ком'юніке Європейської Комісії від 09.12.1989 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text.

150. Тищенко О. В. Проблеми вдосконалення соціально-забезпечувального законодавства України. *Порівняльно-налітичне право*. 2015. № 2. С. 151-154. URL: http://pap.in.ua.2_2015.47.pdf.

151. Коваленко Р. І. Ознаки та багатовимірний підхід до соціальної безпеки в умовах сучасних викликів. *Наше право*. 2022. № 4. С. 248-252. DOI: 10.32782/NP.2022.4.42. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2022-4/NP_2022_4_248.pdf.

152. Венедіктов С. В. Міжнародне та порівняльне трудове право : підручник. Київ, 2023. С. 17–19.

153. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

154. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19.06.2003 р. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.

155. Закон України "Про національну безпеку України" від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

156. Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" від 05.10.2000 р. № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409.

157. Закон України "Про соціальні послуги" від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 20. Ст. 73.

158. Закон України "Про прожитковий мінімум" від 15.07.1999 р. № 966-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38. Ст. 348.

159. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46-47. Ст. 403.

160. Закон України "Про пенсійне забезпечення" від 05.11.1991 р. № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 10.

161. Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 р. № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49-51. Ст. 376.

162. Коваленко Р. І. Правове регулювання соціальної безпеки через призму соціального захисту окремих категорій громадян. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 444-449. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.66.

163. Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" від 21.11.1992 р. № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.

164. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text (дата звернення: 01.10.2024).

165. Закон України "Про основи соціальної захищеності осіб з

інвалідністю в Україні" від 21.03.1991 р. № 875-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 21. Ст. 252.

166. Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" від 22.10.1993 р. № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.

167. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 01.10.2024).

168. Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" від 19.11.1992 р. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

169. Закон України "Про охорону праці" від 14.10.1992 р. № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 668.

170. Коваленко Р. І. Суспільні відносини у галузі права: теоретичні аспекти та практика регулювання. *Право.ua*. 2023. № 4. Ч. 1. С. 261-264. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2023-4/Pravo_ua_2023_4_261.pdf.

171. Гарасимів Т. До проблеми адаптації українського соціального законодавства до законодавства Європейського Союзу: теоретико-правовий дискурс. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2021. С. 43–50. URL: https://science.lpnu.ua/law/all-volumes-and-issues/volume-8-number-230-2021/problem-adaptation-ukrainian-social-legislation (дата звернення: 02.10.2024).

172. Денега О. П. Проблеми понятійно-категоріального апарату держави як суб'єкта права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції України. *Юридична наука*. 2020. № 1(5(107)). С. 246–251. DOI: https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-1.30.

173. Малюга Л. Ю. Національні особливості соціального

законодавства Федеративної Республіки Німеччина: досвід для України. *Юридичний журнал «Право України»*. 2019. Вип. 6. С. 184-197. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2019-06-184.

174. Мотрич А. І. Особливості кодифікації законодавства України у сфері соціального забезпечення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 4(29), Том 1. С. 70-73.

175. Дибань М. П. Актуальні питання систематизації соціального законодавства України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний журнал «Повітряне і космічне право»*. 2023. № 2(67). С. 141–145. DOI: https://doi.org/10.18372/2307-9061.67.17854.

176. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу : Закон України від 04.02.2021 р. № 1213-IX. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text (дата звернення: 02.10.2024).

177. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 02.10.2024).

178. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.10.2024).

179. Смирнова І., Сімакова О., Карлаш Ю. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа ефективного розвитку соціального захисту населення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 34. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-15.

180. Наливайко І. О. Ефективність правового регулювання соціальних стандартів та гарантій: проблеми та перспективи. *Наукові перспективи*. 2023. № 7(37). DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-7(37)-494-509.

181. Юник І. Г. Реалізація сучасної державної соціальної політики в Україні: основні проблеми та стратегічні пріоритети. *Law and public administration*. 2023. № 2. С. 186–195. DOI: https://doi.org/10.32840/pdu.2023.2.27.

182. Нагорна В. Є., Берник В. І. Стан та перспективи правового регулювання соціального забезпечення в Україні (теоретико-правовий аналіз). *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: юридичні науки*. 2020. № 2. DOI: https://doi.org/10.32453/2.vi2.129.

183. Королевська Н. Ю. Соціальна держава в Україні: законопроєктні роботи за часів пандемії коронавірусу (частина друга). *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 6. С. 31–34. DOI: https://doi.org/10.32837/chern.v0i6.294.

184. Давиденко Г., Балахонова О. Система соціального захисту населення в Україні в сучасних умовах. *Подільський науковий вісник*. 2023. № 1. С. 90–96. DOI: https://doi.org/10.58521/2521-1390-2023-25-13.

185. Литвинова С. Г. Віртуальні предметні спільноти як засіб управління нормативно-методичним забезпеченням діяльності вчителя ЗНЗ. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2012. № 7. С. 7-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/komp_2012_7_3.

186. Нагорна А. М., Варивончик Д. В., Харчук Л. В., Медведовська Н. В., Кононова І. Г., Гвоздецький В. А. Організація розслідування та медико-статистичні закономірності гострого професійного захворювання COVID-19 у працівників галузі охорони здоров'я України (перший рік пандемії: 2020-2021). *Інфекційні хвороби*. 2021. № 2. С. 17–28. DOI: https://doi.org/10.11603/1681-2727.2021.2.12160.

187. Лотоцька О. В., Кондратюк В. А., Сопель О. М., Кріцька Г. А.,

Пашко К. О., Федорів О. Є. Профілактична медицина як важлива складова громадського здоров'я. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2019

188. Лотоцька О. В., Кондратюк В. А., Сопель О. М., Кріцька Г. А., Пашко К. О., Федорів О. Є. Профілактична медицина як важлива складова громадського здоров'я. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2019. № 2. С. 40–43. DOI: https://doi.org/10.11603/1681-2786.2019.2.10478.

189. Жук О., Сільвестрова О., Гапончук О. Соціальні виклики в сучасному українському суспільстві в умовах воєнного стану та в повоєнний період. *Humanitas*. 2022. № 4. С. 22–29. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.4.

190. Чанишева Г. І., Щукін О. С. Мінімальна заробітна плата у системі державних соціальних гарантій. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 119–128. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.18.l.

191. Khmelyuk A. Statistical estimation of buying capacity of social standards in Ukraine. *Economics*. 2018. С. 116–122. DOI: https://doi.org/10.35774/econa2018.03.116.

192. Derevyanko M., Neal H., Lazarenko M., Болотіна А., Zelensky V. Current status, standardization and certification-related regulatory challenges facing Ukraine with its EU partnership agenda. *Journal of Innovation and Entrepreneurship Law*. 2021. Vol. 8, No. 2. С. 191–210. DOI: https://doi.org/10.22598/iele.2021.8.2.10.

193. Коваленко Р. І. Проблеми правового регулювання соціальної безпеки в контексті національної безпеки України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 1. Т. 2. С. 136-141. DOI: https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.2.23.

194. Пилкін М., Сосновська О. Прогнози і виклики четвертої промислової революції. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та*

перспективи. 2020. С. 58–59. URL: https://confmanagement-proc.kpi.ua/article/view/201198 (дата звернення: 20.01.2025).

195. Midgley J., Surender R., Alfers L. Handbook of Social Policy and Development. Edward Elgar Publishing, 2019. URL: https://china.elgaronline.com/edcollchap/edcoll/9781785368424/9781785368424.00005.xml (дата звернення: 04.10.2024).

196. Open Knowledge Repository. *Emerald Insight. Reference Reviews*. 2015. Т. 29, № 5. С. 21–22. DOI: https://doi.org/10.1108//RR.

197. Занфірова Т. А. Сучасний досвід правового регулювання свободи праці в республіці Індія. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 1. С. 71–74.

198. Chen C., Goldman D. P., Zissimopoulos J., Rowe J. W., Antonucci T. C., Berkman L., Börsch-Supan A., Carstensen L. L., Chen C., Fried L. P., Furstenberg F. F., Goldman D. P., Kohli M., Jackson J., Olshansky J., Rehkopf D. H., Rother J., Rowe J. W., Zissimopoulos J. Multidimensional comparison of countries' adaptation to societal aging. *National Academy of Sciences*. 2018. Т. 115, № 37. С. 9169–9174. DOI: https://doi.org/10.1073/pnas.1806260115.

199. Larsson S., Rhinard M. Nordic Societal Security. Routledge, 2020. URL: https://www.taylorfrancis.com/books/oa-edit/10.4324/9781003045533/nordic-societal-security-sebastian-larsson-mark-rhinard (дата звернення: 04.10.2024).

200. Lindberg H., Sundelius B. Whole-of-Society Disaster Resilience: The Swedish Way. *The McGraw-Hill Homeland Security Handbook* / ed. by David Kamien. New York : McGraw-Hill, 2012. P. 1295–1319.

201. Larsson S., Rhinard M. (eds.). Nordic Societal Security: Convergence and Divergence. London; New York : Routledge, 2021. 268 p. URL: https://doi.org/10.4324/9781003045533 (дата звернення: 21.02.2025).

202. Totalförsvaret 2021-2025 (Betänkande 2020/21 öU4 Försvarsutskottet). *Riksdagen.se*. 2021. URL:

https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/betankande/totalforsvaret-2021-2025_h801f%C3%B6u4/ (дата звернення: 04.10.2024).

203. Lag (1994:1809) om totalförsvarsplikt. *Riksdagen.se*. 2022. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19941809-om-totalforsvarsplikt_sfs-1994-1809/ (дата звернення: 04.10.2024).

204. Swedish Civil Contingencies Agency. *Regeringskansliet*. 2015. URL: https://www.government.se/government-agencies/swedish-civil-contingencies-agency/ (дата звернення: 04.10.2024).

205. Justis- og politidepartementet. Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap / Direktoratet for samfunnstryggleik og beredskap. *Regjeringa.no*. 2023. URL: https://www.regjeringen.no/no/dep/jd/org/etater-ogvirksomheter/direktoratet-for-samfunnssikkerhet-og-beredskap-direktoratet-for-samfunnstryggleik-og-beredskap-dsb/id279674/ (дата звернення: 04.10.2024).

206. Principbeslut S. Strategi för tryggande av samhällets livsviktiga funktioner. URL: https://www.defmin.fi/files/126/2566_1688_Strategi_fOr_tryggande_av_samhAllets_livsviktiga_funktioner_1_.pdf (дата звернення: 04.10.2024).

207. Principbeslut om tryggande av samhällets vitala funktioner - Arbets- och näringsministeriet. *Työ- ja elinkeinoministeriö*. 2017. URL: https://tem.fi/sv/principbeslut-om-tryggande-av-samhallets-vitala-funktioner (дата звернення: 04.10.2024).

208. Defence Commissions. *Ministry of Defence*. 2020. URL: https://www.fmn.dk/en/topics/agreements-and-economi/defence-commissions/ (дата звернення: 04.10.2024).

209. Дорошенко В. С. Тенденції інституційних трансформацій соціальної політики в європейських країнах. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. № 1. С. 183–193. DOI:

https://doi.org/10.31866/2616-745x.1.2018.142000.

210. Кравченко А. О. Соціальна політика в сучасних державах: основний зміст, напрями і моделі. *Вісник НУЦЗУ. Серія: Державне управління*. 2022. № 2(17). С. 104-112.

211. Помаза-Пономаренко А. Л. Зарубіжний досвід забезпечення державою соціального розвитку та регіональної безпеки. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1. С. 173-178.

212. Макаруха З. Правові засади діяльності Європейського Союзу у сфері забезпечення простору свободи, безпеки та юстиції : монографія. Львів : Астролябія, 2011. 543 с.

213. Яковлєва Г. О. Суб'єкти права соціального забезпечення : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2019. 434 с.

214. Подорожній Є. Ю. Сутність механізму правового регулювання юридичної відповідальності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 2(8). С. 29-32.

215. Соціальні стандарти та соціальні гарантії: теоретичні аспекти, проблеми, світовий досвід : монографія / за ред. В. В. Латік, В. В. Мущиніна. Київ : ЦПСД, 2007. 320 с.

216. Васильців Т. Г. Стратегія та засоби конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції : монографія / за ред. Т. Г. Васильціва, Р. Л. Лупака. Львів : Видавництво ННВК «АТБ», 2018. 303 с.

217. Федчишина К. В. Єдність і диференціація у праві соціального забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2019. 216 с.

218. Снігова О. Ю. Механізми державного та регіонального управління соціальною безпекою : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.02.03. Донецьк, 2006. 272 с.

219. Весельська Л. А. Міжнародний досвід державного регулювання

соціальної безпеки в країнах з різними моделями соціального розвитку: застосування в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 17. С. 108-113.

220. National Security Council. The National Security Strategy of the United States of America. Washington, DC : US Government Printing Office, 2002.

221. Helvia Velloso. Social Security in the United States: Overview and Outlook. URL: https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/182211eb-3002-45b5-b44a-f305af15abfd/content (дата звернення: 23.12.2024).

222. Social Security Programs in the United States. URL: https://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v54n9/v54n9p2.pdf (дата звернення: 23.12.2024).

223. Social Security and Retirment in Canada. URL: https://www.nber.org/system/files/chapters/c7249/c7249.pdf (дата звернення: 28.12.2024).

224. Полтораков О. Ю. Реконцептуалізація поняття «безпека» в сучасному політико-політологічному дискурсі. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 19-28.

225. Кравченко Л. В. Основи соціальної безпеки : навч. посіб. Умань : Візаві, 2022. 127 с.

226. Вареник О. С. Міжнародна соціальна безпека в умовах військової агресії : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 272 с.

227. Parsons T. The Social System. London : Routledge, 1991. 448 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203992951.

228. Mead G. H. Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist. University of Chicago Press, 2015. 536 p. DOI: https://doi.org/10.7208/chicago/9780226112879.001.0001.

229. Dahrendorf R. The Modern Social Conflict: An Essay on the Politics of Liberty. University of California Press, 1990. 219 p. URL:

https://www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt1pnj3b.

230. Castells M. The Rise of the Network Society. Wiley-Blackwell, 2010. 656 p. DOI: https://doi.org/10.1002/9781444319514.

231. Unruh D. R. The Nature of Social Worlds. *Pacific Sociological Review*. 2016. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.2307/1388823 (дата звернення: 07.09.2024).

232. Mukherjee A. Crime and criminals in nineteenth century Bengal (1861-1904). *The Indian Economic & Social History Review*. 2016. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/001946468402100202 (дата звернення: 07.09.2024).

233. Valsiner J., Veer R. V. D. On the Social Nature of Human Cognition: An Analysis of the Shared Intellectual Roots of George Herbert Mead and Lev Vygotsky. *Wiley*. 1988. Т. 18, № 1. С. 117–136. DOI: 10.1111/j.1468-5914.1988.tb00119.x.

234. Parviz T., Akbar V. K. M. Forming the Concept of Crime in Theoretical System of Post Modernism. *Canadian Center of Science and Education*. 2016. Т. 9, № 9. С. 102–102. DOI: 10.5539/jpl.v9n9p102.

235. Seidman S. Modernity and the Problem of Meaning: The Durkheimian Tradition. 1985. Т. 46, № 2. С. 109–109. DOI: 10.2307/3711055.

236. Cacioppo J. T., Cacioppo S. Social Relationships and Health: The Toxic Effects of Perceived Social Isolation. *Wiley*. 2014. Т. 8, № 2. С. 58–72. DOI: 10.1111/spc3.12087.

237. Stinchcombe A. L. Social Structure and Organizations. *Elsevier*. 2004. С. 229–259. DOI: 10.1016/s0742-3322(00)17019-6.

238. Engeström Y. Activity Theory and Individual and Social Transformation. *Cambridge University Press*. 1999. С. 19–38. DOI: 10.1017/cbo9780511812774.003.

239. Hughes I., Byrne E. P., Glatz-Schmallegger M., Harris C., Hynes W., Keohane K., Gallachóir B. Ó. Deep Institutional Innovation for Sustainability and

Human Development. *Taylor & Francis*. 2021. Т. 77, № 5. С. 371–394. DOI: 10.1080/02604027.2021.1929013.

240. Latour B. On Recalling Ant. *SAGE Publishing*. 1999. Т. 47, № 1_suppl. С. 15–25. DOI: 10.1111/j.1467-954x.1999.tb03480.x.

241. Legal Research Methods. *Informa*. 2007. С. 219–232. DOI: 10.1201/9781420013276-19.

242. Tarka P. An overview of structural equation modeling: its beginnings, historical development, usefulness and controversies in the social sciences. *Springer Science+Business Media*. 2017. Т. 52, № 1. С. 313-354. DOI: https://doi.org/10.1007/s11135-017-0469-8.

243. Ryff C. D., Singer B. H. Interpersonal Flourishing: A Positive Health Agenda for the New Millennium. *SAGE Publishing*. 2000. Т. 4, № 1. С. 30-44. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0401_4.

244. Ritzer G., Stepnisky J. Sociological theory. 10th ed. Los Angeles : SAGE Publications, 2017. 603 с.

245. Durkheim É. The division of labor in society. New York : Free Press, 1997.

246. Parsons T. The social system. New York : Free Press, 1951.

247. hooks b. Feminist theory: From margin to center. London : Pluto Press, 2000.

248. Blumer H. Symbolic interactionism: Perspective and method. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1969.

249. Lorber J. Gender inequality: Feminist theories and politics. New York : Oxford University Press, 2010.

250. Коваленко Р. І. Співвідношення понять «суспільний» і «соціальний» у юридичній науці. *Соціальне право*. 2023. № 1. С. 31-37. DOI: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2023-01-05.

251. Недюха М. П. "Суспільні відносини" та "соціальні відносини" як поняття політико-правової науки. *Наукові записки Інституту політичних і*

етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип. 2. С. 188-200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2018_2_15.

252. Лукашевич М. П. Відносини соціальні / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Київ : МАУП, 2005. С. 103.

253. Трудове право України : навч. посібник / за ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 564 с.

254. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення: Загальна частина : навч. посібник. Чернігів : ПВК "Десна", 2016. 692 с.

255. Синчук С. М. Гарантування гідного рівня життя особи у сфері соціального забезпечення. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична*. 2011. Вип. 52. С. 234–242.

256. Лазаренко А. М. Соціальне партнерство як механізм реалізації соціальної функції трудового права. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія "Юридичні науки"*. 2014. Вип. 6-2 (том 2). С. 111–114.

257. Коваленко Р. І. Наукові підходи до визначення соціальних відносин. *Європейські Перспективи*. 2024. № 1. С. 321-324. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2024-1/EP_2024_1_321.pdf.

258. Мамалуй О. О. Підстави виникнення, зміни та припинення податкових відносин. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4(29), Том 2. С. 124–128. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i4(29).448 (дата звернення: 20.01.2025).

259. Пасечник О. В. Щодо питань розвитку окремих компонентів міжнародної правосуб'єктності. *Law. State. Technology*. 2023. Вип. 2. С. 57-63.

260. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08.

261. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 03.03.1998 р. № 137/98-ВР. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 27.01.2025).

262. Денисюк М. О., Коваленко Р. І. Доктринальні підходи до моделей соціального діалогу. *Соціальне право*. 2024. № 1. С. 15-21. DOI: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2024-01-02.

263. Baptista N., Alves H., Pinho J. C. The case for social support in social marketing. *Emerald Publishing Limited*. 2021. Т. 56, № 3. С. 295–313. DOI: 10.1108/rausp-08-2020-0193.

264. Ганущак Р. І. Соціальні мережі та життєвий світ особистості: психологічна і соціальна проблематика. *International scientific and practical conference (Lublin, Poland, September 25–26, 2020)*. Lublin, 2020. С. 19–22. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-588-80-8-1.4 (дата звернення: 21.01.2025).

265. Lukes S. Power: A radical view. Macmillan International Higher Education, 2018. 344 с.

266. Bourdieu P. Distinction: A social critique of the judgment of taste. Routledge, 2019. 640 с.

267. Papuloski J. K., Drakulevski G. Realizing the Right to Social Security through Universal Basic Social Support. *Societies*. 2022. Т. 12, № 2. С. 52. DOI: https://doi.org/10.3390/soc12020052.

268. Кузьменко Ю. Скільки безробітних в Україні — статистика Держслужби зайнятості. *Суспільне | Новини*. 2024. URL: https://suspilne.media/661564-bezrobitnih-v-ukraini-zareestrovano-vdvici-mense-niz-torik-derzsluzba-zajnatosti/ (дата звернення: 27.01.2025).

269. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. 288 с.

270. В Україні зараз 4,6 мільйона переселенців - Верещук. *Ukrinform.ua*. 2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3874328-v-ukraini-zaraz-46-miljona-pereselenciv-veresuk.html (дата звернення:

27.01.2025).

271. Загальна інформація. *Decentralization.ua*. 2025. URL: https://decentralization.ua/about (дата звернення: 27.01.2025).

272. Про Нацраду. *Національна тристороння соціально-економічна рада : офіційний веб-сайт*. 2024. URL: https://ntser.gov.ua/ (дата звернення: 27.01.2025).

273. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 37–39.

274. Antinoro-Polizzi J. Societal Types and Development Strategies. *Wiley*. 1971. Т. 11, № 1. С. 19–35. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.1971.tb00091.x.

275. Bannister R. C. Sociology. *Cambridge University Press*. 2003. С. 329–353. DOI: https://doi.org/10.1017/chol9780521594424.019.

276. Баранюк А. Зародження суспільно-економічних відносин у взаємозв'язку з виникненням потреб. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-130.

277. Марусенко А. В. Суспільно-владні відносини в умовах урбанізації: сутність, зміст і перспективи. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023.

278. Сіделковський О. Л. Адміністративно-правовий вимір формування єдиного медичного простору України. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2019. № 24. С. 96–103. DOI: https://doi.org/10.32837/npnuola.v24i0.640 (дата звернення: 20.01.2025).

279. Гасанханли С. С. Традиційні суспільства як складники регіональних міжнародно-правових підсистем. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 83. С. 29-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2019_83_6.

280. Сидорова Е. О. Механізм адміністративно-правового захисту суспільної моралі: зміст та особливості. *Юридична наука*. 2020. № 11(113). С.

131–138. DOI: https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-113-11.18.

281. Романова О. М. Правові реалії регулювання соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 4. С. 60-63. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.12.

282. Кавун А. Ю. Порівняльно-правовий аналіз запобігання ризикам при реалізації громадянами своїх інформаційних прав в умовах воєнного стану. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 4. С. 48-53. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.09.

283. Бочарова Н. В., Шкабаро В. М., Палєєва Ю. С. Принципи і пріоритети Ради Європи щодо захисту прав людини в інформаційному суспільстві: ініціативи Інформаційне суспільство: Фокус 2021. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 90. С. 45–50. DOI: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3206 (дата звернення: 20.01.2025).

284. Лисоконь І. О. Організація управління інвестиційною діяльністю закладу вищої освіти : дис. ... доктора філософії : 011. Кривий Ріг, 2023. 255 с.

285. Ren J. The Role of Law Under the Social Structure. Journal of Education, Humanities and Social Sciences. 2024. Vol. 42. P. 710–715. DOI: https://doi.org/10.54097/a5535h97

286. Виговський Д., Конарівська О. Стан та розвиток малого бізнесу у туризмі України. *Mechanism of an Economic Regulation*. 2024. № 2(104). С. 81-87. DOI: https://doi.org/10.32782/mer.2024.104.12.

287. Магновський І. Й. Теоретико-правові аспекти сучасного розуміння категорії "децентралізація". *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3. С. 27-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2021_3_4.

288. Кравцов О. О. Економічний зміст інформаційних ресурсів на сучасному етапі розвитку суспільного виробництва. *Торгівля і ринок України*. 2019. № 2. С. 34-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tiru_2019_2_6.

289. Помаза-Пономаренко А. Л. Обшир інституційної й інституціональної спроможності системи публічного управління України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління психології права*. 2023. № 6. С. 18–24. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.2.

290. Будзин В. Р. Нормативно-правові аспекти реалізації державної політики в соціально-гуманітарній сфері з охорони та підвищення рівня громадського здоров'я. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 3. С. 9-15. DOI: https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.3.2.

291. Маленко Б. Відсутність соціальних ліфтів в системі державного управління як чинник функціонування корупційних мереж. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. № 6(66). С. 29-37. DOI: https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-6(66)-4.

292. Шевченко С. В. Елементи трансформації системи зайнятості населення в умовах електронізації публічного управління. *Публічне урядування*. 2023. № 1(34). С. 71-78. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1(34)-8.

293. Спицька К. Сучасний стан правового регулювання соціального захисту постраждалих учасників революції гідності та членів їх сімей. *Молодий вчений*. 2022. № 7(107). С. 90-95. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-7-107-18.

294. Цуварев О. Ф. Функції трудового права: поняття та класифікація. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г С Сковороди Право*. 2023. № 37. С. 77–85. DOI: https://doi.org/10.34142/23121661.2023.37.10.

295. Kumar S. V. Economic Security for the Elderly in India. *Taylor & Francis*. 2003. Т. 15, № 2–3. С. 45–65. DOI: https://doi.org/10.1300/j031v15n02_04.

296. Mahmood A. Social Security Schemes for the Unorganized Sector in

India: A Critical Analysis. *SAGE Publishing*. 2010. Т. 35, № 1. С. 117–128. DOI: https://doi.org/10.1177/0258042x1003500108.

297. Sánchez-Arrieta N., González R. A., Cañabate A., Sabaté F. Social Capital on Social Networking Sites: A Social Network Perspective. *Multidisciplinary Digital Publishing Institute*. 2021. Т. 13, № 9. С. 5147–5147. DOI: https://doi.org/10.3390/su13095147.

298. The State of Social Safety Nets 2018. *Світовий банк*. 2018. DOI: https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1254-5.

299. Ulriksen M. S., Plagerson S. Social Protection: Rethinking Rights and Duties. *Elsevier BV*. 2014. Т. 64. С. 755–765. DOI: https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.07.009.

300. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.

301. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. С. 258.

302. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

303. Ткаченко І. М. Поняття, зміст та структура правовідносин у сфері соціального захисту громадян. *Вісник АПСВТ*. 2020. № 3–4. С. 23–31.

304. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки : монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова та ін. Київ ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.

305. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII.

306. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII.

307. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII.

308. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-

VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.

309. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР.

310. Соколов В. М. Доктрина соціальної безпеки державних службовців в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2024. 430 с.

311. Гетьманцева Н. Д. Соціальне партнерство як спосіб інтеграції інтересів суб'єктів соціально-трудових відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 82–86.

312. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.

313. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР.

314. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України від 01.12.1998 № 281-XIV.

315. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV.

316. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16.12.1993 № 3721-XII.

317. Коваленко Р. І., Денисюк М. О. Правове регулювання соціального діалогу в Україні: сучасні виклики та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник УжНУ*. 2024. № 86. С. 43-48. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/8-2.pdf.

318. Гнибіденко І. Ф., Колот А. М., Новікова О. Ф. та ін. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / за ред. І. Ф. Гнибіденка. Київ : КНЕУ, 2020. 350 с.

319. Baral R. Exploring the Prominent Role of Social Institutions in Society. *International Research Journal of MMC*. 2023. Vol. 4, No. 2. P. 68–74.

320. Gierke O. The Social Role of Private Law / transl. by E. McGaughey. Berlin : Springer, 1889. 46 p.

321. Boyd R., Richerson P. J. Gene–Culture Coevolution and the Evolution

of Social Institutions. *Better Than Conscious? Decision Making, the Human Mind, and Implications for Institutions* / Ed. C. Engel, W. Singer. Cambridge, MA : MIT Press, 2008. P. 305–323.

322. Commentary: Social Institutions and Social Theory on JSTOR. *Jstor.org*. 2024. URL: https://www.jstor.org/stable/2095759?read-now=1&seq=7#page_scan_tab_contents (дата звернення: 06.10.2024).

323. Про основи соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16.12.1993 № 3721-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 4. Ст. 18.

324. Правозастосування : навч. посіб. / О. А. Назаренко та ін. / За заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : НАВС, ФОП Маслаков, 2020. 160 с.

325. Юридична техніка актів правозастосування : монографія / Л. І. Пригара, Я. В. Ступник. Ужгород : Видавництво ФОП Бреза А. Е., 2013. 158 с.

326. Запровадження в ЦНАП принципу 'Єдиного вікна' для обслуговування ветеранів/-ок та членів їх сімей. Зручні та доступні ветеранські послуги. *Diia.gov.ua*. 2024. URL: https://center.diia.gov.ua/library/zaprovadzenna-v-cnap-principu-edinogo-vikna-dla-obslugovuvanna-veteraniv-ok-ta-cleniv-ih-simej-zrucni-ta-dostupni-veteranski-poslugi (дата звернення: 30.01.2025).

327. Дияк В. Соціально-філософські та психологічні засади теорії взаємодії. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 3(5). DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-3(5)-119-125.

328. Єпіхіна М. А. Дефініційний аналіз поняття "взаємодія" у філософському та соціологічному вимірі. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2020. № 48. С. 53–63. DOI: https://doi.org/10.34142/23128046.2020.48.05.

329. Хомич І. М. Філософське-методологічне підґрунтя феномену педагогічної взаємодії суб'єктів навчального процесу в системі сучасної

мистецької освіти. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzped_2014_121_34 (дата звернення: 05.10.2024).

330. Яструб О. О. Сутнісний аналіз поняття «культура міжособистісної взаємодії». URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnup_2014_8_20 (дата звернення: 19.11.2019).

331. Ожушко С. П. Соціологічні аспекти проблеми взаємодії. URL: https://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/2861/1/Sotsiolohichni%20aspekty%20problemy%20vzaiemodii.pdf (дата звернення: 05.10.2024).

332. Органи дізнання і попереднього слідства системи МВС та їх взаємодія : навч. посіб. / Бєлозеров Ю. М., Гуткін І. М., Чувильов О. О., Чугунов В. Є. Москва : Юрид. література, 1973. 120 с.

333. Матусовський Г. А. Основи взаємодії та інформаційного забезпечення в методиці розслідування злочинів. *Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: навч. для студ. юрид. вузів і ф-тів* / під ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Одиссей, 2001. С. 226–229.

334. Михайловська О. В. Наукові підходи до розуміння сутності поняття «взаємодія» в системі «влада-громадськість». *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2021. № 2. С. 71–75. DOI: https://doi.org/10.54929/pmtl-issue2-2021-13.

335. Буш Г. Я. Діалогіка і творчість. Рига : Авотс, 1985. 317 с.

336. Regan A., Radošić N., Lyubomirsky S. Experimental effects of social behavior on well-being. *Trends in Cognitive Sciences*. 2022. Т. 26, № 11. С. 987–998. DOI: https://doi.org/10.1016/j.tics.2022.08.006.

337. Hofmann H. A., Beery A. K., Blumstein D. T. та ін. An evolutionary framework for studying mechanisms of social behavior. *Trends in Ecology & Evolution*. 2014. Т. 29, № 10. С. 581–589. DOI: https://doi.org/10.1016/j.tree.2014.07.008.

338. What is Social interaction? *Sociology Learners*. 2017. URL:

https://www.sociologylearners.com/what-is-social-interaction/ (дата звернення: 21.01.2025).

339. Important Components for Social Interactions - MCAT Content. *MedLife Mastery*. 2024. URL: https://medlifemastery.com/mcat/psychology-sociology/social-interaction/important-components-social-interactions/ (дата звернення: 21.01.2025).

340. Vonneilich N., Jöckel K.-H., Erbel R., Klein J., Dragano N., Weyers S., Moebus S., Siegrist J., von. Does socioeconomic status affect the association of social relationships and health? A moderator analysis. *International Journal for Equity in Health*. 2011. Т. 10, № 1. С. 43–43. DOI: https://doi.org/10.1186/1475-9276-10-43.

341. Valkenburg P. M. Theoretical Foundations of Social Media Uses and Effects. *Cambridge University Press eBooks*. 2022. С. 39–60. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108976237.004.

342. How Does Technology Affect Social Interactions? *BPdir*. 2024. URL: https://bpdir.com/2024/11/15/how-does-technology-affect-social-interactions/ (дата звернення: 21.01.2025).

343. Singh A. R. The Impact of Socio-Legal Factors on Modern Society: An In-Depth Analysis. *Jus Scriptum*. 2024. URL: https://www.jusscriptumlaw.com/post/socio-legal (дата звернення: 22.01.2025).

344. Trofimov V. V., Sokolova A. A. Socialization Of Legal Norms In The Structure Of Law-Making Process. *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences*. 2020. С. 367–377. DOI: https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.04.47.

345. Jose N. Sociological Theories: An Overview of Major Frameworks. *The Socjournal - A new media journal of sociology and society*. 2024. URL: https://sociology.org/sociological-theories/ (дата звернення: 22.01.2025).

346. Drew C. 25 Famous Sociology Theories: Examples and Applications. *Helpful Professor*. 2023. URL: https://helpfulprofessor.com/sociology-theories-

examples/ (дата звернення: 22.01.2025).

347. Gabunia T. Social Interaction Types & Examples (Sociology). *Helpful Professor*. 2023. URL: https://helpfulprofessor.com/social-interaction-types-and-examples/ (дата звернення: 22.01.2025).

348. Understanding Legal Culture: Its Impact on Society and Law - Laws Learned. *The Insurance Universe*. 2024. URL: https://lawslearned.com/legal-culture/ (дата звернення: 22.01.2025).

349. Sociological school of jurisprudence. *LAW Notes*. 2024. URL: https://lawnotes.co/sociological-school-of-jurisprudence/ (дата звернення: 22.01.2025).

350. Ukraine: People with Limited Mobility Can't Access Pensions. *Human Rights Watch*. 2020. URL: https://www.hrw.org/news/2020/01/24/ukraine-people-limited-mobility-cant-access-pensions#:~:text=In%20November%202014%2C%20the%20Ukrainian,hundreds%20of%20thousands%20of%20pensioners (дата звернення: 30.01.2025).

351. Огляд судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають із правовідносин у сфері захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб та практики щодо застосування положень Європейської соціальної хартії. *Верховний Суд України*. 2025.

352. HUDOC - European Court of Human Rights. *ECHR*. 2025. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-206329%22]} (дата звернення: 30.01.2025).

353. Egal F. CASE OF PICHKUR v. UKRAINE - European Court of Human Rights Decisions - Full & Egal. *Fullegal.com*. 2023. URL: https://www.fullegal.com/en/court-cases/european-court-of-human-rights-cases/case-of-pichkur-v-ukraine-1872881#:~:text=12,see%20Relevant%20domestic%20law%20below (дата звернення: 30.01.2025).

354. Kabaş S. Understanding Law Interaction: Definitions and

Implications. 2023. URL: https://www.sedefkabas.com/understanding-law-interaction-definitions-and-implications/ (дата звернення: 22.01.2025).

355. Egal F. CASE OF SUKHANOV AND ILCHENKO v. UKRAINE - European Court of Human Rights Decisions - Full & Egal. *Fullegal.com*. 2023. URL: https://www.fullegal.com/en/court-cases/european-court-of-human-rights-cases/case-of-sukhanov-and-ilchenko-v-ukraine-1842664#:~:text=17,Part%202%20of (дата звернення: 30.01.2025).

356. Конституційне подання щодо невідповідності Конституції України окремих положень Закону України "Про протидію торгівлі людьми". *Офіс Омбудсмена Верховної Ради України з прав людини*. 2018.

357. Рішення Волинського окружного адміністративного суду № 116262819 від 12.01.2024. 2024.

358. Bos S. Frail Chernobyl Clean-Up Workers Protest Benefit Reductions. *Voice of America*. 2011. URL: https://www.voanews.com/a/frail-chernobyl-clean-up-workers-protest-benefit-reductions-120007554/138178.html (дата звернення: 30.01.2025).

359. Mussi F. Land and storytelling: Indigenous pathways towards healing, spiritual regeneration, and resurgence. *The Journal of Commonwealth Literature*. 2021. Т. 58, № 3. С. 660–676. DOI: https://doi.org/10.1177/00219894211031716.

360. Max Weber - Wikipedia. *Wikipedia.org*. 2021. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Max_Weber (дата звернення: 03.02.2025).

361. Kaur G. 6 Social Exchange Theory Examples. *Studiousguy.com*. 2022. URL: https://studiousguy.com/social-exchange-theory-examples/ (дата звернення: 03.02.2025).

362. Social Psychological Theory: Key Concepts and Real-World Applications. *NeuroLaunch.com*. 2024. URL: https://neurolaunch.com/social-psychological-theory/ (дата звернення: 03.02.2025).

363. Антонова О. Р. Основні тенденції розвитку сімейної політики в Україні за участю держави і громадськості. *Вісник національної академії*

державного управління при Президентові України. 2017. № 1. С. 91-96.

364. Клешня Г. М. Суб'єкт & суспільство у соціальному проектуванні. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2024. № 1(39). С. 37-42.

365. Радзівілл О. А. Динаміка соціальних систем як виклик системам регулювання суспільних відносин. *Аспекти публічного управління*. 2024. № 3. С. 97-104.

366. Kant I. Immanuel Kant Collection (6 vols.). *Verbum.com*. 2025. URL: https://verbum.com/product/29824/immanuel-kant-collection (дата звернення: 20.01.2025).

367. Social Change: Meaning, Types and Characteristics. *Psychology Discussion - Discuss Anything About Psychology*. 2016. URL: https://www.psychologydiscussion.net/social-psychology-2/social-change/social-change-meaning-types-and-characteristics/1446 (дата звернення: 03.02.2025).

368. Chapter 9: Active Participation. *Pressbooks.pub*. 2022. URL: https://ecampusontario.pressbooks.pub/buildingcommunityintrotoedi/chapter/chapter-9-active-participation/ (дата звернення: 03.02.2025).

369. Understanding Social Participation: Mobilizing Communities for Development. *Public Administration Institute*. 2023. URL: https://pubadmin.institute/state-society-and-public-administration/understanding-social-participation-for-development (дата звернення: 03.02.2025).

370. Brunton G., Thomas J., O'Mara-Eves A., Jamal F., Oliver S., Kavanagh J. Narratives of community engagement: a systematic review-derived conceptual framework for public health interventions. *BMC Public Health*. 2017. Т. 17, № 1. DOI: https://doi.org/10.1186/s12889-017-4958-4.

371. The Importance of Active Citizenship in Modern Democracies. *Political Science Institute*. 2024. URL: https://polsci.institute/understanding-political-theory/importance-of-active-citizenship-democracies/ (дата звернення: 03.02.2025).

372. Socialization Examples in Sociology. *Simply Psychology*. 2024. URL:

https://www.simplypsychology.org/socialization-examples.html (дата звернення: 03.02.2025).

373. Hossain N., Khurana N., Mohmand S., Nazneen S., Oosterom M., Roberts T., Schröder P. What does closing civic space mean for development? A literature review and proposed conceptual framework. The Institute of Development Studies and Partner Organisations, 2018. 245 p.

374. Novelli C., Bongiovanni G., Sartor G. A conceptual framework for legal personality and its application to AI. *Jurisprudence*. 2022. № 13(2). P. 194-219.

375. Wong M. Doctor in the sky: medico-legal issues during in-flight emergencies. *Medical Law International*. 2017. № 17(1-2). P. 65-98.

376. Šimonis M. Court administration as a guarantee of quality of justice : Doctoral dissertation. Vilnius University, 2023. 198 p.

377. Berman P., 416a R., Hall. Global Legal Pluralism Program in Law and Public Affairs. *Southern California Law Review*. 2007. T. 80. C. 1155-1236. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=985340#paper-citations-widget (дата звернення: 03.02.2025).

378. Orozco D. Open Innovation Stakeholders: Developing a Sustainable Paradigm for Corporate Social Responsibility. *SSRN Electronic Journal*. 2023. T. 61, № 3. C. 211-237. DOI: https://doi.org/10.2139/ssrn.4524683.

379. Cotterrell R. Law's Community: Legal Theory in Sociological Perspective. *Philpapers.org*. 2023. URL: https://philpapers.org/rec/COTLCL-2 (дата звернення: 03.02.2025).

380. Vonneilich N. Social relations, social capital, and social networks: A conceptual classification. *Social networks and health inequalities*. 2022. P. 23-45.

381. Koutsogeorgou E. Social relationships and social participation of women with disability. Cambridge Scholars Publishing, 2020. 245 p.

382. Renner K. The institutions of private law: And their social functions. Transaction Publishers, 2009. 298 p.

383. Muhammad H. M., Hanif N. W., Dewantara R. Juridic analysis of the principles of non-profit in the establishment of business entity by the foundation. *Eurasia Econ. Bus*. 2017. № 4(8.5). P. 2003-2005.

384. Petersmann E. U. European economic and environmental constitutionalism as driver for UN and WTO sustainable development reforms. Oxford University Press, 2023. 356 p.

385. Atapattu S. Human rights approaches to climate change: challenges and opportunities. Routledge, 2015. 328 p.

386. Gutiérrez M. Data activism and social change. London : Palgrave Macmillan, 2018. 272 p.

387. Goodman R., Jinks D. Socializing states: Promoting human rights through international law. Oxford University Press, 2013. 240 p.

388. Дерев'янко А. І. Правовий статус суб'єктів соціальної безпеки України : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. 199 с.

389. Baer M. H. Governing corporate compliance. *Boston College Law Review*. 2009. Т. 50, № 4. С. 949-1016.

390. Blasi G., Jost J. T. System justification theory and research: Implications for law, legal advocacy, and social justice. *California Law Review*. 2006. Т. 94, № 4. С. 1119-1168.

391. Ginsburg T. Bounded discretion in international judicial lawmaking. *Virginia Journal of International Law*. 2004. Т. 45, № 3. С. 631-655.

392. Gurvitch G. The Sociology of Law. Routledge, 1947.

393. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, 1990.

394. Ehrlich E. Fundamental Principles of the Sociology of Law. Harvard University Press, 1936.

395. Durkheim É. De la division du travail social. Paris : Les Presses Universitaires de France, 1893.

396. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Tübingen : J.C.B. Mohr (Paul

Siebeck), 1922.

397. Про державну статистику : Закон України від 17.09.1992 № 2614-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-12.

398. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

399. Лібанова Е. М. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2014. 380 с.

400. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. Київ : НАН України, Ін-т економіки та прогнозування, 2009. 864 с.

401. Kelsen H. Reine Rechtslehre. Wien : Mohr Siebeck, 1934.

402. Alexy R. A Theory of Legal Argumentation. Oxford University Press, 2002.

403. Durkheim É. Les règles de la méthode sociologique. Paris : Les Presses Universitaires de France, 1894.

404. Noonan J. T. Jr. Natural Law Forum. *American Journal of Jurisprudence*. 1962. Vol. 7. P. 169-176.

405. Кабальський Р. О. Факт і норма у сфері соціального. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. № 14. С. 48-51.

406. Luhmann N. Law as a Social System. Oxford : Oxford University Press, 2004. 498 с.

407. Ehrlich E. Fundamental Principles of the Sociology of Law. New Brunswick : Transaction Publishers, 2002. 541 с.

408. Goodrich P. Law by Other Means. Stanford : Stanford University Press, 2019. 288 с.

409. Black D. The Behavior of Law. Academic Press, 1976.

410. Bourdieu P. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. Harvard University Press, 1984.

411. OECD. In It Together: Why Less Inequality Benefits All. Paris : OECD Publishing, 2011. 160 с.

412. Giddens A. The Third Way: The Renewal of Social Democracy. Cambridge, MA : Polity Press, 1998.

413. UNDP. Human Development Report 2019. New York : United Nations Development Programme, 2019. 240 с.

414. Skocpol T. Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1992.

415. Atkinson A. B. Inequality: What Can Be Done? Cambridge, MA : Harvard University Press, 2015. 320 с.

416. Giddens A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Stanford, CA, USA : Stanford University Press, 1998.

417. World Bank. World Development Report 2021: Data, Digital Transformation, and Social Inclusion. Washington, DC, USA : The World Bank, 2021.

418. World Economic Forum. Global Risks Report 2020. Geneva, Switzerland : World Economic Forum, 2020. 200 с.

419. Сімутіна Я. В. Юридичні факти і динаміка трудових правовідносин. *Юридичний вісник*. 2015. № 3(36). С. 109–113.

420. Kostruba A. Юридичний факт, юридичний склад. *Zenodo*. 2020. DOI: 10.5281/zenodo.3854944.

421. Про індексацію грошових доходів населення. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-12#Text (дата звернення: 04.02.2025).

422. Соціальні стандарти. *Міністерство соціальної політики України*. 2023. URL: https://old.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html?PrintVersion (дата звернення: 20.01.2025).

423. Індекс інфляції (2023). *Minfin.com.ua*. 2023. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2023/ (дата звернення: 04.02.2025).

424. З 1 січня 2024 року збільшено розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. *Головне управління Пенсійного фонду України у Київській області*. 2024. URL: https://www.pfu.gov.ua/ko/537132-z-1-sichnya-2024-roku-zbilsheno-rozmir-prozhytkovogo-minimumu-dlya-osib-yaki-vtratyly-pratsezdatnist/ (дата звернення: 04.02.2025).

425. Про Державний бюджет України на 2024 рік. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text (дата звернення: 04.02.2025).

426. Розміри державних соціальних допомог в 2024 році. *Dp.gov.ua*. 2024. URL: https://pidgorodne.otg.dp.gov.ua/novini-ta-podiyi/novini/rozmiry-derzhavnykh-sotsialnykh-dopomoh-v-2024-rotsi (дата звернення: 04.02.2025).

427. З 01 січня 2024 року змінюються розміри мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму. *lv.tax.gov.ua*. 2024. URL: https://lv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/742153.html (дата звернення: 04.02.2025).

428. Про житлово-комунальні послуги. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19#Text (дата звернення: 04.02.2025).

429. Potabenko L. V. Poverty is not an insurance social risk. *Law and Society*. 2019. № 5(1). С. 175–180. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-1-28.

430. Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності : наказ Міністерства соціальної політики України від 18.05.2017 № 827. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#n8 (дата звернення: 04.02.2025).

431. Про схвалення Стратегії подолання бідності : розпорядження

Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 № 161-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text (дата звернення: 04.02.2025).

432. Розмір допомоги при народженні дитини. Урядовий контактний центр. URL: https://ukc.gov.ua/knowdledge/yaki-dokumenty-neobhidno-podaty-dlya-pryznachennya-dopomogy-pry-narodzhenni-dytyny/ (дата звернення: 02.02.2025).

433. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 02.02.2025).

434. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.10.2024 № 922-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 02.02.2025).

435. Франчук Ф. І. Теорія безпеки соціальних систем : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 216 с. ISBN 978-617-511-213-7.

436. Надрага Н. І. Соціальні ризики в трудовій сфері : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.00.07. Київ, 2016. 20 с.

437. Atkinson T., Marlier E., Nolan B. Indicators and targets for social inclusion in the European Union. ResearchGate. 2003. WP151. URL: https://www.researchgate.net/publication/5019851_Indicators_and_targets_for_social_inclusion_in_the_European_Union (дата звернення: 07.02.2025).

438. Mapping and Analysis of Efforts to Counter Information Pollution in Europe and Central Asia Region. Istanbul : United Nations Development Programme, 2022. URL: https://www.undp.org/eurasia/publications/information-pollution (дата звернення: 19.02.2025).

439. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри : монографія / за заг. ред. Є. І. Головахи. Київ : Інститут

соціології НАН України, 2021. 295 с.

440. Luhmann N. Risk: A Sociological Theory. Berlin : de Gruyter, 1993. 236 p.

441. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23.03.2000 № 1602-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text (дата звернення: 02.02.2025).

442. Про визначення порядку виплати пенсій деяким категоріям осіб у 2025 році у період воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 03.01.2025 № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1-2025-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.02.2025).

443. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» : Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text (дата звернення: 02.02.2025).

444. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» : Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text (дата звернення: 02.02.2025).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Коваленко Р.І. Трудовий потенціал як складова соціальної безпеки. *Соціальне право.* 2018. № 1. С. 77-83. URL: https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/51.

2. Коваленко Р.І. Соціальна безпека в умовах глобальної цифровізації. *Європейські Перспективи.* 2022. № 1. С. 237-24. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2022 1/EP_2022_1_237.pdf.

3. Коваленко Р.І. Міждисциплінарні підходи до забезпечення багатовимірної безпеки в умовах глобалізації. *Право.ua.* 2022. № 1. С. 264-268. DOI: 10.32782/LAW.UA.2022.1.41. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2022-1/Pravo_ua_2022_1_264.pdf .

4. Коваленко Р.І. Філософський підхід щодо розуміння поняття «безпека». *Соціальне право.* 2022. № 2. С. 57-63. URL: https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/494 .

5. Коваленко Р.І. Взаємозв'язок концепції сталого розвитку із соціальною безпекою. *Соціальне право*. 2022. № 2. С. 54-60. URL: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2022-02-07 .

6. Коваленко Р.І. Ознаки та багатовимірний підхід до соціальної безпеки в умовах сучасних викликів. *Наше право.* 2022. № 4. С. 248-252 DOI: 10.32782/NP.2022.4.42. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2022-4/NP_2022_4_248.pdf .

7. Коваленко Р.І. Соціальна безпека: філософські та соціальні аспекти взаємодії розвитку суспільства. *Наше право.* 2023. № 1. С. 277-281.

DOI: 10.32782/NP. 2023.1.44. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2023-1/NP-2023-1_277.pdf .

8. Коваленко Р.І. Співвідношення понять «суспільний» і «соціальний» у юридичній науці. *Соціальне право.* 2023. № 1. С. 31-37. URL: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2023-01-05 .

9. Коваленко Р.І. Правове регулювання соціального захисту нових форм зайнятості: сучасні проблеми та перспективи розвитку. *Право та державне управління.* 2023. № 2. С. 555-560. URL: https://doi.org/10.32782/pdu.2023.2.81.

10. Коваленко Р.І. Правове регулювання соціальної безпеки через призму соціального захисту окремих категорій громадян. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 444-449. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.66 .

11. Коваленко Р.І. Нормативно-правове забезпечення праці особливої категорії працівників. *Соціальне право.* 2023. № 2. С. 47-53. DOI: URL: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2023-02-07.

12. Коваленко Р.І. Роль соціальної безпеки у формуванні стабільного суспільства. *Право.ua.* 2023. № 3. С. 276-281. DOI: 10.32782/LAW.UA.2023.3.43.

13. Коваленко Р.І. Дацюк О.І. Правове регулювання праці працівників патронатної служби. *Соціальне право.* 2023. № 4. С. 50-54. URL: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2022-04-08 .

14. Коваленко Р.І. Еволюція концепції безпеки в умовах глобальних викликів: від історичних основ до сучасних загроз. *Європейські Перспективи.* 2023. № 4. С. 266-270, DOI: 10.32782/EP.2023.4.42. URL:https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2023-4/EP_2023_4_266.pdf.

15. Коваленко Р.І. Правове регулювання праці працівників, зайнятих на публічній службі в Україні: проблеми та перспективи. *Наше право.* 2023.

№ 4. С. 99-104. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2023-4/NP_2023_4_099.pdf.

16. Коваленко Р.І. Суспільні відносини у галузі права: теоретичні аспекти та практика регулювання. *Право.ua.* 2023. № 4. Ч. 1. С. 261- 264. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2023-4/Pravo_ua_2023_4_261.pdf .

17. Коваленко Р.І. Наукові підходи до визначення соціальних відносин. *Європейські Перспективи.* 2024. № 1. С. 321-324 URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2024-1/EP_2024_1_321.pdf .

18. Коваленко Р.І. Проблеми правового регулювання соціальної безпеки в контексті національної безпеки України. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2024. № 1. Т. 2. С. 136-14. URL: https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.2.23.

19. Денисюк М.О., Коваленко Р.І. Доктринальні підходи до моделей соціального діалогу. *Соціальне право.* 2024. № 1. С. 15-21. URL: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2024-01-02 .

20. Коваленко Р.І. Сучасні виклики безпеки в умовах глобалізації та цифрової трансформації: міждисциплінарний підхід до вирішення загроз. *Право і суспільство.* 2024. № 3. С. 436-439. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.66 .

21. Коваленко Р. І., Денисюк М.О. Правове регулювання соціального діалогу в Україні: сучасні виклики та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник УжНУ.* 2024. № 86. С. 43-48. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/8-2.pdf .

22. Коваленко Р.І., Денисюк М.О. Перспективи впровадження стандартів ЄС у правове регулювання соціального діалогу в Україні. *Соціальне право.* 2024. № 3. С. 18-23. URL : https://soclaw.com.ua /index.php/journal/article/view/1203 .

23. European standards for the protection of social rights of labor migrants / Inshyn M., Kolesnyk T., Kovalenko R., Dashutin I., Pavlichenko V. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues.* 2019. Vol. 22. Issue 6. P. 1-8. URL: https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85079124825 &partnerID=40&md5=fcc74c341ce7b4f972b769353e90ac05 .

24. Occupational safety and health of factory workers in European countries in the nineteenth century: historical and legal analysis / Kovalenko R., Inshyn M., Sirokha D., Tishchenko Y., Arsentieva O. *Labor History.* 2020. Vol. 61. Issue 3-4. P. 388-400. URL: https://doi.org/10.1080/0023656X.2020.1775796.

25. Inshyn M., Kovalenko R., Denysiuk M. Formation and establishment of the legal concepts of social dialogue and social partnership in the field of labor in Ukraine. *Cogent Arts and Humanities.* 2020. Vol. 7. № 1. URL: https://doi.org/10.1080/23311983.2020.1846255.

26. History of the origin and development of the trade union movement in Ukraine / Kovalenko R., Inshyn M., Hryshyna Y., Hubska O., Yurovska V. *Cogent Arts and Humanities.* 2023. Vol. 10, Issue 1. URL: https://doi.org/10.1080/23311983.2023.2173553.

27. Sirokha, D., Volynets, V., Kovalenko, R., Pohorielova, O. and Tkachuk, A.. Labor Protection in the Perspective of Artificial Intelligence: New Challenges for the EU and the ILO. *Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adam Mickiewicza*. 2024. 16. P. 67-98. URL: https://doi.org/10.14746 /ppuam.2024.16.03

Опубліковані праці апробаційного характеру:

28. Коваленко Р.І. Теоретико-правовий підхід до розуміння поняття «соціальна безпека». *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення:* тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 20 квітня 2018 року) / за ред. д.ю.н., проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ, 2018. С. 85-88.

29. Коваленко Р.І. Вплив законодавства Європейського Союзу на формування соціальної безпеки в Україні. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* тези допов. учасн. ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовтня 2018 року) / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ: ФОП Маслаков, 2018. С. 17-20.

30. Коваленко Р.І. Відносно деяких аспектів міжнародно-правового регулювання соціальної безпеки. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* Міжнародна науково-практична конференції (м. Київ, 22 листопада 2019 року). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2019. С. 55-57.

31. Коваленко Р.І. Особливості визначення цілей соціальної безпеки в іноземних країнах. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* тези допов. учасн. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 06 листопада 2020 року) / за ред. проф. М.І. Іншина. Київ: Освіта України, 2020. С. 54-56.

32. Коваленко Р.І. Особливості розуміння «безпеки» в давньогрецький період. *Правові виклики сучасності: захист прав людини в умовах пандемії:* матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (м. Чернівці, 22 жовтня 2021 року). Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 143-146.

33. Коваленко Р.І. Доктринальний підхід до розуміння поняття «соціальна безпека». *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів:* Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021. С. 134-140.

34. Коваленко Р.І. Воєнний стан та його вплив на соціальні відносини. *Соціально-правова політика України в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови:* матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 листопада 2023 року) / за ред. Д.І. Сірохи,

С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. Київ: Видавництво Людмила, 2023. С. 171-175.

35. Коваленко Р.І. Основні принципи правового регулювання соціального діалогу в ЄС та перспективи впровадження в Україні. *Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови:* матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 08 листопада 2024 року) / за ред. Д.І. Сірохи, С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. Київ, 2024. С. 79-82

ДОДАТОК 2

Апробація матеріалів дисертації. Висновки, положення і рекомендації, обґрунтовані автором у процесі підготовки дисертаційного дослідження, обговорювались на 8 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 20 квітня 2018 року); «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 26 жовтня 2018 року); «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 22 листопада 2019 року); «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 06 листопада 2020 року); «Правові виклики сучасності: захист прав людини в умовах пандемії» (м. Чернівці, 22 жовтня 2021 року); «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 26 листопада 2021 року); «Соціально-правова політика України в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 10 листопада 2023 року); «Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 08 листопада 2024 року).